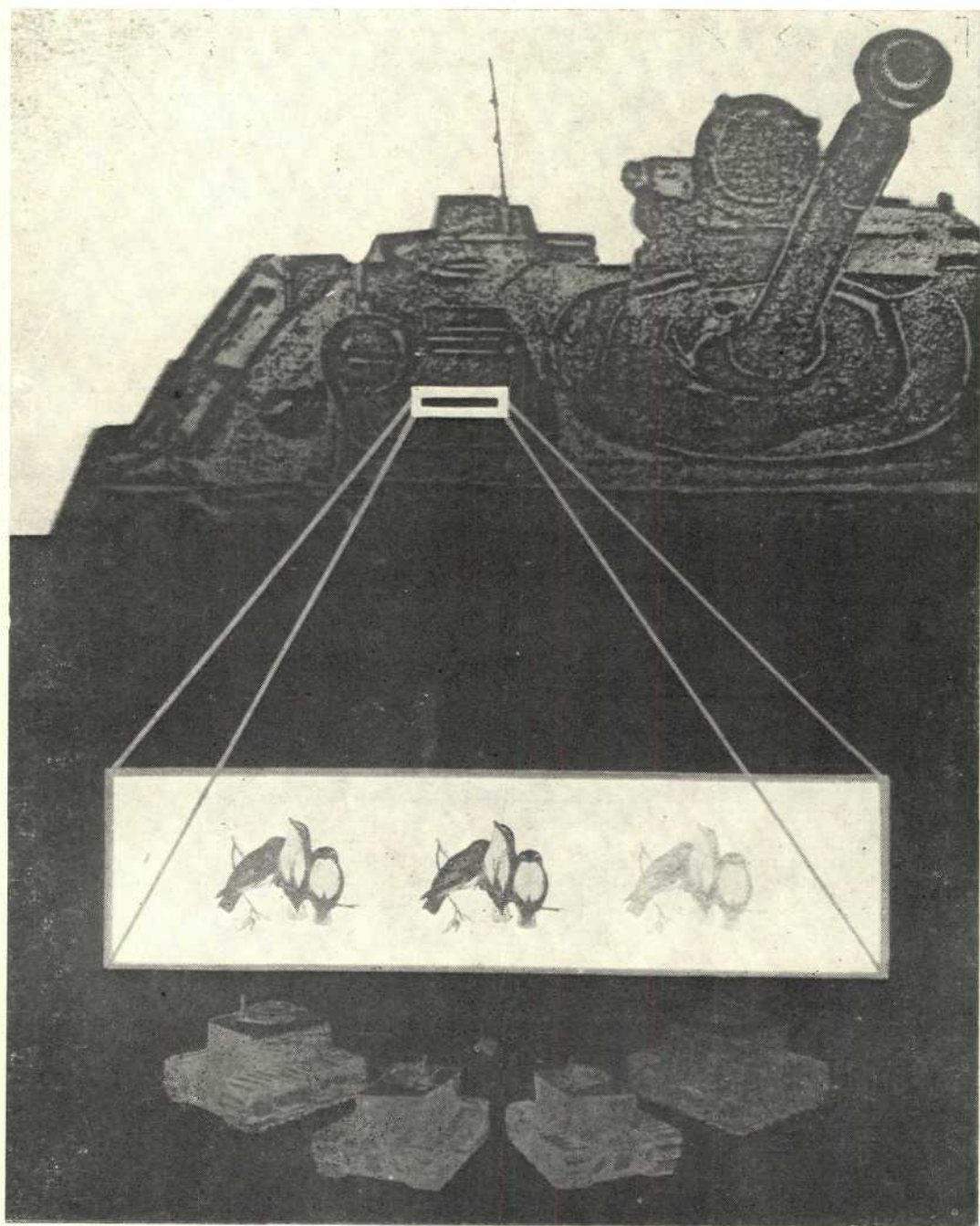

LOOMING

6

1975

OLEV SOANS

Rahulik relvastus I (Segatehnika) 1975

LOOMING

6

1975

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

ДИИМДОТ

а

смет

Aira Kaal

*

Pargis tumedas öitsevad pärnad.
Piksekirjad on taevalael.
Oh lapsuke, lapsuke,
kõrged on pärnad,
neid vaadates juba jääb kõveraks kael!
Nägin rohelist välku
ja sinist ja valget...
Täna lillasid välke ei olegi?
Pärnaladvad kui humalakäbid
on helkjad,
aga valgus ise on ruske ja soe.
Kui saaks selle hetke
nüüd kaasa võtta!
Need värvid, see kiirgus,
see kõrgus ja jõud...
Kuid teised hetked
siis häbeneksid
ja poeksid mul nurka
kui mõranend nõud?

1972

INGEL

Liiga targad on kõik minu jaoks.
Tahaks leida mõnd lihtsamat hinge,
kel sõnadest mõte ei kaoks
ega tunnete puhanguist pinge.

Liiga targad on kõik minu jaoks.
Tule sinagi siia, mu ingell!
Ehk istume vaikides koos
mõnel luitunud värviga pingil.

Ehk räägime ilmast ja maast,
millest mõhkugi aru ei saa me...
Ehk naerame rumalastpeast
seal, kus targem on korruga kaame.

1974

TÄISKUU KAITSE ALL

Kirsid, valged kirsid.
Täiskuu, ümar täiskuu.
Väikses vaikes pargis
fiik ja puu ja täiskuu...
Oli, oli, oli
sünk ja vinge tali.
Nõtkeid kirsioksi,
sitket tüve peksis
jäine tuul, ja täksis noaga hulgas.
Tulgu, tulgu, tulgu
täna, kellel julgust!
Õitseb kirss
ja peeglist paistab täiskuu.
Jäine tuulepuhang,
turritanud hulgas
häbenedes kaugenevad üha.
Pidulik ja puhas,
suur ja selge täiskuu
kõiki valgusega üle uhab.
Kes võiks selle kuu all
vihata veel keda?
Selle kirsipuu all
kurja kavatseda!

AIRA KAAL

Kirsid, valged kirsid.
Täiskuu, ümar täiskuu.
Väikses vaikses pargis
tiik ja puu ja täiskuu...

1974

KEEGI

Pean lõpuks mõistma, et ma olen keegi,
jah, kodanik
ja isegi instants
ja antipood ja tüüp
ja miski nähtus...
Ja vahest haruharva kirjanik.
Ja vahest «keegi pikem kõhnem naine».
Kuid et ma olen inimeselaps,
ei tule pähe kellelegi enam?
See aga oleks siiski kõige kenam.

1974

VIHMAPIISAD

1

Andreas Jallak poleks osanud täpselt öelda, kui kaua ta oli lamanud. Kolm, neli või viis päeva. Vahest koguni terve nädala. Ta polnud päevi lugenud, temale oli aeg justkui seisma jäänud. Ometi peeti teda kärsituks meheks, kellel polnud kombeks tunde surnuks lüüa, kes päeva püüdis võimalikult pikaks venitada. Andreas teadis juba, et peab kaua lamama, vähemalt kuu või koguni rohkem, meenus autobaasi peainseri kunagine jutt, kes olevat lamanud neli kuud. Kui kaua temal voo-divangis viibida tuleb, selle üle Andreas Jallak pead ei murdnud. Ta ei pärinud arstidelt ega usutlenud õdesid, ta oli langenud täielikku ükskõiksusesse. Probleemid, mis talle alles mõned päevad tagasi rahu ei andnud, olid taganenud kuhugi ähmasesse kaugusesse, tal nagu ei olnud nendega enam vähematki tegu. Ta ei meenutanud isegi poega. Ja kui mõtted pojale või millelegi muule keerasidki, siis liikusid need loiult, nagu oleks tegu hoopis kõrvaliste asjadega. Niivõrd ükskõikseks oli ta muutunud. Kas inimene ripub tööpoolest nõnda tugevasti iseenda küljes, et suure häda ajal kõik muu ununeb? Ent Andreas Jallak ei närveerinud enda pärast, ta suhtus ükskõikselt ka iseenda saatusesse. Andreas kahtlustas, kas tema ükskõiksus ei tule mitte süstidest, milleta ei möödu ükski päev, ja tablettidest, mida talle kamaluga sisse söödetakse. Teda süstitakse lakkamatult, küll hommikul ja õhtul, ilmselt selleks, et uusi valuhogusid ei tekiks, et rinnus ei kõrvetaks, nagu oleks süda hõõguvate pihtide vahele surutud, ja et ta iseenda pärast ei muretseks. Süstitakse ja antakse tablette, et surmahirmu ei tekiks. Kodus oli teda haaranud niisugune hirm, mida ta siiani polnud üle elanud. Hirmu oli ta varemgi tundnud, sõja ajal ja ka pärast sõda, kuid see oli teist laadi hirm, mis teda nüüd oli enda alla matnud. Lahingu hirm oli rohkem kõhedus, kartus, et kuulipildujavalangud või miinikillud võivad tabada, niisugustel puhkudel olid ta silmad otsinud maapinnal mõnd lohku, nõgu või mürsulehtrit, mis pisutki varju pakuks. Rünnakul tõusis ta koos teistega püsti, kartus taganes nagu kuhugi teadvuse tagamaadele, selle asemele tekkis hinges ärevus, ägedus, koguni hasart, jonn ja viha. Haavataasaamisel polnud ta põrmugi kohkunud. Isegi midagi heameelelaolist virvendas peas, et eluvaim sisse jäi, kuigi pärast selgus, et ta oleks võinud verest tühjaks joosta, sest miinikill oli reietuiksoone puruks rebinud. Ta elu päästis lühike, jässakas, pun-gissilmne roodusanitar, kelle nimi oli Abram Blumenfeld, kuid keda kutsuti Pleki-Karlaks, sest ta isal oli olnud Pelgulinnas plekissepatöö-koda, kus ainsa sellina töötas noorem poeg Abram. Algul olid mehed tagaselja kirunud, et roodusanitariks määrati juut, kuid juba

esimestes lahingutes selgus, et neil oli hoopis vedanud. Pleki-Karla osutus peaaegu kõige julgemaks meheks roodus, sanitari polnud kunagi vaja kuskilt lahingukorra tagatipust varjulisest paigast otsida, mingil imeväel oli pungissilmne joodi-Jüri alati seal, kus abi kõige rohkem vajati. Abram löikas tema verest läbiimbunud vatipüksid lõhki ja sidus kinni reiehaava, millest mulinal verd jooksis. Abrami sidet kiideti välihaiglas, Abrami side päästis ta elu. Abramil endal ei vedanud, ta jäi sandiks Kuramaal, neli päeva enne sõja lõppu, idiootlik juhuslik mürsk langes metsasihile, mida mööda ta läks sanitaarroodu täipulbrit tooma. Möödunud sõjast kõneldes jutustas Andreas Jallak alati ka Abram Blumenfeldist, iseloomustades viimast ääretult mehise ja ennastohverdav inimesena. Ka Abramil polnud hirm tundmatu, ta oli seda ise Andreasele tunnistanud, kuid ta surus kartuse alati maha ja tegi märksa enam, kui roodusanitari kohustused nõudsid. Kõige rohkem olid kuulid kohutanud Andreas Jallakut pärast sõda, teisel rahuaastal, kui ühel hommikupoolisel öötunnil aknaklaasid klirisesid ja kuulid seina plaksatasid. Õnneks oli ta kaks päeva enne toda ööd vana kägiseva puuvoodi ahjust kaugemale vedanud, ta ei armastanud soojas põõnata. Sein, mille ääres oli voodi varem asunud, kirendas kuuliaukudest, ilmselt olid bandiidid välja nuuskinud, missuguse seina ääres valla partorg magab. Tol korral oli hirm ta kurgu justkui kämblaga kinni pigistanud ning kogu keha kangestanud. Andreas ei mäletanud hiljem, kuidas ta kangestusest vabanes, ent selleks ajaks, kui sissetungijad püüdsid ust lahti murda, lamas ta juba põrandal pikali ja surus automaadipära vastu õlga. Ta tulistas ukse käepideme kõrgusele lühikese valangu. Ühte ta tabas, trepil ja kartulipõllu kõrvalt metsa suunduval kitsukesel teerajal oli jalajälgedes verd, ent pihtasaanu suutis omal jõul võssa kaduda. Jälgede järgi otsustades ei olnud bandiite palju, üksnes kaks selli. Tegemist polnud ka mitte kõige vilunumate kõrilikajatega, kellel politseipataljonide karistusoperatsioonide kool ja aastapikkune maa-aktivistide varitsemise praktika seljataga. Kogenud metsavennad poleks ülepea kaela püssipäradega ust lõhkuma hakanud, need oleksid veel teisestki aknast sisse tulistanud, enne püüdnud selgusele jõuda, mis ohvril on saanud. Võib-olla ei olnudki tõeliste bandiitidega tegemist, relvi oli sõjaajast küladesse palju laokile jäänud. Tema, Andreaski, oli püstolkuulipilduja koos ketta ja kiivritäie padrunitega mahajäetud talu tallipealselt leidnud. Või saatsid vilunud kiskjad verivärsked võsavendi kätt harjutama ja karastust saama, veel rohkem aga selleks, et rumalast peast metsa pagenud mehikesi endaga kindlamini siduda, nende koju tagasimineku mõtted juba eos läbi lõigata. Ega seegi täiesti võimatu olnud, et temaga püüdsid arveid klaarida kiivas külapoisid, noored, märgade kõrvatagustega sõnnid, postkontori Edal oli palju järelejooksijaid. Ühel koidutunnil, kui ta postkontori poolt silmalt üle karjamaa rühkis, hüüti talle ähvardusi järele. Mõte, et teda Eda suksutajaks peetakse, ajas teda sisemiselt muigama, ta oli tulnud täitevkomitee esimehe juurest, kellega nad olid öö läbi vaieldud kolhooside üle. Tulistasid kes tulistasid, ohtu oli ta tol ööl tundnud, vastik hirm oli teda mõneks silmapilguks üleni halvanud.

Nüüdne hirmutunne oli hoopis sügavamini tema hingesoppidesse pugunud, see ei nõõrinud küll kõri ega kiskunud lihaseid krampi, ent

sai tema üle täielikuks peremeheks. Hirm kees üles justkui seestpoolt, sealt, kus hõõguvad pihid südant pitsitasid. Hirm täitis kogu ta ole-muse, vahepeal nagu järele andes, samas uuesti paisudes, sedamööda, kuidas punaseks aetud sepatangid rinnus kõrvetasid. See oli surma-hirm, just surmahirm, millest ta püüdis küll üle olla, mida ta aga ei suutnud maha suruda, mis siis, kui valu ribikontide taga veidi järele andis, vahest pisut taganes, ent ikkagi tema kohale varitsema jäi.

Süstide ja tablettide toime, mõtles Andreas Jallak. Ka valuhoogude kadumise pani ta ravimite arvele nii nagu ükskõiksusegi. Sest niipea, kui ta haiglasse jõudis, hakati teda otsekohe süstima, ka kiirabiartid olid talle midagi käsivarde torkinud. Teda sunniti neelama tablette ja mikstuure, topiti hapnikuvoolikut suhu. Just sunniti ja topiti, sest esimestel päevadel polnud Andreasel nagu oma tahet, ta tegi, mida kästi, tema teadvus oli otsekui välja lülitatud. Enamiku ajast ta magas. Ähm oli ammu kadunud, ta ei närveerinud enam põrmugi, ta oli nüüd ehk liigagi ükskõikne. Mõnikord viibis ta nagu kuskil mujal, aja ja ruumi mõttes hoopis kaugel haiglast. Harva esines silmapilke, millal Andreas end täiesti või peaaegu täiesti normaalselt tundis, niisugustel puhkudel mõtles ta, et narkootikumide, marihuaana või LSD tarvitamine tekitab ehk niisamasuguse äraolekutunde, mida ta haiglas kogema oli hakanud. Süstid ja tabletid kandsid teda justkui teise maailma, kaotasid valu, sünnitasid ükskõiksuse, tõrjusid eemale mure. Ei, siin ta eksib, narkootikumid pidavat andma õndsaliku rahu- ja heaolutunde, vähemalt nii kirjutatakse sellest, kuid tema süstidel ja pillidel mõnutekitav toime puudub. Jõudes mõtetega narkootikumideni, meenus talle vaidlus kunagisel seminaril, kus ta oli üht tähtsat lektorit ärritanud väitega, et me armastame küll üpris valjul häälel kõnelda narkootikumide tarvitamise levimisest Läänes, kuid hoiame mitte pool, vaid kolmveerand suud kinni, kui jutt läheb alkoholismile. Vaidlus vaidluseks, ta oleks selle unustanud, kui tähtis lektor poleks linnakomitee sekretäri juuresolekul seadnud kahtluse alla tema poliitilise küpsuse ja sobivuse suure audi-tooriumi ees esinemiseks. Tookord oli Andreas Jallak vihastanud ja lek-torit raskete sõnadega ristinud. Õnneks oli talle meenunud paar sobi-vat Lenini tsitaati, ainult klassikute tsitaatidega võib selliseid ülivalv-said maha jahutada.

Esimest korda oli Andreas Jallak rinnus pitsitust tundnud bussis sõites ja ta oli selle pannud sõiduki rappumise arvele. Viimase või-maluseni reisijaid täiskiilutud autobussis oli ta vasema käega akna vaheraami vastu toetanud, muidu oleks teda surutud priske rõõmsa näoga mammi sülle, kes endale värske «Eesti Looduse» numbriga tuult tegi. Ootamatu valuhoog oli rinnust löönud vasemasse kätte, millega ta vastu seina toetas, seepärast oligi ta mõelnud, et käsi nikastus ära, buss oli enne seda järsult rappunud, reisijaid üksteise otsa paisates, esiratas oli nähtavasti teekatte auku sattunud.

Õhk bussis oli olnud raske. Päike kõrvetas bussi kere kuumaks, pea-legi imbus mootorist reisijate ruumi põlenud bensini kibedat karmu.

«Tehke ometi aknad lahti,» oli eespool hädaldanud õnnetu naisehäääl.

Aknad olid viimaseni lahti tõmmatud. Kahelt poolt, ent ometigi pol-nud tõmmet tekkinud. Tõmme võis ju olla, kuid õhk ei muutunud sel-lest värskemaks ega jahedamaks.

PAUL KUUSBERG

Köhn, kolme-neljateistaastane poiss oli talle korduvalt jala peale astunud ja iga kord vabandanud, seejuures oli poisi kael helepunaseks värvunud. Ta polnud vibaliku peale pahandanud, poissi litsuti tihedalt istme käetoe vastu ja kellegi teravate metallnurkadega fiiberkohver oli õnnetule põlveõndlasse surunud.

Ta ise, Andreas, oli algul istuma saanud, aga kuidas sa oma südame kalgiks teed ja aknast välja põrnitsed, kui sind sihivad väsimusest ja õhupuudusest nõrkevate naiste haledad pilgud. Kuigi ta teadis, et bussis püstiseisvad naised ei vaata enam ammu etteheitvalt istuvatele meestele — nad on harjunud, et neile platsi ei pakuta —, andis ta siiski oma koha rõõmsamoelisele lõõtsutavale mammile, kellel ülekuumenenud õhk ilmselt hinge mattis.

Ta oli mõttes põhjanud autobussipargi juhtkonda, kes nõndanimetatud ökonoomiliste näitajate huvides lubab liinibusse rängalt üle koormata ega lase käiku lisaõidukeid. Kirunud ka ennast, et ta sõidu üldse ette võttis, ta polnud Margitile midagi kindlat lubanud ja mõelnud, et peaks vahekorra Margitiga hoopis lõpetama.

Üks pikk ja õlakas noormees, kes tema kombel käega akende vahe-raami vastu toetas, oli kangekaelselt lugenud mingit saksakeelset ajakirja, mida hoidis kahekorra käänatuna vabas käes. Kolm ukse alla tihedasti kobarasse litsutud tüdrukut olid kogu aeg isekeskis kihistanud. Sõidu üksikasjad olid talle meelde sööbinud, nagu oleks bussisõit olnud ebatavaline sündmus.

Järsemate pidurdamiste puhul olid püstiseisjad üksteise otsa vaarunud. Andreasel oli tekkinud tunne, nagu oleks ta sattunud hiiglaslikku koorelahutajasse, mida keegi jõnkshaaval väntab.

Palavus pani kõik higist nõretama.

Inimestele tekkisid kannatajanaod. Küllap meenutas temagi pilk teenimatult ohvritalle ossa sattunut.

Ainult priske mammi oli kogu aeg naeratanud. Hoolimata sellest, et ta kuivale sattunud kalana õhku ahmis.

Andreas elas bussisõitu korduvalt üle, ikka ja jälle kerkis silme ette tolle sõidu pilte: priske mammi rõõmus ilme, tüdrukute itsitamine, pika noormehe kangekaelne lugemine, poisivibaliku punetav kael, reisijate märtrinäod. See oli seda imelikum, et ta polnud kaasreisijaid eriti jälginud, oli oma mõtetes kinni olnud. Sest ta polnud endaga rahul, äsja suvelaagris toimunud vestluse lõpp oli käest ära libisenud. Mis sellest, et aega oli vähe, et laagriülem talle kogu aeg lõpetamiseks märku andis. Vestlus oli pikale veninud, talle oli palju küsimusi esitatud, ta oli rõõmustanud, et suutis noortes kuulajates huvi äratada. Ta oli rääkinud oma noorusest, sõjast, mis sundis paljusid temasuguseid keskkoolilõpetajaid edasiõppimiskavadele kriipsu peale tõmbama ja raamatute asemel vintpüssi pihku haarama. Oli kõnelnud esimestest lahingutest, võitlejate vaprustest, ka Abram Blumenfelti polnud ta unustanud, rääkinud, mida temasugused noored sõja ajal mõtlesid, mis neile jõudu andis raskustega toime tulla, millised olid temaealiste lahingumeeste ideaalid. Ta oli just kavatsenud vestlusele punkti panna, ent talle esitati veel üks küsimus: «Kas te kujutlesite tollal sotsialismi just niisugusena, nagu see meil praegu on?» Küsija oli kuue-

seitsmeteistaastane noormees, kelle hääl ja kogu olek väljendas otse lapsemeelset ausust, ta pidi siirusele omapoolse otsekohesusega vastama. Oma kauaaegsetest lektorikogemustest ta teadis, et kuulajad võtavad kõneleja sõnu vastu sõltuvalt sellest, kas ta on äratanud nende usalduse või mitte. Lektor võib rääkida mis tahes tarka juttu, selle mõju on tühine, kui tema otsekohesuses kaheldakse, kui kõnelejat võetakse inimesena, kes ei esita oma arusaamisi probleemidest, vaid mõtteid, mis talle on teiste poolt suhu pandud. Küsimus oli teda erutanud, ta polnud kohe leidnud kõige täpsemaid sõnu. Ta oleks võinud kõnelda üldiselt — kas ei olnud ta korduvalt nii talitanud, teravatest küsimustest mööda laveerinud? Ent küsija oli noor ja usaldav, ta ei saanud ebamääraste lausetega piirduda. Temalt nõuti kas «ei» või «jah», ta ei tohtinud küsimuse teravikku vältida. Pealegi oli küsija, pikkade lokiis juustega teksaspluussis poiss, talle otse silmadesse sihtinud. Noortel on kõnelejate suhtes küllalt terav pilk, nad taipavad intuiitiivselt, kellega on tegemist. Ja ka kogu ülejäänud kuulajaskond oli muutunud üpris tähelepanelikuks, harva on auditoorium nõnda pinevil ja üksmeelselt ootav olnud. Ta on ikka püüdnud kuulajate tähelepanu koos hoida, tal on varuks kenake ports elulisi lugusid ja nalju, kui enam miski muu ei aita, kuid harva on ta saavutanud keskendatust, millega tema vastust nüüd oodati. Pealegi oli ta aeg ammu otsas, laagriülem osutas kannatamatult oma käekellale. Ta oli öelnud, et tema noorpõlveunistuste sotsialism oli ainult heade, puhaste, omakasupüüdmata, töökate ja tarkade inimeste maailm, aga et sotsialismi ajal esineb ahnust, küünte oma poole hoidmist, egoismi, looderdamist, vargust, karjerismi ja pettust, seda ta paarikümneaastase sõjamehena ette ei kujutanud. Siin katkes laagriülema kannatus, tekkinud pausi kasutades oli ta teda kiiresti tänama hakanud. Talle oli palju plaksutatud, tema aga oli tundnud, et vestlus ei oleks võinud nõndaviisi lõppeda. Ta oleks pidanud vähemalt seda lisama, et kõigil, eriti aga neil, noortel, tuleb kogu jõust pingutada, et sotsialismi tõepoolest ainult heade, puhaste, omakasupüüdmata, töökate ja tarkade maailmaks muuta. Ja lõpuks — ta oli siiski nagu otsest vastust vältinud.

Meenutades äsja toimunud vestlust, mis talle rahu ei andnud, oli Andreas tundnud, kuidas higipisarad mööda külgi alla libisesid. Just siis, kui ta mõttes ennast kirus, oli rinnus uuesti nagu kitsaks jäänud, äkki oli ta tundnud õhupuudust, oli vist ka näost kahvatuks muutunud, sest priske mammid oli talle üksisilmi otsa vahtima jäänud ja siis ootamatult talle istet pakkunud.

Samas oli kõik üle läinud.

Kas seepärast meenus talle nüüd bussisõit ja see, mida ta bussis mõtles, et esimene atakk tekkis bussis? Siis ta veel ei mõistnud, et tegemist on atakiga, ta polnud juurelnud äkki imelikuks muutunud enesetunde ja ootamatu valu üle. Et tegemist võib olla veresoonte spasmiga, see ei tulnud talle pähegi. Süda polnud talle varem vaeva teinud. Peavalud küll, rängad peavalud, kuid peavalu algas teisiti, hoopis teisiti.

Tõsi, kunagi, pisut rohkem kui kakskümmend aastat tagasi oli ta rinnus tundnud ränka rõhumist. Siis, kui ta koju tõtates oli isa ahju-telliste ja -pottide virnalt vereloigust leidnud. Kohe pauke kuuldes oli

PAUL KUUSBERG

ta kartnud kõige halvemat, oma osmiku poole joostes oli ta lootnud, et eksib, lootnud sedagi, et isa polnud vahest toas, kuigi ta teadis, et isa lubas varavalges pihta hakata, muidu ei saaks õhtuks sooja majja. Kuid seda masendusest tingitud krampi rinnus, valusat ängistust hinges ei saanud südamevea arvele panna.

Meenus ka Margit ja see, mis Margiti juures juhtus, kuid bussisõit ja vestlus suvelaagris tükkisid ikka ja jälle pähe. Võib-olla tükkisid seepärast, et ta oli süstidest ja rahustavatest tablettidest uimane, et ta ajutegevuse normaalne kulg oli segi paisatud, et ta mõtted keerlesid kuidagi omapead, et ei funktsioneerinud tahe, mis muidu mõtetele kindla telje annab.

Margitigi juures oli Andreas rinnus pitsitust tundnud. Pärast ujumist päevitades. Nad olid ujunud kaugele merele, peaaegu keset lahte. Ujusid kogu aeg kõrvuti, Margit libises vees kiiresti edasi, ilmselt oli ta kunagi treenerite käe all ujumist õppinud. Ka Andreas pidas ennast korralikuks uujaks, kommertskooli päevil oli ta kooli esikroolija, võimlemisõpetaja soovitas tõsiselt trennima hakata, Andreast huvitasid muud asjad. Pitsitust võttis Andreas pistena, jooksjaid tabab sageli piste, ta küll ei jooksnud, kuid eks ujumine ole niisamasugune pingutus. Pistest ta Margitile ei rääkinud, ta ei tahtnud näida hädine, Margit oli temast vähemasti tosin aastat noorem. Öösi kodus, kui rinnus kõrvetavalt pigistas, kui valuhood löid vasemasse kätte, õlga ja kaela, juba hirmu võimuses vilksatas peast läbi, et mis siis, kui südamekramp oleks teda keset lahte tabanud? Niisugune võimalus tõrjus isegi nagu hirmu tagasi, sest lõppude lõpuks oli tal vedanud. Vees oleks asi palju hullem olnud, kümme korda hullem.

Tal vedas ka kiirabiarstiga. Algul, valust segane, oli arsti noorus teda ärritanud. Läbi pea oli vilksatanud mõte, et ülikoolipingist tulnud plikakesed ei peaks kiirabis töötama. Arsti küsimustele oli ta vastanud vaevu vaoshoitud pahurusega. Arst oli ta südant hoolega kuulanud, siis talle väikese tableti keele alla pistnud, teda süstinud, kiiresti kuhugi helistanud ja mingi spetsiaalse brigaadi kohaletulekut nõudnud ning senikauaks tema juurde jäänud, kuni uus arst ja õde kohale jõudsid. Vanem naisarst kinnitas noore arsti diagnoosi: tegemist oli südamelihase infarktiga. Seda oli talle räägitud juba haiglas. Kodus ei kõnelnud infarktist, räägiti ainult vajadusest teda viivitamatult hospitaliseerida. Et ta vajavat intensiivset ravi, mida kodus korraldada ei saavat, et aega ei tohtivat raisata, ning ta oli nõustunud kõigega, mida soovitati. Valu ja hirm olid teda lapselikult sõnakuulelikuks teinud. Andreast ei lastud ühtki sammu oma jalgel astuda, teda kanti raamil trepist alla, trepp oli kitsas ja järsk nagu ikka puumajades, appikutatud autojuht kirus treppi, autojuhi sõnad kostsid nagu läbi vatja vaheseina. Uus arst oli teda veel kord süstinud, valu oli nõrgenenud. Valuhoo teravnes uuesti haiglas, valu ja õhupuudus tõid tagasi ka hirmu, valu rauges alles kuue tunni pärast.

Teisel haiglapäeval, kui ta oli lõplikult rahunenud, meenus talle, et noorel kiirabiarstil olid olnud ilusad sääred, ta silmad olid selle auto- maatselt mällu talletanud. Arsti säärete meenumine kinnitas mõtet, et inimese aju on nagu elektronarvuti, mis kõike registreerib, fikseerib

ja ajusoppidesse salvestab. Andreas unustas kiirabiarsti sääred kohe ja ka mõtte, et inimese mälu on küberneetiline seadeldis, ei miski muu.

Sanitar Ella hakkas teda söötma. Kinnitas ta rinna kohale voodiser-vadele toetuva emalleeritud plekist lauariba ja andis talle varem-nägematust, imelikust tilaga kannust mingit jooki või leent. Esimesel söögikorral oli ta tahtnud end istukile ajada, kuid sanitar ei lasknud seda sündida.

«Lama rahulikult, ära pungita silmi, et ma sina ütlen, haige mees on nagu laps, lastega räägitakse sina,» lobises sanitar teda söötes. «Sa oled üksik inimene, oleks sul naine, siis istuks ta minu asemel siin ja toidaks sind kannust. Esimestel päevadel on naised ikka platsis, ka need naised, kes muidu meestega nagu koerad ja kassid purelevad. Infarkt teeb ka kõige riiakamad taltsaks. Ukse taga hoiatan naisi, et haiget ei tohi ärritada, kui haige ärritub, siis on kõri kooöks kinni, näost sinine, ja kas enam süstid ja hapnikki aitavad, ei või teada. Ka mehi õpetan ma mõistlikult ülal pidama, riid ja nägelemine tuleb mõneks ajaks edasi lükata. Pärast, kui jõud käes, siis aega küll teineteise kallal võtta.»

Ella oli kuuekümnepäevane ümarik naine, kes veeres nagu muna palatis ringi. Ta osutus selleksamaks priskeks mutiks, kellele Andreas oli bussis istet pakkunud.

Palatis oli ainult kaks voodit, teine neist oli tühi.

«Suriijate palat,» libises mõttevirendus läbi pea. Niisugune ära-tundmine ei erutanud Andreast mitte põrmugi. Ta ainult konstateeris seda.

«Ära arva, et suriijate palat,» luges sanitar nagu ta mõtteid. «Suriijate palatit meil ei olegi. Meil surrakse igas palatis. Või jäädakse ellu, kuidas kellelegi on määratud. See on, kui tahta nii ütelda, just elu and-mise palat. Siin on suurtest palatitest vaiksem, siin on kõik käepärast, mis südamehaigele tarvis, arstide pilk on siin kogu aeg haigel peal. Nädala või kahe pärast viiakse sind mujale, rohkem pole aega hoida, uued tulevad peale. Ime, et teine voodi seisab teist päeva tühi. Kõrg-
rõhkkond, vist seepärast.»

Andreas Jallak jõi isuta mõned lonksud.

«Kui sa ei söö, siis hakatakse sulle glükoosi veresoonde süstima, mis on palju halvem. Nii et neela, neela kas või vastutahtmist.»

Andreas oligi neelanud.

«Ma sain juba bussis aru, et su süda pole korras, sa läksid korraga näost valgeks ja ma mõtlesin, et see mees on oma südamega kimpus. Sa oleksid pidanud istuma, ma oleksin pidanud sind hoiatama, võib-olla poleks midagi juhtunud. Sa oled vana aja inimene, pakud eitedele istet, ma kohe tänasin sind oma mõttes. Ma ei kannata sooja ega umbset õhku, kodus on mul päevad ja ööd läbi aken lahti. Ega minugi pump kiita ole, aga elada saab. Südame pärast ei tohi üleliia närveldada, kes närveldab, on visa paranema.»

2

«Vanaisa, mis see on?»

«Hapnikuballoon.»

PAUL KUUSBERG

«Mis asi balloon on?»

«Nõu. Metallnõu. Suur malmist pudel, ilma kaelata pudel. Selles balloonis ehk malmipudelis on hapnik.»

«Hapnik. Mis asi on hapnik?»

«Gaas. Õhk. Hea õhk.»

«Kas siin on muidu paha õhk?»

«Ei ole. Aga ma olen haige ja pean hingama kõige paremat õhku. Kohe mitu korda päevas. Et terveks saada.»

Vanaisa lamas poolistukil teki all. Voodi peats oli imeliku kaadervärgiga kõrgemale tõstetud, juba eelmine kord oli vanaisa pojapoegade seletanud, mispärast. Et tal kergem hingata oleks ja südamel hõlpsam tuksuda. Vanaisa oli oma särgikäised üles keeranud, ka kodus armastas vanaisa särgikäiseid üles käänata. Vanaisal olid jämedad, musklilised käsivarred, vanaisa oli väga tugev, tugevam kui isa, pojapoeg polnud unustanud, kuidas vanaisa oli ükskord isa raputanud, nagu polekski isa päris mees, vaid alles poisike. Aga isa oli vanaisast pikem. Seda, kuidas vanaisa isa raputas, oli pojapoeg kogemata pealt näinud. Pojapoeg oli õues kasvava vahtra otsa roninud ja tahtnud isa aknale kutsuda, et isa näeks, kui kõrgel ta on, et ta polegi ainult raamatukoi, vaid niisama julge ja osav kui teised poisid. Siis ta läbi akna nägigi, et vanaisa on isal rinnust kinni haaranud ja raputab isa nagu aganakotti. Mis asi aganakott on, seda pojapoeg ei teadnud, ta oli niisugust sõna lugenud vanaaegsest jutust. Seda, mida ta oli vahtra otsast näinud, polnud ta ei isale ega vanaisale rääkinud. Ka emale ega vanaemale mitte. See oli tema saladus, mille ta hauda kaasa viib. Ka hauda kaasa viimise ütlemise oli ta raamatust lugenud. Algul oli ta hirmsasti ära kohkunud, nii kohkunud, et puu otsast alla ronides ei tahtnud käed ja jalad hästi sõna kuulata. Ta ei suutnud vabaneda nähtu mõju alt, hoidis majast eemale, mingi hinna eest ei tahtnud ta vanaisa ega isa silme ette sattuda. Vanaema märkas esimesena, et pojapojaga on midagi lahti, vanaema oli pojapoega pikalt usutlenud, kuid pojapoeg oli vaikinud, lõpuks öelnud, et ta pea valutab, et tal on vist migreen. Peavalust ja migreenist oli ta kuulnud vanaema käest, vanaema vaevasid tihti migreenihood ja siis oli mõistlikum vanaemast eemale hoida. Enne seda polnud pojapoeg veel kunagi valetanud. Pojapoeg kartis vanaisa tükk aega, et aga isa kodus olles ennast alati oma tuppa sulges, vanaisa aga ikka kas aias, garaažis või keldris midagi teha nokitses ja teda autoga mere äärde sõidutas, kiindus ta vanaisasse uuesti.

«Kuule, vanaisa, kas sa teadsid, et sa haigeks jääd?»

Nüüd segas vanaema vahele:

«Haigeksjäämist ei tea keegi ette. Haigus tuleb ilma ette kuulutamata.»

«Vanaisa teadis.»

Vanaisa ja vanaema vaatasid teineteisele imestunult otsa.

«Teadis,» kinnitas pojapoeg, viie-kuueaastane suurte siniste tütarlapsesilmadega poisipõnn.

«Mispärast sa nii ütled?»

Vanaema häälde oli siginenud etteheitev noot.

«Teadis,» jäi pojapoeg jonnakalt endale kindlaks. «Ta tõi niisamasuguse ballooni meile koju.»

PAUL KUUSBERG

Vanaema puhkes kergendatult naerma.

«Tõi jah,» raius pojapoeg, kes arvas, et vanaema naerab tema juttu.

«Tõin, muidugi tõin,» nõustus vanaisa. «Keevitamiseks tõin. Ka keevitamiseks läheb vaja head õhku. Garaazis on meil niisamasugune balloon, Kuldari on õigus.»

«Mis keevitamine on?»

«Raua kokkukeetmine ehk kokkusulatamine. Kui terveks saan ja koju tulen, siis näed. Hakkame koos keevitama.»

«Vanaisa, tule rutem koju.»

«Niipea kui terveks saan, tulen. Ma ei ole siin ühtki üleliigset päeva.»

«Aga kui sa terveks ei saagi?»

Jällegi pidas vanaema vajalikuks vahele segada:

«Nii ei tohi küsida, Kuldar. Vanaisa saab kindlasti terveks.»

«Sa ütlesid kodus, et kes teab, kas tust enam endist töömurdjat saab.»

Vanaema hakkas näost lõkendama.

«Oi, mida sa kõneled, Kuldar. Sa ajad kõik segamini. Ära fantaseeri, mu kallis poiss. Kui vanaisa haigeks jäi, ütlesin ma kohe, et ta terveks saab. Meie Siberi karu ei murra ükski haigus maha, kas ma ütlesin sulle nii, Kuldar?»

«Ütlesid küll.»

«No näed nüüd. Ära sa, kallis, lapse juttu tõsiselt võta. Kuldari on ääretu fantaasia. Seejuures on ta paraku pudrupea. Mis vanemate inimeste suust kuuleb ja raamatutest kokku loeb, kõik ajab segamini... Ta oskab ammu lugeda. Loeb juba kolmandat aastat. Ta isa, see tähendab, meie poeg, hakkas neljaselt lugema, Kuldar veeris vabalt kolmeselt. Nüüd puurib koguni «Loomingu» Raamatukogu, mis pole hoopiski kerge lektüür. Vahel ei saa minagi aru, millest seal kirjutatakse, tema aga ei pane enne ühtki numbrit käest, kui see on kaanest kaaneni läbi uuritud.»

Viimased laused olid määratud võõrastele kõrvadele, teistele haigetele ja nende külalistele.

«Või kolmeselt,» imestas kõrvalsängis lamava haige, kortsus näoga vana kõhna mehe külaline, tublisti üle kuuekümne, aga alles sileda näonahaga maanaine, ilmselt haige elukaaslane, kes oli külakostiks kaasa toonud kodus suitsutatud sinki, suitsulatikat, keedetud mune, võid ja sõira. «Meie Illimar ei tunne õieti tähtigi, kuigi ta on teie omast pool pead pikem. Illimar on minu tütre kõige noorem poeg, üldse on tal neli last, üks tütar ja kolm poega. Ta on teil kahvatuvõitu, proua. Te peaksite teda raamatute juurest rohkem õue saatma.»

«Kuldarit ei sunni keegi toas raamatute juures istuma,» naeratas vanaema, keda ajasid pisut segadusse kortsusnäolise vanamehe silmad, mis olid üpris elavad, otse poisilikult uudishimulikud. «Ta teeb ise, mida tahab. Meie Kuldar tunneb raamatute vastu tohutut huvi, mis on vaimselt kiire arenguga lastele nii iseloomulik. Me ei saa ju tema käest raamatuid ära kiskuda, raamatuid tema eest peita, meil on kõik toad raamatuid täis. Ega see olekski tark. Kuldar lippab õue, raamat kaenlas, nagu mõni professor.»

Vanaema tõmbas Kuldari oma kaenlasse, kaisutas poissi ja sõnas huuli torutades hellitavalt:

«Oh sa mu professorike.»

Laskis pojapoja vabaks ja pöördus naabersängi poole:

«Talle ei hakka päike peale, tal on minu valge nahk. Ma võin päevitada palju tahes, pruuniks ei lähe ma kunagi.»

Tal oli tõepoolest valge, hästi hoolitsetud näonahk, seda võis igaüks näha, kes vaadata soovis. Vanaema kohta paistis ta ütlemata noor, talle oli raske anda rohkem kui nelikümmend aastat, kuigi ta, arvestades Kuldari iga, pidi märksa vanem olema. Ta oli ainult pisut-pisut tūsenenud nāgus naine, kelle juures oli kõik korras ja hoolitsetud. Nii soeng kui ka käed ja riietus. Ilmselt oli tal ka hea maitse, sest kerge suvise kostüümi ja pluusi toonid sobisid omavahel, niisamuti kingade värv. Ta kehahoiak oli sirge ja ta astus alles noore naise nōtke sammuga. Sel silmapilgul oli Eduard Tōnupārdile ta naine aga vastumeelt. Mis ta keerutab, māngib ja uhkustab. «Veeris vabalt juba kolmeselt.» Veeris küll, Friida ei liialda, aga milleks kōike maailmale jahvatada. Edvistada vōhivōoraste inimeste ees, keda nad mōne nādala pärast enam ei mäletagi. Mōeldes nii, tajus Eduard Tōnupārt samas, et asi pole poja ega pojapojaga edvistamises. Friida on alati nende pojaga ja nūid ka pojapojaga uhkeldanud, siiani on see teda ainult veidi hāirinud. Kuldari suust kuulnud Friida sõnad selle kohta, kas tast enam endist töomurdjat saab, olid teda valusalt riivanud. Kas Friida võis tōesti nii ōelda? Pealegi Kuldari kuuldes? Ju ei suuda Friidagi end alati vaos hoida. Ta naine ei kaota naljalt enesevalitsemist, kobrutagu hinges mis tahes. Eriti vōoraste juuresolekul. Ja ka Kuldari juuresolekul, Kuldarit hoiab ta hullupōōra. Inimese hing on mitmekihiline, kas ei avanud need sõnad ta ees uue kihi, mida ta seni oli aimanud, rohkem kartnud kui aimanud, sest oli Friidat ikka avarana ja suuremeelsena nāha tahtnud.

«Mōni on jah niisuguse heleda nahaga,» tōmbus voodinaabri siledate pōskedega emand tagasi ja pōördus samas oma mehe poole, kellel oli raskekujuline liigesepōletik.

«Kas te pojapoeg klaverit ka māngib?» küsis kortsulise nāo ja uudishimuilike noorukisilmadega vanamees vaikselt.

«Pilkab,» mōtles Eduard Tōnupārt, kes ei seedinud vanameest.

«Oh ei,» tōrjus Friida Tōnupārt kāega. «Muusika teda ei kōida, me ei sunni teda midagi tegema, mille vastu tal endal huvi ei ole. Aitab tal raamatuistki. Kas teie Illimar māngib klaverit?»

«Ei, Illimar karjatab lambaid ja pūuab latikaid.»

«Pilkab,» mōtles uuesti Eduard Tōnupārt.

Kuldar oli vanamehe ōōkapilt vārske «Pikri» numbri avastanud, ajakirja lehitsemiseks viisakalt luba palunud — Friida ei vāsinud pojapojale kombeid ōpetamast, ennast pidas ta hāstikasvatatud inimeseks, mida ta oligi, ja soovis, et ka Kuldarist haritud inimene saaks — ja uudistas nūid karikatuure.

Tōnupārdid hakkasid omavahel kōnelema. Enamasti rāakis Friida, haige rohkem kuulas vōi mōtles oma mōtteid.

«Kaevupuurijad kāisid,» teatas Friida. «Kinnitasid, et nad meid alt ei vea. Sa olnud seal Siberis tāitsa mees ja suurepārane sell, see pikk kōneles veel mingist tānuvōlast. Iseenesest mōista pakkusin neile kohvi. Konjakist keeldusid, neil oli pudel «Lōunamaist» kaasas, jōid

seda. Arvasid, et peaksid kahekümne viie — kolmekümne meetri pealt vee kätte saama.»

Eduard Tõnupärt mõtles, et naine ei pakkunudki meestele konjakit, Friida on rumalalt kitsi, kuigi neil pole vaja koonerdada. Ubaleht peab kindlasti sõna. Ubaleht on juba loomult aus ja täpne, mida lubab, seda teeb. Magadanis oleksid platnoid ta vagaseks teinud, nad võtsid Ubalehe oma kaitse alla, platnoid hoidsid neist kaugemale. Neid polnud palju, kuid ükski neist ei lasknud nina norgu ega hoidnud oma nahka, pärast ränka öist löömingut barakis jäeti neid rahule. Lausa õnn, et ta Ubalehega kokku juhtus. Oma naisele ta ütles:

«Puurigu kas või viiskümmend meetrit, aga jõudku puhta veeni. Ja et vett jätkuks. Keskküte ja saun neelavad vett.»

«Ma mõtlen sedasama. Kalju laseb laboratooriumis proovi ära teha.»

Eduard Tõnupärt laskis Friida sõnad kõrvust mööda.

«Kas torud on kohal? Torud lubas Torup muretseda. Ma mõtlen torusid, mis vee kaevust majja toovad.»

Nii öeldes avastas Eduard Tõnupärt ootamatult, et tegelikult on tal täiesti üksipuha, kas torud on kohal või mitte. Kas puurkaev juhtub heale veesoonele või tuleb hoopis tsementrõngastega kaev kaevata. Suvila, mille projekti oli valmistanud praegusaja paremaid arhitekte, noor Siht, kes igalt võistluselt auhinna toob, kes haltuurat ei harrasta ja ainult tänu oma isa pealekäämisele — vana Sihiga istus ta koos — talle vastu tuli; suvila, mille iga väiksemagi üksikasja ta oli põhjalikult läbi kaalunud, kõige sobivamad ja kaasaegsemad materjalid hankinud, tööd põhjalikult tundvad põlised meistrid ehitama meelitanud, oli praegu tema jaoks nagu võõras hoone. Kas tuli see haigusest, idiootlikust infarktist, mida ta ära hoida ei suutnud, kuigi kuulus Girgensohn teda ise ravis. Süda hakkas talle vaeva tegema viie-kümnendate aastate lõpul, varsti pärast tagasijõudmist. Girgensohn soovitas kurgumandlid välja opereerida, asi oligi nagu paranenud, ta oli peaaegu unustanud oma kunagised kõrvetavad pitsitused rinnus ja muud vaevad, korraga lõi aga välk sisse. Lõi sisse nii, et ta ise nagu ei tundnudki midagi. Igatahes valu ega survet rinnus mitte. Ainult õhupuudust ja pea käis ringi. Friida kutsus Girgensohni kohale, poliikliniku arsti ka — Girgensohn ei saanud talle sinist lehte anda, mõlemad kinnitasid nagu ühest suust: infarkt. Poliikliniku arst enne ja Girgensohn pärast. Kas ta ei usu tervenemisse, et ta suvila, see tähendab, maiste asjade vastu enam huvi ei tunne? Nii nagu siinsed arstid, ei kahtle ka Girgensohn tema paranemises, või on ta Friidale muud rääkinud? Ta kõrvus kostsid uuesti Kuldari suust kuulud sõnad: «Teab, kas tast enam endist töömurdjat saab?»

«Kohal. Tsingitud torud. Kaevu ja vee pärast ära muretse. Torud, pump, paak, kraanikausid, dušš — kõik on kohal. Niipea kui elektrikeriseid lattu saabub, saadetakse ka keris ära. Torup, sinu vana semu, lubas hoolt kanda, et kõik saaks korda tipp-toppp.» Friida Tõnupärt oleks peaaegu lisanud, et mitte ainult sinu, vaid ka minu pärast, kuid talitses keelt. Haigus on Eduardile imelikult mõjunud, Eduard on palju muutunud, ta erutub peaaegu tühistest asjadest. Juba aasta enne atakki muutus närviliseks. Tema, Friida, oli veel kartnud, et mehel ei klapi midagi tööasjadega. Kuid Torup kinnitab, et töö on tal kõik

korras. Et Tõnupärdi hoolde usaldatakse kõige vastutusrikkamad veod, ta hoiab autot ja kaupa, nagu kuuluksid need temale. Pärast Siberist tagasitulekut talus Eduard hästi nalja, nüüd võib plahvatada nagu noorpõlves. Seepärast neelas Friida naljatlevad sõnad alla, ega see tühipaljas lõõp olekski, Torup vahib teda kilavate silmadega, kuigi on temast kümmekond aastat noorem ja endal on kodus kaks last, alati nohus poisijõmpsikat, nagu kurdab. Neelas sõnad alla ja täiendas: «Kui Ubaleht ja ta abiline sõna peavad, siis on sinu kojujõudmise ajaks suvilaga kõik joones. Mõnikord on septembri lõpp ja oktoober ilusad, ka tänava töötavad sünoptikud sooja ja kuiva sügist, saad veel kena suvelõpu.»

Haige oleks kõige parema meelega näinud, et naine lahkuma hakkab. Ta oli juba valmis abikaasale seda otse ütleva, kuid hoidis end tagasi. Närvid peavad talle alluma, mitte vastupidi. Ütlevad närvid üles, on kõik läbi. Kas on tema tahe nii nõrgaks jäänud, et ta ei suuda ennast enam vaos hoida? Eduard Tõnupärt hindas inimeses kõige rohkem tahtejõudu. Seejuures pidas ta end Immanuel Kanti jüngriks. Ta ei tundnud kuigi põhjalikult Kanti filosoofiat, ehkki oli gümnaasiumipõlves proovinud saksa keeles läbi lugeda Königsbergi mõttetarga peateost «Kritik der reinen Vernunft». Ent ta omistas Kantile seisukohad, mida ta üle kõige hindas ja millest ka vanemas põlves oli püüdnud lähtuda. Inimmõistuse tipuks pidas ta praktilist kriitilist mõistust, kõrgeimaks eetiliseks vormiks kohustuste täitmist kõige kiuste ja iga hinna eest ja inimese tegevuse aluseks tahtejõudu. Ta ise oli nüüdki veendunud, et oli suutnud igasugustes olukordades vastu pidada just tänu oma tahtejõule. Ka füüsilisest jõust polnud tal puudu, vastupidi suurele filosoofile, kes nooruses olnud kidur ja närvinõrk. Ent viimasel ajal kipub ta saatusele alla vanduma, tahtejõud, see kogu muu energia ema, hakkab teda maha jätma. Eduard Tõnupärt põrnitses pahuralt lage.

Pojapoeeg jooksis voodite vahelt tema juurde:

«Vanaisa, mis asi on ekvili... ekvilibristika? Ekvilibristika. Ütlesin ma õigesti?»

Keerulise sõna ladus, ainult ühe, vaevaltmärgatava takerdumisega väljaütlemine tõendas, et Kuldari lugemiskunst oli tööpoolest suur. Ta otsis oma suurte siniste lapsesilmadega haige pilku.

«Ekvilibristika. Õigesti,» vastas vanaisa, sundides end pojapojale silma vaatama. «Ekvilibristika tähendab tasakaaluoskust. Ei, tasakaalukunst on täpsem. Köielkäijad on ekvilibristid. Tasakaalukunstnikud.»

«Kas sina, vanaisa, oskad köiel käia?»

Vanaema noomis:

«Vanaisa on haige, vanaisalt ei tohi aina pärida.»

«Ei oska,» tunnistas Eduard Tõnupärt. Pojapojale silma vaatamine nõudis talt pingutust. Ohkas ja lisis: «Oleksin aga pidanud oskama.»

«Mina õpin,» kuulutas Kuldar. «Arvo ei oska ja Hando ei oska, aga mina oskan.»

Samas märkas Kuldar aknalaua brošüüri ja jooksis akna juurde.

«Ta on teil tööpoolest tark,» imestas siledate põskedega maanaine, kes ennist oli Kuldari näonahka laitnud. «Ekvilibristika, missuguse raske sõna luges kokku.»

PAUL KUUSBERG

«Ekvilibristika,» parandas Friida. «Kuldar ütles õigesti.»

Tõnupärt tabas oma naise hääles kahjurõõmsa rahuldustunde. Viimane oli saanud kätte tasuda kahvatu näonaha ja õuelaskmise jutu eest. Friida ootamatu väiklus häiris teda niisamuti kui varasem poja-pojaga uhkeldamine.

«Ekvilibristika, muidugi,» nõustus jällegi võõras naine.

Tõnupärt tundis, et kui ta naine veel kord parandab, siis ütleb ta midagi inetut.

Friida muigas, ent ei parandanud enam.

«Kalju teema määrati kindlaks,» teatas naine. «Kaitsmine peab toimuma siiski Tartus. Tallinnas pole vastava ala doktoreid.»

Jälle uhkustab, konstateeris Eduard Tõnupärt. Täna ärritas teda Friida iga lause, kogu naise käitumine.

«Kas kaitsmise aeg on ka kindlaks määratud?»

Seda küsis haige täiesti mehaaniliselt, ka poja kandidaaditöö vastu oli huvi lahtunud. Ometi oli ta varem huviga poja pingutusi jälginud, kevadel olid nad ägedasti vaidlema läinud, vaidlus oli kandunud kavatsetava dissertatsiooni temast hoopis kaugele, ta oli süüdistanud poega karjerrismis, poeg oli nimetanud teda kinnisilmi elavaks inimeseks, kellel ajaloo käik on jalad alt ära löönud. Vaidlus oli lõppenud inetult, enesevalitsust kaotades oli ta pojale kallale tormanud; poleks ta märganud puu otsa roninud pojapoja päranaetud, hirmunud silmi, oleks ta võib-olla poja oimetuks peksnud. Õnneks hoidis Kalju keelt hammaste taga ja ka Kuldar vaikis. Kuldar kartis teda tükk aega, talt nõudis palju vaeva, enne kui pojapoeg temasse jälle endiselt suhtuma hakkas.

«Vist poolteise aasta pärast. Täpset aega veel ei tea. Vara alles.»

Vastates vaatas Friida vargsi käekella. Ta kandis moodsat suurt neljakandilist kuldkella, enda suhtes Friida kokku ei hoidnud. Mõnikord kahtlustas Eduard Tõnupärt, et ta naine peab armukesi. Endast nooremaid mehi, kes ei viitsi tööd teha, kes hea peataie ja lahkelt pakutavate rublade eest on valmis ka kuradi vanaemaga voodisse heitma.

«Sul näib kiire olevat, ma ei tohi sind kauem kinni pidada,» sõnas haige varjamatu tühimuse ja pilkega. «Täna, et oled minu juurde tulemiseks ikka aega varastanud. Mu tervis on juba palju parem, aitab, kui sa nädalas korra mind vaatamas käid. Kuldar võib koju jääda.»

Friida Tõnupärt tajus mehe tühimust ja pahameelt, mille põhjus jäi talle tabamatuks. Doktor Girgensohn oli küll hoiatanud, et südamehaigus, eriti aga infarkt, mõjutavat haigete psüühikat, kuid Friida pidas seda tohtrite targutuseks. Ta uskus oma meest tundvat, praegune Eduard muutus aga järjest võõramaks.

«Kuldar tahtis nii väga kaasa tulla, ta kohe ootas, millal ma saan mahti sind külastada,» vabandas ennast Friida, lakke vaatavat haiget abikaasat uurivalt silmitsedes. «Juba eile hakkas paluma, et ma üksinda ei tuleks, et ma teda kindlasti kaasa võtaksin. Ta on sinusse hirmsasti kiindunud. Muudkui vanaisa ja vanaisa. Millal vanaisa terveks saab ja koju tuleb, teist juttu ta suust enam ei kuule.»

Endiselt silmadega lage sihtiv haige lausus kuivalt:

«Käis täna, aitab. Haigla pole lapse koht. Ja saada teda rohkem õue.»

«Kuldar, tule siia ja jäta vanaisaga hüvasti,» tõusis naine.

Eduard Tõnupärt taipas abikaasa häälest, et viimane solvus.

«Kas me hakkame minema?» küsis poiss.

«Jah, mu väike. Vanaisa vajab rahu. Tule nüüd, sa võid ka kodus lugeda.»

Kuldar tuli kuulekalt vanaisa voodi juurde ja sirutas haigele käe.

«Head aega, vanaisa. Ma tulen alati vanaemaga kaasa. Ja ka ema ja isaga tulen. Saa ruttu terveks.»

Haige tundis, kuidas pojapoeg püüdis ta kätt kogu jõuga pigistada.

«Ole hea laps isale ja emale ja vanaemale,» ütles Eduard Tõnupärt pojapojast mööda vaadates.

Friida mõtles, et kui nii edasi läheb, siis on mehega varsti võimatu elada. Solvab teda võõraste ees, tahab neist lahti saada, ei talu isegi Kuldarit, kes enne oli talle kõik.

«Vanaisa, miks sa mulle otsa ei vaata?»

«Vanaisa on haige,» püüdis naine piinlikust olukorrast välja tulla.

«Käeandmisel peab teisele otsa vaatama,» oli Kuldar oma nõudmise õigsuses veendunud. «Vanaisa ise õpetas.»

«Kuldaril on õigus,» ütles vanaisa ja vaatas pojapojale silma. «Head aega siis.»

«Nägemiseni.»

Pojapoeg lippas juba ukse juurde.

«Ära mind enneaegu arvelt maha kanna,» ütles Eduard Tõnupärt oma naisele, kui see kummardus, et teda otsaesisele suudelda. Niisugune suudlemine oli Friida tema haiglas olemise ajal rituaaliks kujunenud. Esimesel nädalal valvas Friida ööd-päevad läbi tema juures, toitis teda nagu rinnalast lusikaga ja kosutas mahlaga, mille oli ise oma aia kirssidest pressinud. Hiljem, kui teda lubati juba istukile ajada ja iseseisvalt süüa, hakkas naine tema juures ülepäeviti käima, tulles ja lahkudes teda alati otsaesisele suudlema. Nüüd külastab ta teda üle kahe päeva, külastused on harvenenud, kombesuudlus aga jäänud. Friidale meeldib olla peen daam, Friida hakkas suurlinnadaami mängima juba koolipingis. Eduard Tõnupärt avastas korraga, et Friida tegelikku olemust on üldse raske tabada. Kas see, et Friida oli teda kaksteist aastat oodanud, on teda Friida suhtes pimedaks teinud, kas ta silmad hakkavad alles nüüd avanema? «Teab, kas tast enam endist töömurdjat saab» — kas see pole mitte tegelik Friida? Või teeb ta naisele ülekohut, on ise haigusest tüdinenud, tegevusetust lamamisest pahur, idiootlikust enesega arvepidamisest segane, kibestunud ja kogu maailmaga pahuksis? Kas ainult iseendale mõtleb naine oleks teda kaksteist aastat oodanud?

Tõnupärt tundis, kuidas naise huuled ta otsaesisel tuksatasid, kuid Friida valitses end imetlusväärselt. Friida sosistas ainult: «Sa oled ülekohtune», ajas end sirgu, naeratas koguni talle ja sammus oma veel nõtkete astumisega minema. Jah, neljakümne kuuele aastale vaatamata oli ta naise samm kerge, keha õige pisut ümaramaks muutunud, lokituna, jumestatuna ja korsetiga pingule tõmmatuna, kõrgete kontsadega kingades, mis hästi mõjuvad ta rühile, näib ta kümnekond aastat nooremana.

Friida ei unustanud ükselt tagasi pöördumast, Friida naeratas nii talle kui ka teistele haigetele ning nende külalistele. Friida elab kindlalt oma rollis, ta demonstreerib tõelisele daamile omast üleolekut väiklusest. Kuldar lehvitas vanaisale kätt ja hüüdis:

«Ma tulen jälle.»

«Tark poiss,» sõnas siledate põskedega eit, kes oli ametis oma mehe sööma sundimisega.

«Hästi tark,» nõustus kortsusnäoline elava pilguga vanamees sõira pugides. «Peaks tal ainult naisevõtmisega vedama.»

«Sina ajad ikka oma lora,» noomis eit.

Eduard Tõnupärdis kihvatas. Talle tundus, et vanamehenäss torkas teda. Ta pigistas lõuapärad kokku, et mitte vastu hammustada. Seekord jäi ta tahe peale.

3

Andreas Jallak ei märganud oma külalisi enne, kui need seisis ta voodi kõrval. Võib-olla oli ta vahepeal suikunud, ta magas ikka veel enamiku päevast, magas või viibis mingis une ja ärkveloleku vahepealse hāgus. Ilmselt anti talle endiselt rahusteid või oli šokk — arstide jutust oli Andreas aru saanud, et ta viibinud šokiseisundis — teda nõnda läbi raputanud, et ta pole siamaani toibunud. Ta ei pärinud, mida talle süstitakse ja suu kaudu sisse söödetakse, ta oli rahulik haige. Isegi ülemäära rahulik, arvas sanitar Ella. Arstide käest tuleb küsida, arstidelt tuleb selgust nõuda, arstid ei ole halvad ega hoolimatud, neil on käedjalad tööd täis, nad lihtsalt unustavad vahel, kuigi ükski meedik, kaasa arvatud sanitar, ei tohi midagi kahe silma vahele jätta. Paraku on arstki inimene, nii et neilt ei maksa rohkem nõuda kui iseendalt. Nüüd, kus arst priipärast võtta, sõelutakse tühiste hädadega tohtrite vahet, kliinikud ja haigemajad on üle koormatud, kuigi arste ja haigemaju on endisest rohkem. Tema on elupõline põetaja, nelikümmend aastat kliinikutes ja hospitalides töötanud, tema teab. Ka õed on tööga kimpus, rääkimata sanitaridest, kelle palk on väike, hoolsad inimesed ei tule enam nii nadi töötasuga haigemajasse vett ja vilet saama. Pealegi on sanitare vähe ette nähtud, nende paarist kirub tervishoiuinstants ja muid asutusi, kes koosseise kinnitavad, ja otsib võimalusi eeskirjadest möödahiilimiseks. Poleks abivalmis tervemaid haigeid ja haigetel omakseid, kes aitavad, siis ei teaks kohe, kuidas toime tulla. «Oleksid kõik niisugused üksikud mehed nagu sina,» rääkis sanitar Ella Andreasele, «oleksime püstihādas.» Samas oli Ella Andreast rahustanud, et ega ta etteheitmiseks räägi, kuigi iga üksik täiskasvanud mees vāārib hukkamõistu. On ühe naisega elu puntrasse keeranud, tuleb võtta uus, sest perekond on rahva ja inimsoo alus, olgu võim missugune tahes. Ja kui perekonnad lõhki lähevad, mehed ja naised üksikuks jäävad, õonestab niisugune olukord rahvast nagu mādanik puud, ühel heal päeval paiskab torm puu pikali, kas murrab pehastunud tüve pooleks või kisub koos hapraksjäänud juurtega maa seest välja, ja rahval ongi ots käes. Temal, Ellal, polevat vedanud, mees jāātnud teda kolme lapsega viiekümne teisel aastal maha, mees edutatud suure kaupluse juhatajaks, hakanud jooma ja müüjannadega ringi tõmbama, kuid ta ei kahetse paariminekut. Kasvatas pojad ja tütre üles, poegadel oma perekonnad, ka tütar oma väljavalituga on avalduse sisse andnud. Lapsi polevat ta lasknud niisama ringi lillutada, maast-madalast pannud tööle, kes oli

PAUL KUUSBERG

suvisel koolivaheajal käskjalg, kes aedniku käealune, kes asendas puhkusel viibivaid poemüüjaid. Keskkooli lõpetasid kõik, vanem poeg õpib edasi töö kõrvalt, mittetatsionaarselt, nagu öeldakse. Aasta pärast lõpetab TPI, talle pakutud juba nüüd uue tsehhi juhataja kohta, poeg ei kiirustavat vastu võtma, ütlevat, et enne tuleb diplom kätte saada. Nõnda oli sanitar Andreas Jallakule rääkinud.

Algul polnud Andreas märganud teist külalist, ka esimese külalise avastas ta kummalisel viisil, nagu tükkhaaval, ositi. Esmalt käe, pikkade painduvate sõrmedega käe.

Et tegemist on Margiti käega, selle tundis Andreas ära otsekohe, veel enne, kui ta pilk käe omaniku näole jõudis. Margitil olid pikad, painduvad, otsekui elektrivooluga laetud sõrmed, nimetissõrmes kandis ta vanaaegset rubiiniga sõrmust, sõrmus oli Andreasele meelde jäänud. Andreas teadis, et ka teises käes kandis Margit sõrmust, sõrmused olid Margiti nõrkus, seda oli Margit ise talle tunnistanud. «Mida vanemaks jään, seda rohkem sõrmuseid armastan,» oli Margit lobisenud, seda kuuldes oli Andreasel tekkinud koguni kahtlus, kas naine ei mängi mitte naiivitari. Ka ilma tuld helkiva kiviga sõrmuseta oleks Andreas Margiti käe ära tundnud, Margiti käsi oli teda kümme päeva tagasi, infarkti-eelsel pühapäeval hellitanud, ta silmi õrnalt katnud, kui naine end talle andis. «Ära vaata,» oli Margit sosistanud ja viimaks ta pea oma öla vastu surunud. Margit oli rääkinud, et sõrmede pärast oleks temast võinud kas klaverikunstnik või viiuldaja saada, kuid tema polevat hoolinud klaveri taga istumisest ega viiulipoognaga saagimisest, teda tõmmanud hoopis tehnika, sport ja poisid.

Margiti pikkade sõrmedega käsi hoidis lilli, veripunaseid nelke, ta hoidis nelke rindade kohal, rinnad olidki teine kehaosa, mille Andrease unesegased silmad avastasid. Rindadelt tõusis ta pilk kõrgemale naise õlgadele ja kaelale ning alles siis haarasid ta silmad Margiti tervikuna.

Kuigi silmad Margiti ära tundsid, näis viimase siinviibimine Andreasele võimatuks ja tal tekkis tunne, et tegelikult ei seisagi voodi juures lihast ja verest naine, vaid paljas ta kujutus, et Margit lihtsalt meenub talle nagu pühapäevase bussisõidu üksikasjad ja vestlus pioneerilaagris. Aegapidi sai ta aru, et Margit seisab tõesti siinsamas tema voodi kõrval. Niisugune äratundmine erutas teda. See polnud rõõm, mis talle vere näkku tõi, pigem piinlikkustunne, et naine näeb teda väetina haigevoodis, kus ta ei tohi omal jõul isegi istukile tõusta. Otsekohe tärkas küsimus, mispärast Margit tuli, võib-olla just see erutaski Andreast kõige rohkem. Alles eile õhtul, kui Ella teda söötis, oli ta endalt küsinud, kas Margit tema eest nõndaviisi hoolitseks, ega osanud vastata. Margit otsis ta lähedust, seda küll, kuid mida ta tegelikult naisele tähendab? Margit oli öelnud, et ta kolmandat korda enam ei abiellu, isegi temaga mitte, kuigi tema, Andreas, suudab naist õnnelikuks teha, mida pole antud igale mehele. Margit näis temasse kiindunud olevat, kuid üks asi on meest magatada ja teine asi põetada. Nii küüniliselt oli Andreas mõelnud, kui Ella teda tilaga kannust jootis. Nüüd seisis aga luust ja lihast Margit siinsamas tema sängi kõrval.

«Tere,» sirutas Margit talle oma parema käe. «Sa näed palju parem välja, kui ma kartsin.»

«Sa oled uskumatult kõva poiss,» kostsid Andrease kõrvu ka mehe häälega lausunud sõnad. Ta keeras pilgu hääle suunas ja üllatus uuesti: teispoole voodit seisis Taavet Tomson, keda ta tundis lapsepõlvest saadik. Otsekohe sähvatas läbi pea uus küsimus: kas Margit ja Taavet on tuttavad?

«... missugune pauk ja kui hea nahavärv,» lõpetas Taavet oma lause. Andreas surus kordamööda talle sirutatud käsi.

«Kas te tulite koos?» küsis Andreas. «Vabandage, ma olin magama jäänud. Ma põõnan päevad läbi.»

Taavet vastas esimesena:

«Ühel ajal, ent kahjuks mitte üheskoos.»

«Lubage, et ma tutvustan teid,» elavnes Andreas. Ta tahtis end istuli ajada, kergitaski ennast, samas meenusid keelud ja hoiatused ning ta laskus tagasi patjadele. «Margit, saa tuttavaks minu lapsepõlvesemuga...» Kaugemale ta ei jõudnud, Margit sõnas kiiresti vahele:

«Margit Voorekand», ja ulatas teispoole voodit seisvale mehele käe.

«Taavet Tomson,» kummardas pakutud kätt surudes Taavet.

Andreas taipas, mispärast Margit ruttas. Margit püüdis tutvustamist talle kergemaks teha. Margit nähtavasti kartis, et ta tutvustamisel kimpu jääb või midagi üleliigset ütleb.

«Mul on rõõm teiega tuttavaks saada,» ütles Taavet Tomson. «Olen teid nõupidamistel kohanud, paraku ei osanud ma oma vanast sõbrast arvata, et ta võiks mind teiega tuttavaks teha.»

«Mul on heameel tutvuda mehega, kellest viimasel ajal palju räägitakse,» lausus Margit.

Kummagi käitumine ei meeldinud haigele. Ta torakas:

«Te paistate niigi teineteist hästi tundvat.»

«Õukonnas teatakse palju üksteisest,» reageeris Taavet kiiresti.

Margit ei taibanud.

«Minu lapsepõlvesemu armastab teravmeelitseda,» ütles Andreas mitte ilma pilketa.

«Anna andeks, Andreas,» naeratas Taavet. «Aktiiv kõlab ehk vastuvõetavamalt.»

Nüüd hakkas Margit heledalt naerma.

«Näib, et ma võlgnen teile pisikese selgituse,» jätkas Taavet Tomson naljatlevalt. «Tunnistan teile, seltsimees Voorekand, et minu hobiks on juhtimisküsimused. Ats, see tähendab, meie ühine sõber Andreas, võib seda tõendada. Ma olen uurinud juhtimismeetodeid antiikajast alates. Algul puht enda lõbuks, kuid nüüd on minu aastatepikkune töö võtnas dissertatsiooni ilmet... Kui määravatel positsioonidel olevad isikud jäävad kauaks oma ametikohtadele ehk tööpostidele, siis soodustab see halva mentaliteedi tekkimist. Alluvad hakkavad pooleldi alateadlikult mõistma, et mitte üksnes tööalane suutlikkus ei määra nende karjääri, vaid ääretult oluline on ka ametliku liidri suhtumine neisse. Siit puge mine, silmakirjalikkus, suudmööda rääkimine, intriigid, klatš ja nii edasi. Nähtus, mis omal ajal vohas vürstide, emiiride, šahhide ja keisrite lähikonnas. Paraku kohtame taoliste hädade rudimente ka oma ametkondades ja asutustes.»

Margit Voorekand jälgis ministri asetäitjat Taavet Tomsoni huviga. Haige mõtles, et Taavet on endale truuks jäänud: rabada uut tuttavat kohe, esimestel silmapilkudel.

«Kuulsin Üllelt, et sind on haiglasse toodud, võtsin veidi aega ja sõitsin siia. Minu teada pole sa kunagi südame üle kurtnud,» suunas jutuohje enda käes hoidev Taavet Tomson nüüd tähelepanu haigele. «Peavalud on sind vaevanud, mitte süda. Minu pump jukerdab vahel, ainevahetus kipub normist kõrvale kalduma, sinu tervist olen ikka kades-tanud.»

«Isegi pärast ajupõrutust?» püüdis ka Andreas teiste lõbusa mee-leoluga kaasa minna.

«Oh-oh-oo,» naeris Taavet Tomson laialt ja tõsines.

«Ajupõrutust?» ei mõistnud Margit Voorekand.

«Taavet arvab, et ma oleksin juba ammu vähemalt linnakomitee, kui mitte keskkomitee sekretär, kui mu ajud poleks autoõnnetusel segamini põrutatud,» naljatas haige edasi. «Muide, seltsimees Tomson kahtlustab tõsiselt, et mul puudub realiteeditunne.»

«Ma näen rõõmuga, et infarkt pole su lõõpimisrõõmu põrmugi vähen-danud,» pareeris Taavet Tomson seltskonnainimese häirimatusega.

«Täna, et te tulite,» lausus haige tõsinedes.

«Ma jätan teid minutiks üksi,» muutus esimesest kohmetusest võitu saanud Margit toimekaks. «Püüan kuskilt vaasi või mõne muu nõu hankida.»

«Lubage, et mina seda teen,» pakkus Taavet Tomson oma abi.

«Lilled on naiste valdkond,» tõrjus Margit ja juba ta läkski oma kiire sammuga.

«Ülle on sinu pärast väga mures,» tähendas Taavet, kui Margit palatist välja oli läinud. «Rahustasin teda, et tänapäeval on õpitud infarkti ravima. Meie ministril on neid viis tükki olnud, kuid ta ei mõtlegi reservi jääda. Ausõna viis, kolm mikroinfarkti ja kaks parajat põrakat. Viimane oli kolm aastat tagasi, kogu ministeerium ootas uue peremehe määramist, kuid tema troonib edasi.»

«Kuidas Üllel läheb?» küsis Andreas, sedakorda mitte ainult kombe täitmiseks.

«Tütre pärast ole muretu. Ta haarab kõike lennult, on täpne nagu vana kooliga kantseleirott. Perfektne vene keel, mis ta väärtust meie vana silmis tõstis. Mina imetlen ta inglise keelt, ta tõlgib vabalt ingliskeelset informatsiooni, ainult mõni tehniline termin valmistab raskusi. Olen teda vahel konsulteerinud. Sa peaksid mäletama, et inglise keel on minu tugevamaid keeli. Tööga tuleb Ülle hästi toime. Minu abi ja toetust võib ta alati arvestada. Olen talle seda selge sõnaga öelnud. Paraku on ta sinusse — püüab ise hakkama saada.»

«Ära teda... ülemäära protežeeri. Rikud ära.»

Andreas ütles seda väga tõsiselt.

«Kuule, Ats, vana semu, sinu tütre taoline noor väärrib toetamist. Ma ei tee seda sinu pärast, kuigi ma ei leiaks ka selles midagi imelikku... Ole muretu, vennas, onupojapoliitikast pole siin juttugi. Ma pean oma kohuseks toetada noori, kes suhtuvad vastutustundega oma ülesanne-tesse, kes ei püüa kergelt läbi ajada. Sinu tütar on just niisugune noor inimene.»

Andreas jälgis Taaveti juttu vastuoluliste tunnetega. Ühelt poolt tundis ta rahuldust, et tütrest hästi kõneldakse, teiselt poolt ei saanud ta Taaveti juttu puhta kullana võtta, Taavet tahab talle ehk lihtsalt mett mokale määrida. Taavet oskab inimestega käituda, ta leiab igaühega sobiva tooni. Pealtnäha paistab Taavet joviaalse ja spontaanse inimesena, tegelikult arvestab ta hoolikalt oma sõnu. Taavet valvab isegi oma liigutusi ja rühti. Näolihaseid hoiab Taavet alati pingul, kuigi ta suunurgad kipuvad alla vajuma, jälgib ta ennast, et seda ei juhtuks. Nõupidamiste presiidiumis istub ministri asetäitja Taavet Tomson ikka sirge seljaga, pea pisut kuklas, ja justkui rõhutab iga pisi-asjaga oma energilisust ja toimekust, energiline ja teovõimas ta ongi. Ka ta välimus on igati imposantne: pikkust üle keskmise, õlakas, teravad näojooned. Kõneldi, et füüsiliseks vormishoidmiseks oli ta hommikuti jooksmas hakanud, talvel harrastas suusatamist, suvel mängis tennist. Tallinna tülles lahutas vanast naisest ja võttis uue, kellest oli ka juba jõudnud lahku minna, mõlemad naised olid tast palju nooremad. Lapsi tal polnud.

Margit tuli keraamilise vaasiga, pani nelgid vaasi ja asetask vaasi öökapile.

Taavet tõstis Margitile tooli ligemale ja istus ise omapoisiliku kodususega Andrease sängile.

«Et ma ei unustaks,» ütles Margit. «Sirimit linnakomiteest palus sind tervitada. Ta peab sinust väga lugu.»

«Täna,» lausus haige.

«Sirimit viiakse vist üle Kuresoo juurde,» tähendas Tomson vahele.

Taavet Tomson oli alati hästi informeeritud. Kaadrialaseid nihutamisi, ümberpaigutamisi ja liikumisi teadis ta enamasti enne teisi. Taavetil oli lai tutvuskond, käis paljudel külas ja armastas ka enda juures külalisi vastu võtta. Bridžiõhtutele oli ta vahel kutsunud ka Andreast, viimasel ajal harvemini.

Kuni sõjani olid nad elanud Taavet Tomsoniga ühes kandis, üks Väike-, teine Suur-Juhkentali tänavas. Juhkentali poisid hoidsid tollal kokku. Andreas mäletas hästi Taaveti ema, väikest, kuivetanud kräbedat pesunaist, kes rügas ööd ja päevad kokku, et pojale haridust anda. Taavet ei õppinud mitte linnakoolis, vaid Vestholmi eragümnaasiumis, kõik imestasid, kust pesunaine poja koolitamise raha võtab. Taaveti isa oli varakult surnud, mõned rääkisid, et ta külmanud purjus peaga ära, teised, et pätid pussitanud Pasatski pargis surnuks. Taavetil oli hea pea, ta õppis hästi ning ta loomupärane omadus leida ühist keelt igaühega aitas teda ka rikka rahva koolis, igatahes ei lasknud ta ennast seal nurka suruda ega kaotanud enesekindlust. Tollal räägiti Taavetist kui nutikast poisist, kes vaatab kaugele ette. Pärast gümnaasiumi lõpetamist astus Taavet ülikooli, kadudes tükiks ajaks Andrease silmist. Hiljem selgus, et ta polnud teeninud ei Punaarmee ega ka Saksa sõjaväes. Sõjajärgseil aastail kohtusid nad harva, sellal oli Taavet tegutsenud Valgas, Tõrvas ja Märjamaal. Tõrvast või Märjamaalt toodi ta üle Tallinna. Aastaid tagasi, kui Andreas oli teda Tõrvas juhuslikult kohanud, oli Taavet rääkinud talle nõnda:

«Täna õnne, et sa pealinnas elad. Sa ei tea, mis on provints. Kui harva mõnda väikelinna satud, võib paista, et seal on mõnus, vaikne ja rahu-

lik. Rahu ja vaikust on küll, ka rohelust, värsket õhku ja linnulaulu, aga kui pisutki kauem niisugusesse kolkasse peatuma jääd, siis taipad, mis tähendab Mudila. Esiteks sa hallitad ära. Teiseks kõik tunnevad sind, sa ei saa ühtki sammu astuda, ilma et sind jälgitaks, et su üle keelt ei pekstaks. Lähed poodi, eided piiluvad ühe silmaga kõrvalt. Ostad kalakotlette, räägivad — küll sööb santi kraami, hoiab kokku, ei tea, kas koonerdab auto ostmiseks või peab armukest. Palud mõnd paremat pala kaaluda või võtad pudeli konjakit, kohe jutud lahti, et küll ikka elab, praalib ja prassib, teadagi, kuidas niisugused sissetulekuid hangevad.»

Taavet ihkas Tallinna, kuhu teda kümme aastat tagasi üle toodi. Teda peetakse võimekaks meheks, temast on kõneldud kui tulevases ministrist.

Taavet jätkas Sirimäti kiitmist.

«Tal on põhjalikkust ja haarde avarust. Minu meelest on ta tüüpiline uuema aja parteitöötaja: hea eriharidus, ta on ju keemiainsener, lai silmaring ja huvide skaala, muide, teda võib sageli kohata sümfooniakontsertidel, printsipiaalsus, ärgem unustagem, et tema teeneks tuleb lugeda Laurimäe pensionileminek ja oskus inimestega suhelda.»

«Ta on tõepoolest asjalik,» nõustus Margit.

Samas Taavet tõusis.

«Ma pean kahjuks lahkuma. Jooksin ministeeriumist läbi ja kiirustan lennujaama. Ülehomme vaadatakse meie protest läbi. Vana nõudis, et mina sõidaksin, iseendasse pole tal usku. Raske on, aga ma loodan siiski meie taotlusi vähemalt seitsmekümne viie protsendi ulatuses kaitsta. Kui Grigori Mihhailovitš on kohal, siis võib-olla ei kärbita meie ettepanekuid üldse.»

Andreas teadis, et Taavet ei hoople tühja, Taavet oskas ka keskasutustes asju ajada. Kuni Taavetini olid ministeeriumi suhted üleliidulise keskusega üpris jahedad, Taavet seadis need oma Moskvaa-käikudega korda.

«Jätkake ikka nõobile ülikonna juurdeõblemise poliitikat.»

Andreas ei suutnud seda ütlemata jätta.

«Eesti oli juba tsaariajal industriaalselt kõige arenenumaid Venemaa kubermange ja minu arvates peab ta ka nüüd ja edaspidi olema tööstuse kõrge arengutasemega liiduvabariik,» naeratas lahkuja leebelt haigele.

«Tsaariajal oli Eesti ka hariduslikult arenenumaid piirkondi, kultuuritaseme hoidmise vastu me tunneme hoopis vähem huvi,» ütles Andreas.

Taavet Tomson naeris:

«Sa oled parandamatu.»

Andreas sõnas:

«Ole meheks tulemast.»

Niipea kui üks Taaveti järel oli sulgunud, kummardus Margit ja suudles Andreast, vähematki hoolimata kõrvalvoodis lamavast haigest. Nähtavasti oli ta aru saanud, et tursunud näoga meremees ei oska eesti keelt ega puutu kokku tema tutvusringkonna inimestega.

«Anna mulle andeks, et ma varem sind suudelda ei söandanud. Mis

parata, ma olen üksik naine ja üksik naine peab hoidma oma reputatsiooni,» püüdis Margit seejuures naljatada.

Andreas tundis end ebamugavalt. Laevajuht oli tõsine mees.

Sellest ajast peale, kui nende tutvus oli võtnud kõige intiimsema pöörde, oli Andreas varemgi end Margiti juuresolekul ebamugavalt tundnud. Talle ei meeldinud salatsemine. Rannakülast tagasi sõites oli ta otsustanud nende ootamatult intiimseks muutunud vahekorra lõpetada. Andreas oli Margit Voorekanda tundma õppinud juba siis, kui naine töötas Rahvamajanduse Nõukogus. Neid oli määratud ühte brigadi, kes saadeti kontrollima «Avangardi» tööd, õmblusvabrik ei täitnud pikemat aega plaani. Toosama Kuresoo, kellest Taavet äsja rääkis — Kuresoo töötas siis alles linnakomitees —, oli Margit Voorekanda tutvustanud talle kui väga nupukat, kõrge kvalifikatsiooniga noort spetsialisti, tekstiiliala inseneri ja sama noort kommunisti, kelle parteistaaz pole küll pikk, kuid printsiipiaalsus kiiduväärt. Seltsimees Voorekand osutuski asjatundlikuks ja toimekaks inseneriks, kes oma küsimuste ja väidetege tehase direktori nurka surus ja ka peainseneri põhjendusi kummutada suutis. Hiljem oli Andreas tööülesannete täitmisel korduvalt Margit Voorekanda kohanud, nii siis, kui ta töötas alles rajoonikomitees, ja ka pärastpoole, kui teda oli linnakomiteesse üle viidud. Ainult vahepeal, kui peavalud teda rivist välja löid ja tööala vahetama sundisid, ei puutunud ta Margitiga kokku. Nende tutvus oli jäänud põgusaks kuni tänavuse kevadeni. Selle ajani oli Andreas pidanud Margit Voorekanda ehtsaks naistegelase tüübiks, kes on ääretult energiline ja sõjakas, seejuures ülimalt pedantne, kes ametiredelil küll järjekindlalt tõuseb, kuid keda ambitsioonid sellest hoolimata lakamatult tagant kihutavad. Kellel on palju hea administratiivtöötaja iseloomujooni ja omadusi, kuid kes on ilma jäetud ühest väga olulisest inimlikust omadusest, nimelt naiselikust hingehellusest ning kodususest, niisugusel naistel ei jätku kodu jaoks lihtsalt aega. Nende hing ei ihka mitte perekondlikku soojust, vaid võimu ja väge. Kuulnud, et seltsimees Voorekanna abielu on karile jooksnud, oli Andreas pannud selle just Margiti ametialaste ambitsioonide arvele.

Sel kevadel oli Margit pärast üht pikaleveninud propagandistide seminari, millest ka Andreas oli üle tüki aja jälle osa võtnud, teda ootamatult enda poole kohvi jooma kutsunud. Margit oli kurtnud, et pärast pikki koosolekuid ja nõupidamisi ei tule talle und, ja Andreas oli viisakusest nõustunud. Nad olid kaks tundi juttu ajanud, Margit oli talle kohvi kõrvale ka konjakit pakkunud. Andreas oli joonud üheainsa klaasi. Tol õhtul ei juhtunud nende vahel mitte midagi rohkemat, ent siit peale hakkas Margit talle vahetevahel niisama helistama. Margit oli teda ka jaanitulele kutsunud. Nad olid sõitnud Margiti uhiuue «Moskviitšiga» põhjarannikule, Valklast pisut edasi Rannakülla, kuhu Margit oli endale ostnud vana kaluri-palkmaja ja selle kenasti korda teinud. Arvatavasti oli seal ka mõne sisearhitekti käsi mängus olnud, sellest andsid tunnistust männivaigust lõhnav, vanaaegse kujuga ristjalgadel laud, stiilsed pingid ja järeid, vägev kamin sepistatud resti ja roopidega ning magamispaiad, mis meenutasid rohkem narisid kui voodeid või diivaneid. Kaluriküla külje all jaanitule ääres oli tantsitud, ka nemad Margitiga olid keerutanud, hiljem olid nad kaminat põletanud. Et nad

PAUL KUUSBERG

mõlemad olid õlut ja kangemat märjukest pruukinud, ei tulnud linna sõitmine kõne alla. Margit oli talle kaminatuppa aseme teinud ja ise ta juurde tulnud. Algul oli Margit kõrvaltuppa magama läinud, Andreas oli juba suikumas, kui ta naise enda kõrvalt leidis. Margit lamas pooleldi ta peal ja suudles teda, ta oli esmalt sellest isegi kohkunud, siis olid meeled temast võitu saanud ja ta oli naise oma käte vahele haaranud.

Pärast jaanipäeva Andreas enam Margitit frigiidseks ei pidanud. Selgus, et Margit oli kaks korda abielus olnud, Margiti esimene mees oli lennuõnnetusel surma saanud. Teisest mehest oli Margit ise lahku läinud. «Minu teine abikaasa oli lahke, hingeline, tark ja suuremeelne inimene, temaga oleks olnud lahe ja mõnus elada, kuid voodis me ei sobinud,» oli Margit talle jahmatamapaneva avameelsusega tunnistanud. «Poleks mul esimest meest olnud, siis oleksin ma arvanud, et midagi rohkemat ei olegi, et armastus on naiivsete romantiliste hingede muinasjutt ja naistele mitte midagi pakkuv kohustus, aga mu esimene mees oli mind õnnelikuks teha suutnud.» Margiti lobisemist kuuldes oli Andreasel esimest korda kahtlus tekkinud, kas naine mitte naiivitari ei mängi, mõnel naisel on niisugune komme.

Kui vana Margit oli, seda Andreas täpselt ei teadnud, ta polnud seda uurinud. Arvatavasti kolmekümne viie aastane, kas aastat paar noorem või vanem, niisuguses eas naiste vanust on raske tabada. Päris noorukesena näis Margit siis, kui ta istus, siis ei paistnud ta kolmekümne negi. Tal oli ümar, pisut idamaine nägu, alati hoolikalt lokitud juuksed, sale kael, kitsad tütarlapselikud õlad ja püstakad rinnad. Kui ta tõusis ja nähtavale ilmusid ka prisked puusad ning täidlane tagumik, kadus pettus ja ta paistis eakamana, vähemalt kolmekümne viiene, isegi vanem mõnikord, kui oli päevasest askeldusest väsinud. Ta hallide silmade pilk võis vahel olla lausa lõikav, pehmes naisekehas peitus mehelik energia. Oma otsestes ametiülesannetes — Margit tegeles nimelt uue tehnika juurutamise probleemidega — oli Margit üpris sihikindel.

Poleks Margit tema juurde tulnud, siis poleks nende vahel mitte midagi juhtunud. Abielu nurjumine oli Andrase huvi naiste vastu jahutanud, pealegi ei kõitnud teda Margiti iseloomu mehelikkus. Voodis ei häbenenud Margit end pakkuda, ta ei hoidnud vähematki tagasi, Margit oskas ka teda, Andreast, üles kütta. Naiselikult õrnaks muutus Margit alles küllastatuna, siis mängis ta Andrase meelest naiivitari.

«Lahkudes ei kurtnud sa millegi üle,» usutles Margit.

«Siis oli mul kõik korras,» kinnitas Andreas. Mispärast ta oleks pidanud rääkima pitsitusest, mida oli veest välja tulles tundnud?

«Ma juba süüdistasin ennast,» tunnistas Margit.

Andreas ei jõudnud selgusele, kas Margit naljatas siiralt või mängis jällegi naiivitari. Et ta omalt poolt midagi ei lausunud, küsis Margit:

«Kuidas sa end nüüd tunned?»

«Arvatavasti nõnda, nagu üks infarktihaige end peab tundma. Esimesel nädalal ei mõelnud ma mitte millestki. Peas pinisesid juhuslikud pildid nagu tüütud kärbsed. Aga üldiselt oli hea olla. Halb on see, et olen liiga palju iseendast mõtlema hakanud. Mida rohkem mõtlen, seda nukramaks muutun. Mis ma oma elus olen teha suutnud? Väga vähe,

PAUL KUUSBERG

kurvakstegevalt vähe. Aga missugused kavad mu peas sõjaväest demobiliseerudes keerlesid! Maailm peab muutuma valgemaks, inimesed paremaks ja õnnelikumaks. Just niisuguste kõrgelennuliste plaanidega tulin sõjast. Ma olin rõõmus, et mind pärapõrgusse saadeti. Maailma nägu peab uue ilme võtma ja ma pidasin ennast üheks neist, kes maailma ümber vormima hakkavad.»

«Taevake, kõik on ju teiseks muutunud.»

Margit nagu lohutas teda.

«On. Kapitalistlikud tootmissuhted on asendunud sotsialistlikega, tööstustoodang on kasvanud kaksikümmend viis korda, sotsialistlik suurpõllumajandus on oma jõudu hakanud ilmutama, haridus on kõigile kättesaadav, ja nii edasi. Kallis Margit, ma tean seda, ma olen lektorina rääkinud sellest kümneid ja sadu kordi. Jah, muutunud on palju...»

Haige jättis oma arutluse sõnapealt katki. Märgates, et Margitit tema jutt tegelikult ei huvita, haihtus õhin. Ta jättis lõpetamata lause, mis oli keelel. Tervikuna oleks lause kõlanud nii: «Jah, muutunud on palju, ent mis on minu osa selles?» Ta oli kavatsenud öelda, et hoolimata muutustest, pole maailm ikka veel piisavalt hele, paljud tammuvad endiselt pimedatena paigal, nägemata oma ninaotsast kaugemale, inimesed oskavad suurepäraselt kasutada sotsialismi eeliseid oma isiklikes huvides, kuid jäävad üldisemate probleemide suhtes tuimaks, ja palju muud. Ent ta jättis kõik endale.

«Ma ei mõista sind, kallid, sind nagu vaevaks midagi,» lausus naine.

Kui Andreas Jallak oleks selle, mis ta mõtles, välja pahvatanud, siis oleks Margit kuulnud: «Vaevabki. Ma ei ole iseendaga rahul. Kõigepealt iseendaga.» Aga need sõnad jäid Margitil kuulmata. Ta kuulis hoopis teisi sõnu:

«Ilusad nelgid.»

Andreas oli jutu mujale käänanud.

«Peleta endast pessimistlikud mõtted eemale, need on haigusest ja lamamisest. Sa oled rohkem teinud kui paljud teised, sul pole põhjust endale ette heita. Kas sa arvad, et nukrad hetked on minule võõrad! Kallis Andreas, vahel on parem korrigeerida oma arusaamasid kui süüdistada elu või iseennast.»

«Ilusad nelgid,» kordas sängis lamav mees.

«Üks puudus on minu meelest sinul küll,» naeratas Margit mahe-dalt. «Sa ei hoolitse enda eest, millest algabki kõik. Ka sinu haigus ja pessimism. Pärast haiglast väljapääsemist korralda oma elu ümber. Kõigepealt säästa ennast. Vahel on mõistlikum otsetormamise asemel ümber minna. Ja veel — sa peaksid taotlema endale uue korteri. Ahju-küttega tuba ei ole sulle hea, pead end mõnd aega hoidma.»

Andreas pilkas:

«Kõigepealt briketikandmise koormast vabaks.»

«Sul on õigus uut korterit taotleda,» jätkas Margit, laskmata ennast segada.

Andreas Jallaku meeleolu halvenes veelgi, Margit nagu haletses teda. Pealegi vihkas ta sõnu «õigus saada». Kommunistidel on ainult üks õigus: õigus anda, õigus teha, õigus pingutada. Sõnad «õigus saada» on sünnitanud egoism.

PAUL KUUSBERG

«Kallis Margit,» ei hoidnud ta end tagasi, «ära minu kuuldes, veel vähem minuga seoses kasuta sõnu «õigus saada». Vähemalt niikaua, kuni ärritumine on mulle kahjulik. Meie väiksus, piiratus, närusus algab just sõnadest «õigus saada». Algul mõned hüved, siis ikka rohkem ja rohkem ning lõpuks...»

Jällegi jättis haige oma mõtte sõnapealt katki.

4

Jah, Taavet Tomson armastas teda idealistiks nimetada, enamasti küll nõokamisi, aga üks igas naljatuses peitu kübeke tõtt. Esimest korda oli Taavet teda idealistitiitliga päris tõemeeli ristinud. See oli juhtunud kümnekond aastat tagasi.

Muidugi, hoolimatult käitunud Taavet oli siis parajas tuuris. Algul noris Taavet hõbedaste napsiklaaside üle, mis olevat tõusikliikkus ja vanade vene kaupmeeste pärand ühtekokku, hea maitsega inimesed joovat viina ainult läbipaistvaist pitsidest. Tema, Andreas, polnud hakanud seletama, et hõbedased viinaklaasid koos kandikuga oli ta saanud jooksuprossil auhinnaks, ta oli võitnud automajandite jooksuprossi. Kaadriosakonna juhataja ja parteibüroo sekretäri starti ilmumine oli paljude silmad suureks ajanud, tavaliselt piirdus juhtkonna osa üleskutsuva funktsiooniga. Veel rohkem hämmastas autojuhte Andreease esikoht. Sellest kõigest Andreas vaikis, arvaku Taavet tema maitsest ja elu ideaalidest mida tahes. Ta oli öelnud ainult, et teisi klaase ta lauale tooma ei hakka, Taavet joogu neist või kulistagu pudelist, enda asi. Tõsiselt oli Andreast ärritanud aga Taaveti istumine söögilauale. Napsipudelite, klaaside ja suupistetaldrikute vahel trooniv Taavet näis talle iseteadva buršina. Taavet ei kavatsenudki laualt maha tulla, ta nihutas heeringaliuda, vorstivaagnat ja kilukarpi lakkamatult edasi, et oma tagumikule rohkem ruumi teha, ja kõigutas üleolevalt jalgu. Taaveti väljakutsuv käitumine vihastas viimaks Andreast, ta oli Taaveti ühe ropsuga laualt maha tirinud ja soovitanud ära aurata. Ägestudes kipusid Andreeasele Juhkentali poiste sõnad keelele. Poleks Taavetiga koos tulnud ka Jaak, siis oleks ta Taaveti ilma pudelit avamata kohe tagasi saatnud. Esiteks tundis ta väga harva isu viina järele. Tema korterinaaber, Rjazanist pärit, reservi arvatud piirivalvekapten, heasüdamlik mõnus mees, kutsus teda oma napsitamistest ikka osa võtma. Enamasti Andreas keeldus, vabandades pakilise tööga, näiteks kiireloomuliste õiendite koostamise või ülemuste kõnede jaoks materjali ettevalmistamisega, missuguse töö tähtsust Aleksandr Vassiljevits mõistis. Ka ta ise olevat oma otsesele ülemusele, targale, aga kohutavalt muga-vale polkovnikule, kõnesid kirjutanud, ta teab ülihästi, mis see tähendab. Teiseks oli Andreasel tollal iga vaba tund arvel, ta kirjutas üht-aegu kursusetööd ja valmistus aastapäeva-ettekandeks. Just viimane röövis palju aega. Mitte seepärast, nagu oleks kõnede koostamine temalt ränka vaeva nõudnud. Ei, tal oli küllalt lektorikogemusi, vajaduse korral võis ta ilma erilise ettevalmistuseta kõnepultti astuda. Tekstide järgi, millega propagandiste ja kõnelejaid varustati, ta kõnelda ei saanud. Mõnikord oli ta neid maha lugeda katsunud, ent loobunud niisugusest pruugist, sest tundis, et ei saavuta kuulajatega kontakti. Aastapäeva-

PAUL KUUSBERG

kõne ettevalmistamine nõudis palju aega seepärast, et tal endal oli mõnigi asi, millest ta rääkida tahtis, millest ta mööda minna ei tohtinud, alles ebamäärane. Inimesi huvitas tollal see, mida kahekümnendal kongressil oli kõneldud Stalini kohta. Seda oli küsitud tema käest nii nelja silma all kui ka autojuhtide koosolekul. Ta oli vastanud propagandistide seminaril kuulnud sõnadega ja tajunud, et kuulajad ootavad põhjalikumat selgitust. Oma aastapäevakõnes oligi ta kavatsenud seda teha, kuid tundis peagi, et võtab endale üle jõu käiva ülesande. Mis puutub Stalini aadressil tehtud kriitikasse, siis oli see talle rängalt mõjunud. Andreas mäletas üliselgesti enda tolleaegset piinlemist, kümneid ja kümneid küsimusi, millele ta vastuseid ei leidnud. Stalini sõja-aegsed kõned olid jätnud talle ääretult tugeva mulje, Stalin kehatas tema silmis tõepoolest partei tahet ja tarkust, tal polnud kerge oma varasemaist arusaamadest lahti öelda. Pealegi tundis ta ennast kaassüüdlasena nii mitmeski pahes ja mõtles, et tema põlvkonna kommunistid — parteisse oli ta astunud enne Velikije Luki lahinguid neljakümne teise aasta sügisel korpuses — peavad tegema kõik neist oleneva, et mineviku vigu parandada. Ka tol öhtul oli ta niisuguste probleemide üle pead murdnud, oli parajasti uuesti lugenud Lenini «Kirja kongressile» ja teisi töid, mis olid ilmunud algul «Kommunistis» ja hiljem ka eesti keeles omaette brošüürina. Brošüüri juurest leidsidki teda tema noorpõlvkeaslasel, kui nad tulid, ise parajasti pommis ja pudel «Pealinna» Jaagu põuetaskus. Andreas viibis üksinda kodus, Naima koos lastega suvitas ema juures maal.

Jah, ta oli Taaveti ühe ropsuga laualt alla rebinud ja ära aurata soovitanud, kuid Taavet polnud lahkunud, Taavet oli osanud teda maha rahustada.

Kogu see lugu oli juhtunud pärast seda, kui Taavet oli oma elujärgega provintsist pealinna tagasi jõudnud, kas viiekümne kuuendal või viiekümne seitsmendal aastal, igatahes pärast kahekümnendat kongressi. Taavet Tomson oli Jaak Nootmaa ühes toonud. Ka Jaak Nootmaa oli Juhkentali poiss, nad kõik kolm olid enam-vähem ühealised, Taavet temast ja Jaagust aasta vanem. Nad olid vanu aegu meenutanud, pisut härdunud ja jõudnud nukrale järeldusele, et sõda oli neid, Juhkentali poisse, tugevasti rapsinud. Kes olid rindel langenud, kes koonduslaagris hukkunud, keda olid risttuuled suure mere taha pillutanud. Nad olid rääkinud ka Tõnupärdi Etsist, Etsi oli meelde tuletanud Jaak. Ka Andreas polnud Etsi unustanud, Ets püsis tal liigagi hästi meeles, kuid ta ei meenutanud viimast hea meelega. Seegi kord ei saanud Andreas teisiti kui pahvatas, et Etsi pole enam tema jaoks olemas, tulgu Ets nüüd, suurtel andeksandmise päevadel Siberist tagasi või kõngegu mõnesse kivisöe- või tinakaevandusse. Jaak oli vastu vaielnud, tähendanud, et nii kalgilt ei tohi ühessegi inimesesse suhtuda, kuigi Ets pole mingi ingel, ei ihka ta Etsi otsa. Taavet oli väitnud, et oma tugeva iseloomu ja tahtejõu poolest vääriks Ets lugupidamist, paraku pole Ets osanud olukordi õigesti hinnata, nüüd peksavad teda ta omad vitsad. Andreas oli raiunud, et omaaegne poistesõprus ei määra midagi, vaenlase leeri üleläänud inimest tuleb vaenlasena kohelda. Andreas oli seda pöranud niisuguse tooniga, et Taavet oli targemaks pidanud juttu uutele rööbastele juhtida. Nagu oleksid nad alles kümneaastased jõmp-

sikad, millal Andrease sõna palju maksis. Jallaku Atsi julgus, ägedus ja tugevad rusikad olid teinud temast poistekamba eestvedaja, keda isegi Tõnupärdi Ets, niisama julge, äge ja tugev sell, arvestas.

Kaine peaga oleks Jaak väevalt üle tema läve astunud, nad hoidsid teineteisest kõrvale Kaarini pärast. Kaarini pärast olid nad tülli läinud, Kaarini pärast tundis Jaak ennast tema ees vist veel praegugi süüdlasena. Jaak oli neist kõige õrnema hingega, seejuures piinlikult aus poiss. Andrease meelest süüdistas Jaak ennast asjata, Jaak polnud süüdi, et Kaarin teda eelistas. Jah, kohe pärast sõda, kui Andreasele Tallinna tagasi jõudes selgus, et Kaarin polnud oma töötust pidanud ega teda oodanud, siis süüdistas ta küll Jaaku. Armukadedusest pimedana oli ta suhtunud Jaaku nagu viimasesse närukaela, kes, kasutades sõda, mis teda, Andreast, Tallinnast tuhandete kilomeetrite kaugusele viis, oli Kaarini ära meelitanud. Ta ei võtnud kuulda kellegi sõnu, et Kaarin oli teda surnuks pidanud, kõik rääkinud, et Andreas langenu Velikije Luki all. Tollal oli Andreas veendunud, et mitte keegi peale Eduardi ja Jaagu ei saanud niisugust juttu ajada, ta oli seda Jaagule endale öelnud ja seepärast Jaaku vihanud. Ta põlgas ka Eduardi, kuid Eduard oli tollal kadunud, Eduardiga ei saanud ta mehejuttu ajada. Küll aga Jaaguga. Äkkviha hoos oli ta oma lapsepõlvesõbrale kallale tunginud ja viimase rängalt läbi peksnud, Juhkentali poiste kombes olid ka sel korral temas välja murdunud. Jaak polnud teda vastu löönud, oli ainult tema rusikaid kõrvale tõrjunud ja oma nägu kaitsta püüdnud, millest Andreas oli endale alles pärast aru andnud. Kalluse hoos näis Jaak talle argpüksina, kes püüab kergema keretäiega pääseda. Ta oli tahtnud Jaaku võimalikult raskelt tabada, kättemaksuhimu oli teda metsikuks teinud. Ta polnud küll Jaagust tugevam, kuid juba poisina palju kiirem ja osavam. Kuigi Jaak oli koolipõlves temast suurema kondiga, pidi Andreas teda vahel teiste eest kaitsma, Jaak nagu ei soovinudki oma rusikaid kasutada. Plehku Jaak ligitikkujate eest ei pistnud, kuid vastu ka ei virutanud, katsus ainult kallaletungijaid eemale tõrjuda, mispärast tal hõlpsasti nina veriseks või silmaalune siniseks löödi. Hiljem oli Andreas kergejõustikku, jalgpalli ja korvpalli harrastanud, ta oli ka maadelnud ja poksikursustel käinud, ta oskas rusikasse lisada keha raskust ja rammu, tal oli, nagu poksijad ütlevad, terav löök. Heeringa tänava varemete vahel, seal, kus nüüd asub keskurg, oli Andreas Jaagu kaks korda pikali löönud, teist korda kukkudes oli Jaak teadvuse kaotanud, alles siis oli ta taltunud. Andreas polnud sõpra varemete vahele maha jätnud — ka selles, et ta Jaagu kodunt välja kutsus, kõrvalises kohas talle etteheiteid tegema hakkas ja lõpuks rusikatele voli andis, avaldusid aguli kombes. Andreas toibus Jaagu meelemärkusele ja talutas koju. Nädal hiljem oli Jaak teda üles otsinud ja temaga ära leppida soovinud, ta oli saatnud kunagise sõbra kuradile. Ka Kaarin oli tema pool käinud ja seletanud, et Jaak ei ole milleski süüdi, kui keegi süüdi on, siis ainult tema, Kaarin. Kaarin oli öelnud, et armastab teda, Andreast, endiselt, veel rohkem kui enne, kuid ta ei saa Jaagu juurest ära joosta, varsti on neil Jaaguga laps. Kaarin oli palunud Andreast teda hoolega vaadata, Kaarin oli oma mantlihõlmad avanud, et Andreas näeks, missuguseks ta keha on muutunud, Kaarini alandlikkus oli Andreasele vastik olnud. Ta oli küsinud Kaarinilt, millal nad

Jaaguga abiellusid, Kaarin oli vastanud, et neljakümne neljandal aastal. «Sa oleksid võinud veel natuke oodata, sõja lõpp oli juba käega katsuda.» — «Ma pidasin sind surnuks, Andreas, sõja lõpp ei oleks midagi muutnud.» — «Kui ma oleksin sulle pisutki tähendanud, oleksid sa oodanud. Paljud ootasid, ka need, kes oma meeste või kallimate kohta olid surmasõnumeid kuulnud.» Siis oli Kaarin nutma puhkenud ja Andreas oli ta jõhkrate sõnadega minema saatnud. Jaagu ja Kaarini tolleaegsest käitumisest oli Andreasele jäänudki mulje, et mõlemad, nii Jaak kui ka Kaarin, end tema ees süüdlastena tunnevad.

Juhtus mis juhtus, ühes oli Andreas kindel — kaine peaga poleks Jaak talle külla tulnud. Isegi Taavet poleks suutnud kainet Jaaku meelitada tema poole sisse astuma.

Tollal polnud Taavetil praegust positsiooni, ka sõpru oli tal hoopis vähem. Arvatavasti pidas Taavet teda suurema perspektiiviga tegelaseks. Taaveti informatsiooni kohaselt oleks temast, Andreastest, vähemasti rajoonikomitee sekretär pidanud saama.

Sekretäri Andreas Jallakust ei tulnud. Mitte kellegi muu kui ta enda naise pärast. Nagu hiljem selgus, oli Naima saatnud tema kohta kaebekirju nii vabariigi kui ka üleliidulisse Keskkomiteesse. Oleks tema isiklikku küsimust arutatud bürool, siis oleks Andreas saanud süüdistused ümber lükata, pärast Ruikveret polnud ta oma naist ühtki korda petnud, kümme aastat tagasi juhtunu ei tohiks ju olla määrav. Kuid büroole aru andma teda ei kutsutud, mingeid etteheiteid talle ei tehtud, ta suunati autobaasi sealse juhtiva kaadri tugevdamiseks. Autobaaasi juhtkonda oli tugevdada tarvis küll, jäme ots polnud seal mitte direktori ega peainseneri, vaid dispetšerite ja varustajate kamba käes, kes peenelt petsid ülemusi ja riiki, ent tema suhtes kasutati tugevdamise formuleeringut palja ettekäändena. Kõik see ilmses talle järkjärgult tagantjärele.

Tookord, kümne aasta eest oli Taavet käitunud bravuurselt, Jaak aga tundnud end algul üpris ebamugavalt. Alles pärast seda, kui tema, Andreas, oli Jaagule öelnud, et ta ei pea enam viimase vastu vimma, et ta mõtleb nüüd möödunudle hoopis rahulikumalt, et ei Kaarin ega ka Jaak ole tema ees milleski süüdi, oli Jaak elavamaks muutunud. Joodava lõppemisel oli Jaak öövalveapteegist piiritust toonud. Tal olevat retsepte ja ta tundvat proviisoreid, ta hankivat igal ajal piiritust, oli Jaak otse Taaveti kombel kelkinud. Muidu jäi Jaak ikka tagasihoidlikuks, Andrease meelest ei kasutanud ta üheski asjas nurgataguseid teid, see, et ka Jaak on purjuspäi valmis lollusteks, oli Andreast üllatanud.

Algul olid nad rääkinud paljudest asjadest läbisegi, meenutanud Juhkentali poiste tegusid, kivisõdu teiste tänavate naaksmanidega, jalgalaskmisi korralvurite eest, kaklusi võõraste poistega, kes sõandasid nende kandi tüdrukuid koju saata, jalgpallimängu Pasatski pargis ja plangupiletitega staadionil võistlustel käimisi. Ka kooliaegu olid nad meenutanud, Jaak ja tema olid õppinud Veerenni tänava algkoolis. Neil oli kahju, et koolimaja oli maha põlenud, ja nad olid vaieldud pommitamise vajalikkuse üle; Jaagu suust oli tema, Andreas, kuulnud niisugust asja, mida ta varem polnud arvestanud. See ei puudu-

tanud mitte pommitamist kui sõjalist aktsiooni, vaid käis Kaarini kohta. Pärast pommitamist tundnud Kaarin ennast kõigest mahajaätuna ja kodutuna, sest ta isa jäi põlevasse majja ja oma vennast ei teadnud ta mitte kui midagi, teadis ainult seda, et vend oli Soome põgenenud. «Poleks Kaarin end üksikuna tundnud, poleks ta minuga abiellunud, siis oleks ta sind, Andreas, oodanud sellest hoolimata, et sinu kohta oli talle surmasõnumeid toodud. Isa surm ja kodu kaotamine löi teda tasakaalust välja, sellest sain ma hiljem aru. Neljakümne neljanda aasta kevadel mõtlesin, et olen tema südamesse läinud... Mina pole suutnud Kaarinile seda anda, mida ma talle anda tahtsin.» Need sõnad olid Andreast liigutanud, ta oli nimetanud Jaaku kõige avarama ja puhtama hingega meheks, keda ta iial on tundnud, ja ennast totralt riikaks Juhkentali Othelloks. Ka Taavet oli kiitnud Jaagu arusaamade avarust.

Jutuajamise käigus oli selgunud, et Taavetist on saanud partei liige. Andreas oli tugevasti Taaveti kätt pigistanud ja öelnud, et tal on hea meel seda kuulda. Tol õhtul oli Taavet Andreasele seletanud, et ta jäänud Pühajärves supeldes angiini, sakslaste Otepäale jõudes olnud tal kolmkümmend üheksa kraadi ja kaheksa kriipsu palavikku, Otepääl viibinud ta ühe oma kaasvõitleja, see tähendab, ülikoolikaaslase pool külas, tolle toreda poisi lasknud fašistid hiljem maha. Mis puutub saksa mobilisatsiooni, siis sellest hoidunud ta loomulikult kõrvale. Andreasele oli meenunud küll, et Taavet oli juba Juhkentali poiste kaklustest osanud kõrvale hoida. Jaak laskis ennast peksta, Taavet aga oli ikka, kui olukord ähvardas ohtlikuks pöörata, kuhugi kadunud, kuid ega niisuguseid poisiea asju tohi ületähtsustada. Ainult Ets oli tõsine löömamees. Kahekesi Etsiga olid nad kuulsa Viru Sikigi Mardi tänavalt minema peletanud, nad olid vastakuti sattunud just omaaegse litsimäja kohal. Sikil oli teine kraade kaasas, kuid lahingut nad vastu ei võtnud. Justkui Andrease mõningaid kahtlusi mõistes oli Taavet seletanud, et ajad on muutunud ja ka tema ajas. Hea, et Andreasel on avarust arengu seaduspärasuste mõistmiseks, nii mõnigi dogmaatik ei taipa aja ja inimeste muutumise marksistlikku dialektikat. Mis dialektik see olevat, kes vastandite võitlust ja arengut ei tunnista, vastandite võitlus ja areng ei toimi ju mitte ainult inimeste vahel, vaid ka inimeste sisemuses, nende hinges. Peale kõige muu kuulub parteisse astumine, parteis olemine juba lihtsalt kaasaja elulaadi sisse, iga kaasaja elutunnetusega inimene tajub seda ja astub parteisse. Taavet oli rääkinud sellest nagu kõige endastmõistetavamast asjast, mis ei jätnud Andreasele mõju avaldamata. Muide, Andreas kadestas vahel Taaveti leidlikkust. Talle oli jutustatud, kuidas Taavet rajooni täitevkomitees töötades oli Tallinna kõrge ametimehe tugitaimetuuga uimaseks rääkinud. Taavet saatnud tähtsat kontrollijat, autoaknast näinud viimane, et põllud kollendavad umbrohost, ja käratanud Taavetile, kus on rajoonimeeste silmad. Taavet polevat ära kohkunud, vaid öelnud ilma vähemagi viivitusega, et tegemist polevat mitte põldsinepiga, vaid valgesinepiga, mida siinkandis kasutatavat viljade lamandumise vastu tugitaimena. Tallinna ülemus jäänud rahule ja kiitnud hiljem rajooni täitevkomitee töötajate asjatundlikkust.

Taavet Tomson oli tol ööl soovitanud ka Jaagul parteisse astuda,

PAUL KUUSBERG

Jaak olevat läbi-lõhki kaasaegne, see tähendab, kahekümnenda sajandi teise poole inimene, ja kahekümnenda sajandi inimene, liiatigi, kui ta elab Nõukogude Liidus, peab kommunist olema. Jaak oli pooleldi naljatades, pooleldi tõsiselt vastanud, et tema meelest peab inimene oma tööd hästi tegema ja kui kaasaegne, kahekümnenda sajandi inimene Nõukogude Liidus oma ala põhjalikult tunneb ja täie jõuga töötab, siis on ta juba iseenesest ka poliitik. Tema, Jaak Nootmaa teadmised on alles napipoolsed, kuus aastat töötab ta oma probleemi kallal, aga sibli paigal nagu kana takus, nii et enne peab ta ennast töömehena tõestama, alles siis, kui ta midagi saab ja suudab, on tal moraalne õigus poliitikaga tegelema hakata.

Kui Jaak piiritust käis toomas, oli Taavet rääkinud, et Jaak on meditsiinikandidaat, kes otsivat uusi teid veresoonkonna- ja südamehaiguste ravimisel, missuguseid, seda polnud Taavet osanud täpsemalt seletada. Jaagul olevat eriti nooremate meedikute ringides kenake autoriteet, Jaak võiks teha suurt karjääri, kuid Jaak ei hoolivat sellest. Mõnes mõttes olevat Jaak tõepoolest vanaaegne inimene. «Jaak on nagu oma isa suust kukkunud,» oli Taavet väitnud ja Andreas oli nõustunud. Jaak oli tõepoolest paljus oma isa, algkooli eesti keele ja ajaloo õpetaja moodi. Andreas ja Taavet olid tükk aega kõnelnud Jaagu isast, Mihkel Normanist, nimede eestistamise ajal olid Normanid oma nime Nootmaaks muutnud. Nad olid ühel meelel selles, et õpetaja Norman-Nootmaa oli ehtne vana kooli mees. Vanale Normanile ei meeldinud ei tõusiklus ega ka Pätsi «vaikiv olek», Jaagu taat oli autoritaarse riigikorra veendunud vastane, ta oli neile, poistele, põlevi silmi kõnelnud tõelise vaimsuse vajadusest, mida paraku paljud ei mõista. Norman-Nootmaa põlastas raha ja tehnikaseeritud mõtlemist, viimast mõistet oli Andreas esimest korda kuulnud Jaagu isa suust. Ajalooõpetaja oli poistele kurnud, et kasumijanu, raha ja sissetulekute jahtimine, mugava ja küllusliku elu tagaajamine on tõelise vaimsuse huvid tagaplaanile surunud, ikka harvemaks jäävad püüded ja tung taibata ja tabada elu mõtet, inimese eksisteerimise sügavat, sisimat tähendust. «Me põeme praegu vabaduse kriisi, vaba isiksuse igakülgse väljaarendamise asemele on lipukirjaks seatud riiklik massiinimese dressuur,» oli Jaagu taat omal ajal kõnelnud.

Andreas ja Taavet olid rääkinud Jaagust ja Jaagu isast, kes oli pärast sõda ureemiasse surnud, Taavet oli nende arutlusele tahtnud punkti peale panna väitega, et kui Jaak on oma edasimineku teeks valinud teaduse, siis õnn kaasa. Lõppude lõpuks on kama kõik, missuguse ala keegi valib, peaasi, et ta tippu välja jõuaks. Inimesel peab olema mingi kaugem eesmärk, muidu jääb ta elusihita, muidu ei erine ta sipelgast, kuid sipelgalik sagimine ei rahulda ühtki mõtlevat olendit. «Sihid ministriks või... peaministriks?» oli Andreas oma poiste kombel naljatanud. «Ministriks vähemalt,» oli Taavet bravuurselt vastanud, mille peale Andreas oli nõokavalt tähendanud, et kas ta mitte karjääri pärast parteisse ei astunud. Taavet oli õlgu kehitanud: «Su isa ahjud tõmbasid suurepäraselt ja andsid hästi sooja, ta jõudis omal alal tippu. Mina...» Andreas polnud lasknud Taavetil lõpetada, ta arvas Taaveti kõnes võltse noote kuulvat ja ägestus. «Minu isa ei tõusnud sinu vaatepunktist sipelga tasandilt kõrgemale,» oli ta juba

teravalt sähvanud, «minu isa elu sisuks oli töö, see oli tema avarus ja piiratus, sinu eesmärk näib tõesti olevat peaasjalikult tõus, edasijõudmine ametiredelit pidi.» — «Ma teen oma tööd nii hästi kui suudan, selles ei erine ma ühegi teise tööala meistrist. Minu tegevusalal antakse sellele, kes oma ülesannetega toime tuleb, järjest suuremaid ülesandeid, teda edutatakse, pannakse kõrgemale kohale, mida sa karjerismiitiitliga õnnistad. Muide, üllameelne propagandist, kes sa juba sõja ajal komsorgina oma võitluskaaslasid valgustasid, kas ei kõnelnud sa siis ka niisugust juttu, et iga sõdur peab tundma, et ta kannab oma seljakotis marssalikeppi.»

Jaak oli piiritusepudeliga tagasi jõudnud, piiritusest vägeva rüüpe tempinud ja nad olid hommikuni vaielnud karjerismi, konformismi ja inimese missiooni üle siin maailmas. Selle käigus oligi Taavet talle pahvatanud:

«Sa oled idealist.»

Küllap see oli kättemaks karjerismi eest. Ju oli nöökimine Taavetile hinge läinud, küllap oleks tema, Andreas, niisamuti solvunud, kui keegi oleks mõista andnud, kas ta mitte karjääri pärast parteisse ei astunud.

«Andreasele on idealist sõimusõna, mina aga võtan idealismi ja idealistide ees mütsi maha,» oli Jaak naernud. «Ilma ideaalideta jääksime me ainult kõhuorjadeks, uhkuse tagaajajaiks, elupõletajaiks, priiskav jõudeelu oleks meie ülim eesmärk. Andke mulle andeks, uue ühiskonna alustalad, mina võtaksin Ameerikale järelejõudmise loosungi tunnipealt maha, kui see minu teha oleks. Ameerika tootmiskultuur ja tööviljakus on kadestamisväärsetel kõrged, kuid kõik muu ei vääri järeletegemist. Jänkide mõõdupuud inimese ja elu hindamisel on juba oma alustes väärad. Nende ärksamad pead kõnelevad oma maast kui tarbimisühiskonnast, sellest, et inimestest saavad asjade orjad, kelle vaimsed huvid ja moraalsed väärtused kiduma hakkavad, Ameerikale järelejõudmise loosung pimestab me silmi kõige selle nägemiseks. Mis puutub Andreasesse, siis pole ta idealist, vaid ideaalidega inimene. Minu taat oleks öelnud, et Andreasel on vaimsust.»

Taavet oli iseendale truuks jäänud:

«Ma näen maailma sellisena, nagu see on, mitte niisugusena, nagu ma tahaksin maailma näha. Fanaatikuna näeb Ats vastupidi. Seepärast on ta idealist, mina ei pane pahaks realisti nime.»

Praegu, hingates läbi vooliku hapnikku, meenus Andreasele oma-aegne vaidlus ja ta mõtles, et võib-olla peab ka Margit teda Taaveti kombel idealistiks. Vahest koguni hädavareseks. Andreas küsis endalt, kes ta siis enda arvates on. Oma kohkumiseks leidis ta, et ei oska ennast iseloomustada teisiti, kui Taavet seda oli teinud. Jällegi tekkis tal tunne, et ta ei ole mitte midagi teha suutnud, et ta on omalt poolt ütlemata vähe kaasa aidanud maailma valgumaks muutmisel. Ta pole isegi oma kõige lähemaid inimesi mõjutada osanud. Niisugusele kokkuvõttele jõudmine ei parandanud ta enesetunnet. Ainult üks asi rõõmustas teda, ta hakkas nagu üle saama ükskõiksusest, millesse haigus oli teda paisanud.

Sel päeval ei langenud ta enam une ja ärkveloleku vahepealsesse hägusse ja küsis öelt, mida talle süstitakse ja tablettidena sisse söödetakse.

5

Kortsus ja krimpsus, uudishimulike silmadega vanamees, keda ränk liigesepõletik vaevas, märkas, kuidas tema voodinaaber, järsu vihase moega habemik, äkki kätega rinnust kinni haaras ja just nagu õhku ahmima hakkas. Ka voodinaabri näovärv muutus kahvatuks ja otsaesisele tekkisid läikivad higipisarad. Vanamehele näis asi kahtlane ja ta küsis:

«Mis teiega lahti on?»

Eduard Tõnupärt ei lausunud sõnagi.

Vanamees, kes oli juba seitse aastakümnet maamunal ringi kõndinud, mitmesuguseid mehi mitmesugustes olukordades näinud, kellel oli hea nina inimeste äratundmises, polnud siiani voodinaabriga õigele jutujärjele saanud. Ta oli alustanud küll sellest, küll tollest, haigusest ja viinaviskamisest, kiitnud teise pojapoja nutikust, kuulnud, et tegemist on autojuhiga, viinud jutu mootoritele ja telgedele, kuid vastuseks saanud ikka üks-kaks sõna. Ka arsti ja ödedega jäi sohver kidakeelseks, pisut pikemalt kõneles oma naise ja pojaga. Kõige rohkem sõnu jätkus tal pojapojale Kuldarile, kes oli ütlemata terane poiss. Voodinaaber, kelle nimi oli vanamehele kenasti meelde jäänud — Tõnupärt —, oli kas üldse napolisõnaline isand või oli ta pahuksis kogu maailmaga, omaksed kaasa arvatud. Vahest teeb südamehaigus inimese niisuguseks, jumal seda teab.

Tõnupärt hingas raskelt, ta otsaesine pärlendas higipiiskadest, kas ei peaks mitte öe kutsuma? Mispärast ta kella ei anna?

«Ma kutsun öe?»

Habemiku parem käsi tegi tõrjuva liigutuse.

Vanamehe isa, tsaaritruu vallavanem, oli lahkunud siit maailmast südamerabanduse läbi. Kuigi see oli juhtunud kohe esimese suure sõja järel, polnud isa surm vanamehe meelest kustunud. Ka isa oli rinnust kinni haaranud ja nagu kuivale sattunud kala õhku ahminud, just niisamuti nagu see suure täishabemega järsusõnaline autojuht ta kõrval, kui palju peaks viimasel aastaid olema? Kas viiskümmend täis? Mis sellest, et habemes paras jagu halli, näonahk alles pingul, käsivartegi nahk pole lõtv ja silmavaade on noore mehe oma. Mis puutub isasse, ega isagi rauk olnud, napilt üle viiekümne. Isa oli üks-kaks-kolm hinge heitnud, ta polnud enam ühtegi sõna lausuda jõudnud, vajunud madalalt järiilt küljeli põrandale; isa oli istunud pliidi ette jalapingile, et koldest piibule tuld võtta. Enne kui ema ja tema aru said, oli isa hing issanda inglite juurde lennanud. Vallavanema ja kiriku võõrmündri hing lendas ilmtingimata paradüüsi, poegade elu tegi aga lahkunu põrguks, sest ta polnud testamendile mõtlemaagi hakanud. Kuigi isa oli juba külm, tuli alevikust arst kutsuda, arst võttis viissada marka, oma kodus oleks ta kahesajaga leppinud, vanem vend Peeter nimetas neid peast põrunuteks, et nad arsti ülepea välja kutsusid, tema oleks asja alevikus korda ajanud. Arst oli teatanud, et isa

PAUL KUUSBERG

suri südamerabandusse, nii pandi ka surmatunnistusele. Nüüd enam südamerabandusest ei räägita, nüüd öeldakse infarkt, praegusel ajal on igal asjal uus nimi.

Nikolai Kurvits, kes kutsus ennast keisri nimega kolhoosnikuks, oli kindlameelne taat, nähes, et habemikuga on lood halvad, ei kavatsenud ta kõrvaltvaatajaks jääda.

«Teiega pole õige asi,» ütles ta. «Mis te narri mängite.»

Tõnupärt surus läbi hammaste:

«Oma haigus, oma asi.»

Oleks liigesepõletiku käes vaevlev vanamees olnud järeleandlike ja pehmete killast, siis oleks ta teise külje keeranud, prillid ninale asetanud ja ajalehte lugema hakanud, kes tahab tola mängida, mängigu. Nikolai Kurvits oli tehtud teisest puust ja ta ütles rahulikult:

«Oma asi muidugi, seda küll, aga haigemaja asi kah. Kui on haigemajja tulnud või toodud, siis ei määra ainuüksi iseenda tahtmine. Üldse on meie päevil nii, et ainult sigitamine on inimese enda asi, sündimine ja suremine on juba riiklik akt ja siin otsustab kollektiiv.» Viimase lause lisas ta naljaks, on autojuhil pisutki meelemõistust kolus, siis peaks tal mõikama.

Nikolai Kurvits vajutas signaalkella nupule.

Sanitari ega õde ei ilmunud. Ella polnud valvekorras ja nooremad lasksid end oodata. Nooremad võtavad asju üldse kergemalt, nagu neilgi kolhoosis. Pealegi on sanitaride ja õdede palgad nirud. Loomade, sigade ja veiste talitajate töötasu on kõvasti tõusnud, ka inimeste eest hoolt kandjate palgad peaksid tõusma. Nojah, lehm annab piima, siga peekonit, loomad annavad, nagu nüüd öeldakse, toodangut, on nii-öelda tootlikud jõud, aga ka inimene peaks seda sugupärast olema. Kui juba tootmine on kõik, siis ei tohiks unustada, et ilma inimeseta ei lüpsa lehm piima ega kasvata siga peekonit, ilma inimeseta ei kasva kärskandjast harilikku rasvasigagi mitte; metssead elavad jumala tahtmisel looduse armust, kultuursiga nõuab inimese kätt. Remondilukksepad on kõrges hinnas, muidugi, tugeva traktoristi palka nad välja ei teeni ja preemiaautosid neile ei kingita, aga nii nirusti lukkseppadele ei tasuta nagu Ellale. Aga eks arstid, õed ja sanitarid ole kah remontijad, kui nii võtta. Arst nagu insener või peamehaanik või peazootehnik, teised nagu elektrikud, lukksepad, keevitajad ja muud seesugused ametimehed. Vanamees ootas, arutles endamisi, andis uuesti kella ning otsustas, et kui ka nüüd ei tulda, siis komberdab ta ise arsti otsima. Asjale jõuab ta minna, küllap jalad ka kaugemale kannavad. Inimest, olgu ta kui tahes jõnk ja jõrnakas, ei tohi enda kõrval kõngeda lasta. Mis sellest välja tuleks, kui üks ei hooli teisest ega teine kolmandast, siis oleksid inimesed hullemad kui metsloomad, paraku nad seda ongi.

Kui õde kohale jõudis, olid habemiku silmad veel lahti, aga ta ei reageerinud õe jutule. Arst, ammu pensioniikka jõudnud kuivetanud kõbi, tuli jooksujalu, Kurvits rõõmustas, et Rääntsel oli valves. Kuigi Rääntsel tuli jooksujalu, oli Tõnupärt juba pooleldi meelemõistuseeta. Väliselt jäi tohter rahulikuks, kuid inimesi palju näinud, keisri nimega kolhoosnik taipas, et Rääntsel peab asja tõsiseks. «Mispärast ma kohe kella ei andnud,» siunas vanamees ennast. Arst katsus habemiku pulssi ja tegi haigele ise süsti, natukese aja pärast lõi Tõnupärt sil-

mad lahti. Räätsel sundis habemikku hapnikku hingama, ta toppis haigele, kes nagu ei mõistnud, mida temalt sooviti, poolvägisi voolikuotsa suhu. Siis mõotis vererõhku. Varsti toodi kohale imelik, jõulupuu kombel ristjalal seisev kaadervärk, mille küljes rippus jäme klaastoru, läbi vooliku hakkas sellest torust voodinaabri veresoonde tilkuma mingit vedelikku, arvatavasti vägevast arstirohtu, sest vana Räätsel torkas ise nõela veresoonde ja jälgis, et kõik oleks nagu kord ja kohus. «Siin pole midagi iseäralikku ega imekspandavat,» rääkis tohter nagu endamisi, aga küllap oli jutt määratud rohkem tõrkosa haige kõrvaldele, «ei see hoog näita muud, kui et tervis hakkab tulema. Pärast kolme-nelja nädalat tekib vahel vastulöökk, kuid ega see ole uus rabandus, mitte sinnapoolegi. Haigus ei taha taganeda, tervis tungib peale.»

Vana Räätsel rääkis nagu lapsega.

Õhtupoolikul sagisid arstid ja õed kogu aeg nende palatis, Tõnu-pärdile tehti elektrokardiogramm, peale Räätseli käis üks ilusa ja ümariku taguotsaga emand, kes paistis Räätselist ülem olema, sest Räätsel kandis talle nagu ette. Ka ilus ja ümarik emand, kes iga sõna järele oma suu kenasti prunti seadis, katsus habemiku pulssi ja kuulas ta südant, kui arstiemand haige kohale kummardus, siis jäid ta prinkis näkid Kurvitsa silmade kõrgusele ja läbi vanamehe pea välgatas mõte, et eided on ühed isevärki mõjuga elukad ikka küll. Jälgides huviga, kuidas mehele hing tagasi tuli, mõtles Nikolai Kurvits veel sellest, kas nende taadile oleks eluvaim sisse jäänud, kui arstid, süstid, aparaadid ja balloonid oleksid käepärast võtta olnud. Vaevalt küll, taat kustus liiga kiiresti, langes jalalt nagu mahasaetud puu.

Imelik onkel see jõrmakas sohver, arutles Kurvits endamisi, mispärast ta ise kella ei andnud ega tahtnud, et tema õe välja kutsuks? Kas lootis, et hoog iseenesest möödub, või löi rindu niisugune valu, et läks meelest ära? Või on usk terveksaamisse hoopis kustunud? Aastaid sängis teiste toimetada ja talitada olnud raugad paluvad jumalat või kuradit, kes keda, et Liiva-Hannus neid ära koristaks, kuid pant-habe on alles täies jõus mees, kõige rohkem viiekümnene, mis sellest, et habe hallikirju, mõni läheb ruttu halliks, teisel, nagu temal, on juuksed veel seitsmekümneselt ronkmustad, kuigi nahk krimpsus ja kortsus ning jalust ära nagu äraaetud setukas. Kõrvalt kuulnud jutude ja naise järgi otsustades näib autojuhi elujärg jõukas olevat, ehitab suvilat, auto garaazis, poeg pole raisku läinud, mispärast ta iseendale käega lööb? «Oma haigus, oma asi» — see on kõvasti öeldud küll, kuid miski peab inimese hinges puntras olema, kui niisugused sõnad suhu tulevad. Kas habemik oli tõesti valmis siit maailmast ära kolima?

Tema, Nikolai Kurvits, keisri nimega kolhoosnik, ei tahaks küll veel paradiisi kolida, kuigi seal pidavat palmid kasvama ja inglite magus kandlemäng päevad läbi kenasti kõrvu hellitama. Ei taha, sugugi mitte ei taha, ehkki aastaid on märksa rohkem elatud ja jalad vist ei hakkagi enam nagu kord ja kohus kandma. Mis ta jalgadel õieti viga on, seda ei paista arstidki täpselt teadvat. Siiani räägiti reumatismusest, ta laskis lagunened hammaste juurikad välja kiskuda, ei paremat ühti. Haigemaja arstid vangutavad reumatismuse jutu peale pead,

PAUL KUUSBERG

vana Räätsel räägib kahest haigusest, niisugusest liigeste põlendikust, mis polevat hoopiski mitte reumatismus, ja närvipõlendikust, mida rahvasuu ishiaseks kutsuvat, põlendikust, mille pesa asuvat selgroos, lülisambas, kui tarvitada tohtri sõnu. Et ta olevat ennast niihästi ära külmetanud kui ka ära tõstnud. Selle koha pealt läheb Räätseli jutt kenasti kokku nende valla kunagise partorgiga, keda külamehed kutsusid mitte Jallaku Andreaseks, mis oleks klappinud tema ees- ja priinimega, vaid Raudpea Andreaseks, sest nooreohtu partorg ei taganenud oma sõnast mitte üks toll ja läks kas või läbi müüri. Nii kõva käega partorgi pole neil olnud ei enne ega ka pärast, praegune kolhoosi partorg on mõistlik ja muhe mees, ainult pehme ja pehmuse pärast esimehe käpa all, mis pole hoopiski mitte hea. Kui inimene tundma hakkab, et ta on kõige targem, et tal on alati õigus ja ka vägi käes oma tahtmist maksma panna, kui tema üle ei ole ühtki kontrollivat silma, kui ta tunneb ennast seadusest kõrgemal seisvat, võib lugu halvasti lõppeda. Iseäranis siis, kui pugejad kukuvad järele kiitma ja hosiannat laulma. Nende esimees kõigub praegu kriipsu peal, riputatakse talle kuldtäht rinda, paberid pidid juba Moskva poole teel olema, ja valitakse kõrgesse nõukogusse, siis on vist kuri karjas. Hirmus lugu, kui võim pähe lööb. Võim on piiritusest hullem, viinajampi magad hommikuks peast välja, võimuvägi kasvab nagu mäest allaveerev lumepall. Raudpea oleks paras mees teda, see tähendab, esimeest, ohjas hoidma. Raudpea kuulis arukate meeste nõu, nende esimees hakkab iga päevaga rohkem uskuma, et kogu põllumeeste tarkus on tema kolusse talletatud.

Raudpea oli igapidi paslik partorgi ametisse. Metsavendade ees ei löönud araks, kuigi eelmine partorg oli oma kodus elusalt ära põletatud ja ta enda isa, kes oli pojale uut ahju tegema tulnud, varahommikul maha lasti. Raudpead ennast polnud kodus, ta oli juba päikese tõusul tõtanud hobulaenutuspunkti, mille juhataja, niisamasuguse rindemehe nagu Raudpeagi, olid peremehed põrgujoogiga libedale teele meelitanud. Pauke kuuldes kiirustanud ta koju, isa lamanud vereloigus ahjupottide ja telliskivide vahel. Nõrgemate närvidega ja oma tões vähem kindel mees oleks Ruikvere sinnapaika jätnud, kuid Raudpea ei andnud alla. Kõigepealt viis isa Tallinna, mattis maha ja ladus siis isast poolelijäänud ahju üles, laetud automaat käeulatuses rippumas. Ahjuga toime tulnud, hakkas ta omal käel bandiite jälitama, samal ajal pidasid võsavillemid omakorda temale jahti. Nad püüdsid teda une pealt tabada, varitsesid maantee ääres metsas, proovisid õne postkontoris ja kooperatiivi juures. Ükskord püüti teda rehepeksu ajal täis joota, et hiljem omavahel vaikselt vagaseks pussitada. Ta kandis aga kuradima palju. Mõisa Sass ja veel paar võsavenda olid end talguliste hulka poetanud, küllap nad ära tunti, kuid peeti targemaks keelt hammaste taga hoida. Mõisa Sassi kardeti, ta võis tule räästasse pista või südaõõsi kutsumata külla tulla. Mõisa Sass jäi rohkem täis ja kui nad talle kolmekesi kirikumõisa pihlakate all kallale tormasid, oli Raudpea algul Mõisa Sassi maha rabanud ja pussiga äiata püüdnud lätlasele jalaga niisuguse hoobi kubemesse virutanud, et see jäigi kõverasse. Kolmas sell lasknud jalga, ka lätlane komberdanud minema, sest puss olnud juba partorgi käes. Raudpeal jätkus kangust

PAUL KUUSBERG

ja väge Mõisa Sassi niikaua kinni hoida, kuni kirikuõpetaja, kes oli Sepo Madlile käinud hingepalvet pidamas, mööda juhtus minema. Raudpea käratanud jumalasalasele, et andku püksirihm. Theodor, kuulsa Pühavaimu Tallmeistri nimekaim, ehmunud hirmsasti ära ja habisenud, et tal pole püksirihma, et ta kannab trakse. «Anna siis traksid!» käsutanud partorg hirmsa häälega, ja traksid ta saanudki. Traksidega, mitte praegusaegsete sõrmelaiustega, vaid tugevate laiade püksihoidjatega sidunud ta Mõisa Sassi käed kinni, vahepeal toibunud Sass, kuue ja poole jalane koljat rabelnud küll vastu, kuid Raudpea löönud ta nokauti, tal oli hirmus valus rusikas ja kõik poksiknihvid selged. Nii sattuski Mõisa Sass, kelle hingel oli esimese partorgi elu, miilitsate kätte, kööksu jäänud lätlane vandunud küll verist kättemaksu, kuid pidas siiski paremaks Raudpeast eemale hoida, mõne kuu pärast nabitud ta Veskivere kaupluse rüüstamisel kinni. Metsavennad ei suutnud Raudpea Andrese kaela murda, salakaebajad, veel ka Tulekahju-Sassiks hüütud Mõisa Sassi omaaegsed sõbrad, urgitsesid ta ametist lahti. Laimukirju saadetud ka Raudpea naisele, inimesed pärast rääkisid. Tema, keisri nimega kolhoosnik, klappis Raudpeaga. «Jalad panid sa nahka sooga maadeldes,» nii oli see noorehtu, kõva sõna ja kõva käega partorg kinnitanud. Külmetamise koha pealt võib ju Rääntseli ja Raudpea jutt kenasti klappida ning neil võib õiguski olla, külmetamist on ta ka ise põhisüüdlaseks pidanud, kuid kas ta jalad just soo nahka läksid, seda on raske tagantjärele selgeks teha. Muidugi, soovees on ta oma jalgu küll ja küll leotanud, mis tal muud üle jäi, kui vanem vend Peeter — taat pani kõigile poegadele keisrite nimed: Peeter, Aleksander ja Nikolai —, kui vanem vend Peeter protsessis talu endale, talle ja vennale määrati sooservast maalapp. Aleksander ei võtnud maad vastu, nõudis raha, vend maksis seda jaoks, algul markades, siis sentides, kõike linna elama asunud Aleksander kätte ei saanudki, Peetril oli kriukamehe hing. Tema, Nikolai, võttis sooserva, mõtles saadud üheksale hektarile soost üheksa lisaks teha, kavad olid meelikiusavad. Et esimenegi üheksa vähegi vilja kandma hakkaks, pidi ta peaaegu poole versta pikkuse kraavi jõeni välja kaevama ja igal aastal seda puhastama, nii et rassimist oli rängasti. Oleks tal närija ja näägutaja eit olnud, siis oleks ta mudasse kõngenudki, kuid Mariette ei sõimanud teda lollpeaks ega heitnud ette vaesust, Mariette ronis ise labidaga kraavi, kui uputus ähvardas, hea ja truu hing, kes ta jalgadele on sipelgavanni ja igasuguseid hautisi teinud. Taevale tänu, et Mariette kondid kangeks ei jäänud. Mariette sääred on veel praegugi ilusad ja peened, kerelt ei anna ta priskele ülemarstile alla, jalad on aga sihvakad ja kerged nagu tantsumaial noorikul. Soovesi on omajagu süüdi, aga kas ta on oma jalgu jões vähem leotanud? Ahvenad, särjed, linaskid ja latikad pole ta hingele rahu andnud. Ta oli uskunud kummikutesse, kumm aga ei kaitse jalgu külma eest, kisu sääred kas või kubemeni üles. Tema oli lootnud jalarättide ja villaste sokkide peale, paraku tuli välja, et neistki oli vähe, kui pikemalt vees solistada. Kolhoosi ajal jättis ta soo rahule, kolhoosi ajal jäi ainult jõgi ja kalad. Neid ta maha jätta ei suutnud ega tohtinudki, tal pidi üks koht olema, kus hing rahu leiaks. Puskarist üksi ei aidanud. Kõige mustematel aastatel ajas Mariette

PAUL KUUSBERG

soosaarel samagonni ja müütas seda põlle alt, samagonn pidi neid äärepealt lahku viima, sest Mariette ütles, et tema ei oska ilma ühegi kopika rahata elada, lehm oli neil otsa saanud. Tema, keisri nimega kolhoosnik, aga ei sallinud, et Mariette käsikõrtsmiku ametit oli pidama hakanud. Puskar läks viimaks ta suus vastikuks, vaevalt et riigiviingi oleks paremini mekinud, sest ta jõi vihaga, kuid egas viha midagi muuda ega paranda. Oleksid nad Raudpea endale esimeheks saanud, vahest oleksid mõned rumalused tegemata jäänud, aga kas Raudpeagi oleks aidanud? Aitasid lõpuks uued tuuled, mis viiekümnendate aastate keskel puhuma hakkasid, iseäranis see, kui pärastpoole traktorid kolhoosidele anti. Nii et soo ja jõgi imesid ta kontidest üdi välja, aga kui Andres, Andreas pidavat olema Poola vürstide nimi, aga kui Raudpea Andres ütles, et soo, mispärast ta oleks pidanud vastu raiuma või nõudma, et soole tuleks ilmtingimata jõgi juurde lisada? Oleks ta jalgade kohta resolutsiooni kirjutatud, siis oleks ta pidanud tõe huvides muidugi nõudma, et sooveele lisataks jõevesi. Resolutsioon nõuab täpsust, juhatuses vaieldakse vahel ühe sõna pärast südaõni välja, kuid partorgi ütlemine pole päris seda mis resolutsioon, olgu partorg kas või Raudpeast veelgi sõnakam mees. Pealegi sobis sooservamehele soovesi paremini, soovesi oli nii-öelda tema klassipositsiooni aluspõhi ja tagamaa. Raudpea kippus seepärast, et tal oli soovee näol tugev klassialuspõhi, teda parteisegi tõmbama. Parteilast temast ei tulnud, Raudpea kutsuti enne Tallinna, külanõukogu esimees kuulutas tema, keisri nimega kolhoosniku, aga kahtlaseks elemendiks ja hallparuni vennaks, külanõukogu esimees tahtnud teda juba neljakümne üheksandal Siberisse kupaatada, Raudpea seisnud vastu. Raudpead süüdistatud tema ja veel mõne teise peremehe kaitsmise pärast, viiekümnendal aastal kulakute ja nende käsilaste soosimises, imelikke asju sünnib igal pool. Küllap ta oleks Siberiski ära elanud. Peeter tuli tagasi, kael punetab nagu enne, nüüd on sovhoosi mesinik ja elab nagu härra muistegi. Tervis käes, suksutab mehevalus emandaid, ehkki temast neli aastat vanem. Einoh, mis puutub eitedesse, siis ei jääks ta vist vennast maha, aga tal pole jalgu all, et üksikuid kurbi hingi üles otsida. Kesse tema juurde ise tulema hakkab ja ega Mariette seda salliksi, laulatatud naiste arusaamine on kitsas.

Sohver, kes siin pealinna suures haigemajas tarkade tohtrite valve all tema kõrval lamab, on alles noor mees, ometi oli ta valmis looja karja minema, kas heast peast või segasest meelest, vahe on ainult selles, temale, luuvalust kõverale vanamehenässile, ei tule eluga jumalaga-jätmise mõte pähegi. Tema tahab elada, kohe kangesti tahab. Küllap ta komberdab veel jõe äärdegi, niipalju peaks ta tohtritelt abi saama, hommikul vara on jõe ääres mõnus. Spinningupildujat temast enam ei ole, uuemal ajal sai temagi spinninguvea külge, spinninguga marsi mööda jõekaldaid, tema puiste kossidega seesugust kultuuri enam ei tee. Eks ta või lootsikuski istuda ja lanti vedada või jõekaldal pisitasa ussi leotada. Kui jalad teda enam jõelegi ei kannu, kui ta sootuks jalutuks jääb, siis lubas eit talle ratastooli muretseda, keisri nimega kolhoosnik ei tohi ühele parunile või vonile alla jääda. Mõisa jalutuid saksu sõidutatud ikka ratastooliga, Ruikveres oleks tema esimene kolhoosnik, kes saab ratastooli. Või kaariku või käru, mida ta ise sobilikumaks peab.

PAUL KUUSBERG

Mariette on temalt loramise ära õppinud, imesta kohe, mida üks naisterahvas võib kokku rääkida. Vanemas eas on Mariette palju lugema hakanud, eks raamatud õpeta omajagu juurde, raamatud olevat rahva akadeemia. Eit teda hätta ei jäta. Mariettel on inglī süda sees, esimesed kakskümmend aastat kahtlustas, kas ta mitte latikate asemel kõrtsi Elviira sabas ei jõlgu, ei aidanud, et havinolgid ja linaskid olid ette näidata, nüüdki vahel usutleb, eks see ole omaaegsest harjumusest. Jäägu tema, keisri nimega kolhoosnik, kas või jalutuks, surmamõtteid ta hauduma ei hakkaks. Või mine tea?

Niiviisi arutles Nikolai Kurvits endamisi arstide ja õdede sagimist jälgides. Eluvaimu said nad autojuhile seekord sisse, õde käis habemikku iga natukese aja tagant vaatamas. Autojuht jäi varsti magama, valu väsitab nagu raske töö, ka uneajal käidi teda kontrollimas. Rantsel käis ise, katsus magaja pulssi, kuulas tema hingamist ja jäi rahule. Pole arstid lohakad ühtigi, nagu mõni kirub, eks iga elukutsega inimeste seas ole hoolikamaid ja minnalaskjaid.

Kurvits oli oma elu jooksul paljugi näinud ja tähele pannud, aga et üks täies jõus, paremas meheas — viiekümneaastane mees on ju oma paremas eas — inimene maise maailmaga hüvasti jätta tahab, niisuguse looga polnud ta varem kokku puutunud. Poisikesed on teinekord tüdrukute pärast pea silmusesse toppinud, pankrotti jäänud linakaupmees laskis endale kolmekümne teisel aastal kuuli pähe, viiekümneaastane täisküps mees ei kaota armuasjade pärast naljalt aru peast, võlad ei aja nüüd enam inimesi endale kuuli pähe kihutama. Nende metsaülem, juba kuuekümnene arukas onkel, tegi endale otsa peale maovähi pärast, jumeakas turd mees kuivas poole aastaga luuks ja nahaks kokku, valud röövisid temalt mõistuse, autojuht näis kenakesti paranevat. Juba lubati teda istuda. Järgmisel nädalal pidid püstiseismist harjutama hakkama, nüüd aga — «oma haigus, oma asi».

Südamehaigus on närvidega seotud, seda räägivad kõik. Tohtrid ja muud inimesed, ajalehtedestki lugeda. Autojuht arvab ise kah, et närvid talle vingerpussi mängisid. Autojuhamet olevat tänapäeval viimane leib, nii ta ütles. Kui teenida tahad, siis istu ööd-päevad roolis ja püüa ette aimata, kust sulle mõni uljaspead mängiv nolk mootorrattaga sisse võib sõita või purjus traktorist maanteel ette keerata. Liiklusinspektoreid, nij miilitsaid kui ühiskondlikke, on siginenud nagu seeni pärast vihma, sind valvatakse ja sina valva valvajaid. Nõndaviisi oli autojuht ükspäev ise siunanud, üldiselt on sohver väikese jutuga mees. Tõsi see on, et amet võib närvid krussi keerata, et amet võib rabanduse kaela tuua, aga kui inimene ise arsti kutsuda ei taha? Siis on ta alla andnud. Haigusele ja närvidele. Või mingile salamurele, hingeavaele. Autojuhi eit lööb ennast üles nagu mehevalus vuhva, ise vanaemaseisuses, aga lokib juukseid, värvib huuli, lakib küüsi ja maalib silmalaud siniseks, mine tea, järsku magatab kedagi. See võib muidugi sohvrit vaevata, see küll. Kõige sandim, kui maailm inimest nii tüütama hakkab, et ta enam tööst, söögist, naistest ja viinast mõnu ei tunne ja ka ise endale vastikuks muutub. Mõisa Sass tuli Siberist tagasi ja laskis põdrakuuliga endale suhu, räägiti, et öösiti käinud kolme-nelja-aastased lapsed, kes tema poolt süüdatud majadesse jäänud ja seal südantlõhestavalt ema

PAUL KUUSBERG

karjunud, teda painamas. Teised jälle teadsid, et ta kartnud Pihkva kohtuprotsessi, mine võta kinni.

Nikolai Kurvits vinnas end voodis istukile, laskis jalad ettevaatlikult alla ja hakkas vaevaliselt palatist välja komberdama. Algul oli talle siibrit pakutud, Ella oli peale käinud, koguni hurjutanud, mis ta, vana, pooleldi jalutu mees, eputab. Ärgu ta unustagu, et naised kasvavad ikka meeste järel. Kui poisslaps ilmavalgust näeb, pesevad naised ta roosa tagumiku ilusasti puhtaks, ja kui mees uuesti väetimaks jääb, koristab teda jällegi naisterahva käsi. «Mina olen alles nii noor mees,» oli tema, keisri nimega kolhoosnik, vastu kostnud, «et naise käsi võib mind hirnuma ajada.» Ella oli vastanud, et naise käsi ehk küll, kuid meditsiinitöötaja pole naine, tema on ilma soota olevus nii üldiselt võttes, konkreetselt on tema, see tähendab Ella, juba vanamoor, kahe-, kolme- või neljakümneaastase nooriku käsi võib muidugi ka vanamehi hirnuma panna, kuigi ta seda hästi ei uskuvat, aga kui seltsimees Kurvits siibrit põlgab, eks siis piinaku ennast. Ja Nikolai piinas, isegi pudelit kasutas ta ainult öösi, pooleldi salamahti. Õnneks ei asunud peldik, mida nüüd kas meeste toaks, tualetiks või sanitaarsõlmeks kutsutakse, kaugel, ta ukerdas end kuidagi sinna, puhkas, tegi suitsu ja asus alles siis asjale.

Seekord ei kiirustanud ta palatisse tagasi, vaid lomberdas koridori pidi edasi, sinna, kus tema teada asus arstide tuba. Oleks valvekorras istunud noor prillipapa või priske noorik, kes iga lause järel oma suu ilusasti prunti kokku seab, siis poleks ta läinud. Räätseliga on iseasi, see on elatanud inimene ja meesterahvas, temaga maksab asja arutada. Kõõgerdades piki koridori, tundis ta rahuldusega, et jalad kuulaksid nagu paremini sõna, vasakusse pöida, mis üldsegi mitte vedu ei võtnud, oli natuke jõudu sisse tulnud ja puusast ei pidanud ta kogu jalga enam niisuguse väevõimuga järele vedama nagu siiani.

Arsti polnud kohal.

Kurvits istus valgeks värvitud toolile ja ootas. Kiiret polnud kuhugi. Nagunii ei tule und. Unerohthu ta kartis. Oleks talle lõuatäis viina unerohuks pakutud, viin tõi kenasti tukastuse peale, siis oleks ta võtnud, kuid kassikuse järele lehkavat sodi, mida haiglas kokku segati, ta ei salinud. Ta poleks unerohthu ka siis suu sisse võtnud, kui see oleks lõhnanud nagu kevadine jõeluht, sest esiteks pelgas ta igasuguseid pille ja tilku, pritsidest rääkimata, ja teiseks, mis iseäranis luges, kartis ta unerohust mälu kaotada ja isase väest sootumaks ilma jääda.

Arst tuli alles poole tunni pärast. Räätsel hingeldas, ta silma-alused olid tursunud.

«Mis sul, keisri nimega kolhoosnik, on südamel?» küsis Räätsel istudes. Viimasele näis arst niisamasuguse äravaevatud vana kõõbardina nagu ta ise, missugune mulje kergendas jutu alustamist. Kurvits ei hakanud ääri-veeri keerutama, vaid lausus otse välja:

«Autojuht Tõnupärt, minu voodinaaber, kellele te hinge sisse puhusite, ei tahtnud, et ma kella annaksin. Ta oleks rahumeeli issanda karja läinud.»

Räätsel ei öelnud algul midagi, mõtles nagu endamisi, siis ühmatas:

«Või sedaviisi.»

Nikolai tõusis ja hakkas minema. Rohkem tal midagi südamel ei olnud.

«Hea, et sa ütlesid.»

Tohter nagu tänas teda.

Oma palati ukse ees haige vanamees komistas ja langes põlvili, ajas end ukse najal püsti ja esimest sammu tehes koges, et vasak pöid ei liikunud jälle.

«Rumal lugu,» mõtles ta voodisse kobides.

Habemik magas rahulikult.

«Unerohul on ikka vägev mõju,» arutles Nikolai endamisi. Ta oli rahul, et oli arstile ütlemas käinud. Inimest ei tohi surra lasta. Ka siis mitte, kui ta ise tahab. Siis iseäranis mitte. Sest see, kes elust lahkuma kipub, ei tea ise, mida ta tahab.

6

Vihmapiisku sabistas vastu akent.

Andreas oli öökapil käeulatuses asetseva taskuraadio kinni keeranud, et piiskade langemist kuulata. Transistori oli talle saatnud Taavet, aja- viiteks ja meelelahutuseks ning selleks, et ta liiga vara maailma asjades oma pead vaevama ei hakkaks. Ehkki viimased sõnad olid öeldud tõgamisi, tekitasid need haiges sooja tunde, Taavet astus talle nagu lähemale, mõjus peaaegu oma poisina. Oma Juhkentali poiss ta ju lõpude lõpuks oligi.

Andrease meeleolu paranes päevast päeva.

Raadio pakkus ajaviidet küll, kuid maailma asju mängukrapp temast eemale ei peletanud. Andreasele näis see hea endena, et ükskõiksuse pais ei hoidnud mõtteid enam tagasi. Süste ja tablette sai ta endistviisi, ent nüüd ei ehitanud need tema ja maailma vahele müüri.

Piisku kukkus tihedasti aknaklaasidele, nähtavasti tegi seda tuul, vaikselt ilmaga poleks nõnda rabistanud. Andreas püüdis meenutada, millal ta oli vihmasadu viimati kuulatanud, kuid talle ei tulnud meelde. Ju on ta tööpoolest arutult elanud, aina tõtanud ja tormanud, nüüd peab end rohkem hoidma. Peab, muidu... Ükskord ta juba lõi arstide nõuannetele käega, ronis uuesti kõnepulti ja laskis endale jällegi paraja koorma selga laduda, mis ta sellest sai... Andreas vihastas enda peale, talle tundus, et ta on muutunud hädaldajaks. Esialgu tuleb ennast tööpoolest valvata ja piirata. Pärast ravikuuri lõppu, pärast tervenemist... Jällegi jättis ta mõtte pooleli, jättis seepärast, et ei tahtnud end petta. Nagunii ei saa temast enam kunagi täiesti tervet meest, seda oleks ta pidanud mõistma juba paar aastat tagasi. Petta ennast ei maksa, ent mitte ka üleliia haletseda. Üldse tegeleb ta liialt iseendaga. Tööpoolest, tal on paras palvevennaks hakata.

Vihmapiisku langes ja langes ruutudele.

Kui Andreas Jallak ligi kolm aastat tagasi oli sunnitud igapäevase rahmeldamise pooleli jätma, ei osanud ta vaba ajaga midagi peale hakata. Ta ei tahtnud mingi hinna eest end haigeks tunnistada, ehkki lakkamatud peavalud ta jõuetuks muutsid ja tasakaaluhäired hirmutasid. Algul oli Andreas arvanud, et on lihtsalt üle töötanud. Eks olnud tal tänu oma idiootlikule põhjalikkusele alati tegemist kuhjaga, ka õhtutundidel. Tal oli raske ära öelda, kui mõni asutus, kool, pioneerivõi suvelaager palus teda esinema. Ent peavalud ei kadunud ka korra-

PAUL KUUSBERG

lise puhkuse ajal, mitmesugustest tablettidest sai ta ikka vähem abi. Lõpuks oli ta sunnitud pöörduma arstide poole. Teda uurisid terapeutid, neuropatoloogid ja kirurgid, teda läkitati hamba-, silma- ja kõrvaarstide juurde. Kõik kehtisid õlgu, analüüsid ja uurimised näitasid üht: tegemist on tugeva vere ja hea seedimisega, tervete hammaste, normaalsete närvireflekside ning nägemis- ja kuulmishäireteta inimesega, kes peaks tundma end imehästi. Ainult arteriaalne vererõhk on kõrgenenud, ent mitte niivõrd, et see põhjustaks kestvaid peavalusid. Pärast seda, kui teda suunati konsultatsiooniks psühhiaatri juurde, taipas Andreas, et ta peavalus kaheldakse, et teda peetakse simulandiks või inimeseks, kes ise endale haigusi välja mõtleb. Maksatõbise kollaka näonaha ja alkohooliku värisevate kätega psühhiaater oli ilmselt tark tohter, sest ta avastas peavalude põhjuse. Psühhiaater tundis nimelt huvi ta elukäigu ja eluviisi vastu, küsis, millesse ta vanemad surid, kui palju ta vanemad alkoholi pruukisid, kas ta ise joob, mispärast ta naisest lahku läks ja kas ta seksuaalne aktiivsus pole viimasel ajal mitte langenud. Kuulnud, et Andreas Jallak on rindel viibinud, päris psühhiaater, kas ta on haavata või põrutada saanud. Andreas vastas, et haavata sai ta kaks korda, üks kord tabas teda miinikild, teine kord kaks kuuli, põrutada mitte. Põrutada sai ta kümnekond aastat tagasi autoõnnetusel. Talvel libedaga oli möödunud veoauto talle otsa sõitnud, õieti talle peale sõitnud, vaid tagakastiga talle pähe löögi andnud ja ta maantee kõrvale lumehange paisanud. Nüüd hakkas psühhiaater kriminaalasjade uurija põhjalikkusega õnnetuse üksikasju pärima, kuid Andreasel polnud palju juurde lisada. Pikaks veninud kõnet Oruvere rahvamajas mäletas ta hoopis paremini kui õnnetust Oruvere maanteel. Et koosolek ettenähtud poolteise tunni asemel kestis kolm tundi, jäi ta bussist maha ja otsustas jalgsi minna kuue kilomeetri kaugusel asuvasse raudteejaama. Loeng oli veninud pikale talle esitatud rohkete küsimuste tõttu, lõpuks sattus ta vaidlusse ühe umbes endavanuse lõuapoolikuga, keda, nagu pärast selgus, ei tundnud ei rahvamaja juhataja ega Oruvere sovhoosi inimesed, arvatavasti oli tegemist ehitusmehega, Oruveresse oli hakatud ehitama aparaaditehase tsehi. Mehe igast sõnast õhkus vimma ja tighedust, algul oli mees püüdnud tema väiteid ümber lükata, hiljem tema isikut naeruvääristada. Ka tema oli põlema süttinud, talle isegi meeldisid ägedad kokkupõrked, kõnepuldus hasarti minnes oli ta oma väidetes tabavam ja sõnades leidlikum. Igatahes oli ta tookord kuulajad oma poole võitnud ja ründaja ummikusse ajanud. Sedagi mäletas Andreas selgesti, et bussist mahajäämine polnud teda eriti kurvastanud, teele oli ta asunud hea tujuga. Ta oli kõndinud vasemal pool maanteeeserval, nagu liikluseeskirjad nõuavad, ometi riivas teda tagant lähenev auto, ekspertide arvates kallur. Ta oli küll kuulnud automootori lähenevat müra, autot aga ei näinud ta ei enne ega pärast õnnetust. Ekspertide kinnituse kohaselt saanud ta löögi veoauto kasti nurgaga, teda päästnud läkiläki, mille kõrvalapid olid alla lastud, ja see, et ta oli viimasel hetkel instinktiivselt kõrvale hüpanud. Kõrvalehüppamist ta ise ei mäletanud, seda väitsid kohapeal õnnetust uurimas käinud miilitsad. Sellest Andreas ei rääkinud, et miilitsate ja uurija arvates taheti talle sihilikult otsa sõita, kaheksateistkümnepäevase pakasega pole lumine maantee nõnda libe, et parempoolses sõidureas

PAUL KUUSBERG

liikuv auto laial teelõigul sedavõrd juhitud kaotaks ja vasakule tee-
pervele kalduks. Sula või kiilasjää puhul küll, mitte aga pakasega. Kal-
lurit ei õnnestunud kindlaks teha, ehkki miilitsad autot otsisid. And-
reas ise polnud kindel, kas teda taheti alla ajada või mitte. Psühhiaater
oli küsinud, kas ta kaotas teadvuse ja kui kaotas, siis kui kaua ta mee-
lemärkuseteta seisukorras viibis. Andreas oli vastanud, et arvatavasti oli
ta teadvuseta umbes kakskümmend või kolmkümmend minutit. «Teie
pea ja minu käed,» oli psühhiaater osutanud oma värisevatele kätele,
«on kaasaegse tsivilisatsiooni ohvrid.» Selgus, et psühhiaatri käed olid
hakanud värisema pärast autoavariid, mingid selgroos asuvad närvi-
tüved või -juured olid saanud vigastada, hea, et käed üldse liiguvad.
Psühhiaater põlastas kaasaegset tsivilisatsiooni, väitis, et bensiinimoo-
tor ja veeklosett on inimkonna suurimad õnnetused, mitte vähem oht-
likud kui aatomituuma lõhestamine ja sünteetiliste insektitsiidide, näi-
teks DDT leiutamine ja kasutusele võtmine. Veeklosett aitas koolerale
ja katkule küll piiri panna, kuid tõi uued hädad inimesele kaela, kan-
dis kemikaalidega reostatud solgi jõgedesse, järvedesse ja merre. Psüh-
hiaater sattus hoogu ja kinnitas, et teaduse ja tehnika edusammudest
pimestatud inimene on progressi lipuga vehkides päästnud valla jõud,
mida ta enam kontrollida ega taltsutada ei suuda. Kõige rohkem kan-
natavat selle tagajärjel inimene ise, kelle tundeelu on segi paisatud,
närvid katkemiseni üles kruvitud, järjest rohkem inimesi ei pea tsivi-
lisatsiooni pingeväljades vastu, neurasteenikute, psühhopaatide ja iga
liiki vaimuhaigete arvu kasvu dünaamika olevat hirmuäratav. Üldse
tuleks lõpetada mõistuse kõikvõimsusele kiidulaulude laulmine, mõis-
tus on inimese vaenlane number üks. «Kas inimene on õnnelikum, et ta
laskub ookeani põhja ja lendab varsti Kuule? Kas inimene on õnneli-
kum, et suudab tuumapommi abil ühekorraga hävitada sada tuhat inii-
mest? Ei, mõõga, oda ja nuiat ajastul oli ta võrratult õnnelikum.» Siit
hüppas psühhiaater olemise probleemile ja kõneles hasartselt, et elu,
asjade ja nähtuste sügavamaks mõistmiseks mõistusest ja teadusest ei
piisavat. Teadus olevat tõhus seal, kus saab mõõta, kaaluda, võrrelda,
süsteemiseerida, kvalifitseerida, matemaatilisi mudeleid luua. Ta ole-
vat võimas elutute asjade maailmas. Elu maailmas on teadus nõrguke
ja mõtleva elu ees alles jõuetu. Geneetika jõudvat tuhande aasta pärast
tasemele, mis võrdub tänapäeva orgaanilise keemia tasemega. «Olemise
mõtte tabamisel, kui see ülepea tabatav ongi, ei piisa matemaatikast,
tänapäeva teaduse alfast ja oomegast. Sügavam mõistmine seisab mõis-
tusest, nii argi- kui ka teaduslikust mõistusest, võrratult kõrgemal, see
on mingi uus kvaliteet, mingi loomusunniline tunne, mida pole võima-
lik harjumuspärase mõistusliku loogikaga lahata.» Umbes nii oli kõnel-
nud psühhiaater, vaikselt kuulanud Andreas oli lõpuks täheldanud,
et kaasaegne tootmine on tänu spetsialiseerimisele ja koopereerimisele
muutunud ääretult laiahaardeliseks ja komplitseerituks, kaasaegsed
sotsiaalsed, administratiivsed ja riiklikud süsteemid ütle mata suure-
mastaabilisteks ja keerukaiks, kaasaegset maailma võib päästa siiski
ainult mõistus, teadusel rajanev mõistus, ei miski muu. Instinktide,
tungide ja alateadvuse hooleks asja jätta ei saavat. Endamisi oli ta
mõelnud, et inimese olemise mõttega tegeldakse tõepoolest väga vähe,
see on nagu jäänud filosoofiaga tegelevate õpetatud peade ja noorema

PAUL KUUSBERG

kunstirahva eralõbuks. Kõige agaramalt oskavad inimese loomupärast kustumatut janu elu mõtte ja olemise tõe otsimise järele ära kasutada usuteenrid, ristiusu kirik, aga ka teiste uskude institutsioonid. Kas psühhiaater on usklik? Nõnda nad sattusidki vaidlema, psühhiaatri kabinetist lahkudes oli Andrease peast läbi välgatanud kahtlus, kas hingetohter mitte tema mõistuse kontrollimiseks imelikku juttu ei ajanud. Või oli hingearst hullude hulgas ise aru kaotanud? Oli kuidas oli, kuid peavalude tekkimise põhjuse psühhiaater avastas. Ka neurokirurg nõustus, et peavalusid ja tasakaaluhäireid võivat põhjustada omaaegne aju-põrutus. Efektiivset abinõu ta hädade vastu ei leitud. Ta pead ja ajusid uuriti kõikvõimalike aparaatidega, kaasa arvatud röntgeniülesvõtted, oletati mingit kasvajat, kõneldi võimalikust ajuoperatsioonist, operatsiooni siiski ei tehtud. Ta oli tõepoolest kaotanud töövõime, mida ta ise aga tunnistada ei tahtnud.

Kolm kuud ei teinudki ta midagi, isegi raamatut ei võtnud pihku, lugemisel valud tugevnesid. Esimese kuu veetis ta sanatooriumis, kus tundis end arestiaalusena ja luges päevi, mis jäid tuusikuaaja lõpuni. Neli nädalat uuriti teda veel haiglas ja saadeti siis kodusele ravile. Pärast kolmandat kuud määrati talle invaliidsuspension. Asjade niisugune pööre tundus Andreas Jallakule karjuvalt ülekohtune. Ta tundis ennast tarbetu, mitte kellelegi vajaliku inimesena. Tajus, et ta ei tohi kauem tegevusetult konutada, masendushoogudes võib ta kurat teab millega hakkama saada. Et arstid olid teda tungivalt hoiatanud vaimse töö eest, otsustas ta katsetada isa ametiga. Suvistel koolivaheajadel isa käealusena töötanud, algul isa poolt paikasobitatud ahjupotte seestpoolt klammerdanud ja tellistega täitnud, siis ise potte kohale asetanud, ka kahhelkivide lõikamist ja servade lihvimist oli ta harjutanud ning kaks pliiti ja ühe suure, kolmele toale sooja andva ahju valmis potsinud. Eks saanud ta hakkama ka isa poolt rajatud ahju lõpetamisega, tollal oli ta tundnud, et mitte keegi teine, vaid ta ise peab valmis ehitama küttekolde, mis isale elu maksis. Ehitus- ja remondikontoris võeti teda kahel käel vastu, kontori direktor, noor püüdlik insener, nimetas teda eesti Nikolai Ostrovskiks, kes saatusele alla ei vannu. Maadel-des peavalu, tasakaaluhäirete ja harjumatusena, kulutas ta esimesele harilikest punastest pottidest ahjule normidest kolm korda rohkem aega. Muidugi oli kergemeelsus end potissepaks kuulutada, enamiku töövõtetest oli ta juba unustanud, lõppude lõpuks polnud ta potissepa-kunsti mitte kunagi selgeks õppinud, oli ainult isa õlul pisut silma ja kätt harjutanud. Ent midagi ta tegema pidi ja ühtki teist tööd ei tundnud ta niigi palju. Välja arvatud auto juhtimine, automajandis töötades oli ta jõudnud teise liigini, kuid inimene, kes pidevalt kasutab valuvaigistavaid vahendeid, ei tohi mõeldagi rooli hoidmisele. Oleks esimene ahi halvasti tõmmanud ja viletsasti soojaks läinud, siis oleks ta labidameheks või transporditööliseks hakanud. Koldesse tuld tehes närveeris ta kõvasti, talle tundus, et ahju tõmbamahakkamisest sõltub kogu ta edasine elukäik. Isa suust oli ta kuulnud, et uus, vastvalminud ahi kipub suitsu sisse ajama, et ahju sissekütmine on üldse omaette kunst ja ahju üle saab otsustada alles pärast nädalapikkust kütmist. Ta valmistus kõige halvemaks, kuid niiskust õhkuv savimürakas ei tõrkunud. Andreas rõõmustas lapse moel, et ahi tõmbas ja üht-

laselt soojaks hakkas minema, hoolimata puurivast valust peas oli ta tol õhtul õnnelik. Teine ahi ajas algul suitsu sisse ega läinud kiiresti soojaks. Kolmas jäigi halvasti tõmbama. Kaks järgmist tööd, soemuüriga pliidad, õnnestusid paremini, kuid kolmas pliit hakkas jonni ajama, kuigi ta oli seda eriti hoolikalt teinud ja koguni käsiraamatust nõu otsinud. Ta lõhkus suure osa oma tööst maha ja tegi uuesti, seegi ei aidanud. Korteriomaniik — nad tegid enne Esimest maailmasõda ehitatud puulobudikule kapitaalremonti — oli rahul, ta ise hoopiski mitte. Ta mõistis järjest selgemini, et potissepakunsti saladustesse pole hoopiski lihtne tungida, et isa taolist meistrit ei saa temast mitte iialgi. Potte lihvides ja paigale sobitades mõtles ta palju isast, isa oskustest, isa suhtumisest töösse ja üldse ellu. Ta küsis endalt, kas ta on isast sisukamat või tühisemat elu elanud, ega osanud vastata. Ta oli pidanud ennast ühiskonna ümberkujundajaks, kuid kas ta on seda ka olnud? Nüüd ehitab ta ahju valmis normiajaga, arvatavasti töötab ta vilumusi omandades tulevikus pisut kiiremini, kõik oleks nagu korras, ometi ei ole. Ta teeb küll ahju ja pliidi valmis, ent oma tööala spetsialistik ei tohi ta end nimetada, ei, seda ta ei tohi. Isa võis. Ühiskondlikus tööjaotuses tegi isa just seda, mida ta oskas teistest ühiskonnaliikmetest paremini. Isa asus oma õigel kohal. Heade meistrite puudusel tarbib ühiskond temagi tööd, kuid seda, mida tema teeb, teeks iga teinegi, veel enam, ta teeb tööd, mida ta õieti ei oska, tegutseb mitte oma ainuõigel, vaid juhuslikul kohal. Aga kas ta varem, enne peavalusid töötas õigel kohal? Sellelegi ei osanud Andreas Jallak vastata. Ühte tajus ta aga selgesti: ta oli oma elus palju tööst ja töö tegemisest rääkinud, sügavamalt mõistmata füüsilise töö olemust. Ta oli kõnelnud tööst kui au, kuulsuse ja sangarluse asjast, kuid vististi ta poleks tohtinud seda teha. Sest asjast, mille põhituuma sa pole tabanud, pole sul õigust kõnelda. Ta püüdis end õigustada väidetega, et tööst kõneldes oli ta lähtunud poliitökonoomia ja filosoofia aspektidest, see tähendab, aspektidest, mida ta uskus mõistvat, ent ei suutnud end rahustada.

Hoolimata sellest, et Andreas oma potissepaoskustega hoopiski mitte rahul ei olnud, ei hakanud ta uut ametit otsima. Ta jätkas vihase kangekaelsusega. Söandas isegi kahhelkividest ahju juurde asuda. Lääkiva vaabaga kaetud pottide tooni järgi väljavalimine ja sobitamine, parajaksloikamine ja lihvimine näitas talle, et ta tööst, mida ta iga päev teeb, alles ütlemata vähe teab ja taipab. Ometi ei löönud ta oma uuele ametile käega ka siis, kui kontori juhtkond temast ilmselt lahti saada tahtis. Mitte seepärast, et tema poolt tehtud või remonditud pliidad ja ahjud poleks kõlvanud, vaid et tema isik osutus tülikaks.

Must kass jooksis tema ja kontori juhtkonna vahelt läbi pärast talgud. Nimelt organiseeriti remondimeeste brigadiri eestvõttel kontori juhataja suvila ehitusel talgud. Talgupäeva õhtuks selgus Andreasele, et suur osa suvila ehitustöödest on tehtudki talgute korras. Järgmisel puhkepäeval keeldus osa mehi Andrease mõjul talgutele minemast, brigadir jõudis kiiresti jälile, kes oli tõrkujate eestvedaja. Ta nimetas Jallakut tagaselja vastutustundetuks ässitajaks, kes külvavat nende

PAUL KUUSBERG

väikesesse üksmeelsesse kollektiivi ussiseemet. Andreas läks juhataja juurde ja teatas, et kui viimane brigadiri korrale ei kutsu ja oma suvila ehitamist vanaviisi talgute korras jätkab, siis tuleb tal prokuratuuris kahes küsimuses seletust anda. Esiteks oma ametipositsiooni isiklikes huvides kasutamises ja teiseks riigi raha raiskamises, täpsemini öeldes, riigi raha riisumises, sest talgust osavõtjaid hüvitati juurdekirjutustega nende igapäevases töös. Kontorijuhataja, teda Nikolai Ostrovskiks nimetanud nooreohtu insener, kohkus Andrease järskudest sõnadest ja ruttas kinnitama, et ta juurdekirjutustest kõige vähematki ei teadvat. Kõik olevat brigadiride süü, lipitsejad ja pugejad on teda alt vedanud, ta peab oma abimeestel terasemalt silma peal hoidma, iseendastmõistetavalt ei kõlba niisugused talgud kuhugi. Ta on tänulik seltsimees Jallakule, kes ta silmad avas, kohe südamest tänulik. Siitpeale hakati talle aga järjest halvemat ja vähem tasuvamat tööd andma, ka niisugust, millel ei olnud midagi ühist tema erialaga. Tema arupärimistele vastati, et potissepatööd lihtsalt ei jätku, ahjumeistri-test on tal kõige lühem tööstaaž ja madalaim kategooria. Soovi korral võivat ta ümber kvalifitseeruda näiteks keskküttemontööriks, montööride tööpöld avardub iga päevaga, potissepatöö hääbuvat tänapäeval üldse, kes enam ahjuküttega hooneid ehitab. See oli pilge ja kättemaks ühtaegu.

Polnud tarvis erilist tarkust mõistmaks, et temast sooviti lahti saada. Esimese tuhinaga oleks Andreas tõepoolest lahkumisavalduse esitanud, kuid otsustas ümber. Ta ütles endale, et kui ta tahab olla niisama hea parteitöötaja — sisimas pidas Andreas Jallak ennast endiselt parteitöötajaks —, kui ta isa oli olnud ahjumeister, siis ei tohi ta solvunult kübarat kergitada. Tema lahkumist võtaksid tööliselised tõendina, et tarksõna «ära vastu tuult vett viska, kõik tuleb enda peale tagasi» peab siiani paika. Agar kontorijuhataja ja tema osavad abimehed saavad aga hoogu ja julgust juurde. Paljude imestuseks ta jäi, kuigi teda jooksutati ühelt objektilt teisele, kuigi ta töötasu kahanes poole võrra. Sügisel valiti ta kontorijuhataja varjatud vastuseisust hoolimata parteibüroo liikmeks. Kontorijuhataja, kes nimetas teda jällegi lipitsevalt eesti Nikolai Ostrovskiks, hakkas ta ees nüüd pugema, abitöödele teda enam ei paigutatud, palk kasvas järjest. Tundes huvi selle vastu, mis alusel ta töötasu tõuseb, süvenes Andreas töökäskudesse ja normeerimisse ning avastas palgalehtedelt nimesid, keda ükski tööline ei tundnud. Tema ettepanekul kutsuti kontorijuhataja parteibüroole aru andma. Büroo koosolekul tuli päevavalgele, et fiktiivsed nimed palgalehtedel ja juurdekirjutused moodustavad ainult ühe osa remondijaoskonna juhataja ja brigadiri kombinatsioonidest, millele kontorijuhataja läbi sõrmede vaatas, küllap pudenes ka temale midagi. Parteibüroo liikmed otsustasid üksmeelselt pöörduda direktiivorganite poole ettepanekuga kogu ehitus- ja remondikontori tööd põhjalikult revideerida. Nelja kuu pärast vabastati kontorijuhataja oma kohalt, brigadir pidas targemaks omal soovil jalga lasta.

Kuigi potissepatöö nõudis Andreasele arvatust hoopis suuremaid pingutusi, rääkimata energiast, mida ta kulutas vägikaika vedamisele kontorijuhatajaga, hakkas tervis imelikul kombel paranema. Aasta pärast lakkasid peavalud järk-järgult. Täiesti need ei kadunud, kuid

nüüd võis ta juba lugeda. Ta ei uskunud tervenemisse, ootas valuhoo-
gude uut ägenemist, õnneks seda ei juhtunud. Psühhiaater soovitas
kas taevast, saatust või loodust tänada, et tal ajukasvajad pole, kasvaja
puhul poleks valud vaibunud. Mis tema peas pörutuse tagajärjel tek-
kis, seda ei suuda meditsiin täpselt määratleda, oletada võib nii üht
kui ka teist, ent mis tähtsust on ebakindlatel oletustel. Tema haigus
tõendavat peale muu veel kaht asja. Esiteks seda, et inimese närvide
talitlusest ja eriti sellest, mida nimetatakse psüühikaks, teatakse alles
põrgulikult vähe, kuigi juba möödunud sajandil töötati välja tingima-
tute ja tingitud refleksi teooria ning neuroloogia ja psühhiaatria
kohta kirjutatakse igal aastal kümneid ja sadu pakse köiteid, ning tei-
seks on kaheldav, kas inimõistus kunagi olemise müsteeriumi lahend-
dab. Seekord paistis psühhiaatri jutt Andreasele sootuks kummaline,
sest mis ühist oli tema peavaludel olemise müsteeriumiga. Psühhiaater
oli näost veelgi kollasem ja ta käed värisid varasemast rohkem.
Kuulnud, et Andreas oli viimase aasta potissepana töötanud, elavnes
psühhiaater ja tähendas, et potikedra kasutamine ja pottide põleta-
mine, niisamuti aga ka potissepatöö laiemas tähenduses on üks inimese
iidsemaid töid-tegemisi, küllap seegi tema tervenemises oma osa män-
gis. Andrease sõnade peale, et pottide, see tähendab, savinõude põle-
tamine ja ahjupottidest pliidi ehitamine pole just täiesti üks, aga kui
neid tinglikult ühena võtta, siis oli tulekollete ehitamine tsivilisat-
siooni arengu seisukohalt vaadeldes niisamasugune, aga võib-olla et
koguni suurema tähendusega aste kui aatomireaktori loomine, hakkas
psühhiaater erutatult käega vehkima ja ütles, et pottide põletamise ja
aatomireaktori vahel on ränk erinevus: esimene ei reostanud, teine
reostab keskkonda. Niikaua, kui kahejalgne olevus piirdus olevate
ainete kasutamisega, oli kõik korras, häda algas seal, kus inimene
hakkas olevaid aineid lõhkuma ja uusi, mittelagunduvaid aineid sünteesima
ning niiviisi looduse tarka tasakaalu rikkuma. Andreasel jäi
psühhiaatrist veelgi veidram mulje, psühhiaatri hoiatust, et ta füüsi-
lise töö juurde jääks, võttis Andreas aga tõsiselt. Ta jätkas küll füü-
silist tööd, kuid hakkas aeg-ajalt loenguid pidama ning hiljem
ehitus- ja remondikontoris poliitringi juhendama. Pärast kaheaastast
vaheaega kuulajate ette astudes oli ta niisama erutatud olnud, kui oma
esimest kõnet pidades. Loenguga sai ta kenakesti maha. Ju on kõnepi-
damiskunst potissepakunstist väiksem, sest siin polnud ta midagi
unustanud. Nojah, varasem praktika oli palju pikem ja vaheaeg lühem
olnud. Ahjupoti võttis ta uuesti pihku pärast paarikümneaastast vahe-
aega, pealegi polnud ta ahjutegemise kunsti kunagi selgeks saanud.

Praegu, vihmapiiskade muusikat kuulates arutles Andreas Jallak
endamisi, et võib-olla talitas ta valesti, uuesti propagandistina tegut-
sema hakates. Et ta oleks tõepoolest pidanud inimsoo ühe ürgsema
ameti juurde jääma ja sellega leppima. Tema aga pingutas üle. Kes
sundis teda õhtuti raamatute taha istuma ja «Filosoofia Küsimuste»
värskeid numbreid uurima? Mitte keegi teine, vaid ta ise. Mida ta oma
loengute ja juhendamistega saavutada loodab? Ent mis oleks elu ilma
pingutusteta! Maailma ei aitaks soojemaks kütta see, kui ta endale
aianduskrundi soetaks, suvila kallal nokitseks ning marjapõõsaid istu-
taks, peenraid kaevaks ja lilli kasvataks. Või endamisi diivanil küli-

PAUL KUUSBERG

taks ja olemise mõtte üle mediteeriks. Kas ta aga oma rähklemisega on maailma soojemaks kütta aidanud? Kõik ta arutlused lõppesid ühe ja sama küsimusega.

Järsku tegid Andreas Jallaku mõtted ootamatu hüppe.

Küllap ta abielugi seepärast karile jooksis, et tal kunagi aega ei olnud. Ei, pigem vastupidi, mida võõramaks Naima muutus, seda enam ta igasuguseid ülesandeid otsis. Nimelt otsis. Et koju jõuda alles siis, kui lapsed juba magasid. Et need Naima pidurdamatuiks sõnaloopimisteks muutuvaid süüdistusi pealt ei kuuleks.

Kuid mispärast ta ka praegu, pärast lahkuminekut ja peavalusid õhtuti ennast rakkesse laseb panna? Kelle eest ta nüüd põgeneb?

Iseenda eest. Et mitte enda üle kohut mõista. Kohut mõista niihästi abielu purunemise kui ka poja pärast. Eriti just poja pärast.

Hea, lahe enesetunne asendus tusaga.

Vihma sadas endiselt.

Ent ka seekord polnud talle aega antud iseendaga silm silma vastu seista. Palatiuks avanes ja valges kitlis inimesed sagisid samas ta voodi ümber.

Oma imestuseks avastas Andreas teiste hulgas ka Jaagu.

Kas Jaak töötab siin haiglas?

«Tervist, Ats.»

Jaak oli söngi juurde astunud ja talle käe sirutanud.

«Tervist, Jaak,» surus haige oma tavalisel tugeval moel pakutud kätt.

Jaaku rõõmustas Andree tugev käepigistus. Ta oli valmis olnud halvemaks. Harjumuspäraselt katsus ta ka pulssi.

«Nähtavasti segasime sind,» alustas Jaak kobavalt, «sa paistsid mõttes olevat.»

«Oo, ma näen, et head tuttavad on kokku saanud,» ütles täidlane osakonnajuhataja ja seadis oma huuled õienupuna kokku.

«Me oleme lapsepõlvesõbrad,» tähendas dr. Nootmaa haiget tähelepanelikult silmitsedes.

«Ma kuulasin vihmasadu,» seletas Andreas.

«Tõeline koerailm,» püüdis teistega ühte tooni leida osakonnajuhataja, kes seejuures jällegi oma huuli ei unustanud.

«Kuule, tark tohtrihärra, kas sul jääb aega vihmapiiskade kuulamiseks?» küsis haige.

«Vähe, tõepoolest vähe,» tunnistas meditsiinidoktor Jaak Nootmaa.

«Võta selleks aega, enne kui on hilja,» ütles Andreas tungivalt, sise-
mise erutusega, mis Jaagule märkamata ei jäänud. «Kõik me hädad tulevad sellest, et meil pole enam mahti vihmapiiskku kuulata.»

Osakonnajuhataja roosinupust kostis:

«Tänapäeva elutempo on tõepoolest kohutav. Kes meie päevil endale saab mõelda.»

«Kas ma sinu sõnadest võin järeldada, et sa ise pead oma haiguse põhjuseks ületöötamist?» küsis Jaak.

«Ära mu sõnu nii otsejoonelt võta,» lausus haige.

«Kuidas sa end praegu tunned?»

«Sitasti,» vastas Andreas Jaagu kaaskonnast vähematki välja tege-
mata.

Osakonnajuhataja naeris, andmaks mõista, et ta saab vanade semude naljadest aru. Pikk kõhetu vanemõde mõtles, et tänapäeva mehed on matsid.

«Normaalne enesetunne, kui inimene on harjunud aina rahmeldama,» lausus dr. Nootmaa, keda osakonnajuhataja hakkas tüütama. Kahju, et vana Räätselit kohal polnud. Ta oli arstide toas tutvunud Andrease haiguslooga ja hakkas hoolikalt viimase südant kuulama.

Harjunud tegevus andis talle enesekindluse tagasi. Kui talle tervishoiuministeeriumist oli helistatud ja palutud üht Andreas Jallaku nimelist infarktihaiget konsulteerida, polnud ta end kõige paremini tundnud. Ta ei olnud siiani vabanenud teatavast süütundest. Ta mõistis, et see on koguni naeruväärne, kõik mis juhtus, juhtus rohkem kui kaks aastakümnet tagasi, Andreas ei süüdistanud teda enam mitte milleski, ometigi tundis ta Andreasega kohtudes end algul alati pisut ebamugavalt. Mitte omaaegse kaqluse pärast, selles ta mõistis Andreast. Pealegi oli Andreas temast ägedam, juba koolipoisina ei suutnud Ats end ägedushoos pidurdada, eriti kaotas ta enesevalitsemise siis, kui ta õiglustunnet riivati. Kas nad on suutnud Andreast veenda, et Kaarin ei tahtnud teda petta, et Kaarin ei murdnud oma sõna, Kaarin uskus, mida talle räägiti? Või andis Andreas suuremeelse inimesena neile lihtsalt andeks? Nemat Eduardiga käitusid kaabaklikult, mitte Ats. Kas Ets eksis või valetas meelega, seda ei teadnud Jaak siiani, vahel oletas üht, teinekord teist. Etsi sõnadest sai kõik alguse. Tema, Jaagu süü seisab selles, et ta Kaarinile peale käis. Ilma tema pealekäimiseta oleks Kaarin oodanud. Poleks teda ähvardanud kas Saksamaale saatmine või mobilisatsioon, siis oleks ta Kaarinile otsustamiseks rohkem aega andnud, kuid mine tea, kas ta ka siis oleks arukamalt käitunud. Ta oli Kaarinisse kõrvuni armunud. Kaarin oli mitu kuud nutnud Andrease pärast, ka teda oli teade Andrease surmast kurvastanud, kuid talle oli tollal olnud kõige tähtsam siiski see, et Kaarinit ei seo enam Andreasele antud sõna. Ta poleks tohtinud kodutuks ja üksikuks jäänud Kaarini õnnetust kasutada, ta oleks pidanud Kaarinile aega andma ennast uuesti leida, nüüd, aastate tagant mõistis Jaak seda selgesti. See oligi peapõhjus, mispärast Jaak ennast Andrease ees ikka veel süüdlasena tundis. Küllap ta oleks süütundest lahti saanud, aeg teeb oma töö, kuid vahetevahel ta tajus, et Kaarin ei olnud temaga õnnelik. Jaagul oli niisugune tunne, et Kaarin pole siiani suutnud unustada, et ta Andreast ei oodanud.

Andreast pidas dr. Jaak Nootmaa väga otsekoheseks, seejuures mehe kohta liialt impulsiivseks inimeseks. Muidugi, aastad on Andreast õpetanud ennast tugevamini peos hoidma, seda sunnib teda tegema ka tema töö ja võib-olla see ongi üks ta haiguse põhjusi. Inimene vajab väljareageerimist ja kui loomult äge, hella õiglustundega inimene peab end aina vaos hoidma, aina pidurdama, kui ta ei tohi oma keelele, rääkimata kätest, kunagi voli anda, siis võib ka see luua pinda südamehäireteks. Ent haigusloost nähtub, et ta pole varem südamehäirete all kannatanud.

«Kas sa oled ka varem tundnud südame piirkonnas valusid ja pit-

situsi? Või õhupuudust?» küsis Jaak igaks juhuks veel kord seda, mida dikteeris ta elukutse ja konsultandi kohustus.

«Ei.»

Osakonnajuhataja leidis jällegi sobiva võimaluse naljatamiseks. See Jallak või Pedak oli talle sümpaatne. Ta ütles:

«Nii et nagu välk selgest taevast.»

Andreas nõustus:

«Nagu välk selgest taevast.»

«Magad hästi?»

«Siin küll. Vist aitab unerohi. Kodus magasin peavalude tõttu halvemini. Omal ajal oli mul aga hea uni.»

«Mäletan, sa rääkisid kunagi, et rindel magasid sa ka paukude ja plahvatuste raginas nagu kott.»

«Ju ma hakkam läbi kuluma.»

«Teil on vara end maha kanda,» ütles osakonnajuhataja vahele ja torutas huuli.

Jaak kahetses uuesti, et Räätselit kohal ei olnud. Andreaselt ta küsis:

«Peale sõjaaegse düsenteeria pole sa muid haigusi põdenud?»

«Grippi ainult või seda, mida rahvasuu gripiks nimetab.»

«Räägi mulle lähemalt oma peavaludest.»

Andreas kõneles. Ka Jaagule jättis ta rääkimata, et miilitsa arvates taheti teda alla ajada.

Jaak kuulas sõpra tähelepanelikult ja küsis:

«Kas valud peas on täiesti järele jäänud?»

«Ei. Täiesti ära pole need kadunud. Varasemaga võrreldes on valu talutavam, vahel möödub mitu nädalat valudeta.»

«Kas peavalude ajal süda sulle tunda ei andnud?»

Haige raputas pead.

Vanemõde mõtles, et dr. Nootmaa raiskab tuttava mehe peale ülemäära nende aega. Jallakuga on kõik selge, klassikaline infarkt, paranemise kulg normaalne, komplikatsioone pole ette näha.

Jaak Nootmaa otsustas endamisi, et peab psühhoneuroloogiahaiglas Andrease haiguslooga tutvuma.

«Kuidas töö läheb?»

«Kehvasti. Minust ei saa kunagi head meistrit. Muide, sa võib-olla ei teagi, et ma ei tööta enam komitees.»

«Taavet rääkis mulle, et sa invaliidsuspensionist ära ütlesid ja potissepaks hakkasid.»

«Mul ei olnud valikut.»

«Sa oled liiga nõudlik enda vastu.»

«Nõudlik? Ei, Jaak, ma ei tahtnud ennast lõplikult maha kanda.»

«Elad nüüd üksi?»

«Üksinda.»

Dr. Jaak Nootmaale tundus, et Andreas ei hakka talle oma isiklikust elust ega nurjaläinud abielust lähemalt rääkima. Andreasel pole kombeks oma muresid teistele kurta. Varasemast ta teadis, et Andreas oli oma naisest lahku läinud, Taaveti kaudu teadis sedagi, et Andreas oli oma naisega pikki aastaid elanud nagu kass ja koer. Nende abielu kiskunud algusest peale viltu, naine armukadetsenud, saatnud Andrease

PAUL KUUSBERG

peale avalikke ja salakaebusi. Et kommunist Andreas Jallak olevat moraalselt laostunud, ei täitvat oma kohustusi perekonna vastu ja nõnda edasi. Taaveti jutu järgi piiranud naised Andreast tõepoolest, kuid Andreas olnud esimesed kümmekond aastat idiootlikult truu abielumees. Valla partorgina töötades langenud küll ühe kohaliku võrgutaja küüsi, rabelnud aga lahti niipea, kui ta silmad avanenud. Alles hiljem, kui selgus, et abielu on täielikult nurjunud, lubanud Andreas endale kõrvalehüppeid. Andrease naine olnud piiratud, väiklane tüüp, seejuures ehtne Ksantippe, Andreas jõudnud naise kaebustele jälile. Ta oleks naise jalamaid kuradile saatnud, kuid laste pärast jätkanud kooselu. Tütar lõpetanud keskkooli viite ja neljadega, tütrusse olevat Andreas hirmsasti kiindunud. Poeg jätnud keskkooli lõpetamata, viimasest klassist visatud joomise ja huligaanitsemise pärast välja, Andreas polevat ei koolis ega ka prokuratuuris poja eest kostmas käinud, idealist nagu ta on. Andrease-taalised inimesed võivat teha revolutsiooni, pöördeaga sobivat nad ideaalselt, sest neil olevat naiivsuseni tõusvat vaimustust, lapsemeelset eneseohverdamist, fataalset kõikumatus, kangekaelsuse minevat otsusekindlust, julgust, visadust, vastupidavust, tormakust, kõike seda, mida vaja läheb võimu haaramiseks ja vana lammutamiseks, ka uue elukorra esimeste alustugede püstitamiseks. Nad on alati valmis tõrkumata minema sinna, kuhu neid suunatakse, isiklikule healule ja hüvedele nad ei mõtle. Hiljem läheb aeg neist mööda, sest nad ei malda süveneda rahuliku arengu peentesse dialektilistesse seostesse, nad ei haara uute eluvormide tohutut mitmekesisust, jääb vajaka silmaringi avarusest, teaduse uusimate saavutustega kursisolekust, jah-või-ei-meestena ei õpi nad kunagi ära inimeste juurdetõmbamise ülikeerukat kunsti, enamasti puudub neil paindlikkus ja manööverdamisvõime, paraku läheb nimelt niisuguseid omadusi vaja uue ühiskonna kujundamisel ühiskonna stabiilsel arenguperioodil. Seepärast polevat Andreasest saanud ei rajooni- ega linnakomitee sekretäri. Nii oli Taavet Tomson kõnelnud Andreasest mõni kuu tagasi, kui ta neil viimati külas käis. Kaarin oli põlema läinud ja Taavetile vastu vaielnud, Kaarini juuresolekul ei tohi keegi Andreasest halvasti rääkida. Nad kõik aga olid imetlenud seda, et Andreas invaliidsuspensiooni tagasi lükkas ja füüsilisele tööle läks. Taavet oli tunnistanud, et Andreas on tõepoolest inimene, keda isiklik karjäär ei huvita.

Jaak saatis osakonnajuhataja ja vanemõe minema, vabandades nende ees, et ta tahaks vana sõbraga enne lahkumist veidi niisama juttu ajada. Osakonnajuhataja ütles, et ta mõistab seda täiesti, doktor Nootmaa olgu mureta, ärgu ta kiirustagu, hiljem jõuavad nad omavahel kõnelda küll ja küll.

Kui saatjad olid lahkunud, küsis Andreas ilma igasuguse sissejuhatusest:

«Kuidas sa siia sattusid?»

«Meid kutsutakse haiglatesse konsultatsiooni korras,» vastas meditsiinidoktor Jaak Nootmaa rahulikult.

«Sind kutsus haigla? Haigla peaarst?»

«Jah,» vastas Jaak. Ta jättis ainult ütlemata, et tervishoiuministerruumist oli peaarstile seda soovitatud.

PAUL KUUSBERG

«Sa valetad, Jaak,» ütles Andreas. «Sa ei oska valetada. Sa saad mõne aasta pärast viiekümneseks, aga valetama pole õppinud. Mina valetan paremini.»

Neid sõnu polnud kahtepidi võimalik mõista, Andreas pilkas teda.

«Felix Krull ma muidugi ei ole,» naeratas Jaak. «Ma ei kavatse sulle puru silma ajada — mulle helistati töepoolsest haiglast. Tervishoiu-ministeerium tundvat sinu vastu huvi. Mis kaalutlustel, ma ei tea. Ei uurinud. Kõik.»

Ka Andreas muigas:

«Hüva. Tulid kuidas sa tulid. Mul on hea meel, et sind näen. Kuule, ma olen juba unustanud, mitu ketserit põletas elavalt Torquemada. Kas 10 220 või 11 220?»

Ning puhkes laginal naerma.

«Elavalt 10 220, pildina 6840, muid karistusi määrati tema ajal 97 371 inimesele. Ma ei ole midagi unustanud.»

Ka Jaak naeris.

Kunagi oli Jaak Andreasele rääkinud inkvisitsiooni suhtumisest teisi-timõtlejatesse. Andreas oli vastu pöranud, et tema totakad paralleelid on spekulatiivsed, ühtki ajaloolist fakti või olukorda ei tohtivat väljas-pool oma aega käsitleda. Nagu ikka olid nad vaielnud inimese üle.

«Sa pole siiani parteisse astunud,» keeras Andreas jutu ootamatusse suunda. «Ma ei saa rahulikult kõrvu pea alla panna, kui sa seda ei tee. Mu jumal küll, kas mina või Taavet oleme sind vähe kasvatanud, aga kõik meie sinepiivad kukuvad ikka kalju peale.»

«Kui sinu kõrvade pea alla panemine sõltub minu parteilisest kuu-luvusest, siis ma ei kavatsegi seda enne sinu saja-aastaseks saamist teha,» naljatas Jaak vastu.

Andreas tabas sõbra toonis midagi, mis teda liigutas.

«Sa oled parandamatu,» ütles ta. «Kuidas su pere elab?»

«Hästi. Enam-vähem hästi. Ma tervitan sind ka Kaarini poolt, ehkki ta ei võinud aimata, et me täna kohtume. Aga kui ta oleks teadnud, oleks ta sind kindlasti tervitada palunud. Nii et... Kaarin tervitab sind.»

«Tervita ka teda, Jaak.»

«Tervitan, tingimata tervitan. Terveks saades tule meile külla. Tule kindlasti. Kaarin rõõmustaks väga sind nähes.»

«Täna kutse eest. Kes teab, ehk tulengi. Kuidas su... järeltulijail kah läheb?»

«Tütar õpib Tartus. Vanem poeg astub Pedagoogilisse kehakultuuri õppima. Peale korvpalli pole tal muud midagi peas. Närveerib lõpu-eksamite pärast, siiani on end kolmedega klassist klassi vedanud, loo-dab, et korvpall teda ka eksamil päästab. Noorem poiss jõudis alles seitsmendasse, kasvatab pikki juukseid, nuiab minu käest elektri-kitarri. Kui ma ei osta, rüüstavat ühe automaattelefoni ära ja meis-terdavat ise. Algklassides õppis viitele, nüüd maadleb keeltes kahte-dega. Kaarin tuli poisi pärast töölt ära, ütles, et oma pojad on talle tähtsamad kui võhivõõrad pensionärid. Muide, pensionäride osatähtsus raamatukogude lugejate hulgas kasvab aasta-aastalt.»

Andreas ei suutnud ennast pidada.

«Minu Andres ei lõpetanud keskkooli. Minu süü. Lootsin, et võetakse sõjaväkke, võib-olla suudab sõjavägi seda, mida ma ise ei suutnud, aga ei võetud: kohtulikult karistatud. Kuulus poistekampa, kes tabati kioskisse sissemurdmiselt, mõisteti kaks aastat tingimisi.»

Sellest oli Andreas tahtnud kohe kõnelda, sai aga sõnasabast kinni. Nüüd murdis mure ikkagi välja. Sellest ei rääkinud ta nüüdki, et nädal aega enne haigestumist oli tal pojaga vastik vahejuhtum olnud. Ta oli keset päeva ootamatult koju tulnud ja oma korterist poja eest leidnud. Poeg elas ema juures, ta polnud pojale oma korteri võtit andnud. «Mida sa siin teed?» oli ta pojalt küsinud. Kohkunud ja segadusse sattunud poeg polnud talle midagi mõistlikku vastata osanud. Riidekapi paakil uks tunnistas, et poeg oli tema asjade vastu huvi tundnud. Tema pilgu ees oli poeg kogu oma tavalise väljakutsuva enesekindluse kaotanud, tal oli isegi pojast hale hakanud. Poeg oli küsinud, kas tal kodus söögipoolist leidub, ta oli piimapudeli, leiva, või ja vorsti lauale asetanud. Nad olid söönud ja juttu ajanud, poeg oli kurtunud, et tal ei tärka ühegi töö vastu huvi, kuigi on proovinud mitut ametit. Enne poja lahkumist oli teda aga raske hoop tabanud. Kui ta pojalt päris, kuidas viimane tema korterisse pääses, välisuks oli ju lukustatud, oli poeg talle suurt sneprivõtmete kimpu pakkunud. Tol hetkel oli poeg paistnud talle armetu pisikese korterivargana. Ta oli võtmekimbu ära võtnud, äkki trotslikuks muutunud poeg oli talle näkku irvitanud, et visaku taat võtmete eest viieline, aga kui on koi, jätku sünnipäevakingiks. Nädal enne seda oli Andreas saanud neljakümne kuue aastaseks, poeg polnud teda meeles pidanud, tütar oli lilli toonud. Andreasel oli tahtmine sellestki rääkida, Jaak tundus talle praegu väga lähedasena ja omasena, peaaegu ainukese inimesena, kellele ta oma murest poja pärast kurta saaks, ent surus niisuguse soovi maha. Ta peab ise oma asjadega toime tulema.

«Võib-olla on sinu süü, võib-olla mitte, ma ei oska otsustada,» ütles Jaak. «Ühes oleme me küll süüdi, nii sina, mina kui ka kogu meie põlvkond. Me pole suutnud noortele sisendada, et nad kannavad ise vastutust selle eest, mis neist saab. Kõik-teed-lahti-juttudega oleme nende tahtejõudu uinutanud, esimene tõsisem ebaõnnestumine lööb neid rivist välja. Pealegi püüame ise noorte eest kõik ära otsustada, noortele on ülemäärane hooldamine vastukarva.»

Andreas ei rutanud nõustuma ega hakanud ka vastu vaidlema. Ta tundis end korraga väsinuna. Äsjane elavus rauges. Jaak märkas haiges toimunud muutust ja tõusis.

«Mis puutub sinu haigusesse,» ütles ta, «siis olen ma siinsete arstidega ühel nõul. Ma ei kavatse sind lohutada, sinu südamelihhas on tugevasti kahjustada saanud. Kuid praegusel ajal suudab meditsiin juba südame juures üht-teist teha. Sinagi paraned hästi. Suur häda peaks juba möödas olema. Hoidma pead ennast lõppude lõpuks hakkama. Tööga, koosolekutega, loengutega, kõigega pead piiri pidama. Suitsetamine jäta maha, vähemasti pool aastat ela mungana, viina eest ma ei hoiata, seda pole sa kunagi ülemäära pruukinud. Tunnistan sulle, Ats, mind on pudel varasemast rohkem tõmbama hakanud... Tulen sind uuesti vaatama. Mitte tohtrina, vaid niisama. Kaarini võtan kaasa, kui sul midagi vastu ei ole.»

«Mul oleks hea meel teda näha. Üks küsimus minu poolt. Kas minu peavalud ja infarkt on mingil määral seoses?»

«Ütlen ausalt — ma ei oska kindlalt vastata. Otsest seost peavalude ja infarkti vahel ei tohiks olla. Südame ja veresoonte haiguste tekke-mehhanism on üldse keeruline. Oma tervisega maksame me elatud elu eest. Sa ei ole ennast säästnud ja nüüd kõlas sulle hoiatuskell.»

«Hoiatuskell?»

«Jah. Võta oma haigust häiresignaalina.»

«Tähendab, ma olen valesti elanud?»

«Sa leidsid enne mind oma haiguse põhjuste põhjuse: inimesel peab aega jääma vihmapiiskade langemise kuulamiseks.»

Andreas naeratas:

«Teie eriala näib kõikidel aegadel sigitavat vulgaarmaterialiste... Täna, et sa tulid ja et sa uuesti tulla lubasid. Koos Kaariniga.»

Ta ulatas Jaagule käe.

«Hüvasti, Ats,» raputas viimane teise kätt. «Ühes ma ei kahtle vähematki: kõik läheb korda. Muide, kõrvalpalatis lamab sinu põline rivaal Ets. Tõnupärdi Ets. Ka tal on infarkt.»

7

«Sa siis hakkad lõugadega karjääri tegema.»

See ei ole küsimus, see ei ole konstateering, see on hammustamine. Talle ei mõju niivõrd hammustavad sõnad, kuivõrd tigidus, mis Etsi häälede on siginenud. Ta on pidanud Etsi oma poisiks, sõbrameheks, nad on küll teineteise kallal oma hammast proovinud, kuid ikka aasimisi, mitte viha ega solvamistahtega. Ta ei oska äkki midagi öelda.

«Suutöömees!»

Ets püüab teda võimalikult teravalt torgata. Ets teab, et suutöömees on tema, Andrease sõna, sõna, mille ta on võtnud oma isalt, kes armastas nii nimetada kõiki neid, kes ise kõrt kõrre kõrvale ei pannud, kuid hästi ära elasid.

«Mispärast sa niiviisi?» astub Kaarin tema kaitseks välja.

«Küll seltsimees Jallak (ohoo, või seltsimees Jallak!) ise teab,» jätkab Ets, «küll ta teab. Pugeja.»

Nüüd ta enam ei kahtle, Ets mõtleb tema sõnavõttu raadios. Talle oli tehtud ettepanek ringhäälingus esineda ja ta oli esinenud. Noorte nimel ehk noorte poolt. Kommunistlike noorte nimel ja poolt. Terve öö oli ta maadelnud seitsmeminutilise kõne teksti kallal. Kell kolm oli taat pärinud, mispärast ta magama ei heida, ta oli rääkinud eelseisvaist kontrolltöödest, milleks on tarvis põhjalikult ette valmistada. Ivan Julm on võtnud kommunistlikud noored kirebule, ta peab hästi vastama. Ivan Julm, ajalooõpetaja, on vabadussõja vabatahtlik, ehtne kontra, Ivan Julm olevat agiteerinud paari poissi Soome sõtta sõitma, kahjuks pole selle kohta tõendeid. Raadiost ja oma sõnavõtust häbenes rääkida, häbenes sellest hoolimata, et taat poleks pahaks pannud. Uus kord ei olnud tema taadile vastukarva, hoopiski mitte. Taat on vana ametiühinglane, ta oli alati potisseppade streigi üks eestvedajaid, nüüd on ta «Kahhelkivi» käitiskomitee liige. Poleks taat viinaga sõbrustanud, oleks teda savitööstuse komissariks seatud, nii räägivad teised

PAUL KUUSBERG

potissepääd. Taat ise seletab, et karjajaak tegi talle head, komissarina oleks ta läbi kõrbenud, ta ei armasta kamandada ega käskida, veel vähem manitseda või kasvatada, tal polevat ei kupja ega koolmeistri hinge, igas ülemuses peab aga omajagu kubjast ja koolmeistrit olema. Tegelikult taat ei joogi enam, viinavennaks peetakse teda vanast kumust. Varem trimpas igal laupäeval ja pühapäeval, esmaspäeval parandas pead. Hommikupoolel pani mõne poti paika, lõunast läks tingimata timmimiseks lahti. Esmaspäeval polnud tast õiget töömeest, kas oli ihu pottide hoidmiseks liiga nõrk või kisendas hing keelekaste järele. Tõsine töö algas pihta teisipäeval, vahel isegi kesknädalal, esmaspäeval ei kunagi. Järgmistel päevadel ei heitnud ta endale armu, kella kuuest kobis juba ehitusele ja töötas, kuni valgus lubas, kas või üheksa-kümneni välja. Pimedal ajal käis potiservade käimine ja ahjukülgede ülesladumine elektri- või karbiidilambi valgel. Ainult kahhelkivide väljavalimine toimus keskpäeval, tulega võis silm petta. Nädalaga pidi suur glasuurpottidest ahi üles laotud olema, see oli meistrite kirjutamata seadus, mida taadi südametunnistus rikkuda ei lubanud. Kroonuseadusi tohtis täitmata jätta, kroonuseadused on võimumeeste poolt välja mõeldud ja maksma pandud, töö korda ja töö kombeid tuli austada. Taat oleks ammu sulle sappa saanud, poleks ta laupäevaks omadega mäele jõudnud, ka tõmbasid tema tehtud ahjud hästi ja nõudsid vähe kütet. Isa joomapäevi tema, Andreas, ei sallinud. Purjus isa hooples ja praalis, palgast jõi vahel isegi poole maha, purjuspäi armastajast kostitada võhivõraidki, kes teda kiitsid, agulikõrtsides seda teati. Taadi esimesel kanel laupäeval oli poeg isa salamisi piilunud, järgmisel palgapäeval polnud Andreas enam oma imestust taadi eest varjanud ja kolmandal nädalal küsinud, mis on lahti. Taat oli naljatanud, et nüüd ei sobi enam vinditada, nüüd on Toompeal oma võim ja kodus teadlik komnoor. Ta ei uskunud taati, kartis, et vanale on mõni tõbi kallale tükkinud, siiani polnud ta aga täielikule selgusele jõudnud. Vana söi seda mis varemgi, mao üle ei kurtnud, ka kopsudel ei paistnud uut häda küljes olevat, suitsumehe kõha kõhis ta nõnda kaua, kui Andreas mäletas. Kuigi taat oli viimasel ajal muutunud, poleks taat teda raadiokõne pärast pilkama hakanud, Andreas häbenes taadi ees kõne ettevalmistamist. Taadile ei meeldinud uuema aja kõnemehed seepärast, et need kõnelemise asemel rohkem lugesid, valmis-kirjutatud teksti vana ei tunnistanud. Ilma tekstita poleks aga Andreas sõandanud mikrofone ette astuda, pealegi nõuti raadios teksti. Seepärast ei rääkinud Andreas taadile tõtt, seepärast oli jahvatanud kontrollitöödest ja Ivan Julma norimisest.

Niisiis ei anna Etsile tema kõne rahu. Ka koolis oli teda nõgatud, ent rohkem vihjamisi ja seljataga. Mõnigi, kes ta kallal keelt teritada tahaks, peab targemaks pool suud kinni hoida, tema rusikaid arvestatakse. Muidugi, abituuriumis enam rusikatega ei vehelda, ometi tungisid kaks paralleelklassi loikamit talle Kaasani kiriku mäe all kallale. Need sellid olid tal koolist saadik kannul käinud, sõimanud ja ähvardanud. Tuntud tulundustegelase pojalt Raulil oli kooli kõvema löömamehe kuulsus, Raul oli eelmisel suvel osa võtnud suurest löömingust saksa sõjalaevastiku madrustega, mis Rauli kuulsust veelgi tõstis. Ta ei jäänud ootama, millal jälitajad kätele voli annavad, nii-

PAUL KUUSBERG

pea, kui Raul selja tagant ta õlast kinni haaras ja «pea kinni, meil oleks mõningaid asju klaarida» või midagi selletaolist uratas, pööras ta välkkiirelt ringi ja virutas. Ta tabas vastase kõrisõlme, viimane kukkus peaga vastu kirikuaia paekivist toestusmüüri ja jäi täiesti oimetuks. Teine, agulikingsepa poeg, tegi sääred. Ta pidi ise löömameest toibutama ja Tartu maantee trammile talutama. Hiljem vaidlesid nad Rauliga mitu korda nelja silma all ja hakkasid teineteist hindama. Härrasrahva võsuga sobib ta järjest paremini, Ets, agulipoiss, on hakanud teda aga põrnitsema. Mis see tähendab? Kas pole tema Etsi või Ets teda nii mõnigi kord võõraste kampade poiste eest kaitsnud. Tõsi, enamasti on nad küll omavahel vägikaigast vedanud, algkoolipõlves paar korda teineteise silmi siniseks löönud, kumbki ei armastanud taganeda ega järele anda. Oma poiste keskel nad enamasti kemplesid, võõraste vastu astusid üheskoos välja.

Oleks Etsi vanal maja olnud, siis saaks ta aru, pärast kinnisvarade natsionaliseerimist pigistas nii mõnigi aguli majaomanik taskus käsi rusikasse, kuid Etsi vana jäi oma majast juba suure kriisi ajal ilma. Või unistasid Tõnupärdid uuest majast ja kogusid selleks sent-sendi haaval raha?

«Töö on töö,» ütleb ta, «kas tehakse seda kätega, arvelauuga või sulega.»

«Lõugadega, tahtsid sa ütelda.»

«Kas või lõugadega, kui sa juba niisuguseid sõnu kasutama hakkasid.»

Kahju, et Kaarin seda kõike kuuleb.

«Jäta juba ükskord,» manitseb Kaarin venda.

«Eks praegu ole kõige tähtsam töö, mida suuga tehakse. Suutöömehed on nüüd esiplaanil. Nende käes on vägi ja võim.»

Ta tunneb, kuidas veri pähe tõuseb.

«Nii oli enne,» ütleb ta rõhuga. «Nüüd on lugu teisiti: just nüüd on võim tegelike töömeeste käes.»

Kaarin tuleb talle appi. Kaarin tahab venda, aga võib olla, et ka teda rahustada. Kaarin teab, et nad mõlemad on sõgedad, kes ei tagane kord öeldust.

«Ära arva, et kooliõpetajal või näitlejal kerge on,» ütleb Kaarin ja pigistab igaks juhuks ta käsivart. Et vähemalt temagi mõistlikuks jääks.

Ets irvitab:

«Kooliõpetaja pole paljas kisakõri. Temal peab teadmisi olema. Näitleja elab oma andest. Seltsimees Jallakul (Ets ütleb jälle seltsimees Jallak!) siiani oli ta Etsile Ats või Andres, nüüd s e l t s i m e e s Jallak!) pole vaja ei teadmisi ega annet. Peaasi, et lõuad hästi laiali ulatuksid ja kiiresti laksutaksid. Ats (seekord siiski Ats!) on ehtne lõuamees. Suutöö tegija.»

Ta ei suuda vastu ütlemata jätta, kuigi Kaarini sõrmed tema käsivart kogu aeg pigistavad.

«Kulla Ets (ta ei ütle Eduard, ei ütle, nad on omad poisid, nad peavad sõpradeks jääma, peavad!), kellest taheti kirikuõpetajat koolitada? Sinust või minust? Kas kirikuhakk pole lõuamees!»

Ets irvitab veel väljakutsuvamalt.

«Oho! Või tema tahab olla uue aja kirikuõpetaja. Ei, kisakõri! Sinusugune pole veel kõstergi, kui võrrelda. Paljas kellamees. Sedagi poisikeste hulgas. Kirikuõpetajad on teie sekretärid või kuidas te neid nimetategi. Sekretäri ei saa sinust iialgi, karjerist. Oma rahva saatus ei tähenda sulle midagi.»

Ets on vihane. Ets on end üles kruvinud, mis Etsiga lõppude lõpuks on juhtunud? Suvel naeris ta veel kõikide üle, keda pööre paanikasse ajas.

«Lähme ära,» ütleb Kaarin talle. Ja käratab vennale:

«Sa räuskad nagu marrusattunud kaikamees.»

Ets pöörab õele:

«Kas püha Andreas valmistab sind komsomoli astuma?»

Palju ta peab taluma? Peas kohiseb juba. Parajad sõnad ei tule keelele. Kaarin surub end tema vastu. Demonstratiivselt, tõepoolest demonstratiivselt.

«Sul on õigus, kallid vennake, Me arutasimegi komsomoli astumist.»

Kauem ei suuda Kaarin rahulikuks jääda. Kaarin püüab teda venna juurest eemale kiskuda. «Ta on loll,» ütleb Kaarin venna kohta. «Kõik nad on aru kaotanud.» Ta ei selgita, keda ta nende all mõtleb, ka Kaarin on erutatud.

«Jäta meid kahekesi, õe,» pressib Ets läbi hammaste. «Meil on omavahel pisut õiendamist.»

«Jäta,» ütleb ka tema Kaarinile. «Ma tahan teada, mis tal mulle öelda on. Oma poiste asi.»

«Te olete mõlemad hullud,» ei lase Kaarin ta käest lahti. Kaarin rebib teda endaga ühes. Ta laseb end rebida. Mitte Etsi pärast ja mitte selle pärast, mis võiks juhtuda. Ta oleks valmis Etsile kallale tormama, teda kohe kisub rusikaid mõõtma, kuid Kaarini poole kisub teda siiski rohkem. Ta ei taha Kaarini silmis hull olla. Ta teeb, mida Kaarin soovib. Kaarin tähendab talle rohkem kui Etsi räuskamine. Kaarin tähendab talle kõik. Kaarini tahe saab tema üle võidu. Nad lähevad ära. Kaarin surub end tema vastu. Nii ei ole Kaarin kunagi käitunud. Mingi joovastus voogab tast üle.

Ets jookseb neile järele, rabab tema käest kinni ja käratab ähvardavalt:

«Jäta mu õde rahule!»

Ta raputab käe lahti.

Ta nägu vist muutub ja kogu ta olek. Kaarin ripub terve oma kehaga ta küljes. Kaarini pilk, ta keha, kõik nõuab ja palub, palub ja nõuab ühtaegu. Et ta tasakaalu säilitaks. Vennale ütleb Kaarin külmalt:

«Ma ei taha, et Andreas mind rahule jätaks.»

Ets põrnitseb verd täis valgunud silmadega teda ja oma õde.

Õuele on inimesi siginenud. Me märkame seda Etsiga ühel ajal ja nagu rahuneme. Või sunnime end rahunema. Või tunneb Ets, et on liiale mindud. Ets on oma õesse kiindunud, ta on ikka teinud seda, mida õde on soovinud. Kas mõjuvad Kaarini sõnad vennale viimaks ometi rahustavalt? Ta teab sedagi, et Ets ei salli uudishimulikke, kes kakluste peale kokku jooksevad. Etsi ideaal on ennast igas olukorras valitsev tahtenimene, võib-olla seepärast, et ta harva suudab end

talitseda. Kaarin hakkab minema ja tõmbab teda kaasa, Ets tuleb neile järele, kuid keerab siiski põiktänavasse. Uhkus ei luba Etsi kauem nende kannul jõlkuda.

Kaarin hoiab tema käe alt kinni ja surub end ikka veel tema vastu. Kaarin ei tee vastutulejaist välja või on ta ümbruse unustanud. Ta ei tea, kuhu nad lähevad, teda ei huvita see, ta läheb, kuhu Kaarin minna soovib.

Nad leiavad end Kadriorust. On juba üsna hämar.

Äkki jääb Kaarin seisma, keerab end tema vastu, asetab oma käed ta õlgadele, langetab oma pea tahapoole ja suleb silmad. Ta suudleb Kaarinit. Kaarin suudleb teda vastu. Kaarini huuled muutuvad suudeldes kuumaks.

Nad kõnnivad kaua Kadriorus ringi. Ja suudlevad. Ta on nagu segane. Ta tahab ainult Kaarinit käte vahel hoida ja suudelda. Ka Kaarin on hull. Kaarin ei hooli millestki. Nad on ka varem suudelnud, kuid mitte nii nagu nüüd. Kaarin on ikka häbenenud. Alati on algul pea ära keeranud. Esimest korda suudles ta Kaarinit poolvägisi, tema käte vahelt lahtipääsenud Kaarin lõi teda. Lõi, aga ära ei jooksnud. Kui ta Kaarinit uuesti julges kinno kutsuda, Kaarin tuli. Mitu nädalat kartis ta Kaarinit isegi kogemata puudutada. Viimaks võttis siiski südame rindu ja haaras tüdruku ümbert kinni, Kaarin keeras pea kõrvale, pea keeras kõrvale, kuid käed põimis ümber ta kaela. Nii olid nad tükki aega seisnud, Kaarini käed ümber ta kaela, tema huuled vastu tüdruku jahedat põske. Siis muutus põsk soojemaks ja viimaks keeras Kaarin oma näo tema poole. Kuid suudelda ta seekord enam ei sõandanud. Ta kartis, et Kaarin vihastub uuesti ega tule temaga enam kinno või peole. Ta kogus jällegi tükki aega julgust, enne kui tihkas Kaarinit uuesti käte vahele haarata. Nüüdki keeras tüdruk algul pea kõrvale ja alles pärast korduvaid katseid andis nagu järele ning laskis end suudelda. Praegu pakub Kaarin ise oma huuli, seepärast ta ongi segane, täiesti segane.

Nad hakkavad tagasi minema. Nad ei ela ühes majas, Kaarin elab nurgapealses, kõrgete korrustega hoones, mis on märksa uhkema väljanägemisega kui nende justkui maase vajunud lobudik.

Ta ei saada tüdrukut koju. Oma maja juures jääb ta seisma, avab õuevärava ja tõmbab Kaarini endaga kaasa. Kaarin ei tõrgu vastu. Nad elavad teisel korrusel, kõver puutrepp nagiseb, Kaarin nagu ehmatub, aga tuleb edasi. Koridoris põleb ähmane elektripirn. Ta keerab võtmeaga luku lahti ja laseb Kaarini ees tuppa. Kaarin pole siin enam ammu käinud. Plikatirtsuna algkoolipäevil käis, keskkoolipõlves enam mitte. Nende pool käima oli Kaarin hakanud pärast seda, kui taat Tõnupärtidele uue ahju tegi. Tõnupärtide vana, pedantne postiametnik, soovis head ahju, ta käis taadile mitu kuud peale, jõi taadiga koos pudeli riigivanemat, mida oli tembitud mitmesuguste ekstraktidega, ja põdes pärast seda kaks nädalat, nagu taat naeris. Taat vaatas vanale Tõnupärdile pisut viltu, pidas läbipõlenud majaoomanikku pipsiks, pedandiks ja koiks, jäi siiski lõpuks nõusse. Ta käis Tõnupärtide kahhelkividest ahju rajamist vaatamas, talle meeldis jälgida, kuidas isa potte valis ja lihvis, paika sobitas ja klambritega kokku liitis, paigale asetatud ja klammerdatud ahjupotte õhukeste,

PAUL KUUSBERG

murtud nurkadega tellistega täitis ja ahjuseina seestpoolt saviga ühtlaseks silus. Isa tööd jälgides voolisid ta enda käed liivaga segamata hundisavist koeri, kasse, inimpäid, väikesi lapsi ja imelikke kujusid, millele ta isegi ei osanud nime anda. Ka Tõnupärtide juures oli ta saviga mänginud. Järgmisel päeval otsis Kaarin ta üles, näitas üht veidrat kujukest ja küsis, mis see tähendab. «Mitte midagi,» oli ta vastanud, pahane enesele, et oli unustanud kujukest üheks savitombuks kokku mätsida, mida ta isa töö juurest lahkudes ikka oli teinud. «Mina arvan, et see on sarvedega kukk. Eduard ütles, et jamps, mitte midagi ja jamps on vist ka üks ja seesama. Õpeta mulle ka, kuidas jamps tehakse.» Nad olidki üheskoos savikujukest voolinud. Algul Tõnupärtide pool, kus suur, kahte tuba soojendama hakkav kastanpruunidest kahhelkividest ahi iga päevaga kõrgemale kerkis, ja pärast nende pool kodus, sest papa Tõnupärdile ei meeldinud, et tema tütar jampsiga tegeleb. Ta oli Kaarinile ka mustast paberist kontuurpiltide lõikamist õpetanud ja Kaarini mälestusalbumisse roosikimbu joonistanud, Kaarini kinnitust mööda polevat nende klassi tüdrukutel kellelgi nii ilusat pilti albumis. Pärast pidi ta ka Kaarini sõbrataride albumitesse lilli joonistama, seejuures arvestama, et lilled oleksid küll ilusad, kuid mitte ilusamad kui Kaarini roosid. Roosid ei tohtinud ta teistele ülepea mitte joonistada. Kaarin oli ise ette öelnud, missuguseid õisi ta peab kellelegi joonistama, ja ta oli värvunud nartsisse, nelke, astreid, sireleid ja kullerkuppe. Kaarin oli imestanud, et ta oskab kõiki lilli peast joonistada, kullerkuppude pärast oli tüdruk aga mossitanud, sest kullerkuppude pilt tuli niisama ilus või veel ilusam kui Kaarinile joonistatud roosid. Igatahes lehv oli toredam, kohevam ja siidisem, nagu Kaarin kurtis. Ta pidi Kaarini roosid uue, laiema ja siidisema paelaga kokku köitma, mis talt suurt vaeva nõudis ja täiesti korda ei läinudki. Ligi aasta oli Kaarin nende pere igapäevane külaline, mis Etsile sugugi ei meeldinud. Ets nende pool ei käinud, Ets oli üldse uhke poiss, kes teistele omasugustele nagu ülalt alla vaatas. «Te armastate mõlemad esimest viulit mängida, seepärast te ei sobigi,» oli Kaarin talle öelnud viis-kuus aastat tagasi, Kaarinil olid vahel vana inimese sõnad suus.

See, et Kaarin astub nende tuppa üle pika aja, erutab neid mõlemaid.

Ta tahab valgust teha, kuid Kaarin sosistab:

«Ära süüta elektrit.»

Kaarin lubab endal mantli seljast võtta ja istub diivanile.

Ta istub tüdruku kõrvale. Äkki on ta arg, ta tahaks Kaarini ümbert kinni võtta, kuid miski hoiab teda tagasi. Pargis oli ta hoopis julgem kui oma kodus. Ka Kaarin ei pööra end tema poole ega langeta pead tahapoole nagu Kadrioru tamme all. Ka Kaarin kardab ja on ärevil.

«Kus su isa on?»

«Kloogal. Ta töötab nüüd seal, käib ainult nädalavahetusel kodus.»

«Ma lähen ära,» sosistab Kaarin.

«Palun jää,» sosistab ta vastu.

«Ma lähen siiski,» sosistab tüdruk uuesti.

«Ma ei lase sind,» ütleb ta ja lisab, «kallis.»

«Kas ma olen sulle kallis?» küsib tüdruk kiiresti.

«Kõige kallim,» tunnistab ta kõhklematult. «Sa oled mulle... kõik.»

Nüüd pöördub Kaarin tema poole ja ta haarab tüdruku oma käte vahele. Nad suudlevad, samas tõmbub Kaarin tagasi.

«Ets on hulluks läinud,» hakkab Kaarin korruga rääkima.

«Ta on muutunud küll.»

«Te oleksite teineteist peksma hakanud, kui ma poleks sind ära viinud,» ütleb Kaarin.

«See läheb mööda,» arvab ta, ta ütleb mida loodab, ehkki tunneb, et asi on vist tõsisem. «Me oleme üheskoos üles kasvanud.»

«Ma sooviksin seda,» tunnistab Kaarin, «aga ma kardan, et see mööda ei lähe. Ma ei tea kohe, kuidas olla.»

«Sa kardad teda?»

«Ei, ma armastan teda. Ta on hea vend. Ta hoiab mind.»

«Ka mina armastan sind, Kaarin.»

Nüüd on see öeldud.

Selle ütlemiseks on ta Kaarini enda poole kutsunud. Nüüd saab ta sellest ise aru.

Kaarin põimib oma käed ta kaela ümber. Ka tema hoiab Kaarini ümbert kinni. Nad istuvad tihedasti teineteise ligi, põsk vastu põske.

Mispärast Kaarin midagi ei lausu?

«Sa oled hea,» ütleb Kaarin viimaks. «Ma loodan, et sa mu vennast targem oled.»

«Ma teen kõik, mida sa tahad.»

Kaarin surub end tema vastu. Läbi kleidi tunneb ta tüdruku soojust.

«Me ei pruugi midagi karta,» hakkab ta rääkima. Ta arvab, et Kaarin on ära hirmutatud, et Kaarinit on tarvis julgustada. «Ei Etsi ega kedagi teist. Küllap ka tema aru pähe võtab. Aeg on muutunud niisuguseks, et ka inimesed peavad muutuma paremaks.»

«Mõned on halvemaks muutunud.»

«Need, kes küunte ja hammastega vana küljes ripuvad. Vana taganutjad ei määra enam midagi. Varem või hiljem avanevad kõigi silmad. Kui sotsialism inimesi paremaks ei muuda, siis poleks sotsialismi vajagi. Mis sunnib inimesi varastama? Viletsus. Mis sunnib inimesi petma? Raha. Mis sigitab kadedust? Vaesus ja raha. Mis sünnitab upsakust ja uhkust? Rahavõim. Kapitalistlik kord on mülgas, kust keeb üles inetust ja jälkust. Sotsialismi on vaja just selleks, et inimene saaks puhtaks, tõeliselt vabaks ja suureks.»

Ta räägib raamatulikke sõnu, kuid räägib õhinal, ise oma sõnadest vaimustudes.

«Inimesed on halvad sotsialismi jaoks,» ütleb Kaarin. «Sinutaolisi on vähe. Inimesed tahavad aina saada, ka sotsialismilt.»

«Inimesed tahavad saada seda, millest neid on aastasadu ilma jäetud, mis on olnud privilegeeritud klasside eesõigus. See on seaduspärane. Ühiskondlikku korda muutes, kollektiivselt tööd tehes muudavad nad ka ennast. Isegi siis, kui nad seda ei taha.»

«Mina tahan, et su sõnad täide läheksid,» lausub Kaarin ja see annab talle veelgi hoogu juurde.

«Lähevad, Kaarin. Me lõpetame kooli toredal ajal. Miski ei takista meid saamast selleks, kelleks me tahame. Me saame endale tiivad,»

PAUL KUUSBERG

kallis. Me lendame kuhu aga tahame. Me lendame koos. Tahad sa minuga koos sinistesse avarustesse lennata? Ikka ja alati?»

«Oi, Andreas, sa ju kosid mind!»

«Tule mulle naiseks,» ütleb ta vastuseks.

«Sa ei ole veel keskkooli lõpetanud.»

«Kevadel lõpetan.»

«Ja hakkad suuga leiba teenima.»

Ta võpatab, Kaarini sõnad mõjuvad piitsalöögina.

«Sa ei oska ju midagi, sul ei ole ühtki ametit,» leevendab Kaarin oma sõnu.

«Tööd ma leian, tööpuudust enam ei ole. Töö kõrval õpin edasi. Või jätkan ainult õppimist. Õppimine ei takista meid abiellumast, ma hakkan stipendiumi saama.»

«Aga kui . . . lapsed tulevad?»

Kas Kaarin räägib tõsiselt või naerab ta üle?

«Lapsed peavadki tulema, kui me teineteist armastame. Mina armastan sind, Kaarin.»

«Mulle pole seda keegi veel öelnud,» tunnistab Kaarin.

«Sa oled esimene ja viimane, kellele ma seda ütlen.»

Kaarini suudleb teda, Kaarin on oma keha taha kallutanud, ta tunneb Kaarini rindu oma rinna vastas, nüüd tunneb ta ka Kaarini sület oma puusade vastas, nad on diivanile vajunud. Ta suudleb Kaarinit üha uuesti ja uuesti. Kaarini suudlused, rinnad ja puusad uimastavad teda, Kaarin ei tõuka teda ära, Kaarin surub end ise tema vastu. Nad mõlemad kaotavad igasuguse tagasihoidlikkuse, ta teeb vist Kaarinile haiget, ta ei taha haiget teha, ta tahaks nüüd olla eriti õrn, kuid teeb vist ometi. Samas tunneb ta, et tüdruku puusad juhivad teda, hellusest sööst valgub ta üle, ta ei tunne end enam hoolimatu vägivalldakasutajana, ta on tänulik Kaarinile, joovastus uhkab tast üle, matab ta täielikult enda alla.

Nad on mõlemad meeletud, nad otsivad ikka ja jälle teineteise lähedust, nad on end riidest lahti võtnud, nad on noored ja pidurdamatud. Ka Kaarin on tunnistanud, et ta armastab teda, Andreast, et ta ei karda mitte midagi, mis tulla võib.

Maikuu hommikuhahetus muudab toa valgemaks ja kisub neid teineteisest lahti.

Kaarini sosistab talle kõrva:

«Kui me nüüd lapse saame.» Kaarin värvub näost punaseks.

«Nüüd sa pead mulle naiseks tulema,» sosistab ta vastuseks.

«Sa oled poolteist aastat minust vanem, aga mina olen sinust targa,» tõukab Kaarin teda naerdes eemale. «Mis ma kodus ütlen, et ma terve öö ära olin.»

«Ütle, et minu juures. Ütle, et me abiellume.»

«Papa lööb mu maha.»

«Jää siia. Ma lähen ise ja teatan, et me abiellume.»

«Mis sinu isa ütleb?»

«Minu taat on nõus. Ma ei kahtle. Ta on täitsa vana. Ta ei joo enam.»

«Su taadil on maksa laienemine. Ta oksendab.»

Tema, Andreas, kohkub. Mida küll Kaarin kõneleb?

«Su taat olevat ise kurtnud, papa oli kelleltki kuulnud.»

«Sa ajad midagi segamini.»

«Ei aja. Nüüd ma pean minema.»

Ja Kaarin läheb. Ta laseb Kaarinil minna. Isa kohta kuuldu on talle raskelt mõjunud.

Kuigi ta pole öö läbi sõbra silmale saanud, ei tule talle und. Kaarin kuulub talle, ta armastab Kaarinit, ka Kaarin armastab teda, Kaarin tuleb nendega. Ta lõpetab gümnaasiumi, läheb tööle, tööpuudust enam ei ole. Töö kõrval hakkab ülikoolis õppima või astub kunsttööstuskooli. Ta suudab tööd teha ja õppida, ka isa aidata, kui isa on tõepoolest haige. Pole enam endine aeg. Kaarin eksib, taat armastab luisata, ei tea, mida ta Tõnupärdile hambasse puhus. Ets ei salli teda, see on selge. Vaevalt Kaarini isagi temataolise väimehe üle eriti rõõmustab, nagu näha, hoiavad Tõnupärdid vana korra poole. Peaasi, et Kaarin teda armastab ja temaga tuleb.

Mõtisklustest äratub teda koputus uksele. Uks pole lukustatud, ta hüüab harjunult: «Sisse!» Ja püüab mõistatada, kes võiks see varahommikune külaline olla. Meenub Kaarini jutt — järsku on telegramm. Isaga on midagi juhtunud? Ärevusest haaratuna tõuseb ta kiiresti.

Uksest tormab sisse Ets. Ta märkab sõbra magamatusest punetavaid silmi, teise ärritusest tõmblevat põlve.

«Sa oled siga,» paiskab Ets talle näkku.

«Ma armastan su öde,» ei kavatse ta midagi varjata.

«Kaarin on tuisupea, aga sina oled siga.»

«Räägime tõsiselt, Ets. Kaarin on mulle kõik.»

Samas välgatab ta silmade ees rusikas, liiga hilja on kas kõrvale põigelda või teise kätt kõrvale juhtida. Tal pole vähematki soovi kakelda, ta peab Etsile selgeks tegema, et Kaarin võib endale valida keda tahab, et Ets käitub nagu metslane või... Ta tunneb tugevat lööki vastu suunurka ja vangub tagasi. Kohe järgneb uus rusikahoop.

Ta peab end kaitsma, Etsi vastu lüüa ta ka ei taha, ta ei tunne Kaarini venna vastu mingit vaenu, kõik näib talle lolli arusaamatusena, vana aja eelarvamusena. Ta klammerdab raevunud kallaletungija käed, poksikursusel õpetati klintšima, tal on hea meel, et see korda läheb, nad seisavad nägu näo vastu, nad on ühepikkused, õlgadest ühelaiused, ühetugevused. Etsi nägu on punaselaiguline, silmad verd täis valgunud, suu kokku surutud.

«Ets, saa aru, ma armastan Kaarinit.»

Ta ütleb seda soojalt, täie siirusega, Ets peab mõistma.

Ets püüab oma käsi vabastada, ta pingutab kogu jõudu, et teise käsi kinni hoida, ta tunneb, et seda on tarvis teha.

«Sa ei ole Kaarinile esimene,» ütleb sõber. «Ta armastab poistega mängida.»

Ta tõukab Etsi endast eemale.

«Korda!» kähistab ta ja nüüd valguvad vist ta enda silmad verd täis. Ta on valmis igal hetkel rusikaid mängu panema. «Sa valetad! Valetad, et ma Kaarini jätaksin!»

«Idioot!» sülitab Ets.

Ta karjatab:

PAUL KUUSBERG

«Olgu ma või kümnes, ma armastan Kaarinit!»

Ta tormab sõbra juurde, haarab viimase kuuereväärdest kinni, kisub kogu teise rinnaesise oma rusikatesse kokku.

Ets võiks teda praegu lüüa, kuid Kaarini vend ei tee seda. Ets haarab ta randmetest kinni ja püüab ta käsi oma kuue küljest lahti kiskuda. Seejuures ähib.

«Tõepoolest idiot.»

Lõpuks laseb ta ise vastasest lahti.

«Mine,» ütleb ta Etsile. «Mine.»

Ets läheb. Ukselt ütleb:

«Sa ei saa kunagi Kaarinit.»

Ta ei ütle enam midagi lahkujale. Ta tunneb aga selgesti, ülimalt selgesti, et Etsist on ta vaenlane saanud.

Eduardi sõnad läksid täide, mõtles Andreas Jallak. Ja ta tundis sellest ääretut kahju, kuigi see kõik oli sündinud peaaegu et inimpõlv tagasi, enne sõda.

Missugune on Ets nüüd?

Kas inimesed on paremad, puhtamad, suuremad?

Kas ta on õhku tõusnud? Kas inimesed lendavad sinistes avarustes?

Ootamatult kerkib ta silmade ette poja väljasirutatud käsi, mis kõlistab sneprivõtmeid.

Palat muutub justkui umbseks, rinnakorvis pole südamel enam nagu ruumi.

8

Vastuvõtt algas nii nagu pidulikud õhtud ikka. Kutsutud kogunesid enam-vähem ettenähtud ajaks, valdavalt veidi varem, et ülevaadet saada ja ennast nii-öelda stardivalmis seada, peremehed ja külalised, kelle auks vastuvõtt korraldati, lasksid end oodata. Margit Voorekand saabus varakult, veerand tundi peab naisel reservis olema, et end korda seada. Juba mantlit ära andes tundis Margit, et ta pikad, alt laienevad püksid äratasid tähelepanu, siinsetes ringides ei oldud veel harjutud õhtutualettidega, mille koostisosana kasutati pikki pükse. Margit uskus, et püksid sobivad talle, hoolimata täidlastest reitest ja puusadest oli ta vöökohast küllaltki peenike, kõht polnud alla vajunud, püksid ja keskelt ihu ligi töödeldud pikk pluus tegid teda sale-damaks, tõstsid ta figuuri tugevamad küljed esile ja varjasid nõrkusi. Ka soeng sobis, tal vedas, Signe oli parasjagu töölnud, Signel on maitset. Igatahes jäi Margit Voorekand endaga rahule.

Hommikupoolikul oli Margit koos peavalitsuse juhatajaga külalisi saatnud, nad olid käinud uues kombinaadis, kombinaat oli külalistele mõjuva mulje jätnud. Külalisdelegatsiooni juht tundus Margitile sümpaatne, ta paistis uuema tehnoloogiaga hästi kursis olevat, kees energiat ja vestles vaimukalt, mõjuv ka ilma tiitliteta — pikk, laiaõlgne, liigsete rasvapadjakesteta, paksude kulmupuhmastega, tumedate välkuvate silmadega hiiglane. Jõulised mehed erutasid teda.

«Põhjatähe» avar vestibüül kihas inimestest, banketiks oli reserveeritud kogu uus restoran.

PAUL KUUSBERG

Margit vahetas tervitusi. Oma ametiruumides soliidset tagasihoidlikud väärivad ässad suudlesid ta kätt, ju püüdsid nad ka antud miljöös oma ülesannete kõrgusel seista. Enamik mehi kandis tumedat õhtuülikonda, pooled naised olid tulnud pikkades kleitides. Margitile meenusid Andrease kunagi lausunud pilkavad sõnad: «Küll me ikka punnime, et igas tükis maailma standarditele vastata.» Andreas ise oma rõivastusele erilist tähelepanu ei pööranud, teatrissegi tuli oma tavalises ülikonnas. Ei lumivalget särki ega taskurätti rinnataskus, teda ennast ei paistnud miski häirivat.

Teiste hulgas märkas Margit ka Taavet Tomsonit, kellega ta oli Andrease haigevoodi juures isiklikult tuttavaks saanud. Välimuse järgi tundis ta Tomsonit ammu, ta oli kuulnud Tomsoni kohta ka mitmesuguseid jutte. Taavet Tomsoni hästiistuvate ülikondade löiked ja kaelasidemed tunnistasid, et ta ei jää ajast maha. Tomson polnud üksi, temaga oli kaasas väga noor naine, tõeliselt noor, mitte niisugune, kes üksnes noor välja näeb. Taavet Tomsoni kaaslaste kohta võis rahumeeli tüdruk öelda, sest see oli vaevalt kahekümne aastane; tüdruk ei tundnud end ilmselt koduselt, arvatavasti viibis ta esimest korda niisuguses seltskonnas.

Margit oli viimastel päevadel Tomsoni kohta pisut informatsiooni kogunud ja teadis nüüd, et aseminister oli ka oma teisest naisest lahku läinud. Esimese jätnud Tomson pealinna tulles Märjamaale maha, see olnud imetore inimene, nägus, arenenud ja võrratu perenaine, elukutselt kooliõpetaja, keda kõik austanud. «Talle olid koolijütsid tähtsamad kui mina, abielumehena olen ma vanamoeline, oma naisele pean ma olema kõigest tähtsam» — nõndaviisi põhjendavat Tomson ise oma lahkuminekut. Teise naisega, kes olnud Tomsonist poole noorem, abiellunud ta juba Tallinnas. Tomson ei saavat üle viie-kuue aasta ühe naisega elada, ta ei taluvat leigeid tundeid, töötavad naised kaotavat aga kiiresti oma värskuse. Ka seda kuulis ta oma Tomsoni alluvuses töötavalt kursusekaaslaselt, kes ise vaprasti kurameeris, tanu alla aga polnud siiani saanud.

Vahetevahel tutvustas Tomson oma kaaslast teistele külalistele, paljaste lagipeadega tuusad kummardasid sügavalt neiu ees ja ajasid end kukkedena kohevile.

Vestibüülis tekkis elevus, Margit mõistis, et peoperemehed saabusid. Külalisdelegatsiooni juhi pea paistis üle teiste. Margitile oli teatatud, et pärast banketti sõidetakse sauna, saun on kujunenud võõraste ees lööknumbriks. Ka teda oli palutud kaasa sõita, külalisdelegatsiooni juht hindavat väga tema teadmisi. «Ma ei ole kindel, kas ma tulla saan,» oli Margit peavalitsuse juhatajale vastanud, kuigi tundis, et ta kindlasti sõidab. Banketile tulles oli ta väljasõiduks täiesti valmis.

Margit ootas, kuni saabujad ennast ülerõivaist vabastasid, ja lähenes siis neile. Külalisdelegatsiooni juht tervitas teda juba kaugelt.

«Te peate tingimata sõitma,» sosistas peavalitsuse juhataja talle kõrva, «tehke seda juhtkonna meeleheaks. À propos» — peavalitsuse juhataja tegi tähendusrikka pausi ja lisas, «à propos, ta on teist sisse võetud. Ja veel, ametialaseks kasutamiseks — ta on lesk.»

Peavalitsuse juhataja oli ilmselt rahul oma naljaga. Margit mõtles, et Rambak on tugev spetsialist ja organisaator, paraku labane.

Mindi saali. Külalisdelegatsiooni juht tähendas Margitile, et ta oleks väga rõõmus, kui seltsimees Voorekand pisut aega tema seltsi taluks. Ministri juhtimisel sammusid nad suupistete, pudelite, taldrikute ja klaasidega kaetud pika laua äärde. Saali vastasseinas asus teine raskelt koormatud laud.

Külalisdelegatsiooni juht palus end kolleegi kombel — ka tema olevat nimelt ettevalmistuselt insener, erialad ei lange neil küll täpselt ühte, tema õppinud masinaehitust — Samediks kutsuda, sest Ahad Samed Ali-oglõ ajavat palju keeli rääkivate eestlastegi keele sõlme. Margitil ei jäänud muud üle kui lubada ka ennast kutsuda eesnime järgi.

Samed päris, mida ta pakkuda tohib, kas veini või valget viina, konjakit veel laual polnud. Margit valis kuiva veini, Samed valas endale viina, ütles, et Aserbaidžaanis juuakse veini, muhameedlased — muhamedi usu mõju olmeküsimustes olevat siiani tuntav —, muhameedlased ei joovat üldse, tema pruukivat igal maal kohalikke jooke, pealegi on «Viru valge» puhta maitsega viin. Suupistena eelistas Samed angerjat, Margit valis endale apelsiniviilu. Hiljem, kui Ahad Samed Ali-oglõ ministriga jutles, sõi ta kiiresti kaks kalamarjaga tikuvõileiba ja salatit, mida serveeriti koogitaignast küpsetatud korvikestes.

Avakõne laskis end pisut oodata, mikrofoniga oli midagi korrast ära.

«Viktor Petrovitš ja August Karlovitš ei tulnud,» kuulis Margit kedagi sosistavat, «Vana lootis, et tulevad, helistas neile ise, tahtis küllaliste ees hiilata.»

Margit mõtles, et komme suuri ülemusi ees- ja isanime pidi kutsuda levib järjest laiemalt, talle niisugune pruuk ei istunud.

Ka seekord suutis küllaltki noor, energiline ja vaimukas minister, keda isegi kadedad keeled jätkataga Vanaks nimetasid, oma lauakõnega elevust tekitada ja naeruturtsatusi esile kutsuda. Igatahes Margitile kõne meeldis. Jälle kuulis Margit sosinat: «Vana varieerib alati üht ja sedasama motiivi. Muide, kas teate, et Vana on teinud oma sekretärile ülesandeks koguda anekdoote, et nendega oma kõnesid võrtsitada?» Margitile meenus Tomsoni suust kuulnud õukonnajutt.

Samed suunas nende vestluse kombinaadile, mida nad hommikupoolel olid külastanud. Ta tundis huvi uute kudumistelgede tootlikkuse vastu, nad rääkisid tükk aega töö teaduslikust organiseerimisest, mõlemad olid ühel meelel, et töö teaduslikust organiseerimisest kõneldakse rohkem kui ära tehakse, töö teadusliku organiseerimise printsiipi ei tohi aga lasta muutuda kõmisevaks hoopsõnaks. Külalisdelegatsiooni juht ei püüdnud kurameerida ega tantsinud temaga. Samed ei tantsinud ka ühegi teisega, ta vist ei osanudki siinseid tantse.

Minister vabandas ja viis Samedile tema kõrvalt momendiks ära, et külalisdelegatsiooni juhile tutvustada Narva ja Tartu inimesi. Samed sattus viimastega elavasse vestlusse.

Margit tundis end äkki üksikuna. Mitte seepärast, et lauakaaslane ära viidi, mitte seepärast. Juba Samediga juteldes oli ta elevus vai-

buma hakanud, kuid ta ei saanud isegi aru, mispärast. Pärast Samedil äraviimist palusid mitu meest teda tantsima. Margitile meeldis tantsida, kuid tantsimine ei parandanud ta meeleolu. Ta laskis endale veini asemel viina valada, jõi klaasi tilgatumaks ja avastas, et tunneb puudust Andreasest. Andreas meeldis talle, seda jah, aga et ta tabab end keset peokära Andreasele mõtlemast, see oli Margitile endalegi ootamatu. Kas Andreas tähendab talle hoopis rohkem, kui ta siiani on arvanud?

Kui ta Andrease enda poole kohvi jooma oli kutsunud, siis polnud tal mitte mingit kaugemat tagamõtet. Pärast pingutavat koosolekut, pärast huvitava teatrietenduse või filmi vaatamist, ka pärast kaasakiskuva raamatu lugemist või tõsisemat arutlust ei tahtnud talle uni kuidagi tulla. Varem piinas ta öde, sundis viimast oma juttu kuulama, mõnikord koiduni välja. Öde ostis endale kooperatiivkorterit, ta laenas öele poole oma säästudest, vaevalt et öde jõuab seda kunagi täielikult tagasi maksta, kooperatiivkorter sööb raha ka pärast sissemaksu tasumist. Öde kaebas küll, et kooperatiivkorterit omanik pole mingi omanik, ta maksab oma korterit eest ainult kahe- või kolmekordset üüri ja kergendab kohalikele organitele elamufondi majandamist, ometi kolis ta õnnelikuna tema juurest ära. Küllap oli ta oma unetusega öe ära piinanud või kartis öde vanatüdrukku jäämist, sest tema, Margit, ei talunud tipsutamist, mis öe meeskülastega kippus kaasas käima. Üks öe austaja, märgates tema pahurust, mida ta nähtavasti varjata polnud suutnud, tõi järgmine kord ka oma sõbra kaasa. See oli pikakasvuline vimmas mees, kunagine tuntud kergejõustiklane, temast ilmselt mõni aasta noorem, kes aplalt konjakit kaanis, teda kööki aitama tuli, köögis pikemata tal selja tagant ümber kinni võttis, teda kaelale suudles ja oma suurte kämmaldegaga ta rindu mudima hakkas. Ta tahtis ringi keerata, kuid mees ei lasknud seda sündida. Mees surus teda rinnuli köögilauale, hädavaevu suutis ta vältida salatikausi ümberminekut, üheks silmapilguks keskendus ta tähelepanu pooleldi tühjakssöödud vaagnatele ja kasutatud taldrikute virnale. Ta taipas ründaja mõtet alles siis, kui see teda neljajalgse kombel võtma valmistus. Ta poleks iialgi osanud ette kujutada, et nii jõhkralt lähene-takse naisele, ehkki oli kaks korda abielus olnud, instituudipäevil üsna meeletuist olenguist osa võtnud. Vähematki hoolimata, mis saab lauanoudest ja riietest, rabeles ta end lahti, taldrikud ja vaagnad paiskusid põrandale; ta surus hambad huulde, et solvumisest mitte nutma puhkeda, midagi ta ilmes ja käitumises taltsutas vägivalllakasutajat, kes kogu oma hoolimatuse kaotas, kohmetuks muutunud sõrmedega püksinööpide juures kohmitse ja vabandussõnu pomises. Ta avas algul köögi-, siis välisukse ja ütles üheainsa sõna: «Välja.» Mees unustas kiiruga oma nailonmantli maha.

Oleks Andreas püüdnud talle otsekohe läheneda, enamik mehi võtab naise küllakutset voodissemineku ettepanekuna, oleks ta ka Andrease minema saatnud. Kuid Andreas ei öelnud talle meelitusi, rääkimata oma kätele voli andmisest. Ta oli keetnud kohvi ja pakkunud konjakit, Andreas jõi ainult ühe pitsi. Ütles, et autobaasis töötades võõrutanud ta ennast viinast, seal joonud kõik, väravavalvurist kuni direktorini, kes olnud kombinaatorite käpa all. Vedude ja bensiiniga sahkerdajad

PAUL KUUSBERG

määrised direktori silmad pimedaks küll defitsiitsete ehitusmaterjalide muretsemise, küll kingituste ja rahaga. Ka teda püüti joota, eriti pärast partorgiks valimist. Oleks ta küünevõrragi järele andnud, oleks tema laul partorgina lauldud olnud, siis poleks ta joomisevastased väljaastumised midagi maksnud. Nad olid rääkinud paljudest asjadest, enamasti oli lobisenud tema, Margit, Andreas rohkem kuulas. Ta oli end soojaks kütnud ja pihtinud oma ametialaseid muresid. Uus kombinat ei saavutanud kõigist pingutustest hoolimata projekteeritud võimsust, koos kombinatiga juhtkonnaga kritiseeriti ka teda, kelle tööülesannete hulka kuulus uue tehnoloogia rakendamisel kombinatiga abistamine. Lõpuks olid nad vaieldud materiaalse huvitatuse printsiibi üle. Andreas oli väitnud, et materiaalse huvitatuse printsiip on muutunud nagu mingiks fetišiks, inimese teadvuse mõjutamise muud vahendid on unustatud, moraalseist faktoreist räägivad ainult propagandistid, viimasedki on äkki aina preemiaist leierdama hakanud. Preemiaks saadud auto, välismaareis, kolme- või koguni neljakohaline summa, eks kuuluta seda üksteise võidu ajakirjandus, raadio, televisioon. Jaht preemiate järele hakkab varem või hiljem häirima tootmist, inimeste teadvuses toidab see aga juba täna jooni, mida on tarvis välja juurida: ahnust, kadedust, kombineerimist, egoismi, kohalike huvide esikohale tõstmist üldisemate huvide ees. Ta oli vastu vaieldud, öelnud, et võib-olla tehakse materiaalse huvitatuse printsiibi ellurakendamisel siin või seal vigu, põllumajanduses ilmselt rohkem kui tööstuses, põllumajanduses võib preemiate kasutegur isegi vähenema hakata, tööstuses preemiatega arutult priisata ei saa, summade kasutamine ettevõtetes on rangelt reglementeeritud, tööstuskäitiste käed ja jalad on kõikvõimalike eeskirjadega tugevasti seotud. Margit oli lõpetanud Leningradis kergetööstuse instituudi ja töötanud mitu aastat suure tekstiilivabriku peatehnoloogina, kui esiplaanile kerkisid tootmisökonoomika küsimused, lõpetas ta kaugõppe teel veel polütehnilise instituudi majandusteaduskonna, ta oli mehelikult põhjalik. Ta pidas end läbi ja lõhki majandusinimeseks, kasvatusküsimused näisid talle vähemolulised. Viimati oli Andreas nimetanud teda tehnokraadiks, tehnokraadiks-sinisukaks, kuid tol esimesel õhtul oli Andreas hoopis tagasihoidlik.

Kunagi varem, Andreas töötas siis alles linnakomitees, oli tema, Margit, püüdnud Andreasele mõista anda, et viimane ei ela õigesti. Andreas on lasknud töö ja kohustused endal üle pea kasvada. Näiteks ei pea ta kutselistest lektoritest vähem loenguid ja vestlusi, oma tööd võiks ta märksa vähema energiakuluga teha. «Kas te tõesti usute, et jõuate maailma soojaks kütta?» oli tema, Margit, Andreast pilganud. «Ei jõua,» oli mees rahulikult vastanud. «Kuid ma kütan nii palju, kui minu jaks lubab. Kui me kõik oma nahka hoiame, siis jääbki maailm jahedaks, võõraks, kõledaks ja kalgiks. Kui sa maailmale omalt poolt midagi ei anna, siis ei anna maailm ka sulle. Kõik tahavad saada, andmisele ei mõtle keegi. Saaja-mentaliteet on hirmus, kui ka meie, kes me oleme kutsutud ja seatud inimesi organiseerima, käega lööma ja konti hoidma hakkame, siis ei jõua me ialgi paratamatuse riigist vabaduse riiki.» Margit oli tähendanud, et maailm areneb omanese seaduste järgi, üksikisiku tahtmine tähendab väga vähe, üksikisik ei

PAUL KUUSBERG

suuda kuigi palju, rassigu ja rabelgu ööd-päevad kokku. Andreas oli raiunud oma: üksikisik peab tegema nii palju, kui suudab, nemad, kommunistid, aga kaks korda rohkem. Paraku on isegi nende sekka saaja-mentaliteeti imbunud. Ta polnud suutnud end pidada ja oli Andreasel otse küsinud, kas viimane asetab ka teda saaja-mentaliteediga inimeste kilda. «Kui te vähem teete, kui suudate, ja aina mõtlete saamisest, siis loomulikult,» oli Andreas jahmatamapaneva siirusega vastanud. Andreasel näisid üldse inimese kujunemise probleemid südamelähedased olevat. Nende viimasel haiguse-eelsel kohtumisel oli Andreas arutlenud, et uue elulaadi kujundamisele peaks hoopis rohkem tähelepanu pööratama. Ikka kiputakse piirduma peamiselt tootmissfääriga, aga mida teeb inimene väljaspool tehast, missugused on tema ideaalid ja eesmärgid isikliku elu sfääris, kuidas ta käitub nii-öelda tööst vabal ajal, selle vastu tuntakse hoopis vähem huvi. Paljud ei püüdle rohkemale kui arenenud, kõrge elustandardiga kodanlike maade eluviisi kopeerimine. Kas tema, Margit, pole märganud, et meilgi kaldutakse inimest hindama asjade, teiste sõnadega öeldud, varanduse järele? Auto- ja suvilaomanikke kadestatakse, üksteist püütakse üle trumbata riietusega, eriti naised. Vaadaku Margit lähemalt meie individuaalenumajade ja suvilate kultuuri, kuidas siin välismaad järele ahvitakse. Projektid matkivad Soome või Rootsi eeskujusid, peetakse maha kümneid telefonikõnesid ja kasutatakse kõikvõimalikke sidemeid, et hankida importmööblit, endast lugupidavad proud ja härrad kirtsutavad nina kodumaise riidekraami ja tarbeesemete peale, kokteilid ja viski tõrjuvad peenema rahva juures välja muud joogid. «Kuidas me küll õnnelikud oleme, edvistame ja kekutame, kui mõni külaline vennasvabariikidest või välismaalt suusoojaks imetleb meie peaaegu läänelikku kohvikukultuuri ja olustikulist atmosfääri,» oli Andreas rääkinud. «Kas teile, Margit, ei torka silma, et raamatu asemel võetakse meelsamini kätte õngeritv, teatri asemel kiirustatakse jahile, ilma vägijookideta ei toimu enam ühtki üritust. Ärge saage minust valesti aru, mul ei ole midagi auto, suvila ja importvärgi vastu, ka mitte viski ja kokteilide vastu, mind teeb kurvaks fakt, et liiga paljudel on need muutunud peamiseks elus. Võrratult rohkem, kümme korda rohkem peaksime tegelema uue, sotsialistliku eluviisi kujundamisega. Lahe elu vanas, kodanlikus mõttes ei tohiks meid rahuldada. Peaksime püüdlema palju vaimsema, võrratult kaunima elu poole.»

Niisugustes arutlustes ja vaidlustes oli Margit Andreast paremini tundma õppinud. Ametialases suhtlemises jääb inimese sisemine olemus sageli varju, tabamatuks. Esiplaanil veikleb ja väkkleb mingi koor professionaalsest huvide ringist ja probleemide nägemisest, koosolekute sõnapruugist ja kuluaaride naljatustest ning esinemisvilumusest.

Omal ajal, kui nad paaril korral sattusid koos komanderingusse, kus meestel sageli kurameerimistuhin peale tuleb, ei püüdnud Andreas talle külge lüüa. Andrease poolest poleks nad lähedasteks saanudki. Ta ise pakkus end mehele. Andreas ei sosistanud talle kõrva meelitusi, ei hellitanud teda õrnustega, Andrease hinge ta vist pole jõudnudki. Andreas magab temaga, seda küll, kuid tema, Margit, igat-

seb õrnusi, mida Andreas nii kitsilt kingib. Margit oli isegi otsustanud nende vahekorra katkestada, ometi ei teinud ta seda. Sest Andreas suutis seda, mida ainult ta esimene mees oli suutnud.

Kuigi nende intiimne vahekord oli kestnud juba pool aastat, uskus Margit, et ta on sellest üle, et ta võib suhted jalamaid katkestada, kui ta Andreasest tüdineb või kui viimase romantikavaegus teda lõplikult vihastab. Andrease voorimehelik tundetus tõi talle vahel pärast mehe lahkumist pisarad silmi, mispärast küll Andreas oli niisugune müha-kas. Ta oli püüdnud mehelt hellust välja meelitada, kuid mees mõistis kõike ühte viisi — võttis teda uuesti. Andrease meeli suutis ta üles kütta, Andrease hinge mitte. Pärast Andrease infarkti hakkas Margit aimama, et see mees tähendab talle siiski rohkem kui ainult meelelise rahulduse pakkujat. Varem oli ta mõelnud Andreasele ainult siis, kui tal tekkis soov oma aset jagada, nüüd leidis ta end mõne pakilise asjaajamise ajal või nõupidamise käigus mehele mõtlema. Nii nagu praegugi. Talle näis, et ta pole Andreast kunagi inimesena mõistnud, ta on ainult iseendale mõelnud. Talle tundus, et mees vajab ta abi, ja järjest tihedamini välgatas Margiti peast läbi mõte, kas nad ei peaks mitte abielluma. Siis saaks ta Andrease eest hoolitseda nii, nagu kõik abielunaised oma meeste eest hoolitsevad. Mõistus tõrkus aga selle vastu, mõistus ütles, et ta võtab endale ainult asjatu koorma, infarkt invaliidistab inimese.

Kui ta isegi praegusel vastuvõtul ei pääse Andreasele mõtlemisest, mu jumal, kas ta pole viimaks tõepoolest armunud?

Tema juurde tuli Taavet Tomson ja palus teda tantsima.

«Olen kogu õhtu võimalust oodanud, et teiega rääkida,» alustas Taavet teda valsitaktis keerutades, «paraku olete tänase õhtu tõelise esimese daamina kogu aeg hõivatud. Jumal tänatud, et peoperemees aukülalise mõneks ajaks oma hoolde võttis. Ma tahtsin kõnelda meie ühisest sõbrast.»

«Te ehmata te mind päris,» ütles Margit spontaanselt.

«Andestage,» jätkas Tomson galantselt, «kui ma teid ehmatasin, ma tahtsin teid rõõmustada. Andreas paraneb hästi. Infarkt on küll ta südamelihast tunduvalt kahjustanud, kuid palavikku enam ei ole, ka vererõhk on tõusma hakanud, pisut küll, aga siiski. Ma kõnelesin dr. Nootmaaga, meie parima kardioloogiga, kes konsultandina teda vaatamas käis. Igatahes prognoos on positiivne.»

Kas Tomson teab meie vahekorda, mõtles Margit.

«See on tõepoolest hea uudis tema omastele,» otsustas ta võimalikult võõrana näida. «Muidugi ka mulle, me saame seltsimees Jallakuga hästi läbi.»

«Seltsimees Jallak, mulle on ta vana semu Ats, kuulub meie parteitöötajate sõjajärgsesse kaardiväkke,» tabas Tomson otsekohe tema tooni. «Valla partorgina töötamise ajal kartsid bandiidid teda rohkem kui miilitsavolinikke või julgeolekumehi. Ta võttis nende ninamehe kinni. Kas te teate, et teda püüti alles vähem kui kümme aastat tagasi tappa.»

«Mis te räägite! Kes teda tappa tahtis?» ehmus Margit, sedakorda juba tõsiselt.

PAUL KUUSBERG

«Sahkerdajad, keda Jallak autobaasist välja rookis. Nad püüdsid teda alla ajada. Kahjuks ei õnnestunud miilitsal sulisid välja selgitada ega neid kohtu alla anda. Andreas ise ainult naljatab selle üle, ta on ääretult mehine inimene. Tohin ma teda teie poolt tervitada?»

«Tingimata. Palun teda kindlasti minu poolt tervitada,» sõnas Margit, keda muutis pisut ebakindlaks see, et ta ei suutnud kuidagi selgusele jõuda, kas Taavet Tomson teab nende vahekorra või ei tea. Vaevalt küll, rahustas ta ennast. Tomson võib oletada ja aimata, mitte rohkem. Andreas pole lobiseja, Andreas polnud talle rääkinud ei metsavendadest, ei tapmiskatsest, isegi oma peavalud vaikis ta maha. Siis, kui nad aastaid tagasi tutvusid, kui neid määrati ühte kontrollbrigaadi, oli teda hoiatatud, et seltsimees Jallak olevat väga põhjalik inimene, kes midagi formaalselt ei tee. Kui Jallakule tehakse ülesandeks võtta osa mõne parteiorganisatsiooni aruande-valimiskoosolekust, siis ei piirduvat ta sellega, et minna tund või paar varem kohale, viia end kiiresti kurssi käitise olukorraga ning istuda koosolekul. Ei, Jallak läheb vabrikusse või asutusse mitu päeva varem, räägib reakommunistide ja teiste töölistega, arutleb partorgiga ja direktoriga peensuseni ettevõtte asju ja võtab tingimata koosolekul sõna, kui seda tarvilikuks peab. Sealjuures ei kooskõlasta ta kellegagi oma seisukohti, ei osakonnajuhataja ega ka sekretäriaga, ja see on talle mõnigi kord pahandusi kaela toonud. Nõupidamistel ja seminaridel armastavat Jallak rääkida, et norme võib suurepäraselt ületada ka niisugune tööline, kellele sõna «kommunism» mitte midagi ei tähenda, keda kannustab tagant üksnes rubla. Tarvis olevat aga rohkemat, seda, et hea normide täitja oleks ka kommunistliku elumõistmise ja elutunnetusega inimene. Et iga tootmisesrindlane käituks ka väljaspool tootmissfääri kommunistlikult, et tal süveneksid vaimsed huvid, et ta hakkaks elama mitmekülgelt, avaralt. Igatahes see, mida kõneldi tollal Andreasest, oli äratanud temas huvi isepäise instruktori vastu. Andreas oligi tegutsenud silmapaistva iseseisvusega, temas polnud põrmugi kroonulikust, kuid otse idiootlikult põhjalik oli ta küll. Peale mooli oli ta mõjunud ka mehena sümpaatselt, ta ei lobisenud tühja, ei kippunud teravmeelitsema, tema, Margiti suhtes oli Andreas tähelepanelik, ent mitte lipitsev, pigem üleliia tagasihoidlik, millegipärast aga erutas. Tõsi, mõni aasta tagasi räägiti Andrease haigestumisest, mis sundinud teda omaseks saanud tööst loobuma, kuid haige mehena polnud Andreas talle kunagi mõjunud. Tõsi, vahepeal ei puutunud nad paaril aastal kokku, seetõttu ta ei võinudki midagi märgata. Viimasel aastal, millal nad uuesti tihedamini kokku said, ei kurtnud Andreas vähematki oma tervise üle, ta näis ehk pisut väsinum, ent õige pisut. Võib-olla see, et Andreas talle läheneda ei püüdnud, et ta ise pidi ennast pakkuma, oligi tingitud mehe tervislikust seisukorrast? Ei, loid ja põdur mees poleks teda nõnda kaisutanud, kui Andreas kaisutas.

«Muide, äsja ma kuulsin, et seltsimees Jallakut tahetud parteitööle tagasi kutsuda,» kostsid Taavet Tomsoni sõnad. «Temaga olevat isegi räägitud. Andreas polevat nõustunud. Äraütlemist põhjendanud tervisliku olukorraga. Parteitöö eeldavat tugevat tahtejõudu, suurt algatus- ja töövoimet, peavalud laadinud aga tema akupatari tühjaks, tal olevat raske teisi oma energiaga nakatada. Tema sõnu

polevat puhta kullana võetud, nüüd mõistetakse, et ta ainult moepärast ei puigelnud.»

«Ta peaks ennast rohkem hoidma,» lausus Margit.

«Teda ei muuda miski,» arvas Taavet Tomson ja jätkas: «Kui teil midagi selle vastu ei ole, siis tutvustan ma teile seltsimees Jallaku tüdart, kes praegu siin viibib. Või tunnete teda juba?»

Margit raputas pead. Ta aimas, kes osutub Andrease tütreks. Milleks aga Tomson teda Andrease tütreaga tutvustada tahab, seda ta ei suutnud mõistatada.

«Seltsimees Jallaku tütar töötab meie ministeeriumis,» seletas Tomson. «Oleksid kõik tänapäeva noored niisugused! Eruditsioon, vastutustunne, distsipliin, takt, keelteoskus. Seejuures ääretult võluv. Tunnistan teile, ma olen peaaegu armunud,» lõpetas Taavet Tomson naljatades.

«Kas te armute kergelt?» küsis Margit. Ka tema naeris, et ta sõnu naljana võetaks.

«Ei,» vastas Taavet Tomson tõsinedes. «Ma olen püsiva kiindumuse inimene. Minu kohta räägitakse igasuguseid jutte, ent mu tegelik viga seisab ainult selles, et ma abiellun naistega, kellega — andestage jämedavõitu väljendust, olen maganud.»

Margit ei eksinud. Samas lõppes tants ja Taavet Tomson juhtis teda vastaslaua juurde, mille ääres ajas Margitile võõra noormehega juttu seesama tüdruk, keda Margit oli algul Tomsoni kõrval näinud.

«Vabandage,» ütles Tomson noormehele ja tüdruku poole pöördudes sõnas lõbusalt: «Luba endale tutvustada meie vabariigi uue tehnika kuningannat.»

Margit märkas, et tüdruk kohmetus.

Taavet Tomson jätkas alustatud tseremooniat:

«Margit Voorekand, seltsimees Ülle Jallak, meie ministeeriumi informatsiooniprintsess.»

Margitile tundus, nagu oleks pärast tema nime kuulmist tüdruku pilk jahedaks muutunud. Või kujutas ta seda ette?

«Väga rõõmustav,» ütles tüdruk.

Margit ähvardas tutvustajat naljatlevalt sõrmega:

«Aina kuningannad ja printsessid! Vaadake ette, et teid monarhismi pooldamises ei süüdistata,» ja lausus tüdrukule: «Rõõm tutvuda. Ma tunnen te isa.»

Ta ei kavatsenud tüdruku ees taganeda.

Tüdruk keerutas sõrmede vahel pooltühja veiniklaasi ega lausunud midagi.

«Tõe nimel olen ma valmis igasugust karistust kandma,» naljatas Taavet Tomson.

Vastaslauast tuldi Margitile järele.

«Me hakkame sõitma,» teatas peavalitsuse juhataja talle vaikselt. «Me palume teid teise autosse istuda. Te sõidate koos...»

Rambakul läks külalisdelegatsiooni juhi nimi segamini. Ta oli pisut põmmi jäänud.

Margitil polnud mingit huvi sõita.

Ka autos ja sauna kaminasaalis rääkis Samed aina kangastelgedest, seadmetest, tootmisliinidest, uue tehnika juurutamisest, tootmise

efektiivsuse tõstmisest, organisatsioonilistest keerdküsimustest, kooperaerimise lünkadest, ta näis olevat oma tööala fanaatik.

Lavaleminekust keeldus Samed kategooriliselt.

Ihust ja hingest püüdis ta aga «Öllepruulijat» kaasa laulda, tal oli kõrge bariton või baritonaalne tenor, Margit ei orienteerunud hästi muusikas.

Paari tunni pärast palus Samed end linna tagasi sõidutada, öeldes, et peab veel täna öösi Bakuusse helistama. Purju polnud ta jäänud.

Margit sõitis koos Samediga linna. Etikett nõudis, et ka peavalitsuse juhataja kaasa sõidaks. Viimasel oli ilmselt kahju seltskonda maha jätta.

Autos laulis Samed midagi aserbaidžaani keeles. Laul oli nukker.

Ka Margiti meeleolu muutus nukraks.

Kõigepealt sõidutati külaline hotelli, siis Margit koju. Peavalitsuse juhataja kihutas sauna tagasi.

Margitile ei tulnud kuidagi und. Teda vaevasid kaks küsimust. Mispärast Taavet Tomson teda Andrease tütreaga tutvustas? Mida temast teab Andrease tütar? Ta tundis, et kui nad Andreasega abielluksid, siis saaks Üllest, nii oli vist võluva informatsiooniprintsessi nimi, ta vaenlane.

(Järgneb)

SALADUS

On üks päev, mis niipea ei närtsi,
sinna vahin ma üksisilmi.
Tühjad mererannad kesk märtsi,
ülal noore näo moodi pilvi.

Siit on hiljuti ära mindud,
liivas maas on ei-tea-mis-asi.
See on täpselt nagu need kindad,
mis ma emal kududa lasin.

Liivas vettivad tiivasuled —
halle triipe ja pruune ringe.
Merest keegi välja ei tule,
päike paistab ja tuul on vinge.

ÕED

Olid suved ülearu soojad.
Nüüd on nemad läinud igaveseks mööda.
Päike läheb seitsme paiku looja,
uksed lukus on ja lahti neid ei lööda.

«... Soovin Sulle üle suure mere
õnne elupäeviks, lahkeid inimesi.»
Paksu võõra paberi pääl seisab tere.
Suu on kõver pääs ja silma tuleb vesi.

INFARKT

Kojas pilgu postkasti lööb —
postiljon pole käinud.
Jouab koju ja köögis sööb.
Pere on välja läinud.

Põues raha ja juhiloa,
palitutaskus kruvi.
Pime võorus ja valged toad,
väljas rabistab tuvi.

Väike köetud ning korras köök —
ometi hakkab vilu.
Lae all liigub lai valge vööt,
ukse vahel on pilu.

Korjab sööginõud laua päält —
igapäevane solin.
Korraga kuuleb võorast häält,
ei saa aru, mis oli.

Peost tal pudeneb leivaraas,
tass kukub restist mööda.
Kell on korraga seinalt maas,
roomab põrandat mööda.

Plekist seierid kõrri lööb,
murrab pliidi ees maha.
Tiksub ise ja aplalt sööb,
kõõritab selja taha.

KAKS INIMEST TOAS

Peaaegu pime on juba.
Veel tööd näeb natuke teha.
Ähmaselt valgustab tuba
lai punane märtsieha.

Sa paned palitu varna
ja ukse pääle jääd seisma.
Näen õhukest põsesarna
ja lappi kollakat seinä.

Kõik tuleb nii võõras ette.
Ma küsin, kas süüa tahad.
Su kuuetaskust tablette
ja pileteid kukub maha.

Siis tuled sa minu juurde
ja ütled, et surma kardad.
See veerenud süngi juurde,
hall kera, sees pikad vardad.

VÄIKE VÄRVITU

Keset kadakatest tihe-tihedalt kaetud mäenõlvakut avanes äkki lapike lagedat, väike valgekruusane välu, millel kasvas üksik lill. Üksainuke tundmatu, nimetu lill. Ei midagi muud. Toogi oli alatoitlusest kidur ja keskpäevakuumusest vaevatud. Iialgi polnud ta näinud oma õdesid õitsemas ega teadnud oma vanematest midagi. Kunagi oli üks juhuslik tugevam tuulehoog tema alguse kusagilt kaugelt kaasa haaranud. Hoog ise oli kadakaokstesse takerdunud, tillukese lillelapsehakatise siiasamasse väikesele välule pillanud ja ise kiiresti kaugele kihutanud. Oimetuna ning olematuseohus oli too siin lebanud, kuni Suur Vihm ta ükskord leidis ning teadvusele turgutas.

Kui Lill oma õiesilma avas, leidis ta ennast kõikidest imepäraest maailmadest kõige imepärasemas — Oma Maailmas! Siia kadakatest ümbritsetud, suure kiviga suletud maailma sattudes oli talle eriline õnn osaks saanud. Siin ei leidunud kedagi, kes talle teatavaks oleks teinud, kui iseäralik ja armetuke ta õieti on. Et tal on küljes viga, mis teda õigupoolest nagu päris lilleks pidadagi ei luba. Kuigi seesama viga näiteks hiire juures mingi õnnetus poleks. Vastupidi, hiir võiks seda isegi õnneks pidada. Siis ei näeks kass teda taga ajada ega oskaks inimenegi hiire püüdmiseks löksu üles seada. Siis nimelt, kui hiir oleks samuti läbipaistev nagu äsja pestud aknaklaas või kõige selgem allikavesi, nii nagu oli tolle väikese tundmatu lillelapse õis. Tema õielehti polnud sama hästi kui olemaski. Nendest paistsid läbi taevas, kadakad ja kruusakivid. Isegi vihmaveel on rohkem värvi kui sellel iseäralikul lillil keset väikest välu kadakate kuningriigis suure samblase kivimühaka taga.

Ise ta muidugi ei aimanudki, et temas midagi teisiti on kui teistel, sest teisi õitsemisi tema maailmas lihtsalt polnud. Ta tundis ainult, et ta lill on ja sellena peab vastu pidama. Sihuke lilleteadvus oli temas iseenesest olemas algusest peale, just samasugune kui kõikides teistes lilledes.

Mõnikord, kui oli Suure Tuule päev ja see riivamisi väikesest Lillist üle lendas, tundis too teiste lõhnu. Kord lõhnas toomingas, siis maikelluke, siis kibuvitsaõis, väike metsik roos. Lõhnades said nad kokku ja tundsid üksteist. See oli üpris isesugune tundmine ja väike-

sel Lillel jättis see kujutlusele palju ruumi. Ta polnud ju kunagi midagi muud näinud kui kive ja kadakaid enda ümber. Õigus — temast veidi ülalpool nõlvakuveerel on üks möödunudaastane kulukõrreke, on taevas ta pea kohal ja selles rändavad pisikesed pilvetupsud, on päike päeval ning öösiti tähed ja kuu muutlik kõndimine läbi öö ning iseenda valguse. Kuid see on siis ka kõik. Lille jaoks on seda muidugi tohutult palju. Väike ja vähene, nagu ta ise on.

Oma suures üksinduses kujutleb ta, et toomingas näeb välja nagu pisikesed puhtakspestud kruusakivid kulukõrrevarrel, et maikelluke on taevassiniste okastega kadakaoks, millel valged pilvetupsud küljes, kibuvitsast ei oska ta muud mõelda, kui et see peab olema nagu päikese tõusukuma all lahel, teispool sammaldanud kiviselga, ja küllap nad kõik juurduvad maasse, kuumavasse kivisesse maasse nagu tema siin, et leida toitu ja tuge.

Väike Lill saadab neile kõigile kiirustava tuulega kaasa oma lõhna. See on tema tervitustelegramm, tema olemasolusõnum maailmale, ja kunagi ei unusta ta lõppu lisamast: Ootan vastust!

Aga tuul sõnumitooja, lõhnalevitaja, lillekõne laialikandja eksib nii harva väikese Lille juurde. Ta ei vaevu selle pisku pärast, mis tal siit kaasa võtta on, üle mäenõlva ronimagi või ennast kivimüraka külje alt mööda pressima. Mõnikord, kui ta just küljetsi kadakaid kaudu tuleb, jõuab ta üsna lähedale, kuid takerdub siis jälle kuhugi kadakaharusse ning raiskab oma jõu ära, enne kui päriselt kohale jõuabki.

On küll imetlusväärne, kuidas too Lill selles eraldatuses hakkama saab. Pealegi saadab päike temale, õblukesele-õrnukesele, just selle-sama soojushulga mis suurtele puudelegi! Aga läheduses pole ühtegi oja, mitte kõige pisematki veenirenirukest, ega käi siin ka kunagi inimene oma kastekannuga. Vihma on Lille elu jooksul sadanud üksainus kord. See oli üsna ta elu alguses, nii et ta seda peaaegu ei mäletagi. Ta tunneb ainult meeletut igatsust selle järele.

Peab ütleva, et tol vaprusel pole küll piiri, mis väike armetu Lill kõigile maailma ohtudele vastu seab. Oma juured sirutab ta nii sügavale kivide vahele, et tast mõnikord suur valu läbi käib, ja siis katkeb mõni juureharu ta küljest. See nõrgestab teda, kuid ta ei heida meelt. Otsekohe hakkab ta teist harukest välja sirutama. Kusagil seal allpool peab raasike niiskem olema, mingi jälg kunagi siit läbivoolanud veest!

Ja-jaa, tasub ju ometi pingutada, kas või katkemiseni, sest elu on tohutult kaunis ja huvitav. Igaühe elu! Iga päev võib tuua midagi täiesti uut, midagi üsna erakorralist igaühele. Eriti väikesele üksikule Lillele, kes midagi nõuda ega tahta ei tea.

SILVIA RANNAMAA

Ammu's see oligi, kui siit lendas üle liblikas. Peatuma ta küll ei jäänud. Seda mitte, kuid seda olekski üheks päevaks liiga palju. Kui oled oma elu elanud kivide ja kadakate keskel, surnud kulukõrrekese naabruses, siis on ometi suur ime näha äkki üht liblikat endast üle lendamas. Siiani oli Lille maailmas kõik ühel kohal paigal olnud. Ainult Suur Tuul oli vahetevahel kadaka latvu sakutanud, kulukõrrekest kiigutanud ja teda ennast korra maani maha painutanud. Aga nüüd oli seal keegi, kes tuli ja läks tervenisti omatahtsi! Polnud tollel vaja tuule tuge ega tormi tõuget.

Väikesel Lillel oli selle üle palju mõtlemist. Mis imesid maailmas kõik olemas on! Kunagi pole tal igav. Jaa-ah, seal siis lendas üks, kes ennast liblikaks pidas. Küllap ta seda ongi. Ta ise peaks seda asja kõige paremini tundma, arvas Lill arukalt. Tema oli oma elus nüüd jälle midagi avastanud — elusa olendi! Too ei lõhnanud õitsemise järele, kuigi lendas oma kahe kauni õielehe abil. Nii et kui kellelgi on üks asi puudu, siis on tal midagi muud rohkem, arutab Lill rõõmsas imestuses.

Mis tema väikese õiesüdame aga erilise õrnuse ning imetlusega täidab, on kadakate vendlus. Nende ühtehoidmine ja üldse heatahtlikkus temagi vastu. On siis tema ise iial neile midagi head teha saanud? Muidugi mitte. Aga seal nad seisavad ustavalt ümberringi ja hoiavad lahkelt pisut jahedust oma okkalises põues ka tema jaoks. Eriti üks kõige pikem ja sihvakam kadakas. Too hakkab igakord, kui märkab, et keskpäevakuumus Lillele juba liiga teeb, kõigest jõust oma varju pikemaks sikutama. Ta näeb sellega tõsist vaeva, see pole sugugi nii lihtne ja alles õhtupoolikuks saab ta hakkama. Siis sirutab ta oma ladva varju väikese longus Lille üle, nii et too õndsalt ohtes viimaks võib oma õiesilma sulgeda ja järgmiseks päevaks jõudu koguda.

Lõpuks leiab öökaste ta üles, ja seks ajaks, kui kuu taevalaele tõuseb, on väikese Värvituga ime sündinud. Ta tilluke suletud õis on äkki nähtavaks muutunud! See kilgendab kuuvalguses nagu kõige ehedam ehtekivi maa kruusasel rinnal. Magavas maailmas uinub üks, kelle unenägu on väljastpoolt nähtav.

Hommikul ärgates tunneb Lill ennast nii rikkana ja rõõmsana, et ta oma rõõmu tingimata teistega jagada tahaks. Näe, seal on kadakad okstega omavahel seotud, kivi hõõrub kivi vastu, ainult temal ei ole päriselt kedagi. Ja korraga tunneb ta igatsust endast midagi kellelegi anda. Ta ei tea isegi, mis see olla võiks, kuid ta hakkab ikka enam ja enam vajadust tundma mitte ainult olla ja saada, vaid ka olla ja anda!

Ent samas tuleb ta mõttele, et temal pole isegi varju, mida teistele heita. Küllap sellepärast ei tundnud liblikaski tema vastu huvi. Lill

vaatas päikest oodates üksisilmi kivikumerusele ja tundis oma ainsama meelega, et tema maailmas on sellel tohutu tähtsus. Ta oli endiselt kindel, et kivi kaitseb teda sealpoolsete ohtude eest. Kuigi tal ei olnud mingit ettekujutust, missugused need ohud olla võiksid, sest siia poole kivi polnud ju iial ühegi looma ega inimese jalga sattunud.

Ootamatult tabab Lill ennast kõige kentsakamalt kujutluselt, mis kelleski iganes võib tekkida. Ta mõtleb, kui lõbus see oleks, kui suurele kivile kasvaksid külge samasugused õielehed, nagu olid liblikal. Küllap need peaksid siis hästi suured olema, et nad kivi lendu tõsta ja siit ära kanda võiksid nagu liblika. Peab ütleva, et ühe lihtsa Lille kohta oli selles kujutluses isegi terake tarkust sees. Kui kivi ees poleks, oleks talle kõik sealpoolne ka siinpoolne! Kivi on ju tema maailma piir. Ent kes ei tahaks siis oma maailma avardada. Küll ikka oleks sealpool mõni, kes tedagi vajaks, mõtles Lill igatsevalt.

Ühel päeval, just selsamal hetkel, kui kadakaladva vari Lilleni jõudis ja too väsimusest longuvajunud pea tõstis, juhtus nii, et üks noor töomesilane, kes oma korjelennul kogemata kursist kõrvale oli kaldunud ning ära väsinud, suurele kivile puhkama laskus.

Lill muutus hoobilt erksaks. Ohoi, kes see nüüd on? Liblikas mitte. Kuigi ka tollel on õielehed, mis teda õhus edasi kannavad. Imelikul kombel peaaegu sama läbipaistvad kui tema enda omad. Aga juurtega paistab võõral lugu küll kehvasti olevat. Neid on tal nii armetult vähe ja needki nii viletsakesed, et Lillel kivilolijast päris kahju hakkab.

Kuid mis see temagi lugu siis parem on. Siin ta nüüd seisab oma paljude juurtega kivide vahel kinni ega pääse paigast. Tema õielehed ei kannu teda võõrale vastu, nagu ta igatseb. Tema osaks on kannatlikult seista ja oodata, võõra õielehtedele loota. Ja ta loodabki. Sest temasse on ta väikese elu jooksul kuhjunud nii palju head, et seda peab ilmtingimata kellegagi jagama.

Ta avab oma südame ukseid pärani.

Väike virk Mesilane, kes õigust öelda alles oma esimesi suuremaid lende teeb ning maailma kohal üpris uudishimulikult ringi tiirleb, tunneb äkki mingit hoovust, ebatavaliselt hörku hõngu. Ta karvast kasukat mööda jookseb erutusjudin. Kus on lill, mis nii kaunilt lõhnab? Ta ei märka ühtegi. Ta on harjunud lilli nägema värvilistena. Nende õielehed säravad tavaliselt nagu põlemasüüdatud laternad ukseava kohal ja meelitavad sisse astuma. Siin pole midagi sellist. Ta suured silmad muutuvad imestusest veel suuremaks. Et nüüd ka mõnd vanemat-targemat tarukaaslast kohal ei juhtu olema! Noor Mesilane ei tea veel, et tarkus ja vanadus hoiataksid teda otsemaid ohu eest. Igaks juhuks. Tema aga keerleb esialgu kohmakalt ja hämmeldunult kõrgel kada-

kalatvade kohal. Kuid lõhn ahvatleb teda hoopis väikese välu poole, kruusakivide keskele. Ta lennuringid jäävad aina väiksemaks ning laskuvad madalamale, kuni ta end äkki ootamatult otse lõhna südami-kust leiab. Selles läheduses võib üsna selgesti ära tunda läbipaistvaid õielehekesi ja selle südame sügavuses rikkalikult kõige puhtamat nestet.

Noor Mesilane sumiseb ärevalt, joobudes lõhnast, avastamisõnnest ja saamisrõõmust. Ta surub oma korjenapa nii sügavale õiesüdamikku kui vähegi võimalik. Oi, missuguse saagiga ta siit oma tarru tagasi lendab! Alles sel hetkel saaks temast nagu korraga täiskasvanud Mesilane.

Lill ise tundis ainult üht: lõpuks ometi on tulnud keegi, kes tema südame rikkustest rõõmu tunneb ja osa saab.

Kui peadpöörítavalt õnnelikuks teeb andmine!

Ta puistab Mesilase suurakorvikesed lõhnavat õietolmu kuhjaga täis. Võta ainult! Võta kõik, mis mul anda on!

Ta väike läbipaistev õis võibiseb andmisõnnes ja virk Mesilane alustab oma suurt tänulaulu. See on suvepäeva sumin, ürgaegadest pärit mesilassaaga, ülistuslaul tööle. Tema töö pole niisama liblika lend või pilve ränd või sirtsu viulid rohus. Noore Mesilase suminas on hea jagu pereuhkust sees, pisut põlgustki mittetöötajate, muiduvahtijate, aina endaleahmijate vastu. Töomesilane teeb oma tööd teiste heaks, korjab kõigile, kes neil tarus on, kasvavatele ja arenevatele mesilastele; kuninganna, nende kõikide ema heaks.

— Töomesilasi on kõige rohkem, uhkustab noor Mesilane. — Maja-pidamine on meil suur ja keeruline. Kõik tuleb korras hoida. Elu on ju aina üks lakkamatu üksteise eest hoolitsemine, kui sa teada tahad.

See on vanade tarkus, mis noortele põlvest põlve edasi pärandatud.

Kõik teevad tööd kõigi heaks.

Seda on kaunis kuulda.

Kõik vastastikku üksteise heaks!

Iidne elu laul, millest oleneb kõik!

Lõpuks laulab noor hoogusattunud Mesilane kõikidest võtjatest kõige ahnemast ja andjatest kõige heldemast. Kõik kuulub tolele ja too seisab hea selle eest, mis tema oma on. — Ta paneb isegi maailma enda ümber õitsema — väikestest lilledest kuni suurte puudeni, kuulutab Mesilane, ja see käib väikesest Lillest läbi nagu igavese õnne kuulutus.

— Ta asetab väikesed lillelapsed kõige kohasemasse mulda kasvama. Et oleks palju õitsemist ja mesilastel ikka midagi võtta. Muidugi saab ta mesilastelt vastu nende mee ülejäägid ja kõik muu, mida tal endal ja tema lastel haiguste ning hädade vastu vaja läheb.

— Sest kõik, kes päikese all, vajavad vastastikku üksteise andmist ja aitamist, kordab noor vanade tarkust. — Seda ei saa ükski unustada. Ka mitte tema.

— Kes on see võimas ja vägev, see mõistlik ja arukas, kellest sa laulad, noor Mesilane? Mis on ta nimi?

— I-ni-me-ne! ümiseb Mesilane aukartlikult.

— Ja nüüd saan ka mina sinu kaudu temale midagi anda, et ta ikka hoolitseks lillede eest, öitsemise eest maailmas. Kui tore! rõõmustas väike Lill siiralt.

— Aga mismoodi need inimese istutatud lilled on? Kas nad öitsevad samamoodi kui mina? tahtis Lill edasi teada.

Nüüd oli Mesilane kimbatuses:

— Mitte just päriselt, vastab ta kõheldes. — Igaüks on ainult enda moodi. Ja minu meelest erineb lill lillest palju rohkem kui mesilane mesilasest. Öitsemist on väga mitut moodi. Mõni sihuke ilmatu suur ja kirev õis meelitab mesilase vahel hiiglama kaugelt kohale, aga ise annab nii viletsat nestet ja nii vähe, et sellepärast poleks tarvitsenud tiibu laiali sirutadagi. Ja oma õietolmu on seesugune ka juba kes teab kuhu või mille peale ära raisanud. Ainult et niisugust õit nagu sinul pole teist küll olemas. Mina arvan, et sina paistad sellepärast läbi, et sa nii aus oled. Sul pole tahtmist kedagi petta ega peibutada. Midagi varjata pole sul ka. Ja sa lõhnad kõikidest õitest kõige kaunimalt ja kindlasti saab su nestest veel paremat mett kui pärnaõitest.

Ühe noore algaja Mesilase kohta oli see suurepäraselt öeldud ja väikese Värvitu õielehed helgatasid seda kuuldes korraks õhtupäikese kuma endas. See oli tema viis punastada ja ta tegi seda elus esimest korda.

— Aga nüüd pean ma küll minema. Taru-uks pannakse viimati kinni, sumises Mesilane, võbistas ennast lennuks kohendades ning tõusis aeglaselt oma raske saagikoormaga lendu. Ta kasukalt pudenes teistelt õitelt kaasasaadud õietolmuterakesi väikese Värvitu südamesügavusse. Need olidki vastused kunagi laiailisaadetud tervitustele.

Mesilane ühmas viimased tänusõnad ja lendas sinnapoole, kust kuldne valguskuma hommikul üle kiviküüru paistma hakkab.

Lill lehvitas oma läbipaistvate õielehekestega talle järele, nagu tahaks temagi korraks lendu tõusta.

— Head teed! Head teed! Head teed! Tervisi su kodutarule! Kuningannale! Töökaaslastele ja väikestele tulevastele mesilastele. Tervita minu poolt kõiki lilli ja kogu suurt öitsemist maailmas! Ütle teistele, et sain nende vastused kätte. Tervita tingimata ka Inimest! Mingu tal hästi! Temal ja ta lastel!

Kui Mesilane kivipiiri taha oli kadunud, vajus Lill sügavasse mõt-tesse. Tal oli, mille üle pead murda. Kui palju rikkamaks oli ta Mesilase läbi saanud! Ta oli andmisõnne ja saamisrõõmu täiust tundnud. Ta teab nüüd maailmast kõige tähtsamat. Temaga olid suured muudatused toimunud ja äkki nägi ta kõike enda ümber pisut teise pilguga.

Mesilane oli jutustanud väikestest mesilastest, kelle eest nad oma kodutarus hoolitsevad. Isegi Inimesel on väikesed järehtulijad, kuigi ta ise on nii suur ja kõikvõimas. Näe, kadakadki on omasugused koos, oks oksas kinni, ja kaitsevad väiksemaid enda vahel. Koguni kivid! Kas needki pole nagu suure emakivi väikesed lapsed ta ümber laiali.

Ka lilli olevat palju, kuigi mitte ühtegi temasugust. See ei saa õige olla, et tema maailmas ainukesena täiesti üksi on. Kõik, mida tema läbi on elanud ja endas tundnud, peaks paljuks saama ja kestma jääma. See on nii hea olnud, mõtleb väike Lill iseeneses.

Siis hakkab ta öösiti kummalist und nägema. Temast pudeneks nagu imepisikesi õrnu kivikesi maha ja siis tuleb Inimene ning korjab need üles. Ta viib need endaga kaasa ja lubab nende eest hästi hoolitseda. Neist peavad kõige väärtuslikumad lilled saama, sest nendes on peidus suur saladus, mis Inimest aidata võiks.

Niisugusest unest ärgates tunneb Lill ennast üpris imelikult. Nagu poleks ta ise seda unenägu näinud. Tema pole kunagi olnud suureline ega endast palju pidanud. Kust tulevad talle äkki need unenäod?

Ta on oma väikesel välul elanud, kõigega rahul ja õnnelik olnud. Kuid nüüd mõtleb ta ärkvel olleski rahutusega oma tulevikule, tulevaste laste peale, keda ta tillukeste seemnehakatistena oma öiesüdamikus tunneb.

— Jaa, aga siin kivi taga oleks neil ju tõepoolest kitsas. Eriti, kui neid on palju. Siia oleks küll Inimese arukat hoolt vaja.

Kuid kuni Inimene tuleb, peab ta ise oma tulevaste laste eest hea seisma. Neid ohtude eest hoidma ja kaitsma. — Parem kui keegi teadagi ei saaks, et nad minus juba olemas on, mõtleb Lill muretsevalt. — Aga, kokkub ta siis, kui ma ise läbi paistan, kuidas saan ma neid varjata?

See mõte hakkab teda vaevama. Ta ei saa koguni uinuda enam. Pärani silmi vahib ta saabuvasse öösse. Juba jõuab kaste kohale, juba kõnnib kuu kõrgel taevalael läbi iseenda valguse. Üheks ülevaks hetkeks säratab Lille õiekroon kuu kaunidust täis. Lill isegi imestab, on ta nüüd äkki värviliseks muutunud nagu teised lilled maailmas? Jaa, mis siis viga oleks, siis ju... Ja nüüd tabab Lill end esimeselt kavalalt mõttelt. Miks ei võiks ta seda tõepoolest oma laste pärast teha?

Ja iga kord, kui kuuvalgus korraks üle ta kastemärgade õielehtede

libiseb, kinnitab väike Lill pisikese piisakese ööhõbedat oma südamekambri seintele. Peagi näeb see välja nagu tilluke hõbekuppel, mille all ta tulevased lapsed rahulikult valmida ning oma aega oodata võivad.

Ainult Inimest pole ikka veel näha. Juba on vihma mitu korda sadanud. Viimati isegi liiga palju, nii et Lill pidi oma õielehed kõvasti kokku tõmbama, kui ei tahtnud mõnest ilma jääda. Tuulgi on viimasel ajal õige tujukaks muutunud. Tormab siit üsna sageli läbi ja nohiseb pahuralt. Pole tal põues enam hoopiski neid lõhnu, mis Lille nooruspäevil. Öitsemist on nüüd väga väheks jäänud...

Juba hakkavad väikesed lillalapsehakatised temagi südame salakambri vihma välja kippuma. Ainult Inimest pole ikka veel.

— Pean ma siis oma lapsed viimati siiasamasse kivide vahele maha pillama? muretseb Lill ärevalt. — Kas nad peavad siin oma väikesi hapraid juurekesi katkestama hakkama ning janupiina kannatama?

Imelikul kombel on nüüd, mil ta oma laste tulevikule mõtleb, ta enda kunagisest veeigatsusest janupiin saanud ja vaprast võitlusest raskustega, mis talle ta tugevuse ning iseseisvuse andis, ei arva ta enam oma laste pärast midagi head. Omaenda õnneliku avaoleku on ta äkki salamuretsemise vastu välja vahetanud.

Ta ei lakka Inimese abile lootmast.

Siis ühel ööl see juhtub.

Suurel kivil vastu kuuvalget seisavad äkki kaks olendit. Nagu kaks sihvakat kadakat tuules, nii liigutavad nad oma imelisi oksid. Nood peavad nüüd küll inimeselapsed olema, taipab Lill otsekohe.

— Ära kardada, sa ei kuku, ütleb poiss ja naerab. Tüdruk naerab vastu.

Väikesele Lillele meenub kauge kõuemürin, mis sooja vihma töötab.

— Kuidas su isa sind siis seekord pidule lubas? küsib poiss.

— Hall Eidekene oli meil ja tegi isale selgeks, et ma pole enam väike, et mu jalad tahavad tantsida ja et ma pean kuuvalget nägema.

— Kuulab su isa siis veel Halli Eidekese sõna?

— Igatahes nüüd, kus ema Halli Eidekese tõttu paranema hakkas, nüüd küll.

— Tuleb su ema varsti haiglast koju?

— Jah, üsna varsti. Nüüd läheb paranemine jõudsasti.

— Keegi ei uskunud enam, et ta terveks saab. Arstid ju ei andnud mingit lootust, eks? Ja näe, missugune juhus.

— Ei ole juhus. Hall Eidekene on ennegi imet teinud. Juba siis, kui ma väike olin, keetis ta meile oma rohtudest igasuguseid teesid ja laulis oma laule, kuni paranesime. Nüüd tegi ta emaga sedasama.

SILVIA RANNAMAA

— Aga see olevat ju ainult lihtsalt värskelt vurritatud mesi olnud.
— Lihtsalt värskelt vurritatud mesi! osatas tüdruk äkki sõjakalt. —
Mis see loeb. Peaasi, et Hall Eidekene selle tõi. Ja üldse, kas sa tead, missugune lõhn sellel meel oli? See polnud mingi tavaline. Ja kui sa teada tahad, siis siin on praegu just seesama lõhn. Nuusuta!

Väike Värvitu, kes sel hetkel hoopiski nii värvitu polnud, on enda täiesti avali sirutanud. Ta on neile seal kivil oma olemasolusõnumi saatnud. Nüüd on see neil käes. Midagi ebatavalist peab kohe, kohe juhtuma!

- On jah mingi eriline lõhn. See peab mingi taim olema.
- Vaata, mis seal all särab. Nagu kalliskivi, eks?
- Mõni ränikivikild arvatavasti, seletab poiss teadjalt.
- Minu meelest on see midagi muud.
- Tahad, ma toon selle sulle?
- Oi, kuidas sa saad? See on nii sügaval.

Poiss võtab hoogu ja hüppab. Tüdruk karjatab ning suleb hetkeks silmad. Kui ta need jälle avab, näeb ta poissi millegi üle kummardumas. Ja juba too kribibki kivi külge pidi tagasi. Ta hammaste vahel särab midagi.

— Näed, siin see on, mis särab ja lõhnab, ütleb poiss ja ulatab tüdrukule väikese värvitu lille, mis praegu ööhõbedast üleni särab.

— Imelik, tüdruk on millegipärast sosistama hakanud. — Kuidas see särab. Niisugust lille pole ma ilmaski varem näinud. Ja missugune lõhn! Usun, me leidsime Halli Eidekese imelille.

Poiski on äkki sosistama hakanud. — Aga siis on ka tänane öö ime, eks ju?

Nad ronivad käsikäes kivilt alla. Lill tüdruku käes elab oma elu kõige ebatavalisemaid hetki. Valu, mis temast läbi käis, kui poiss ta murdis, on küll kadunud, aga üks teine valu on asemele tulnud — lahkumisvalu! Talle avaneb viimaks ometi suur maailm teisel pool kivi. Maa ja mere avarus kaugele silmapiirini välja, puude tumedad piirjooned ja inimese rajatud põllud ning aiad kuu kaunis kumas, kuid see ühineb Lilles suure jumalagajätuhetkega. Ta läbipaistvad õielehed, mis korraks olid peegeldanud ööhõbedat, pudenevad tüdruku kuumast käest teele maha...

Hommikul nõuab isa tüdrukult aru, miks see nagu teised peolt otsekohe koju ei tulnud. Tüdruk jutustab suurest kivist ja kuuvalgust ja imelisest säravast lillest, mis lõhnab nagu mesi Halli Eidekese kruusis.

— Tahad mulle puru silma ajada? küsib isa. — Kus ta sul on, see imelill?

Tüdruk tõttab lille võtma vaasist, kuhu ta selle öösel pistis, kuid lille ei ole seal. On ainult mingi hallikas kipras kuprake kahvatu varre otsas — ilma lõhnata, särata, õielehtedeta.

— Tahad öelda, et see on lill, mille pärast sa nii kauaks hulkuma jäid? küsib isa niisuguse näoga, et tüdruku põsed tulipunaseks värvuvad. Ta ei tea isegi, miks, aga kähku tõmbab ta pliidiukse lahti ja viskab kuivanud lillevarre koos väikese värvitu lille südame ning seemnetega tulle.

Pröks, pröks, pröks! teevad väikesed küpsed lillelapsehakatised Inimese pudrupaja all. Siis pole neidki enam.

Ja tüdruk nutab. Ta ei ütle isale midagi. Ta ainult nutab. Kui Hall Eidekene tuleb ning teada tahab, miks ta nutab, ka siis ei oska ta öelda, miks ta seda teeb. Ta räägib Hallile Eidekesele kõigest, mis oli. Ööst ja sellest lõhnast ja säravast lillest.

Hall Eidekene silitab tüdruku pead ning ütleb vaikselt:

— Vaene väike Lill.

Valeeria Villandi

TUNASEST TÄNASENI

SÕDA I

Oh nooruse uhmjat juhmust,
mittemillekski pidamist,
oma aru ja kanguse uhkust,
kõige tõsise pilamist.

Näis otsekui kaklus või kähmlus
sõda meie jaoks alguses,
kuid ta näitas end liigagi kähku
hoopis kalgimas valguses.

Suvi lõppes ning sügis läks talveks
taas seadusepäraselt,
verimustaks ning leekide valgeks
maa sai iseäraselt.

Olid akendel Hitleri pildid,
laual saepuruleiva käär,
saksakeelsed kõik tänavasildid. —
Küsi seda, kus leina äär!

SÕDA II

Kas oma või võõra
see räjahtav pomm,
mis meid sealpoolseks pöörab,
juba ükspuha on.

Lauspäevaseks linna
teeb kalkhele kuu,
läbis hirmuna rinna
häirevilede uu.

Puukingade klöbin,
raudsaabaste tramp,
päeval vaplemistöbi,
öösi kangestuskrap.

Me päevad siis kaetas
umbusuga kõik
üha hingesid vaevav
võnnuvõõraste võim.

SÕDA III

Tagala surmad on hirmsad, sest tagala turvab.
Otseku saateleht ellu pappkaantega majaraamat,
milles kõik vanad ja väetid kenasti lahtreisse saavad,
koolid ja töökohad reas, ei ühtegi lõhkevat surma.

Vilega kutsuti koeri ja laenguiga lõhuti kive.
Vihma eest tihti ei kaitstud ei pead ega turja. —
Kõigis neis sõnades äkki on midagi kurja,
hukatust toovad on sajud ja laengud ja viled.

Rinnetel langevad mehed on edasielamiseased,
töötamiseased ja elu taasloomiseks küpsed.
Tagalasurem korjab needki, kes sündinud üksnes,
päriselt lapsed ja noored, kes elust eiühtigi tea veel.

Surrakse üksainus kord, — ei sest jääjal ei minejal lohtu.
Ainus ka elu, kui lakkab, ei seda siis korrata suuda.
Rinde ja tagala ühtseks valu nii raevukalt muudab,
et nagu raksatav pikne vaenlase väega ta kohtub.

VALEERIA VILLANDI

KOLMKÜMMEND AASTAT

Kolmkümmend aastat ei ole ajaloo kõrval just palju,
kolmkümmend suve veel puid põliseks metsaks ei tee,
kolmkümmend päikeseringi me oleme rahuga harjund,
võiduhommikul sündinust üles on kasvanud mees.

Möödunus silmiga kinni raske on edasi minna,
rähklemispäevade rutus ei meenu ei sõda, ei võit.
Paar korda aastas, kui lipurüüd ehivad linna,
märkima tunaseid teeneid toome paar verevat õit.

Tänane noorpõlv ei mõista, mis võidupäev meile kord
andis,
mida sest heitlusest üldse õppis ja võitis maailm.
Talle on õpitud sõnad: pearaskust me kodumaa kandis,
talle me jutt on kui eemal ekraani peal libisev film.

Tänane noorpõlv ei ole endisest halvem, ei parem,
taevast ei heleta nendel rinded, vaid tõeline ääs.
Nad sama sitked kui teised kolmkümmend aastat varem,
igale põlvele oma kindlusi võita jääb.

Jaan Kruusvall

VARGUS

Lihunik Taavet Baumanil oli kaks poega. Vanem poeg Siim õppis internaatkoolis, aga noorem, Juku, kohalikus küla-alkkoolis. Juku oli üheksa-aastane ja käis teises klassis.

Taavet ja tema naine Viiu kahtlustasid väikest Jukat lihavarguses. Pealegi selgus, et kahtlus on õige. Juku viis tõesti ühel kaunil hommikul salaja kooli kaasa tüki pekki. Taavet, kes oli äge mees ja oli jälginud pekivargust sahvris hapukapsatünni taga, tahtis kohe, kui tuppä tuli, poisil naha üle kõrvade tõmmata, kuid Viiu rahustas mehe maha ja palus, et see Jukule niisama salaja ta kooliteel järgneks ja välja uuriks, mida väikemees kolmveerand kilo läbikasvamata pekiga teeb.

Taavet nõustus vastumeelselt. Peab kohe ütlema, et ta Jukat ei armastanud. Taavet armastas ainult Siimu. Pealegi oli Taaveti lihunikusüda kalk ja tema hing ei tundnud autu vastu kaastunnet.

Koolitee oli neli kilomeetrit pikk ja kulges läbi metsa. Ning kohati üle soolaugastegi, millele Taavet omal ajal, kui Siim veel algkoolis õppis, tahutud kase- ja lepatüvedest purded peale oli teinud. Praegu aga ei kasutanud seda teed tavaliselt keegi peale Baumani Juku.

Veebruarikülm näpistas Taaveti põski, kui ta oma naise Viiu käsu järgi Juku kannul hiilis.

Ja mida Taavet nägi? Tükil ajal ei juhtunud midagi. Aga poolel kooliteel avas Juku ranitsa, võttis pekikantsaka välja, löikas selle küljest sulenoaga väikese viiluka ja torkas viiluka kuivanud kuuseoksa tüüka otsa. Siis läks ta edasi. Taavet tahtis kohe kuuse juurde karata ja peki oksatüükalt ära krahmata ning tasku pista, kuid enne kui ta kuuseni jõudis, seisatas. Kuuse tihedast võrast oli välja lennanud kaks musta lagipea ja valgete põskedega rasvatihast, kes küünistega pekitükisse klammerdusid ja ise poolrippu olles seda hoolega nokkima hakkasid. Varsti lisandus kahele rasvatihasele teisigi liigikaaslasi. Suur oli Taaveti imestus. Kuid algul oli Taavet isehakanud linnusöötja peale kole vihane. «Vaata, saatana poiss, kuhu raske tööga saadud toiduainet raiskab!» ütles ta endale nina alla. Ja siis, kui Juku tema ees teist pekiviilu puuoksale kinnitas, lisas: «Kuradima vemmäl niisugune, vaja teisel ikka rihmaga kannikad vöödiliseks teha! Vaat, kus raiskab toiduainet!» Ning sel ajal, kui Juku lookleva tee kurvi taga kolmandat sööta välja riputas, vahtis Taavet teises söögipaigas

JAAN KRUSVALL

sagivaid kireva sulestikuga linde. Päris huvitav on vabas looduses linde vaadelda, koduõues ei pane neid nagu tähelegi, mõtles Taavet. Ja siis ütles enda ette vaikselt: «Poiss on ikka tegelinski küll, vaja kodus kõrvad tuliseks kütta! Niisugust toidu raiskajat pole mul perekonda vaja!»

Nii nad läksid, Juku ja Taavet. Kui Juku viimast pekitükki, see oli arvult kuueteistkümmes, oksa otsa torkas, oli Taavet enda varjamises ettevaatamatu ja Juku silmas teda. Jukul hakkasid vist põlved esialgu värisema. Kuid ta kogus end ja pistis kooli poole jooksu, nii et purded laugastel tema jalge all nõtkusid ning jää heledalt paukudes praksus ja pragunes.

«Juku! Juku!» hüüdis Taavet, kuid Juku ei teinud kuulmagi.

Juku kartis. Juku kartis Taavetit. Polnud see ju tema tõeline isa. Juku oli niisama perekonda võetud. Viiu tahtel. Ta oli vaeslaps. Ta kartis ja vihkas Taavetit tema hirmsa lihunikuameti pärast. Kord oli Juku kolhoosi kanala juures näinud, kuidas Taavet tappis kanadele söödaks vana hobust nimega Naki. Taavet sidus Nakile jahukoti silmle ja hakkas rautatud puunuiaga hobusele vastu pead taguma, kuni too viimaks maha langes. Ei! Kuidagimoodi ei saanud Juku Taavetit armastada. Täna, kus Taavet oli tema kuritegevuse jälile jõudnud, kartis ta õhtul koolist kojugi minna.

Taavet ei hakanud Jukut taga ajama. Taavet läks koju tagasi. Ta ei pannud ühtki Juku poolt okstele torgatud pekitükki tasku. Taavet läks vähehaaval ja rahunes. Ning kui ta koju jõudis, siis rääkis ta kogu loo oma naisele Viiule ära ja otsustas poissi, kui see koolist tuleb, mitte karistada. Ta leidis Juku teguviisis midagi ilusatki. Kuid peki raiskamisele lubas ta piiri panna.

Aga Viiu mõistis, mis poisi hinges võis toimuda, ja ütles, et läheb Jukule pärast tunde kooliteele vastu.

VALULINE ÕNN

Sulev vabanes vanglast, kus ta oli istunud oma nõrkuste ja kergeusklikkuse pärast,

Sulevi naine oli end Sulevist lahutada lasknud, uuesti abiellunud ning jõudnud juba mitu last saada. Esimene inimene, keda Sulev pärast vanglas veedetud aastaid külastama läks, oli vana kingsepp Kusti. Pensionär Kusti oli vahepeal kõnevõime kaotanud, tummaks jäänud.

JAAN KRUUSVALL

Kusti mängis Sulevi tulles balalaikat. Balalaika oli häälest ära. Kusti mängis selle peal vanu viise.

Sulev tõi kaasa kuus pudelit õlut. Mehed hakkasid õlut jooma ja Sulev rääkis:

«Sa oleksid võinud mu raamatud ära müüa...»

Kusti ei vastanud midagi, sest ta oli ju tumm.

«Ah et kuhu? Antikvariaatkauplusele. On selline kauplus. Sa ju tead küll!»

«.....»

«See on sinu endise kingsepatöökoja lähedal, tead, nurga peal, tänava lõpus.»

«.....»

«Ah, mis mul neist raamatutest enam. Nüüd on uued raamatud ilmunud.»

«.....»

«Jaa. Sa oled siis vahepeal siin palju viina joonud. Viinaravilgi olid?»

«.....»

«Olen kuulnud küll. Kaks kirja sain sult. Ise ma sulle ei vastanud, tõsi. Või et viinaravil oli isegi hea olla? Puhkasid seal. Ja igav ei olnud. Töödki oli. Kleepisite kohvipakkidele silte külge? Ega ma enne teadnudki, kus kohvipakkidele silte kleebitakse,» rääkis Sulev ja valas Kustile õlut. Vana mees konutas, balalaika põlvedel.

Nad istusid väikese ümmarguse laua taga pehmetes, põhjatuina tunduvais tugitoolides. Nende põlved ulatusid sedasi peaaegu lõuani.

«Ilmad olid vahepeal kehvad, jaa. Viljaikalduski oli... Ah noogutad peaga,» ütles Sulev.

Vana mehe põsed olid lonti vajunud. Tal oli füsiognoomia nagu bulldogil.

«Nii et ise palusid, et sind viinaravile võetaks? Pärast naise surma hakkasid nii kõvasti jooma. Eks sa jõid enne ju ka...?»

«.....»

«Naisest on kahju. Kuigi ta sai su käest vatti küll. Peksid teda peaaegu iga päev. Mina tean. Peksid vist juba noorest peast. Lapsi sa ka temalt ei saanud. Oleksid muidugi tahtnud. Mindki nimetasid pojaks, vintis peaga. Kuid kes teab, kas oligi naine selles süüdi, et te lapsi ei saanud. Ise olid. Hoopis ise olid ju. Aga sellest sa naisele muidugi ei rääkinud. Kuidas sa noorest peast, kui mööblit autole laadisid, oma hella kohaga auto ja kapi vahele jäid, jaa...»

«.....»

JAAN KRUUSVALL

«Ah et kui naine ära suri, siis müüsid sa selle maja, mis teil maal oli, maha. Said kolm tuhat rubla. Ning kogu see raha läks kõrist alla.»

Vanamees noogutas pead. Üldse seletas ta aeg-ajalt üht-teist žestidega.

«Noh, sõpru on sel juhul muidugi palju, kui sul raha taskus. Ja mure ka südames. Joodikutel on kõigil omamoodi mured. Kellel neist õnne! Ma mõtlen, päris ehtsat õnne, niisugust puhast kohe!»

Sulev võttis lonksu õlut.

«Või naine ise ütles sulle, et varsti sureb? Ühel hommikul nuttis köögis, käed süles, ja muudkui rääkis, et tema jääb varsti rongi alla, surra on hirmus ja tema surra ei taha. Sa siis küsisid tema käest, võib-olla tahab ta midagi maitsvat süüa, ja naine vastas, et tema tahab hapukapsasuppi.»

Kusti kuulas, vesistas silmi, kuid pühkis silmad jälle kuivaks.

«Siis naine elavnes ja ütles, et läheb ise poest hapukapsaid tooma. Ja sina läksid turule liha ostma.»

«.....»

«Sa kahetsed siamaani, et lasid naisel minna.»

«.....»

«Naine jäi raudtee ülesõidukohal dresiini alla. Surm oli silmapilkne.»

«.....»

«Jah, ma tean, sa kahetsed siamaani, et lasid naisel poodi minna. Aga küllap oli jumalast niimoodi seatud.»

«.....»

«Surm on ikka jumalast.»

«.....»

«Sünd ka!»

Mehed jõid õlut.

«Pärast siis, kui tasku oli jäänud ainult kaks kopikat raha, kutsusid ise kiirabi välja. Olid kõhnaks jäänud. Toit ei läinud ju ka kõrist alla, ja-jaa...»

«.....»

«Nüüd oled üksik jah. Jumala üksik. Sugulased on su unustanud. Ega sul endal sugulasi olnudki. Naisel olid sugulased. Aga sa tegid nende elu põrguks.»

Kusti jõi vaikselt õlut. Ohkas.

«Kuid mis me sest enam. Sina ka ära mõtle selle peale enam. Võib-olla tulen nüüd mina sinu juurde elama.»

Sulev hakkas suitsetama.

«Sul on ikka vana raadio alles. See oli hea pill, ma mäletan.»

«.....»

«Tahaksid minu elust kuulda? Ah, mis mul seal nii väga rääkida. Nüüd seegi mul läbi tehtud.»

«.....»

«Ah, kas metsasid meenutasin? Metsasid? Imelik küsimus! Muidugi meenutasin, metsa ju seal ei olnud, puha kivist müürid. Jaa!

Minu kingad oled sa kõik siia toonud ja ära parandanud. Mina ei teadnudki, et mul kuus paari kingi maha jäi. Mina mõtlesin seal, palju mul kingi kodus on, ja mulle näis, et ainult üks paar. Muidugi, teised paarid olid purud, ära tallatud, õmblused lahti...»

«.....»

«Ah, naerad, kurivaim! Ma olen vahel ikka mõtelnud õnnest Tammsaare «Tões ja õiguses». Kui Krõõt Andresega üles väljamäele sõidab, siis on Krõõda südames valuline õnn. Aga kui Indrek Tiina kõrval romaani lõpus väljamäelt alla läheb, siis on selline õnn Indreku südames, Tiina südames aga ei! Tiina südames on ehtne ja puhas õnn. Aga Indreku õnn on valuline, see on romaani lõpuks valuliseks muutunud ja seega algab viieosaline romaan nagu otsast peale, et lõppeda võib-olla jälle samas kohas, muidugi paljude aastate pärast... Mis sa sellest arvad?»

Kusti noogutas peaga.

«Tammsaarel Indrek istub ikka tihti kuhugi maha ja mõtleb oma elu üle järele. Mina ka, kui kiirrongilt maha sain, istusin perroonil pingile, mõtlesin oma elu üle järele... Mõtlesin kaua aega, ja olin rõõmuski. Siis istusin bussi ja sõitsin edasi. Kogu linnas lehvisid lipud, mingit suvespartakiaadi avatakse vist...»

«.....»

Kusti hakkas balalaikat mängima.

Sulev rüüpas mõtlikult õlut ja tundis, kuidas soe mööda ihu laiali valgub.

OTT KANGILASKI

Igand (Ofort) 1958

OTT KANGILASKI

Mardus ja hundid (Akvatinta) 1948

Arvo Valton

*

Selleks ainsamaks eluks
mida on mulle vaja?
Suutäis leiba, näputäis soola,
üks väikene maja,
sületäis kuivi puid
alla mu supipaja.
Üks rahvas ja keel,
mõned lapsed mu najal.
Õöseks üks uni, üks mõte
ja linnulaulu kaja.
Veel kuukiir, see kahvatu õnn,
ehk üle mu teeraja.

*

soove plingib ja täitmisi
püsivat paistab ja kaob
harva saab kombata täit
küsimus valeraha taob
kord pikem on tahtmine
kord näiv realisatsioon
aeglaselt kahaneb taht
kuivab ahnuse elusoon
kõveraid minna vingerdab
paaris ei liigu kaks
silmi nututab ving
igal tundel on taks
kutse mahedalt kumiseb
nutta ja naerda vaheldumisi

*

Noorus kaob ja jääb,
süüdistavalt otsa vaatab.
Puhtaks pildiks jäätub
möödunud edevuse laaf.

Mõtet pureb koi,
läbi suremise poeme,
laialt lahti hoides
õpetuste kehva poe.

Taas on leitud paik,
läinud avastuste lootust
nämmutame vaikselt,
kõlab leppimise noot.

*

Ses maailmas olla on kole,
kui sünnime enesest varem.
Kui meid aga enam ei ole,
on elada tunduvalt parem:
me päevad on tuleva tüveks,
sest jätame siia ju maha
me teistele õnneks ja hüveks
nii ilusti pargitud naha.

*

Päevades liigud enesest läbi,
sõkaldeks masindad sasi.
Sa ei tea, kuhu lõped,
kust algad kui asi.

ARVO VALTON

Viimase mere kallast ei leia,
kahtlusteks kahlad pahmast.
Teemante püüad teha
kogunud tahmast.

Imbuvad asjad sinusse sisse,
asjadeks lahustud peagi.
Misasi oled ise,
teadma ei peagi.

*

Mu mõtted on mere sügavuses,
mu mõnud on ihu sügamises,
mu rõõmud pekslevad vastu kaljut,
neil mured hüüavad vastu valjult.
Leban kaldal ja unistan sinust,
hüvast ahjust ja puude pinust.
Oleksid siin, ma miskit ei pelgaks,
kõik hädad läinud, sa sügaks mu selga.

*

läbi piltide ja sõnade käime
ligi seitsekümmend aastat
ihub keelt ja pilku saatuse käi
ja nähtavalt langeb laaste
läbi tunnetuse tungime kangelt
tuhin teadmatusse suubub
käes on Maakera tõstmise kang

kuid toetuspunkt puudub
läbi kannatuste lõõskame tuld
segame süsteemiks kaarte
saab mindud nagu on tulnud
kaasas vastakad vaated

*

elu õilmitseb tuhude karjatustes
ihu õilistub hingede varjatusest
õhk väriseb meie kaebamisest
käed väsivad haudade kaevamisest
päevad lähevad robinal ikka mööda
kuigi vanadus tuleb pikkamööda
tähtsa tähega rajame õhulossi
kuni vajume ükskord õhtul sossi
mõned valed jõuame välja mõelda
mõned valemid suudame välja öelda
järvetäis vaeva enesest higistada
mõned inimesed maailma sigitada

Zigmunds Skujiņš

KARJÄÄR

Harijs Maurs saabus Riiga oma isikliku «Pontiaciga», ja ehkki see polnud viimane mudel, osutus efekt just seesuguseks, nagu ta oli ette kujutanud: võõrastemaja-esises sõidukite rägastikus näis hõbedane limusiin Caesari triumfivankrina tavaliste eesli- ja muularakendite kõrval.

Sonja oli vihastanud ja Moskvasse jäänud. «Ega ma hull ei ole, et jälle tuhat kilomeetrit autos loksun,» sõnas ta. «Kui ma ei saa end korralikult välja magada, olen näost justkui vana mustlaseit, ära unusta, et väsimus rikub näovärvi ja tekitab kortse.»

Tülid Sonjaga sugenesid liialt sageli. Naine oli metsikult äge, erakordse oskusega juhtis ta vähimagi mõtete lahkumineku konfliktini, igavene jagelemine rikkus meeleolu ja ei sobinud põrmugi ta kavatustega, ent seekord ta teisiti ei võinud. Naine ise aru ei saanud, ning hakata selgitama, kui tähtis oli talle saabuda Riiga isikliku «Pontiaciga», olnuks asjatu vaev. Seda pilti oli ta unelmais kujutlenud juba aastat kümme, see oli omamoodi sümboolne akt, nagu kuningate kroonimine, nagu sõjaväeparaad võidetud linnas.

Kõige lootusetumatel aegadel, kui kõik ta üle ainult irvitasid, kui tal polnud jalas isegi korralikke kingi ning tühi kõht korises ebaviisakalt, kujutles ta, kuidas ta sõidab võõrastemaja ette hiilgava limusiiniga, kujutluspilt oli täiesti konkreetne ja väga selge, kuni viimase pisi-asjani. Ning ta ei kahelnud hetkegi, et see silmapilk kord tõesti saabub. Ja ta nägi seda niisamuti, nagu kaljuseina mööda ülesroniv alpinist näeb end juba mäetipul, niisamuti nagu läbiklopitud ning uimane poksija näeb end ringis võidukana, ülestõstetud käega.

Võib-olla oli selline kujutelm naeruväärne ja teatud määral isegi lapsik, ent poolele teele peatuma jääda polnud ta loomuses. Avameelselt öeldes oli ta just sellepärast Budapestis tolle särava kasti ostnud, loovutades selle eest viimase forintini kogu honorari, mille oli viimase filmi eest saanud.

Inimesi kogunes auto ümber üha rohkem, noorukid uurisid võõrast numbrit, poisikesed ronisid peaaegu rataste alla. Keegi mainis ta nime. Palja pealaega paksuke lükkas eksponomeetri kiiruga ette ja valmistus fotograferima.

Lülitanud mootori välja, istus Maurs hetke liikumatult, mõnuga toetudes pehmele ševroonahast istmekorjule, kustutas siis tuhatoosis sigaretiotsa, lükkas «Pontiaci» ukse tähtsalt lahti ja sukeldus rahvasumma. Pea võrra teistest pikem, ühtaegu massiivne ning painduvalt sihvakas, huulil veidi ironiline, tagasihoidlik naeratus, mis näis nii kena ekraanil ja mida võis vajalikul silmapilgul niisama kergesti esile manada nagu lülitada sisse auto kaugtulesid.

Imestust nähdeldes kehtas Maurs õlgu, viipas käega ja hüüdis valjusti:

«Hello! Tervist, vana Riia!»

Teda võttis vastu morn mehenäss kinopropagandast, võimalik, et nad olid varem kusagil kohtunud, ent Maurs ei püüdnudki meelde tuletada. Sellel polnud mingit tähtsust, mehike vaatas teda nagu katoliiklane pühakuju, rääkis kohmetunult midagi Riia kinoharrastajate suurest rõõmust ja püüdis ta kandamit oma kätte saada. Maurs haaras suure seanahast kohvri siiski demokraatlikult ise, lõi elegantse inglise kitarril hooletult kaenla alla, ja «Pontiaci» võtmeid käes kõlitasdes sisenes hõljuval sportlikul sammul võõrastemajja.

Kuni administraator dokumente vormistas, näitas propagandabüroo esindaja talle afišsi, suurt ja värvilist, paljude meelitavate fotodega.

«Kõik on kombes,» noogutas Maurs mõtlikult peaga; kuulutus oli niisamasugune nagu Harkovis, üksnes ta nimi oli trükitud veel suuremate tähtedega. «Kas piletid on välja müüdnud?»

«Viimase kohani. Me tahaksime organiseerida täiendava õhtu. Muidugi, kui teil midagi selle vastu pole.»

«Tuleb järele mõelda. Esmaspäeva hommikul pean olema tagasi metropolis.»

«Vahest võiksite sõitu päeva võrra edasi lükata?»

«Edasi lükata ei saa. Nagu itaallased ütlevad: kui juba trumlil oled, siis pead keerlema.»

«Väga kahju. Ilmselt tuleb sellest loobuda.»

«Ma mõtlen seda asja: Mida te täna õhtul näitate?»

««Kardetavat mängu», «Vana kaptenit» ja muidugi «Oksjonit». Ungari filmi meil veel pole. Aga millest teie räägite?»

Mehike näis miskipärast murelik ja Maurs patsutas talle õlale:

«Olge mureta! Kõik läheb okay!»

«Võiksite jutustada, kuidas töötab Leduš.»

«Kas see pole ükskõik. Ma räägin lühidalt.»

«Tõesti? Aga inimesed ootavad. Meie kuulajatel on väga kõrge tase.»

«Pole viga. Ma parem laulan. Rääkida oskavad kõik.»

Maurs tajus vaatamatagi ümberseisjate uudistavaid pilke. Sõltuvalt peenetundlikkusest ja sellest, kuidas keegi taktist aru sai, väljendus

huvi ta vastu mitmeti: mõned uurisid teda häbelikult ja vargsi, teised täiesti avalikult, pealetikkuvalt, trügisid lähemale, käisid mööda, sosis-tasid omavahel, pistsid pead kokku, itsitasid närviliselt ja hüüatasid valjusti. Ta teeskles, nagu ei märkaks midagi, võttis rõhutatult sundi-matu ja vaba hoiaku — tegi kuuenööbid lahti, keerutas ümber sõrme kaelasidet, otsekuu igavledes nihutas supermoodsa hahkja seemisnahast kinga ninaga hajameelselt põrandavaipa.

«Noh nii,» sõnas propagandabüroo esindaja, «teie tuba on kolmandal korrusel, loodan, et olete rahul. Kui ainult müra ei sega.»

«Okay. Maaailmas on ka mürarikkamaid linnu.»

«Niisiis kell seitse. Kas tulla teile järele?»

«Pole tarvis. Püüan ise üles leida. Ikkagi endine riialane.»

«Sissekäigu juures teid muidugi oodatakse.»

Ta ei tahtnud lifti astuda, kuid heledajuukseline liftipoiss kutsus nii aupaklikult, et ei jäänud muud üle kui kutsule järgneda. Tume-puna-sest puust kast ronis nagisedes ülespoole, ninna tungis lääget lõhna, võib-olla halvast ventilatsioonist, võib-olla kuivanud vooderdusest. Ikkagi provints, mõtles Maurs, kohutav provints.

Jäänud lõpuks üksi, tundis ta ebamugavat lõõgastust, sarnast tolle seesmise tühjuse ja füüsilise rambusega, mis tavaliselt peale kippus, kui filmimisel kustusid silmipimestavad jupiterid ja operaatorid koris-tasid kaameraid.

Ta pani kohvri põrandale, heitis kitarri voodile ja läks akna juurde: ooperihoone taga puude vahel, mis lehtede langedes olid hõredamaks muutunud, läikis tuhmilt kanal, tumedas vees ujusid valged luiged ja värvilised lehed. See linn äratas temas siiski ellu mingi tobeda senti-mentaalsuse. Ehkki polnud välistatud võimalus, et süüdi oli järsk üksin-dus, millest ta oli viimasel ajal kaunikesti võõrdunud. Päris naeru-väärne, ent nüüd oli ta kord pärast paljusid aastaid ja tööpoolest üpris ootamatult jälle täiesti üksi. Ta võis teha, mida tahtis. Aga ta seisis akna juures ja vaatles linna, mida nägi niisama hästi ka suletud silmi.

Olen vististi väsinud, mõtles ta, sõit oli siiski üsna pikk ja ka magada ei saanud eelmisel ööl korralikult. Nüüd tasub see kätte. Teatud mõt-tes oli Sonjal õigus. Tarkusest pole tal iialgi puudu olnud. Eriti, kui silmas pidada tema aastaid... Vaatamata mitmeti väljapaistvale ja kirevale elukäigule, on Sonja tõeliselt alles tütarlaps, seevastu tema ei saanud end kahjuks isegi päikesepaistelise optimismi hetkedel pois-i-keseks nimetada. Tal oli juba kolmkümmend seitse turjal. Selles eas võis muidugi veel kõike sedasama mida kahekümmeselt, siiski nõudis see hoopis suuremat pingutust.

Kusagil koridori ukse ja seinte taga undas üksikuna ning nukrana

tolmuimeja. Aknast avanev vaatepilt tundus Maursile nii tuttav, et hetkeks tekkis tal isegi kahtlus, kas ta tõesti ei eksi, veendes end, et on kolm aastat ära olnud. Ta nägi silda, mis viis ülikooli, ning äkki tajus langevate lehtede lõhna, kuulis sillalaudadel oma sammude kaja ja luikede sügisest kluugutamist.

Vesi kanalis paistis tume ning paks nagu siirup. Ja taevas oli hall ja madal. Ent Riia näis siiski kodune ja toredalt avar. Isegi seesugusel ebameeldival sügispäeval, mil taevas oli hall ja puud peaaegu alasti, paelus ta mingisuguse seletamatu veetlusega.

Pesnud end kuumas vannis, tellis Maurs kaugekõne Moskvasse. Ta ei lootnudki, et saab ühenduse, ja ega tal olnudki õieti, mida Sonjale öelda, lihtsalt kena žest. *Hello, baby*, ega sa pole unustanud palavalt armastavat meest, kuidas käsi käib, jaa, jaa, ma saabusin äsja.

Aga ta polnud veel jõudnud korralikult rõivastudagi, kui juba helises telefon ja kellegi hääl, tundus, et naise oma, teatas automaadis ükskõikselt, et abonent ei vasta.

«... kas väljakutset korrata?»

«Täna, kallid, parem helistan teisele,» katsus ta naljatada, kuid kuuldetoru hargile pannes tundis, et rumal melanhoolia võtab temas üha rohkem võimust, muutes ta vähehaaval tusaseks. Vaikuse katkestas taas tolmuimeja üksik nukker undamine, ainult nüüd kostis see juba palju valjemini ja kusagil üsna lähedal.

Hetke möödudes tõrtsatas telefon veel kord. Nagu tavaliselt, ei suudeta ühendust katkestada, Riia pärib, kas olen kõne lõpetanud, mõtles ta. Kuid keegi ei vastanud.

«Kuulan,» kordas Maurs.

Mingit vastust. Keskjaamast ei võinud see olla. Tundus, nagu kuuleks ta ebaselgelt tänavamüra ja kerget, erutatud hingamist.

«Miks te ei räägi? Siin võõrastemaja. Harijs Maurs...»

Asjata. Keegi teeb nalja.

Ta peaaegu viskas kuuldetoru hargile ja naasis magamistuppa peegli juurde. On veel neetult palju aega. Konnata jalgsi mööda linna polnud tal mingit tahtmist, iga silmapilk võis hakata sadama. Niisama autoga ringi kihutada tundus naeruväärne. Muidugi, vähemalt tund tuli reserveerida lõunastamisele, kuid süüa veel ei tahtnud. Võib-olla raseerida end uuesti. Tüükad tärkasid fenomenaalse kiirusega ja reetsid halli. Kuule sina, kuulus täht Harijs Maurs, mis sinuga toimub! Kas tõesti juba vanadus? Ning miks ta valetas, et peab esmaspäeval kindlasti Moskvas tagasi olema? Kulikov võtab Rõbovi ja mitte tema. Päevselge. See oli teada juba algusest peale. «Mulle on vaja noorukit.» Ent tema käis nagu idiotot proovidel oma kaks korda päevas raseeritava

habeme ja kortsudega, mida ei saanud mingisuguse grimmiga täis paheldada. Ning ometi polnud ta välimus põlata. Kõrgem klass. Muidugi mitte mingisuguse Brovkini rolli jaoks, kus tuli magusalt ohates mööda külatänavat lonkida ja lõõtspilli vaevata. Seevastu oli ta asendamatu filmides, kus nõuti tõelist meest. Filmides, kus tulistati, lennati, kihutati autodega, ratsutati ja armastati. Lõppude lõpuks oli ta noorem mees kui Mastroianni, kui Marlon Brando. Hoopis rääkimata Yul Brynerist. Oma tõelisi võimeid polnud ta õieti veel näidanudki.

Võõrastemaja alumisel korrusel restorani kõrval asus baar, mis, kui mälu ei petnud, avati kell üks. Miks mitte juua enne lõunat klaas konjakit? Kohata mõnd vana tuttavat, vestelda. Ta tahtis olla inimeste hulgas. Minna, liikuda, teha midagi. Ükspuha mida. Ainult mitte konutada üksi ja vahtida oma kuju peeglis. Tal oli piisavalt raha, et ära osta kogu konjak, mis asus letil, ta võis lubada endale olla külalislahke ning pillav, sõbralik ja suuremeelne. Ei, tõepoolest, kapitaalne idee, istuda veidi baaris, kas või ainult siseneda korraks, nuusutada õhku ja vaadata, kuidas praegu näeb välja seal, kus ta kunagi oli kraapinud taskutest viimaseid kopikaid kokku, et juua klaas odavat veini.

Osutus, et baar oli täiesti ümber ehitatud. Sellest, mis tema mäletas, polnud midagi järele jäänud. Päris normaalne, on ju ka möödunud aastaid, mõtles Maurs, huviga silmitsedes sügava hämarusega täidetud ruumi: miilavaid punapuust paneele, pehmeid istmeid. Isegi õhk tundus teistsugune, jahe ning ebatavaliselt värske, otsekui oleks äsja põrandat pestud ja see oleks veel veidi niiske. Üksnes targeldatud kraega valges kitlis Juze toimetas leti taga niisamuti nagu varemgi.

«Tervist, Juze,» naeris ta, lehvitates harjumuslikult käega. «Kuidas käsi käib? Tunnete veel mind?»

«Teid pole kaua näha olnud.»

«Kaua küll. Ja ma jäin teile kakskümmend kopikat võlgu.»

«Mulle meeldivad inimesed, kes jäävad võlgu. Need tuletavad mind meelde.»

Ta siiski ei tundnud. Küllap vist ei tundnud. Või teeskles tagasihoidlikkust.

Maurs tellis konjakit, viskas enese ette lauale sigaretid ja otsis kaua taskutes välgumihklit. Juze naeratas vaevumärgatavalt, ulatas klaasi ja lükkas tuhatoosi lähemale.

«Palun.»

«Tänan.»

Jätkata katkenud kõnelust tundus rumal. Kui Juze teda mäletaski, siis üksnes välimuse järgi ja pealiskaudselt, niisamuti nagu sadu teisi, kes selles viirastuslikus ruumis lakkamatult tulid ja läksid. Ning küllap tal oli juba ammu kõrini kõigist nendest tuttavatest ja sõpradest, kes,

tühjendanud klaasi konjakit, muutusid järsku sõnaohtraks ja avameelseks, hakkasid puistama südant, muutusid leebeks ja vahtisid talle meelal pilgul otsa. Ainult seepärast, et nende ees oli naine, kes kohusetundest naeratas sallivalt ja lausus lahkeid sõnu. Kas kõnetanuksin teda ennist liftis või võorastemaja koridoris?

Keegi puudutas selja tagant ta küünarnukki. Maurs vaatas tagasi, ta kõrval seisis rõõmsailmeline mehevolask; mustad silmad rippuvate laugude all läikisid lustakalt.

«Harijs, ära ole uhke, anna endisele kolleegile tuld.»

See tundis teda kindlasti, selles polnud kahtlust.

Pannud sigareti tossama, silmitses mehevolask hõbedast ameerika gaasi-välgumihklit ja virildas huuli.

«Maharadža... Marudaim Rothschild! Missuguses meeskonnas sa praegu mängid?»

Maurs turtsatas naerma.

«Mina ka enam ei mängi,» ütles mehevolask. «Aga trompetit veel puhud?»

«Ei puhu.»

«Selge... Ära pane pahaks. Tantsupeol pole ma ammu käinud. Võistlustel niisamuti. Kodus on naine ja kaks lapsepõngerjat. Rütmid muutuvad. Noh, ela hästi. Pean enese minema koristama. Näe, Fredis juba laiutab uksel nagu mõni miilitsamees. Aga mina arvasin: võib-olla taod sa ikka veel võrkpalli ja puhud trompetit...»

Küllaltki meeldiv poisu, ainult reaalse ajatajuta. Ning nende ühised maestused kuulusid kahjuks liialt kaugesse minevikku. Üldse on säherduste «endiste kolleegidega» palju raskem ühist keelt leida kui võhivõorastega. Ära ole uhke! See oli nende tavaline mõttekäik, mille kindlasti kutsus esile mingi idiootlik alaväärsuskompleks. Muidugi, ei ole eriti meeldiv näha teist, kes on sinust kaugemale jõudnud. Aga miks nad kõik mõtlevad, et ta on uhke? Ning mihuke ta siis peaks olema? Alandlik? Õnnetu? Tobe, longus peaga tossike? Seepärast, et oli enese esile rebinud, teistest mööda läinud ja saavutanud seda, mida nood ei suutnud. Üksnes muinasjuttudes tasutakse vähenõudlikkuse eest kuld-krooniga, elus võibab tugevam. Tugevam, sitkem, targem. Muidugi, pärast seda, kui «Oksjonile» Veneetsias määrati «Püha Markuse Lõvi», ütlesid paljud: Maursil vedas, Maursil vedas kuratlikult. Aga mis oli enne seda, kuidas ta niisuguse vedamiseni jõudis? Selle olid juba kõik jõudnud unustada. Kõik. Välja arvatud ta ise. Ja võib-olla veel Ieva...

Maurs võpatas. Baari sisenes vanaldase mehe seltsis naine, kelle kuju tundus talle erakordselt tuttav. Kuid see polnud Ieva. Oh issard, mil-line rumalus. Mitte vähematki sarnasust.

Vahtides klaasi koldset sära, nägi ta taas end ilmetute statistide jõugus, kuulis režissööri käsklusi, operaatori sõimu; massistseenide filmimine venis pikale, üksikuid episoode prooviti arvutuid kordi, korraldati ja tehti ümber, kirjut jõuku aeti nagu lambakarja edasi-tagasi. Vahel kõrvetas päike, vahel kallas kaela vihma ja vingus kõle tuul, taevast sulas kokku maaga. Mõõduvad tuttavad imestasid ja pillasid pilkavaid märkusi. «Hei, Maurs, oled siirdunud invaliidide meeskonda või?» Ta teeskles, et ei kuule, ja neelas kibeduse alla, ent koju minnes tundis end läbipekstuna: ta polnud eesmärgile küünevõrdki lähemale jõudnud. Režissöör ei vaadanudki ta peale. Lihtsalt ei märganud.

Kohalik filmistuudio vorpis oma vähenõudlikkuses kehvi, kroonulikke filme. Ilmselt midagi siiski otsiti, midagi taheti, kuid tavaliselt puudus algatusvõime või julgus. Sealjuures oli ta prohvet omas kodus. «Maursile roll? Issand küll, aga ta pole ju näitleja, ta pole mänginud isegi isetegevuses.»

Alles pärast kolme aastat — kolme pikka aastat — õnnestus tal lõpuks endale roll kätte võidelda. Ja ka ainuüksi seepärast, et saksa ohvitser pidi juhtima autot. Muide, ta nägu näidati vähem kui saabast gaasipedaalil. Pärast seda tuli nārune televisiooni reklaamfilm, kus ta algusest lõpuni pidi vees sulistama — isegi meelde tuletada oli kõhe. Ja taas episoodilised osad, taas massistseenid: keegi mõõduja, keegi töötu vabrikuvärvast, keegi suvitaja rannas.

Otsekui uppuja vajus ta ja kerkis puhuti veepinnale, aga millestki kinni haarata, kuhugi toetuda polnud, ning ta tajus uuesti — lõpma-
tult nii kesta ei või, hakkas kaduma usk, kahanes jõud.

... Tookord oli ta juba leppinud mõttega, et ei tõuse enam pinnale: ta ei tundnud ei kibedust ega tuska, üksnes õelat, sadistlikku enese-
piinamise rõõmu, otsekui tasudes saatusliku selguse ja külmaverelisu-
sega, millega ise tallas jalge alla kunagised lootused, kellelegi kätte
tehtud ülekohtu eest. «Kilbi ja mõõga» kallal oli ta töötanud peaaegu
terve kuu, ent ainult üks kord võis ekraanil näha ta kukalt. Lahku-
nud orkestrist, meeskonnast minema kihutatud, jõi ta juba kolmandat
päeva ühiselamust väljatõstmise puhul — pesemata, habemesse
kasvanud, muserdatud ja kortsus.

Ta ei mäletanud selgesti, kuidas ta Ievaga kokku sattus, umbes nii,
nagu mõnikord armsad koerakutsikad hakkavad järele sörkima ega
jää maha, vaatavad silma ja liputavad saba. Tüdrukul oli seljas hele
kleit ja õlgu katsid käharad juuksed, väike nösunina näis sõõrmete
ümbert naljakalt punane, teda vaevast nohu. Ieva oli kaheldamatult
kena, nii kaunis, et ta märkas teda isegi mustast pessimismist vaeva-
tuna, ja otsekui kiuste, tehes kõige jõledamat võllanalja, otsustas ta
paluda tüdruku tantsima. Nad läksid vaikides restorani suurde saali.

Hiljem, hoides Ievat oma käte vahel, värviliste tulede valguses ja sentimentaalsete muusikahelide mõjul sündis temaga midagi — ootamatust heldimusest haaratud, tunnistas ta Ievale, et on kõige õnnetum inimene maailmas, ja palus, et tüdruk teda täna öösel maha ei jäta, sest muidu on väga võimalik, et ta hüppab rõdult alla või poob enese trepiruumis kaelasidemega üles.

Baari nad enam ei läinud. Ieva hoidis oma sõrmi ta palavas pihus, kui järgmise tantsu alates kustus saalis tuli. Ta suudles tüdrukut, ning anduv, usalduslik leebus, mis teda tavaliselt vihastas, tõstis seekord imepäraselt ta meeleolu.

Õösel, kui ta läks Ievat saatma, sadas esimest lund, ning teisel hommikul, ärgates kusagil Vana-Riias kõrgel-kõrgel kivikatuste ja säravsinise taeva lähedal, kuulis ta veepiiskade kevadist tilkumist aknalauale: lumi sulas. Ieva oli juba läinud — ta töötas arvutuskeskuses operaatorina, ent lauale oli jäetud hommikueine, ja kortsunud püksid lebasid triigituna toolikorjul. Ieva oli jätnud ka uksevõtme. Ta võis minna ja tulla millal aga tahtis. Ja alati oli tema jaoks laual hommikueine ja õhtul õhtusöök.

Ieva ei sarnanenud ühegagi neist tütarlastest, keda ta seni oli tundnud, talle meeldis paigata ja pesta; laupäeviti küpsetas ta pirukaid. Ent poiss ei saanud millalgi aru, mida tüdruk mõtleb — ei siis, kui naeris ja tantsis, ega siis, kui järsku tardus akna juurde ja vahtis ööpimedusse või hommiku-udusse selle taga. Tavaliselt Ieva nuttis ja turtsus, kui oli õnnelik, ning ta väike nösunina muutus sõõrmete juurest punaseks. Ta teadis seda ning häbenes, kattis näo pihkudega ja hõõrus rusikatega, nii et nina muutus veel punasemaks, õhetasid ka põsed ja heledad silmakulmud.

Ievat meenutas ta sageli. «Mulle meeldivad inimesed, kes jäävad võlgu,» ütles Juze. «Need peavad mind meeles.» Kas tõesti tundis ta end Ieva ees võlglasena?

Arusaadavalt, tookord, kui Niina, märganud teda filmimiskohas vana Börsi juures, hakkas kekutama nagu noor tütarlaps ja kaukaasia Eisenštein pidi ta tahes-tahtmata võtma MacDavidi osa täitja dublandiks, tuli Moskva-sõit nii järsku, et ta ei leidnud mahti Ievaga hüvastigi jätta.

Aga see oli suur samm edasi ja õieti ta karjääri algus. Ta oli uhke oma võimele kaaluda situatsiooni kainelt, sealjuures teadis ta tavaliselt selgesti, mida tahab. Tookord oli peamine sattuda Moskvasse, rebida end välja avaramatesse vetesse, sattuda keskstudio paviljonidesse, viibida silmapaistvate režissööride vaateväljal.

Ta arvestus osutus õigeaks. Kaukaasia Eisenšteini film, nagu seda oodata võiski, hajus jälgi jätmata, kuid helilindistamise paviljonis mär-

kas teda Žukovski. «Oksjonil» oli menu, see tekitas tõelise sensatsiooni. See polnud õnnestumine, vaid plahvatus, mis ühe hetkega paiskas ta nii kõrgele, et väga paljud — ja algul ka ta ise — ei adunudki õieti, mis on toimunud. Žukovski ei suutnud saavutatud aust tänini toibuda ja polnud pärast «Oksjonit» enam ühtki filmi alustanud — teda tabas omamoodi loominguline halvatus. Tema, Harijs Maurs, aga kasutas saadud kapitali rahulikult ning külmavereliselt ära, et tungida veel kaugemale. Osavõtt Nõukogude—Prantsuse ühistööst oli üksnes hoovõtt, ka roll Ungari filmis ei olnud hoopiski see, mida ta süda ihaldas. Ent Budapestis toimunud võtete ajal oli ta jõudnud õnnelikult abielluda Sonjaga, ning uus perekondlik olukord lõi tohutud võimalused. Alles nüüd avanes maailm ta ees tõeliselt. Kõik oli veel ees, igal juhul võis ta naastes rahul olla.

«Haroš,» ütles Maurs, «teie juures on väga tore, aga joodetud kaamelid peavad edasi liikuma.»

«Kahju,» lõi Juze graatsiliselt arvelaua kettad ühele poole, siis aga taipas, et polegi, mida kokku arvata: «Palun tulge sagedamini!»

Maurs tasus arve, võttis nööpaugust nelgiõie, kinkis Juzele ja väljus baarist rõhutatult aeglase, kuid siiski elastselt reipa kõnnakuga, taju-des heameelega, et valitseb täielikult iga oma liigutust ja et Juze, samuti kõik teised ruumis viibijad lihtsalt ei saa, ei suuda temalt pilku ära pöörata.

Järsku turgatas talle meelde, et seesugust vaatepilti oli ta juba näinud mingisuguses Idamaa filmis. Meie näitlejad ei hinnanud piisavalt liigutuste külgetõmbejõudu, eks seepärast jäidki hallideks ja tähelepandamatuteks. Ses mõttes oli ta palju õppinud lihvitud Yul Brynnerilt ja šarmantselt Brandolt, lõppude lõpuks olid need üsna lihtsad nõksud.

Lõunasöök venis pikale, restoran oli täis, ettekandjad töötasid aeglaselt. Kõnekas lauanaaber osutus Kiievi ajakirja kaastööliseks, juhuslik viisakus pöördus intervjuuks: kas tahaksite töötada ka teatris, mis te arvate televisiooni ja kino vahekorra, millega tegelete vabal ajal? ... Hiljem pildistas ajakirjanik teda vestibüüli trepiastmeil ja väljas «Pontiaci» juures. «Ma pole küll elukutseline fotograaf,» sõnas korrespondent, «aga loodame, et pildid õnnestuvad. Kirjutist filmitähest peavad igatahes ilustama ka fotod.»

Kell kuus hakkas Maurs peoõhtuks valmistuma. Keegi Vilniuse juut oli õmmelnud talle võimsa smokingi uusima Rooma moe järgi. Muidugi võis Riias väga hästi ka smokingita läbi saada, kuid tal ei tulnud mõttessegi üksnes seepärast loobuda oma põhimõtteist ja mängida tagasihoidlikku. Need, kes just seks otstarbeks õhtu ohverdasid ja pileti ost-

sid, tahtsid kahtlemata näha midagi ebatavalist, millest homme teistele jutustada, kunsti ning kuulsuse tippu, tavalisele surelikule kättesaamatut, veetleva kunstimaailma esindajat. Nad tulid imetlema «tähte», oma unelmatemaailma sangarit, keda ihaldasid jumaldada, kõigeiks võimalist ja kõike suutvat olevust. Elu statiste numbri järgi ömmeldud standardülikondades nägid nad päevast päeva tänaval, trammis, trollibussis, kauplustes, majavalitsustes, polikliinikutes, iseteenindussööklatel, elukondlike esemete laenutamise punktides.

Kümne minutiga oli Maurs korras, ehkki sidus kolm korda kaelasidet ja muutis kolm korda lahku juustes. Aega oli veel küllalt. Miks ta nii sageli kella vaatas? Erutuseks polnud vähimatki põhjust, aga ometi tundis ta, et muutub vähehaaval rahutuks: häälestas kitarril, proovis häält. Istuda ka ei võinud — ei tahtnud pükse kortsutada. Smoking klammerdas teda otse idiotlikult, liigutused tulid tahtmatult järsud ja tahumatud.

Täpselt kolmveerand seitse väljus Maurs võõrastemajast. Tibas rōsket, udutaolist vihma. «Pontiaci» piirasid üha uudistajad. Ta kuulis sosistatavat: «Maurs... Maurs... Ausōna, see on tema...»

Ohvitseride majani oli sõita vaid minutit viis, mitte rohkem. Mōōda aknaid veeres alla vārelevaid piisku, kojamehed liikusid ühtlaselt. Mārg asfalt läikis eredalt punaste pidurdustulede paistel. Igalt poolt surusid ligi suured, mārjad ja mārduunud autod.

Sissekäigu juures ootasid klanitud poisid tūtarlapsi, entusiastid otsisid ōhinaga ūleliigseid pileteid. Propagandabūroo mehike jooksis vastu, suur vihnavari kās.

Vestibūūli kristall-lūhtrite heledas valguses sagiti ja trūgiti.

Ākki mārkas Maurs kolme sammu kaugusel enesest Ievat. Andnud āra palitu, korraldas ta peegli ees juukseid. Ning tūdruk omakorda mārkas peeglis ka teda. Maurs kohmetus hetkeks, teadmata, mida teha, aga toibus otsekohe, vōttis valjusti naerdes Ieval ōlgade ūmbert kinni ja suudles ta mōlemat, veel niisket ja jahedat pōske.

«Hello, Vaa! Keda ma nāen! Sa tūnned huvi kino vastu?»

Tūdruk oli ōhetav ja vārsk. Ta pārani silmad sārased. Hetkeks liibus Ieva ta vastu.

«Mārkasin juhuslikult kuulutust...»

«Jāid reklaami ōnge otsa.»

«Teatud mōttes. Kuidas kāib sinu kāsi?»

Maurs kehtas pōiklevalt ōlgu, uhkeldamine tundus rumal. «Noh, nii. Kuidas kunagi... Hāsti...»

Ta tūnti muidugi āra, nende ūmber kogunes ūha rohkem inimesi, mōned otsisid juba vālja programmi ja pliiatsi; iga ta liigutust jālgi, iga ta sōna kuulati.

ZIGMUNDS SKUJINS

«Sa oled ju kuulsus . . .»

Ta naer kostis vististi liialt kunstlik.

«Ma lugesin, sa olevat abiellunud ungarlannaga.»

«Tead, juhtus. Endalgi raske uskuda.»

«Fotol näib ta väga noor.»

«Täna komplimendi eest. Noh, ja kuidas sina?»

Ieva nihkus veidi eemale.

«Ka mina olen abielus.»

«Tõesti? Kellega?»

«Sa ei tunne. Ta on insener, töötab meie keskuses.»

Maurs turtsatas veel kord naerma. Propagandabüroo esindaja vaatas kella.

«Noh vaata, kui huvitav. Kes oleks võinud seda arvata . . .»

Tüdruk noogutas.

«Meeldiv üllatus . . . Noh, ela hästi! Võib-olla kohtume väljumisel uuesti.»

«Võib-olla.»

Ieva jäi peegli ette, Maurs ruttas mööda marmortreppi üles.

Algus lükkus veidi edasi — mikrofonis katkes hääl. Publik võttis ta vastu vaimustava aplausiga. Ta lausus neidsamu sõnu, mida ta sellistel kordadel oli paljudes linnades ja mitmesugustele inimestele ütelnud, viipas tervituseks ja näitas, et embab kõiki. Hoolikalt ettevalmistatud, korduvalt esitatud osa ei tekitanud mingeid raskusi. Ning seekord tundis ta enese imestuseks tõesti rõõmu, seda kohmetama panevat ülevust, mida ta tavaliselt üksnes näitles.

Kuni rääkis propagandabüroo esindaja, jälgis Maurs hoolikalt, rida realt saali, Ievat siiski ei märganud, nähtavasti istus ta kusagil kõrval või saali viimastes ridades, kus rahvamassi pead hajusid hämarusse. Aga ta teadis, et Ieva on siin, ning sellest talle piisas. Jääda märkamatuks — see oli Ieva eriala. Ta ei tikkunud ialgi esile ega meenutanud end. Kõige mugavam tütarlaps maailmas, ilma igasuguste pretensioonideta. Mitte naine, vaid võlur, kes ilmub just õigel silmapilgul ja hajub jälle siis, kui pole enam hädavajalik. Ning siiski on ta siia tulnud — see tähendab, et pole pahane ega mõtle halba. Niisiis on kõik korras. Ja tema lollike vaevas veel südant, targutas teab millisest võlast.

Ning miskipärast meenus talle, et isegi voodis ta kõrval magas Ieva kuidagi teisiti kui teised naised, keda ta tundis, justkui tähelepanematu, täiesti kaalutu, imevaikselt ja rahulikult. Mõnikord öösel ärgates aetas ta käe Ieva rindadele, et veenduda, kas ta hingab. Ning ta heledad juuksed lõhnasid üha kummeli järele. Maursile meenusid unised liigutused, kui Ieva peegli ees oma juukseid kammis, ja nüüd teadis ta juba üsna selgesti, et Ieva ei saa kuhugi kaduda.

Too oli Ieva, kes talle ennist võõrastemajja helistas, kuid ei rääkinud. Tõepoolest idiot, et ta otsekohe nii lihtsat asja ei taibanud. Kõige puhtam Ieva käekiri. Ainult nii võis ta toimida, ainult nii ja mitte teisiti. Ta nägi Ievat automaattelefoni kastis vihmapiiiskadest kirju klaasi taga, külmunud, erutatud, punaste ninasõõrmetega.

Maurs mõtles toredale õhtule, mille nad veedavad, kui lõpeb see tohuvabohu. Kõige parem oleks sõita linnast välja — randa või «Sēnitesse», kus neid keegi ei tunne. Ning pärast seda? Viia Ieva võõrastemajja oleks siiski vististi riskantne. Noh, pole viga.

Saalis kustus tuli, hakati demonstreerima katkendeid filmidest.

Vaheajal, jalutades riietusruumis ja pahvides sigaretti, teatas Maurs propagandabüroo esindajale, et on ümber mõtelnud ja jääb Riiga vähemalt viieks päevaks.

Teises osas jutustas ta lühidalt ja segaselt Budapestist, soovis kõigile head tervist ja laulis viis laulu. Kõige paremini õnnestus kellade valss filmist «Vana kapten», mida filmis tea mispärast tema asemel piiksus too õnnetu eunuhh Sima; praegu muidugi midagi selletaolist ei juhtuks. Viimasel laulul vusserdas ta lõpu, võttis liiga kõrgelt ja häääl hakkas kähisema, aga otsustades aplausi järgi ei pannud ükski seda tähele; lõppude lõpuks, mis tähtsus sel on, kas veidi kõrgemalt või veidi madalamalt, Harijs Maurs laulab, nagu talle meeldib.

Ta viivitas riierteruumis meelega veidi kauem, mõistes, et tungil täis treppidel võideldes kulub Ieval all palju rohkem aega kui temal, kes väljub teenistusuksest.

Kui ta lõpuks, roosikimp ühes ja kitarr teises käes, alumisse vestibüüli ilmus, oli suurem rahvasumm juba hajunud.

Ta märkas otsekohe Ievat, kes seisis sealsamas kus ennist — peegli juures; võinuks isegi arvata, et ta pole sellest kohast üldse kuhugi liikunud.

«Hello, Vaa! Kus sa istusid? Saalis ma sind ei näinud. Tead, seal üleval kaotasin ma igavusest peaaegu meelemärkuse. Sa pole veel palitut saanud? Silmapilk!»

Ta võttis tüdruku käest numbri ja läks riidehoidja juurde. Järjekorras seisjad lahknesid aupaklikult, temalt pilku laskmata, neile oli see veel üks etendus lisaks.

«Tütarlaps, kui teil raske pole, ulatage mulle see palitu!»

Kuni riidehoidja sukeldus rõivalabürindi sügavustesse, vaatas Maurs Ieva poole. Too näis rumalalt hämmeldunud, pigem murelik kui uhke.

«Sa nägid asjatult vaeva,» sõnas ta, kui Maurs tagasi tuli, «ma oleksin ka oodata võinud.»

«Pole, mida oodata, elu on lühike. Sõitkem.»

«Täna. Lähen jalgsi.»

«Noh tead . . . Olen täiesti sinu käsutuses. Me pole kaua kohtunud.»

Ieva vaatas talle silma.

«Täna. Olgu peale.»

«Ei, tõepoolest!»

Ieva raputas suletud huulil pead ning see nõudis temalt, nagu näis, suurt pingutust.

Nende kõnelus huvitas kõiki väga, piirajate rõngas tõmbus kokku nagu silmus. «Läki,» võttis ta tüdrukul küünarnukist kinni. «Siin pole õige koht. Istugem vähemalt autosse. Räägime paar sõna. Tookord lahkusime nii rumalasti.»

Ta uskus raudkindlalt «Pontiaci» maagilisse mõjusse. Kui tüdruk sellesse istub, on kõik korras, mõtles ta autouust lahti keerates. Hõbedane limusiin näis elektritulede valguses imetore.

«Paar sõna. Palun sind . . .»

Tüdruk sisenes autosse. Maurs hakkas otsekohe sõitma, taipamata kiiruga isegi, kuhu.

Ieva vaatas liikumatult aknast välja.

«Pea kinni,» sõnas tüdruk, «ma lähen siiski maha.»

«Miks?»

«Niisama.»

«No küll on nali.»

«See on mõttetu,» sõnas tüdruk. «Mis olnud, see olnud. Millest peak-simegi veel rääkima.»

Maurs hakkas naerma, rõõmuta, kibestunult.

«Kümne minuti pärast ootab mind mees,» ütles Ieva ikka välja vaadates.

«Ja see on nii tähtis?»

«Jaa . . . Ma arvan küll.»

Maurs peatas auto liiga järsku. Ieva kaldus ette ja haaras ehmunult kinni istme seljatoest.

«Hüva,» lausus mees, «olgu. Palun vasta ainult ühele küsimusele ja võimalikult ausalt: kui kõik olnuks vanaviisi, kas sa jääksid?»

Tüdruk pööras pea veel rohkem kõrvale.

«Jaa. Küllap jääksin.»

«Aga nüüd sa lähed?»

«Jah, lähen.»

«Ära ole naljakas.»

«Ma juba ütlesin, pole vaja . . . Pole mõtet.»

Väljas sadas ikka veel. Vastu akent paiskus üksluiselt peeni läikivaid piisku, mis väreldes alla veeresid. Kojamehed käisid naksudes edasi-tagasi.

Ta võttis Ieva lõua käte vahele ja pööras tütarlapse näo peaaegu toorelt enda poole.

«Ieva,» ütles ta, «milline õudne tobedus.»

Temaga sündis midagi seesugust, mida ta ei olnud kunagi ette näinud ja millest mõistusega polnud võimalik aru saada. Istudes muga-val nahktoolil, haaras teda üha rohkem tunne, nagu oleks teda piinakambris üles poodud, tinapomm jalgade küljes. Temas tõmbus kõik viimase soone ja kõõluseni pingule, venis välja ja hakkas siis kord-korralt katkema ja rebenema, otsekui poleks ta inimene, vaid ülemäära pingestatud köis. Osutiskaala valguses nägi ta Ieva pärani silmi, tajus sõrmeotstega ta siledat nahka, sassis juukseid, mis lõhnasid kummeli järele, ning siis hajus see kõik, oli taas öö ja sadas esimest lund. Ning oli ainult Ieva ja ta hingus, segunenud arutu sosinaga. Ja hele hommik punaste kivikatuste kohal, ja kevadine jääpurikate kõlksumine aknalaudadel.

Ja nagu oleks ta pärast pikka ekslemist mööda tänavaid ja pimedaid ruume üles leidnud lüliti ja süüdanud tule, nägi ta esmakordselt seda, mida oli seni üksnes puhuti ebaselgelt aimanud. Ta ümber valitses kohutav tühjus. Ning ta jooksis selles tühjuses ja kogu aeg püüdis kedagi, katsus tabada. Komistades ja kukkudes, järelejätmatult, peatumatult.

Ja oli ükskõik, jooksis ta oma jalgel või sõitis hõbetatud kastiga, see ei muutnud midagi. Tal polnud ei kodu ega kodumaad ega sõpru. Ta oli kõigest mööda jooksnud, oli kõik maha jätnud ja mööda teeääri laiali puistanud. Ievast olid talle jäänud vähemalt mõned meeldivad mälestused. Sonjast polnud neidki, ainult mingisugused idiootlikud telefonikõned.

Aga tal oli turjal juba kolmekümne kaheksas aasta, habemetüükad tõmbusid hallikaks, näole tekkisid kortsud. Kulikov võttis suure diversioonifilmi jaoks siiski Rõbovi ja mitte tema. Kui kaua ta veel ratsutab, tulistab ja armastab? Ent karakterosadeks ta ei sobinud, sellest ei tarvitsenud unistadagi... Küllap ta mõnda aega veel midagi suudab. Kuid loota suuri tulemusi...

Muidugi võib ta sõita ringi, laulda ja kohtuda vaatajatega.

«Ieva,» kordas ta, «milline õudne tobedus...»

Tüdruk tõstis üles mõlemad pihud ja puudutas oma peente lapselike sõrmedega mehe kätt.

«Võib-olla...» lausus ta, «aga nüüd pean ma minema.»

«Väga kahju.»

«Ma ei lootnudki enam, et me veel kunagi kohtume,» jätkas Ieva. «Sa laulsid väga hästi. Ja näed kena välja.»

Maurs hakkas naerma. Ta tundis isesugust jõuetust, mis nõõris kurgu kinni ja tumestas pilgu.

«Ma võin sind kohale sõidutada.»

«Ei, tänan. Siinsamas...»

Ta surus pihus tüdruku sõrmi ja suudles teda kiiresti. Ieva lükkas juba käega autoukse lahti. Kurat küll, mida ta's veel ootab. Kui ta otsekohe ära ei lähe...

«Ela hästi! Tšao! Tänan, et tulid,» sõnas Maurs, ja talle tundus, et pingutas näole isegi midagi oma tavalise naeratuse taolist.

Uks langes tumeda mütsuga kinni. Haaranud tugevasti rooli, käivitas ta palavikuliselt mootori, sööstis jaamast mööda ja keeras Daugava kalda poole. Silmade ees hõljus kahvatu udu, mis vähehaaval tõmbus üha tihedamaks.

Võõrastemaja ees oli tema auto koht hõivatud. Ta sõitis veidi kaugemale ja lülitas järsu tõmbega sisse tagasikäigu. «Pontiac» oiatas ja hüppas üles, põrkas siis millegi vastu. Metall ragises lõikavalt. Post, sähvatas peas mõte, kuid ta ei pidurdanud, vaid aina surus autot tagurpidi, kummalise rõõmuga, kuulates peaaegu füüsilise naudinguga, kuidas hõbetatud plekk murdub, ragiseb ja pudeneb.

Siis saabus vaikus. Harijs Maurs kuulis vihma monotoonset sabinat auto esiklaasil. Paigale tardunud kojameestest mööda, värvudes ja helgelses reklaami punaste tulede valguses, nirisesid piisad väreldes ikka allapoole.

Läti keelest tõlkinud KARL ABEN

Tiit Merenäkk

ALATSKIVI

1

palavikuline läige
mu silmis ei kao
aina ahnem
olen uudistama
päevade lendu
läbi liivimaastiku

ise nooremaks
ja vanemaks saades

2

päris aimatav
on nende saabumine
tammede ja vahtrate
heinamaalt
karikakrakimbuni
Liivi haul

meeleolud

leian
neid silmadest
mu ümber

3

nüüdsama
kuulsin augustiöö
ritsikate sekka

TIIT MERENÄKK

seda kohinat
seal kaugemal
kus järv
ikka seesama järv
seisab tuuleroosis

*

lipsab läbi
männikumaastiku
õhtune liinibuss
siin-seal peatustes
pudeneb suuri ja väikeseid
külavaheteedele
töölt ja linnast ja koolist

lumeräitsakates taevas
teatab TALV
üle rannakarjamaade tuul
teatab TALV

meri võtab vaikides
lumesaju vastu

veel ei külmu
kuigi saabub üha rohkem
pakasega pakutavat lund

koduukse ees
vaadatakse veel kord
merele

SÜDATALV

Vaata, kargud!
Olen pealtnägija,
keda puudutatakse
lapse heleda häälega,

kellel on ainult lisada
kõikvõimalikele muredele,
mõistmistele ja õnnetustele
o m a arvamus.

Vihma tuleb alla
õhku ja akent mööda.
Missugune meenutus
saab seekordki
õnnelikum olla.

Sealtpoolt läksime,
siitpoolt tuleme.

VARBLASE ÕHTU

tuules heitlev puuks
paistab aknast
vihast värvusäutsu
kuulen räästas

selline ta on
see tema saatusepilge
vaheldumisi präänikuid
ja pabulaid peenestada
ning kasse karta

ta sõjakisa
ei võeta juba ammu
enam tõsiselt

ERICH FROMMI UTOOPIA

PSÜHHOANALÜÜS on kurikuulus, kuid mitte homogeenne. Tänapäevani mõjukaima freudismi kõrval on selle tuntuim suund nn. neofreudism ehk humanistlik psühhoanalüüs. Neofreudistid (E. Fromm, K. Horney, H. S. Sullivan, A. Kardiner jt.) on püüdnud ületada S. Freudi rajatud teooriale iseloomulikku biologistlikku ja mehhanistlikku piiratust. Olulisim erinevus on vahest see, et kui freudist peab kodanliku ühiskonna «keskmist inimest» normaalseks, siis neofreudisti arvates ei tähenda võime häireteta sotsiaalselt funktsioneerida veel kaugeltki tõelist tervust. Inimese ebatervuse põhjusi näeb neofreudism eelkõige ühiskonnas.

Käesolevaga püütakse lühidalt refereerida tuntuima neofreudisti E. Frommi vaateid. Kättesaadavaist kriitilistest käsitlustest on põhjalikemad V. Dobrenkovi «Неофрейдизм в поисках «истины»» (Moskva, 1974) ja ameerika marksisti H. K. Wellsi psühhoanalüüsi-kriitika (Г. Уэллс, Крах психоанализа. От Фрейда к Фромму. Moskva, 1968).

ERICH FROMM on sündinud 1900. a., õppis Heidelbergi ja Müncheni ülikoolis, töötas mitmeis psühhoanalüüsi instituutides, sai 1923. aastal filosoofiadoktori kraadi. Pidades inimese ja ühiskonna uurimisel tähtsamateks Marxi ja Freudi õpetust, kujunes ta nn. Frankfurdi koolkonna liikmeks. Fašismi eest põgenes Fromm Ameerika Ühendriikidesse, kus 1941 ilmus tema esimene ja vist üldse sisukaim raamat «Põgenemine vabaduse eest» («Escape from Freedom»). Ilmselt just siit on pärit nüüd nii populaarne termin «eskapism». Ent populaarseks ei saanud mitte ainult sõna: mitmed Frommi teosed on muutunud «ühiskonnakriitilisteks bestselleriteks». Praegu on Fromm professor Mehhiko ja New Yorgi ülikoolides.

Freudi ületab Fromm eelkõige kahes punktis: 1) psühholoogia põhiküsimus ei ole instinktide mahasurumine või rahuldamine, vaid pigem indiviidi suhe maailmaga; 2) inimese ja maailma vaherkord on pidevalt muutuv, mitte staatiline nagu Freudil. Tuleb vahet teha üldinimlike tungide ja inimesi erinevaiks muutvate, sotsiaalse arengu tulemusel tekkinud tungide vahel. Et inimesel on teatud tungid, on bioloogiline fakt, see, kuidas ta neid rahuldab, oleneb ühiskonnast. Viimane ainult ei suru maha, vaid ka loob. (Freudi ja Frommi üsna ülevaatliku võrdluse annab ortodoksse freudisti J. A. C. Browni raamat «Freud and the Post-Freudians».) Fromm hindab Freudi alusepanijana teadusele inimese irratsionaalsusest. Freud näitas, et irratsionaalsetel nähtustel on oma seaduspärasused, mistõttu neid ei saa alati ratsionaalselt mõista. «Isegi kui liibidoteooria kui selline on väär, väljendab see sümboolselt üldisemaid nähtusi: et inimese käitumine on jõudude

tulemus, mis — kuigi neid tavaliselt sellistena ei teadvustata — motiveerivad ikkagi inimese tegusid...» (Tsit. В. Лейбин, Конформизм и респектабельность психоанализа. — «Вопросы философии» 1972, nr. 4 järgi.) Fromm leiab, et eriti oluliselt laiendas inimese teadvust Marx, tuues neid varjatud jõude päevavalgele. Ta peab Marxi Freudist tunduvalt sügavamaks mõtlejaks, lisades, et ta ei mõistnud ainult piisavalt irratsionaalsete joonte võimukust inimeses. Freudi suurimaks õnnetuseks peab Fromm seda, et ta iial ei suutnud ületada oma klassipiiratud teooria on suuresti 19. sajandi keskklassile iseloomuliku kogumis- ja säilitamisvaimu ekvivalent. (Psühhoanalüüsi tekke ja arengu põhjaliku analüüsi annab Fromm essees «Sigmund Freudi missioon».)

Frommi teorias on tõepoolest Marxi õpetuse märkimisväärsed mõjusid, eriti mis puutub võõrandumisprobleemi käsitusse Frommi varasemais töis. Kummatigi on ta marksismist väga kaugel, tõlgendades Marxi peaaegu eksistentsialistina või neofreudistina. Nagu nii mitmedki temasarnased, toetub Fromm peamiselt «noorele Marxile», leiab, et «Kapitali» pole veel keegi lõpuni mõistnud, et Marx ei jõudnud oma teooria viimaste konsekventsideni jne.

V. Dobrenkov märgib, et osutades erilist tähelepanu psühholoogilisele faktorile ajaloos, tähtsustab Fromm selle üle ja seetõttu kaotab inimese sotsiaalse loome ajaloolis-konkreetses sisu. Ta asendab ajalugu loova aktiivse konkreetse inimese abstraktselt psühholoogilise «inimloomusega üldse». Nii kaitseb ta «proletaarlaste huvide asemel inimloomuse huvisid, inimese huvisid üldse, sellise inimese huvisid, kes ei kuulu ühtegi klassi, kes ei kuulu üldse tegelikkusesse, vaid ainult filosoofilise fantaasia udusesse taevasse». (K. Marx ja F. Engels, Kommunistliku partei manifest. Tallinn, 1966, lk. 59.) Fromm kuulub niisuguste filosoofide hulka, kelle kohta Marx ja Engels «Saksa ideoloogias» kirjutasid, et indiviidides nägid filosoofid «ideaali [---], mille nad nimetasid «Inimeseks», ning kujutasid kogu [---] arenguprotsessi «Inimese» arengu protsessina, kusjuures seni igal ajalooepohhil eksisteerinud indiviidid asendati tolle «Inimesega» ja kujutati teda ajaloo liikumapaneva jõuna. Seega vaadeldi kogu ajaloolist protsessi «Inimese» enesevõõrandamise protsessina [---]. Sellise ümberpööramise, tegelikest tingimustest abstraherimise tulemusena võimalduski muuta kogu ajalugu teadvuse arengu protsessiks.» (К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., к. 3, Москва, 1955, lk. 69.) Frommi erinevus neist filosoofidest on ainult selles, et ta ei apelleeri teadvusele, vaid teatud psüühilistele nähtustele, märgib Dobrenkov.

Fromm leiab, et muutmaks maailma, tuleb eelkõige loobuda (!?) igasugusest «konkreetselt eetikast»; inimese ainus pääsetee on «universaalse eetika» järgimine. See loobumine on teostatav radikaalse murrangu esilekutsumisega inimeste teadvuses, arvab Fromm. Inimese «päästjaks» võiks olla Frommi rajatud «humanistlik psühhoanalüüs», mis, vabastanud alateadvusliku inimeses, aitab temas võidule kõik hea ja laseb tal tõusta vastuoludest kõrgemale. Frommi teooria tugevam külg on nüüdse kapitalismi terane kriitika. Pärast kriitikat tuleb utopia. Selle utopia keskmeks on veendumus, et mõningais idamaa filosoofilis-religioossetes süsteemides alateadvusliku avamise teel

tohutute vaimujõu pingutustega saavutatav harmoonia on tähenduslik ja rakendatav ka Läänes,

EKSISTENTSIAALNE LÄHTEKOHT on Frommi õpetuse iseloomulikuid jooni (Freudi ja Marxi mõjustuste kõrval). «Inimene ilmub siia maailma enese tahtmata ja eemaldatakse jälle enese tahtmata [---]. Ta peab oma elu elama, mitte lihtsalt ei ela seda. Ta on looduse sees, ent ületab loodust; ta tunnetab iseennast ja see oma eraldatuse tunnetamine paneb teda end tundma talumatult üksikuna, kadununa, jõuetuna [---]. Sünnihetkel seab elu inimesele küsimuse, ja sellele küsimusele peab ta vastama. Ta peab sellele vastama igal hetkel [---]. See küsimus kõlab: kuidas ületada kannatust, ahistatust, häbi, mille loob eraldatustunne, kuidas leida ühtsust iseene, kaasinimese, loodusega? [---] Küsimus on alati üks. Vastuseid on aga mitu, öieti küll on neid ainult kaks. Üks tähendab eraldatuse ületamist ja ühtsuse leidmist sel teel, et langetakse tagasi seisundisse, mis eksisteeris enne, kui tunnetus üldse tekkis, s. t. enne inimese sündi. (Viimast sümboliseerib Frommi arvates kõige paremini Eedenimüüt.) Teine vastus on täielikult sündida, arendada oma tunnetust, oma mõistust, oma armastusvõimet sellise piirini, kus ületatakse egotsentriline piiratus ja saavutatakse uus harmoonia, uus ühinemine maailmaga [---]. Sünd ei ole akt, vaid protsess. Elu eesmärk on selles, et täielikult sündida, ehkki tema tragöödia on selles, et enamik meist sureb niimoodi sündimata. Elada tähendab iga hetk sündida.» (E. Fromm, *Psychoanalysis and Zen-Buddhism*. — *Zen-Buddhism and Psychoanalysis*.)

Väliselt on Frommil eksistentsialismiga ühine ainult lähtepunkt. On ju eksistentsialistil vaid üks valik, või õigemini, lõpmata palju valikuid. Sisuliselt on too üks valik üsna sarnane Frommi «teise vastusega». Teiselt poolt — Fromm ei lepi üksilduse ja võõrandumisega, nagu teeb eksistentsialism. «Pattulangemise» käsitamine võõrandumisenäna ühendab Frommi eriti kristliku eksistentsialismiga ja, nagu rõhutab I. Narski, tähendab seda, et võõrandumist võetakse inimloomuse esmase omadusena ja see muutub nii maisest inimesest lahutamatuks.

Eksistentsi küsimusele positiivselt vastamisega saavutatakse tervus, mis Frommi arvates tähendab eelkõige kooskõlas olemist «inimese loomusega». Kui Freud vaatles «inimloomust» bioloogilisena, siis Fromm näeb seda «spetsiifiliselt inimlikuna». Kriitikuil on õigus väita, et «inimloomuse» küsimuses pole Frommi vaated muutumatuks jäänud. 1941. a. ta kirjutas: «Kuigi eksisteerivad teatud kõigile inimestele ühised vajadused, nagu nälj, janu, seksuaalsus, on need tungid, mis loovad erinevused inimeste iseloomudes, nagu armastus ja vihkamine, võimu- ja alistumisiha, meelelise naudingu armastamine ja hirm selle ees, kõik sotsiaalse protsessi tulemus. Inimese kõige kaunimad ja inetumad kalduvused ei ole inimloomuse fikseeritud ja bioloogiliselt antud osa, vaid nad johtuvad inimest loovast sotsiaalsest protsessist [---]. Inimese loomus, tema kired ja kartused on kultuuri produkt.» (*Escape from Freedom*.) 1955. a. ilmunud raamatust «Terve ühiskond»: «Inimese suured kired, tema võimuiha, edevus, tööetsimine, armastus ja vennalikkuseiha, nii tema destruktiivsus kui loovus,

iga mõjukas inimese tegusid motiveeriv iha pärineb sellest spetsiifiliselt inimlikust allikast [s. o. inimsituatsiooni tingimustest].» Fromm ei pea inimloomust muutumatuks, küll aga alati determineerituks sellest, mida ta nimetab «inimsituatsiooni tingimusteks» (*human conditions*). K. Švartsman kirjutab: «Ühelt poolt tunnistab ta inimese, tema psüühika kujundamist sotsiaalse keskkonna poolt, räägib «inimese dünaamiliselt arenevast olemusest». Teiselt poolt vaatleb ta «inimloomust» kui sotsiaalse muutumise katkematu protsessi sõltumatut elementi ja seob selle põhilise, kõigile ühise inimeksistentsi probleemiga [---]. Rääkides sotsiaalsete ja psüühiliste faktorite vastastikusest mõjust, ei lahenda Fromm küsimust, kumb neist on määrav.» (К. Шварцман, «Гуманистическая этика» Э. Фромма — «Вопросы философии» 1971, nr. 6, lk. 94.) V. Dobrenkovi arvates jõuab Fromm äärmuslikku biosubstantsionistlikku ja sotsiorelativistlikku inimloomuse käsitust ületades uude äärmusse, omamoodi antropoloogilisse panpsühhismi, kujutledes inimloomust psüühilise substantsina, mille sisuks on inimese ajavälised eksistentsiaalsed vajadused. Teiselt poolt aga ei tohi inimloomuse probleemile läheneda pealiskaudselt, mõistest jutu- märkidesse seadmisega üle libiseda, sest nagu ütleb poola filosoof A. Schaff, «pole kahtlust, et on olemas omaduste kompleks, mis on vähemalt potentsiaalselt omane soo «inimene» kõigile normaalse-tele eksemplaridele, ja mis oma ajaloolisele tekkele vaatamata muutuvad väga aeglaselt ja üksnes suhteliselt pika arenguperioodi kestel, kuid tänu millele me võime antud elavat organismi inimesena kvalifitseerida». (Tsit. R. Blum, Vöörandumisprobleem marksismis. — Ajalooline materialism. Tallinn, 1970, lk. 213 järgi.)

Fromm hindab väga kõrgelt seda, mida ta nimetab Marxi panuseks individuaalpsühholoogiasse. Nimelt peab Fromm üheks psühholoogia põhiküsimuseks seda, kuidas eristada inimlikke ja ebainimlikke, reaalseid ja imaginaarseid vajadusi. Traditsiooniline psühholoogia ja freudism sellega ei tegele ega saagi tegelda, väidab Fromm, sest nende inimese-mudeliks on võõrandunud inimene; fakti, et nüüdisaegne tööstus loob ja rahuldab üha enam vajadusi, peavad nad progressi märgiks. Marx ei võtnud võõrandunud inimest kui loomulikku, nagu seda teeb traditsiooniline psühholoogia, ta avastas «normaalsuse patoloogiat», tegi vahet põliselt inimlike ja sünteetiliste, ebainimlike vajaduste vahel. (Et antud probleem ka nõukogude ja eesti nõukogude kultuuris on üliaktuaalne, peaks pärast «Literaturnaja Gazeta» ning «Sirbi ja Vasara» mõttevahetusi täiesti kindel olema.)

Tuleb märkida, et võõrandumine on Frommil laiem mõiste kui Marxil. Ta võtab seda «kui inimese suhet inimvälise maailmaga, kui inimtegevuse objektiveerumist. Et selline tegevus kujutab endast inimeskonna olemasolu tingimust, siis on võõrandumine ületamatu.» (Blum, lk. 188.) I. Narski rõhutab, et ka Fromm on üks neist, kes enese antropologismist lähtudes peavad Marxi filosoofia põhiküsimuseks «individuaalse antropoloogia probleemi» materia ja teadvuse vahekorra asemel. Päris õige ei ole V. Dobrenkovi väide, et Fromm peab võõrandumist sõltumatuks inimtegevuse sotsiaalmajanduslikest tingimustest (Dobrenkov, lk. 110). Ta ei usu küll, et nende tingimuste muutmise tähendaks võõrandumise lõplikku ületamist. Ent sotsiaalmajanduslikke

ümberkorraldusi kavandades loob Fromm koguni nn. konkreetse utopia — «kommunitaarse sotsialismi» teooria. See jääb aga väga piiratuks, sest väikekodanliku liberaalina ei mõista ta eraomanduse likvideerimise tähtsust. Võõrandumist lõplikult ületada saab Frommi meelest ainult iga indiviidi võimeid täielikult avades, iga teadvust kosmiliseks avardades. Inimese iseenesest, kaasinimesest ja loodusest võõrandumise olemuseks peab Fromm maailma ja enese tunnetamist passiivselt, retseptiivselt, subjekt eraldatuna objektist; seda, et inimene «on tegekkusest teadlik ainult sel määral, mil eesmärk ellu jääda teeb sellise teadlikkuse vajalikuks». (Psychoanalysis and Zen-Buddhism.)

Frommi arvates nõuavad «ajalooliste dihhotoomiate» (mitmesugused sotsiaalsed vastuolud, sõda, nalg jms.) kõrval lahendust ka «eksistentsiaalsed dihhotoomiad» (sünni passiivsus, surma paratamatus, elu äärmine lühidus võrreldes ajalooa, see, et inimene ei ole võimeline kuigi palju ületama kultuuri tema ajaks saavutatud piire jms.). Kõik varasemad kultuurid on kuidagi (rituaalselt, religioosselt) lahendanud surma küsimuse. Meie ajastu lihtsalt eitab surma ja sellega üht elu põhilist külge. Selle asemel et lasta surmal teadvustuda ja saada elu üheks võimsamaks ajendajaks, solidaarsuse baasiks, tunnetuseks, milleta nauding ja entusiasm kaotavad tugevuse ja sügavuse, pannakse individid seda emotsiooni tõrjuma. Paraku, nagu ikka, represseeritud element ei lakka eksisteerimast. Surmahirm meis on seepärast «illegaalne». Fromm nendib, et tänapäeva religiooniks on üldiselt «usk tulevikku».

Tõeliselt inimlikud vajadused johtuvad Frommi meelest inimeksistentsi tingimustest. «Vajadus leida üha uusi lahendusi oma eksistentsi vastuoludele, üha kõrgemaid ühtsuse vorme looduse, kaasinimese ja enesega on kõigi inimest motiveerivate psüühiliste jõudude, kõigi tema kirgede, afektide ja kartuste allikas.» (Tsit. J. H. Schaar, *Escape from Authority. The Perspectives of Erich Fromm*. New York, 1961 järgi.) Fromm postuleerib 5 psüühilist põhivajadust, millest igaihe rahuldamine on võimalik positiivselt, tõeliselt, ratsionaalselt, produktiivsel teel ja negatiivselt, illusoorset, irratsionaalselt, regressiivsel teel:

1) Vajadus suhelda (*for relatedness*). «Kui inimene, niivõrd, kui ta on loom, kardab kõige enam surma, siis niivõrd, kui ta on inimene, kardab ta kõige enam täielikku üksindust.» (Psychoanalysis and Zen-Buddhism.) Alternatiivid: sümbioos (valitsemise ja allumise vahel) ja armastus.

2) Vajadus ületada (*for transcendence*), end realiseerida, minna enese ja oma saatuse piiridest välja. Võimalused: agressiivsus ja loomine.

3) Vajadus juurte järele (*for rootedness*), püüd kindlusele, seotusele. Võimalusteks enese vere, mulla ja klanni kummardamine (natsionalism, rassism jms.) ja vendlus — kõigi teiste jaatamine.

4) Vajadus samastuda (*for identity*). Et inimene on olend, kes peab teadma, kes ta on, siis ta samastab end rahvuse, religiooni, tegevusala, klassi, kihi, staatusega jne. või arendab tõeliselt individuaalset eneses.

5) Vajadus orientatsiooni ja pühendumuse süsteemi järele, mis peaks olema ratsionaalne ja objektiivne, põhinema ise¹ (*self'i*), ühiskonna ja looduse tõelisel tundmisel.

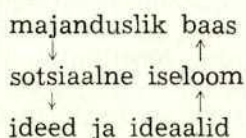
INIMESE JA ÜHISKONNA VAHEKORDA analüüsides teeb Fromm viimasele rohkesti etteheiteid esimese tõelise arengu takistamise pärast, kusjuures tema seisukohtades on sisulisi ühtivusi anarhistide ja tänapäeva vasakradikaalide vaadetega. Tuleb muidugi silmas pidada, et Fromm on oma tähelepanekud teinud kapitalistlikus ühiskonnas ja on eelkõige tänapäeva ameerika «elulaadi» kriitik (ehkki ta pretendeerib «ühtse industriaalühiskonna» teooria vaimus hoopis üldisemale). E. Batalov leiab, et Frommi (nagu ka Marcuse, Adorno jt.) vaadete kujunemisel sai otsustavaks just industriaalsesse Ameerikasse sattumine. Kasvanud «traditsiooniliste» euroopa väärtuste alusel, lugupidamises «vaimu ülevuse» vastu, sattusid nad ülisma tehnoloogilise «ratsionaalsuse», arvestuse ja kasu, standardiseerituse ja ühenäolisuse maailma. Seal pidid nad end paratamatult ebamugavalt, «autsaiderina» tundma ja pole midagi imestada, et mitmed neist said «autsai-derite» ideoloogideks. Ägedat rahulolematust antud ühiskonnakorraga, selle sünnitatud kultuuri ja elulaadiga õhkub kogu Frommi psühholoogia teooriast. Kohati isegi tundub, et psühholoogia kui teadus on mõneti kannatada saanud ühiskonnakriitika primaarsuse tõttu Frommi teoorias (vrldl. näiteks tema iseloomu tüpologia allpool).

Alateadvuslik esindab Frommi (nagu muide ka C. G. Jungi) arvates alati tervet inimest kõigi pimeduse ja valguse võimalustega, sisaldab mõlema vastuse aluse. «Alateadvuslik on kogu inimene miinus oma ühiskonnaga suhtlev inimene osa. Teadvuslik esindab ühiskondlikku inimest, juhuslikke piiramisi, mille on seadnud ajalooline olukord, kuhu indiviid on sattunud. Alateadvuslik esindab universaalset inimest, kosmilist tervet inimest; see esindab taime temas, looma temas, see esindab tema minevikku alates inimeksistenti koidikust ning tema tulevikku päevani, mil inimene saab täiesti inimlikuks ja loodus inimlikustatakse nii nagu inimene «looduslikustatakse».) (Psychoanalysis and Zen-Buddhism.)

Kesksemaid mõisteid Frommi teoorias on «sotsiaalne iseloom» (*social character*). Engels tunnistas tuntud kirjas Mehringile, et nemad Marxiga jätsid baasi ja pealisehituse «küsümuse sisulise külje pärast hooletusse ta vormilise külje: kuidas need kujutlused jne. tekivad. [---] Ideoloogia — see on protsess, mida niinimetatud mõtleja teostab küll teadvuse, kuid siiski ebaõige teadvuse abil. Tõelised tõukejõud, mis panevad ta liikuma, jäävad talle teadmatuks; vastasel korral ei olekski see ideoloogiline protsess.» (K. M a r x ja F. E n g e l s, Valitud teosed kahes köites. Tallinn, 1960, II, lk. 416.) Fromm püüab seda «vormilist külge» haarata sotsiaalse iseloomu mõistega. V. Dobrenkov märgib, et ühelt poolt jagab Fromm Marxi vaadet, mille kohaselt baas määrab ära ideed ja ideaalid, ent teiselt poolt kuulutab, et mõned

¹ Ise (*self, das Selbst*) all mõistavad psühhoanalüütikud tervet inimese olemust, milles on ühendatud nii teadvuslik kui alateadvuslik temas, s. t. kogu inimest.

ideaalid, nagu vabadus, õiglus, armastus, juurduvad inimloomuses, on iseseisvad ja ei sõltu ühiskonnast. Fromm kujutleb baasi ja pealisehituse ning neid vahendava sotsiaalse iseloomu vahekorda järgmise skeemi kohaselt:

Isiksust defineerib Fromm kui «päritud ja omandatud psüühiliste omaduste kõiksust, mis on indiviidile iseloomulikud ja muudavad ta kordumatuks». Päritud omadused vastavad enam-vähem «temperamentidele», omandatud «iseloomule». Iseloom on Frommi järgi spetsiifiline vorm, millesse inimenergia on suletud inimvajaduste dünaamilise kohanemise läbi antud ühiskonna erilise eksisteerimisviisiga. Sotsiaalne iseloom on mingi grupi enamikule inimestele ühine iseloomustruktuuri tuum, mis on kujunenud sellele grupile ühiste põhiliste kogemuste ja eluviisi tulemusena. Sotsiaalse iseloomu kaudu vormitakse indiviidi hoiak selliseks, millist on vaja antud ühiskonna edukaks funktsioneerimiseks; mis tuleb sellele kahjuks, tõrjutakse alateadvusse, ei lasta teadvustuda. Nii näitab Fromm kapitalismi varast arengut analüüsides (teoses «Põgenemine vabaduse eest»), et uus iseloomustruktuur, mis tulenes majanduslikest ja ühiskondlikest muutustest ning mida kindlustasid ideoloogilised muutused (reformatsioon), sai süvenedes tähtsaks faktoriks edasises ühiskondlik-majanduslikus arengus. Just need kvaliteedid, mille juured olid iseloomu struktuuris — töösundus, kokkuhoiukirg, valmisolek muuta oma elu väliste jõudude tööriistaks, askeetlikkus, kompulsiivne kohusetunne — olid nendeks spetsiifilisteks vormideks, millesse inimenergia suruti ja milles see sai üheks sotsiaalse protsessi loovaks (*productive*) jõuks. Käitumine uuele hoiakule vastavalt oli kasulik nii majanduslikult kui psüühiliselt.

Ent oma hilisemates töödes ei piirdu Fromm sotsiaalse iseloomu repressiooniga (tõrjuva) iseloomu nentimisega. Ta leiab erinevaid kultuure võrreldes, et inimene on teadlik «kõigist oma mõtetest ja tundeist, mis on lastud tungida läbi (sotsiaalselt tingitud) keele, loogika ning tabude (sotsiaalne iseloom) kolmekordse filtri. Tunnetused [või kogemused — *experience* — *O. P.*], mis läbi ei pääse, jäävad väljapoole teadvust, [---] alateadvuslikeks.» (*Psychoanalysis and Zen-Buddhism.*) Fromm märgib näiteks, et paljude tunnete, afektiivsete kogemuste tähistamiseks mõnes keeles sõna puudub, teine on aga neist rikas. Nii käib sõna «armastus» enamikus majanduslikult arenenud rahvaste keeltes elamuste kohta meeldimisest kuni erootilise kireni ning vennaliku ja emaliku armastuseni. Frommi arvates enamasti on erinevate elamuste teadvusse jõudmine võimatu, kui nende tähistamiseks keeles sõna puudub. Ta peab tervet keelt oma süntaksi, grammatika ja sõnade põlis-tähendustega teatud hoiaku väljendajaks elu suhtes, teatud elutunnetuse fikseeritud väljenduseks. Muutusi inimese vahekorras maailmaga peegeldavat keeles näiteks seegi, et inglise keeles väheneb tarvitata-

vate tegusõnade ja vastavalt suureneb nimisõnade hulk, abiverb *have* tõrjub välja *be* jne. — inimesed eelistavad üha enam mõelda asjade omamise mõisteis olemise või tegemise mõistete asemel, järel-
dab Fromm.

Fromm leiab, et oma ajaloolises arengus iga ühiskond takerdub vajaduse tõttu püsima jääda selles erilises vormis, milles ta arenes. Püsijäämine saavutatakse harilikult laiemate, üldinimlike eesmärkide eiramise kaudu. Sotsiaalsete ja universaalsete eesmärkide lahknevusest johtub igasuguste pettekujutluste fabritseerimine, mille eesmärk on salastada ja mõistuspärastada inimkonna ja ühiskonna eesmärkide vasturääkivust. «Iga ühiskond peab püsijäämiseks kujundama oma liikmete iseloomu nii, et nad tahavad teha seda, mis nad peavad tegema; nende sotsiaalne funktsioon peab saama niimoodi sisendatuks ja muudetuks, et nad tunnevad pigem sunnitust kui kohustust midagi teha.» (Psychoanalysis and Zen-Buddhism.) Fromm jääb jällegi pelga kriitika tasemele; ta ei mõista, et edasiminekule tuleb eelkõige uurida konkreetsete klasside eesmärkide ja huvide lahknevust.

Inimvajaduste «kohanemine antud ühiskonna erilise eksisteerimisviisiga» toimub kahel viisil: omandades ja kasutades asju (assimilatsioon) ning suheldes teiste inimeste ja iseenesega (sotsialiseerumine). Kummalgi on Frommi arvates 5 vormi või orientatsiooni, mille alusel ta loob inimese tüpologia. Tüübid on muidugi mõttelised konstruktsioonid; iga inimene on mitme hoiaku segu.

ASSIMILATSIOON

SOTSIALISEERUMINE

I. Mitteproduktiivsed orientatsioonid

A. Retseptiivne (võstev)	Masohhistlik
B. Ekspluateeriv (võttev)	Sadistlik
C. Säilitav (hoidev)	Destruktiivne
D. Turustav (vahetav)	Automaadi konformsus

II. Produktiivne orientatsioon

Loov (töötav)

Armastus

Retseptiivsele inimesele on kõige hüve allikaks tema enese potentsiaalsete võimete asemel välismaailm. «Meie aja inimene veedab enamiku oma vabast ajast passiivselt. Ta on igavene tarbija; ta «õgib» (*zu sich nehmen*) toitu, alkoholi, sigarette, ettekandeid, raamatuid, seisukohti, filme; kõike tarbitakse, kõike neelatakse. Maailm on tema isu suur objekt: suur pudel, suur õun, suur rind. Inimene on imikuks saanud, igavesti täis ootust — ja igavesti pettunud.» (Das Christudogma und andere Essays.) Võstev inimene tunneb end hästi, kui teda «armastatakse»; mida rohkem inimesi teda ümbritseb, seda parem; neid ini-

mesi ta usaldab, on sõbralik, abivalmis, ent solvunud, kui selle eest ei olda tänulik.

Ekspluateeriva hoiakuga inimese jaoks on kõige hüve allikas samuti väljaspool, ent ta ei taha oodata, vaid jõuga kätte saada. Ta tunneb huvi ainult nende inimeste vastu, kellelt on midagi võtta. Ta arvab, et kõik see on halb, mis temal olemas, kõik naabrile kuuluv hea. Ta on küünik, kade ja kiivas.

«Säilitajal» on vähe usku millessegi väljaspool; ta tegeleb selle «päästmisega», mis on temas, mis on juba olemas, ning hoiab sellest kramplikult kinni. Armastus tähendab omamist. Teaduses püüab selline inimene aina uusi fakte teada saada ja need hästi ära klassifitseerida. Tema põhimõte on «ela ise ja lase ka teistel elada», kasutatavaim sõna «ei». Peamine on kord ja ohutus, tähtis on «range õiglus» ja puhutus. Ta on kokkuhoidlik ja pedantne. Selle hoiaku kõrgperioodiks oli 18. sajand ja 19. sajandi algus.

Turuhoiak on nüüdisaja levinuim. See on turu peegeldus psüühikas. Niivõrd kui nüüdisaegne inimene pole tarbija, on ta kaupmees. Turusüsteem ulatub kaugemale kaupade ja töö majanduslikust sfäärist. Inimene on isennast kaubaks muutnud ning võtab oma elu kapitalina, mis tuleb tulutoovalt investeerida; kui see tal õnnestub, on ta «edukas» ja tema elul on mõte, kui ei, on ta hädavares, ütleb Fromm. (Das Christudogma...) Alateadvuslikuks põhimõtteks on «ma olen see, keda te minust ootate». Selline inimene on väga paindlik, seega traditsioonilise psühholoogia järgi «intelligentne» inimene.

Produktiivne hoiak samastub Frommi käsituses tõelise tervusega, mida ta määratleb kui «seisundit, milles on saavutatud mõistuse täielik areng; mõistuse areng selles mõttes, et tõde haaratakse, «lastes asju olla» (Heideggeri väljend), nagu nad on. Terveolemine on võimalik ainult astmel, mil on ületatud enese nartsissism; astmel, mil ollakse avatud, võstlik, tundlik, ärkvel, tühi (zeni mõistes). Terveolemine tähendab inimese ja looduse täielikku tundmuslikku ühendusolemist, eraldatuse ja võõrandumise ületamist, ühtsustunde saavutamist kõige eksisteerivaga — ning samal ajal siiski enese kogemist eraldatud olemusena «ma olen». [---] Seega tähendab tervus loovust; s. t. [---] reaalse, totaalse inimesena, nagu ma olen, reageerida ja vastata igasugusele elavale ja elutule reaalsusele, nagu ta on. [---] Tervus tähendab lõpuks oma ego kõrvalejätmist, ahnitsemise lõpetamist, ego säilitamise ja ülendamise iha lakkamist; tähendab olla ja kogeda enese iset olemises, mitte omamises, säilitamises, ahnitsemises, kasutamises.» (Psychoanalysis and Zen-Buddhism.) Produktiivsus on ühtlasi armastus, mis «ei ole primaarselt vahekord teatud isikuga; see on iseloomu hoiak, orientatsioon, mis määrab ära isiku vahekorra maailma kui tervikuga, mitte armastuse ühe «objektiga». Kui isik armastab vaid üht teist isikut ja on ükskõikne ülejäänud kaasinimeste vastu, siis tema armastus ei ole armastus, vaid sümbiootiline hoiak või suuredatud egoism.» (E. Fromm, The Art of Loving. An Inquiry into the Nature of Love.) (Nagu viimati tsiteeritud teose pealkirigi osutab, on armastuse käsitlusel Frommi teoorias oluline koht. Ta peab armastust ainsaks tõelise tunnetuse meetodiks. «Kus ei ole armastust, seal ei ole tõde,» väitis L. Feuerbach. Mõlema filosoofi vaadetes on muudki sar-

nast, ühiseks nimetajaks antropologism. Seega võiks väita, et Fromm on mõneti Marxi juurest feuerbahhlusse «tagasi läinud», püüdes luua omapärast «armastuse religiooni». Ta eristab viit armastuse põhiliiki: vennalik, vanemlik, erootiline, enese- ja jumalaarmastus, ning analüüsib neid põhjalikult. Fromm eitab romantilise armastuse ideaali ja peab seda tunnet sadomasohhistlikuks. Ta väidab, et tõelist armastust ei «põhjusta» esmaselt mingi spetsiifiline objekt, vaid see on inimese püsiv kvaliteet, mida teatud objekt üksnes aktualiseerib. Armastus ühe isiku vastu väljendab armastust inimese vastu üldse. Viimane ei ole esimesest tulenev abstraktsioon või selle laiendus; ta on selle eeldus, kuigi geneetiliselt on ta omandatud kokkupuuteis konkreetsete inimestega. Väga tähtsaks peab Fromm enesearmastust: kui inimene ei suuda armastada iseennast, siis ei suuda ta armastada üldse. Oma kasupüüdlikkust põhjustab just enesearmastuse puudumine, sest inimene on pidevas hirmus enese ise pärast, tal puudub sisemine turvatunne, mis panebki teda enesele kõike himustama. Nii egoism kui nartsissism on enesearmastuse põhilise puudumise ülekompenatsiooniks.)

Tõelise vabaduse tagab inimesele Frommi arvates ainult kirjeldatud produktiivne hoiak. Ta eristab «vabadust millestki» (*freedom from*) ja «vabadust millekski» (*freedom to*) ning märgib, et vabadus on lisaks muule ka psühholoogiline probleem. Ajaloolises arengus on inimene üha enam vabanenud primaarseist sidemeist, mis tähendavad individuaalsuse puudumist, ent tagavad turvalisuse ja orientatsiooni. Need on ema ja lapse, inimese ja klanni, inimese ja looduse, inimese ja kiriku, inimese ja kasti sidemed. Neist vabanemine (mis kiirenes tunduvalt kapitalismi arenema hakates) ongi *freedom from*. Ent ühtlasi lakkab inimene sellega olemast maailma integraalne osa. Et saavutada turvalisust, peab ta end maailmas uutviisi orienteerima. Seejuures on saavutatud individuaalsust äärmiselt raske hoida, vabaduse koormat raske kanda, ja nii põgeneb inimene vabaduse eest mitmesugustesse uutesse sõltuvustesse (eskapism). Eskapismil on kapitalistliku sotsialiseerumise protsessis neli põhimehhanismi, millest sadismi ja masohhismi on õigem käsitleda koos, autoritaarsusena, sest nad on selle kaks külge.

Autoritaarsus ilmneb niipea, kui süsteemi keskpunkti pole asetatud inimene. Masohhistlike tungide sagedasemad vormid on alaväärsuse, jõuetuse, individuaalse tähtsusetuse tunne. Neid põhjustab sõltuvus enesevälistest jõududest; teistest inimestest, institutsioonidest, loodusest. Masohhism ratsionaliseeritakse tavaliselt armastusena või lojaalsusena.

Sadistlikud kalduvused on tavaliselt vähemteadvuslikud, ratsionaliseeritumad. Sageli on nad sügavalt varjatud ülima headuse ja hoolitsuse reaktsioonidega teiste inimeste suhtes. Levinuimad ratsionaliseeringud: «Ma valitsen su üle, sest ma tean, mis on sulle hea; omaenese huvides järgned mulle meelsasti»; «Ma olen nii tore ja ainulaadne», jne.; «Ma olen teinud sinu heaks nii palju», jne.; «Ma olen teiste läbi küllalt kannatanud . . .»; «Lüües esimesena . . .».

Sadism ja masohhism on sümbiootiliselt seotud; õigem on rääkida sadomasohhismist. Valitsetava olemasolul põhineb sadisti enese kindlus ja tugevus. Ratsionaalselt ta isegi armastab teda/neid, olgu see tema laps, naine, sõber, alluv, kerjus. Ta võib anda neile kõik peale

ühe — õiguse olla vaba ja sõltumatu. Masohhismi on raskem mõista. See aitab lahti saada isest, vabaduse koormast, end kaotada; teiselt poolt võimaldab saada suurema ja võimukama terviku osaks väljaspool. Selleks jõuks võib olla isik, institutsioon, jumal, rahvus, süüme jne. Sümbiootilisus väljendub selles, et mõlema poole eesmärgiks on enese ise ühendamine mingi välise jõuga nii, et kaob ise terviklus ja tekib täielik sõltuvus mingist teisest jõust. Autoritaarseid jooni võib leida igas inimeses; vastava hoiaku puhul on nad domineerivad. Sügavalt sadistlik isik võib teadvuslikult uskuda, et teda motiveerib näiteks vaid kohusetunne. Tuleb mõista, et autoriteet võib olla väline või sise- mine (kohusetunne, südametunnistus, Freudi *super-ego*). «Südame- tunnistuse» valitsemine võib karmimigi olla kui väline autoriteet, sest inimene tunneb selle käsud omad olevat — ta ei või ju iseenda vastu mässata! Irratsionaalselt toimib ka avalikuks arvamuseks, teaduseks, psüühiliseks tervuseks, normaalsuseks moonduvad «anonüümne» autoriteet. (Muidugi tuleb kirjeldatavast eristada tõeliselt ratsionaalset autoriteeti.)

Sümbiootilisusest johtuvalt tundub autoritaarsele loomusele autoriteedi ohustamine tema enese, tema vaimse tervise ohustamisena. Seepärast on ta sunnitud selle vastu välja astuma, nagu võitleks ta oma elu või tervise eest.

Destruktiivsuse sihiks pole sümbioos, vaid objekti elimineerimine: ma võin vabaneda jõuetustundest maailma ees seda hävitades. Maailma hävitamine on viimane meeleheitlik katse pääseda enese hävitamisest maailma poolt. Destruktiivsus on enamasti alateadvuslik ja ratsionaliseerub väga mitmekesiselt, isegi armastusena, kohusetundena, patriotismina. Juhul, kui teised isikud ei saa olla destruktiivsuse objektiks, saab selleks indiviidi enda ise. Sageli on destruktiivsus elamata elu tagajärg ja eriti levinud madalama keskklassi seas. Destruktiivse hoiaku alateadvuslik mehhanism on umbes selline: «Kui ma ei suuda elu luua, suudan ma seda hävitada. Hävitada elu tähendab samuti tema piiride ületamist.»

Automaadi konformismi puhul ei ole indiviid jällegi tema ise: isiksus omandab täielikult vormi, mida pakuvad tema kultuuri eeskujud. Tuleb silmas pidada, et meil võib olla mõtteid, tundeid, soove ja isegi meelelisi kogemusi, mida me subjektiivselt omaks peame, mis aga ometi on pandud meisse väljastpoolt, manipuleeritud, on algusest peale võõrad, ei ole see, mida me tegelikult mõtleme, tunneme jne. Fromm heidab oma kaasaegsetele ette, et kui nad ütlevad «ma mõtlen», siis näib ainus küsimus olevat, kas mõeldav on õige või väär, mitte kas tõepoolest *mi n a* mõtlen seda. Ühe näitena esitab ta selle, et väga paljudele ameeriklastele saab teatrietendusel või poliitilisel koosolekul omandatud elamus või tunnetus tegelikult alles pärast seda, kui nad on selle kohta lugenud ajalehest. Fromm rõhutab, et reklaami ja teiste massikultuuri vahendite irratsionaalselt toimiv manipuleerimine inimteadvusega on demokraatiale ohtlikum kui nii mõnedki avalikud rünnakud.

Fromm leiab, et kuna nüüdis-Ameerikas inimestevahelised suhted on omandanud asjadevaheliste suhete iseloomu, kõigis ühiskondlikes ja isiklikes suhetes valitsevad turuseadused, siis on indiviidi enesetead-

vus paljalt selle näitaja, mida teised temast mõtlevad. Just seetõttu on tänapäeva inimese jaoks populaarsus omandanud hirmuäratava tähtsuse. Et inimese tõelise ise avaldumine on takistatud, leiab ta pseudo-rahuldust, taotledes rikkust, prestiiži, võimu (kui mitte mujal, siis vähemalt perekonnas), kultiveerides eneses rassi- või rahvusuhkust jne. jne. Et indiviid ei tea, kes ta on, leiab ta lõpuks, et teised teavad ja temagi saab teada, kui ta tegutseb nende ootustele vastavalt. (Eskapismi drastilisemaks vormiks on üldtunnustatud ebanormaalsus — mitmesugused vaimuhaigused, narkomaania selle mitmesugustes vormides jms. Eskapismi mehhanisme käsitleb Fromm kõige põhjalikumalt teoses «Põgenemine vabaduse eest».)

Fromm taunib inimkonna ühekülgset intellektuaalset arengut, leides, et inimaju olles 20. sajandis on väga paljud südamed kiviajas. Ratsionalismi on järgitud piirini, mil see muutub irratsionaalseks. «Intellekti kontroll looduse üle ning enamate ja enamate asjade tootmine on saanud elu ülimalt eesmärgiks. Selles protsessis on inimene muutnud end asjaks, elu on allutatud omandile, «o m a d a» domineerib «olla» üle.» (Psychoanalysis and Zen-Buddhism.) Toimuvale teaduslik-tehnilisele pöördele tunnuslikemaks peab Fromm seda, et mitte ainult inimese füüsiline energia, vaid ka tema aju- ja närvireaktsioonid asendatakse masinate poolt, ning seda, et inimene on nüüd esmakordselt võimeline enese täielikuks hävitamiseks. Maksimalistina väidab Fromm, et tõeline progress on võimalik ainult siis, kui see toimub kõigis valdkondades üheaegselt.

Kapitalismi nimetab Fromm «üksinduse institutsionaliseeritud vormiks», võõrandumise ülimalt kehatuseks. Ent tänapäeva kapitalistlikule ühiskonnale seab ta vastu oma väikekodanliku «kommunitaarse sotsialismi» teooria. Selle kohaselt tuleb ühiskond kogukondlikul printsiibil ümber korraldada, «töö ja riik nii detsentraliseerida, et need saaksid inimlikud proportsioonid». (Das Christudogma...) Millised need on ning kuidas oleks tänapäeva tingimustes võimalik majandust nii suures ulatuses detsentraliseerida, sellest Fromm targu ei kirjuta.

Üksnes «kommunitaarses» ühiskonnas oleks Frommi arvates võimalik vältida bürokrateeritust — võõrandumise maailma tunnuslikumaid jooni. «Inostrannaja Literatura» 1966. a. jaanuarinumbris ilmunud kirjutises «Inimene on üksik» märgib Fromm, et ametnikud on nii asjade kui ka inimeste juhtimise spetsialistid. Aparaat, mida tuleb juhtida, on niivõrd hiiglaslik ning järelikult niivõrd isikutu, et bürokraatia osutub rahvast täiesti võõrandunuks. Viimane on vaid juhtimise objekt, kelle vastu ametnikud ei tunne viha ega armastust — ta on neile täiesti ükskõik. Kogu ühiskondliku organisatsiooni tohutute mõõtmete ja väga kaugele mineva tööjaotuse tõttu ei saa läbi juhtide-ametniketa, sest mingeid vahetuid sisemisi suhteid selles hiiglaorganisatsioonis tekkida ei saa. Inimesed tunnevad, et kui poleks bürokraate, laguneks kõik ja me sureksime nälga. Seepärast on ametnik vaevalt vähem «püha» kui keskaegne süserään, keda peeti jumala loodud korra kandjaks.

Samas artiklis rõhutab Fromm, et kui inimene ei suuda tõelist rõõmu tunda armastusest ja sõprusest, ei tunneta oma traagilist üksindust ja eksistentsi lühiajalisust, kui ta upub igapäevasusse, näeb ainult

harjunud maailma kunstlikku kesta, siis kaotab ta tegelikult sideme iseenese ja kõige ümbritsevaga, lakkab end ja maailma mõistmast. Selle igapäevasuse vastu võitlemine on alati olnud kunsti ja religiooni üheks ülesandeks, kuigi viimane lõpuks ise muutus selle igapäevasuse üheks vormiks.

RELIGIOONI käsitab Fromm väga laialt — see on «formaliseeritud ja viimistletud vastus eksistentsiküsimusele», «igasugune mõtete ja tegevuste süsteem, mida jagab grupp inimesi, süsteem, mis esitab indiviidile orientiiride süsteemi ja allumise objekti». Kui kollektiivsest religioonist osa ei saada, kui inimese ihad on teadvuse ja valitseva kultuuri nõuetega liialt vastuolus, siis varjatud individuaalne «religioon» on neuroos. Fromm rõhutab, et tema jaoks «on jumal üksnes ajalooliselt tingitud mõiste, milles inimene on väljendanud enese kõrgemate võimete tunnetust, enese töö- ja ühtsuseigatsust antud aja-looperioodil.» (The Art of Loving.)

Frommi religioonikäsituse teiseks iseärasuseks on produktiivsete ja regressiivsete religioonide eristamine. Ta põhjendab seda sellega, et psühholoogiliselt on usul kaks sügavalt erinevat tähendust. See võib olla sisemise inimkonnaga vahekorras olemise ja elu jaatamise väljendajaks või reaktsioonkujutluseks olemuslikule kahtlustundele ning juurduda indiviidi isolatsioonis ja negatiivses hoiakus elu suhtes. Primitiivsed religioonid püüavad naasta inimese-eelsesse ühtsusse loodusega. «Teist liiki esindavad kõik need religioonid, mis püüavad inimeksistentsi küsimusele vastata inimese-eelsest eksistentsist täieliku väljumise kaudu, ainult inimesele omase mõistuse ja armastuse võime arendamise kaudu inimese ja looduse ning inimese ja inimese vahel uut harmooniat otsides.» (Psychoanalysis and Zen-Buddhism.) Sellised religioonid kujunesid Frommi arvates ajaloo suurel lahkmejoonel, II ja I aastatuhandel e. m. a. ja nendeks olid taoism, budism, Echnatoni, Zarathustra, Moosese religioonid jmt. Kõik need püüdsid uue ühtsuse poole, milleni saab jõuda alles pärast inimese iseendast ja maailmast võõrandumise astme läbimist, täielikult sündimist, astmel, mil mõistus ei eralda enam inimest vahetust intuiitiivsest reaalsuse mõistmisest.

Teiste sõnadega, Fromm peab usuks veendumust, et unistus harmooniast teostub mingil moel selles maailmas või teises. Tema religiooni definitsioonist johtuvalt pole ühtki inimest, kes ei vajaks religiooni — orientiiride süsteemi ja allumise objekti. Ent mida eesrindlikum on isiksus, seda vähem vajab ta jumalust. Öhtumaa religioonide puudus oli Frommi arvates selles, et nad nägid head ja kurja liikumapanevaid jõude väljaspool inimest, jumalas ja kuradis. Euroopas on jumalaarmastus olnud põhiliselt mõttekogemus, Ida religioonides ning müstikas aga intensiivne ühtsuse kogemine, mis on lahutamatu seotud armastuse väljendamisega igas eluaktis.

Traditsioonilistest religioonidest analüüsib Fromm kõige põhjalikumalt kristlust (Escape..., Das Christudogma...). Ta näitab, kuidas valitsevad klassid kasutasid produktiivset ja revolutsioonilist tekkinud varakristluse ära enese huvides ning kuidas see õpetus õige pea muutus dogmaatiliseks ja konservatiivseks. Euroopa sotsiaal-majan-

duslikust arengust tuletab Fromm muutused ristiusu dogmaatikas ja organisatsioonis ning avab nende psühholoogilise tähenduse. Keskajal omandas kristlus valdavalt «Suure Ema religiooni» jooned (katoliiklus), kapitalistlike suhete areng tingis autoritaarsuse süvenemise (protestantism). Produktiivses vahekorras maailmaga olid müstikud (Meister Eckhart, Jakob Böhme jt.). (Eckharti isiksust analüüsib põhjalikult C. G. Jung, leides, et tema jumala mõiste oli puhtrelatiivne ja tähistas tema enese iset.)

Essees «Psühhoanalüüs ja zen-budism» väljendub Frommi otsene pöördumine ida mõtlemise juurde. Tema «humanistlik psühhoanalüüs» on tegelikult uus religioon nende õpetuste vaimus, mida ta nimetab produktiivseteks. Fromm väidab, et ratsionalistliku mõtlemise piiratuse näitamine ei tähenda veel irratsionalismi jutlustamist. «Ühtsuse kogemus inimesega või, religioosselt öeldes, jumalaga, ei ole mingil juhul irratsionaalne. Vastupidi, nagu Albert Schweitzer on näidanud, on see ratsionalismi järeltus, selle julgeim ja radikaalseim järeltus. See rajaneb meie teadmise tõeliste, mitte juhuslike piiride tundmisel. See on teadmine, et me kunagi ei «haara» inimese ja universumi saladust, kuid et me sellele vaatamata võime teada armastuses. Psühholoogial kui teadusel on piirid ja nagu teoloogia loogiline järeltus on müstitsism, nii on psühholoogia äärmine järeltus armastus.» (The Art of Loving)

Fromm leiab, et zen-budismi ja psühhoanalüüsi eesmärk on tegelikult sama, ehkki selle saavutamise meetodid on erinevad. Kõige üldisemalt on see alateadvusliku vabastamine ja selle kaudu produktiivse vahekorra saavutamine maailmaga. See on totaalne tunnetus, spontaanne ja ootamatu, mille tulemuseks on mina ja maailma nägemine erilises valguses, uus tugevus- ja kindlustunne, subjekti ja objekti ühtsuse saavutamine, ülesärkamine, illusioonide ja valede kõrvalejätmine, irratsionaalsetest ihadest vabanemine, tegelikkuse nägemine, nagu ta on. «Mis toimub analüütilises protsessis? Inimene tunneb esmakordselt, et ta on edev, et ta kardab, et ta vihkab, kuna ta teadvuslikult aga uskus end olevat tagasihoidliku, julge ja armastava. Uus mõistmine võib talle valu teha, ent see-eest avab ukse; see laseb tal lõpetada eneses represseritu projitseerimise teistele. Ta läheb edasi; ta tunnetab eneses imikut, last, noorukit, roimarit, hullumeelset, pühakut, kunstnikku, meest ja naist; ta saavutab sügavama kokkupuute inimsusega, universaalse inimesega; ta represserib vähem, on vabam, vajab vähem projitseerimist, ajutegevust; seejärel võib ta esmakordselt tunnetada, kuidas ta näeb värve, kuidas ta näeb palli veeremas, kuidas tema kõrvad on korraga muusikale täiesti lahti, kuna ta seni vaid kuulas seda; tundes osadust teistega, võib tal esmakordselt vilksatada kujutus, et tema eraldi seisev individuaalne ego on midagi, mida tuleb ohjeldada, arendada, päästa; ta tunnetab oma elule vastuse otsimise asjatust enese omamise kaudu ja hakkab seda otsima pigem enesena olemise ja eneseks saamise kaudu.» (Psychoanalysis and Zen-Buddhism.)

Zen-budism kujunes välja budismi ja taoismi põimumisel Hiinas 5. sajandil m. a. j., kus õpetust nimetati šhan-budismiks. Põhiline uus joon oli see, et ei mediteeritud mitte visuaalsete kujundite, vaid lause-

ühendite üle. Õpetus levis edasi Jaapanisse, kus seda hakati nimetama zen-budismiks ja kus see on väga mõjukas tänaseni. Meie sajandi 20—30-ndail aastail muutus zen Läänes moeasjaks. Ent eurooplasi võlus eelkõige zen-teoste väline paradoksaalsus ja salapärasus; zen muutus siin pelgaks intellektuaalseks mänguks. Siiski on zen mõndagi andnud Õhtumaa kirjanduses: piisab, kui nimetada J. D. Salingeri ja J. Kerouaci nime. Zen-budismi viljakaim tutvustaja Lääne inimestele on olnud D. T. Suzuki, kes oli ka E. Frommi õpetaja.

Zen-budismi eesmärk on valgustuse (*satori*) saavutamine. Sellel, kes ei ole valgustuse saavutamise protsessi läbi teinud, on võimatu seda täielikult mõista. C. G. Jung on märkinud, et eurooplasel on praktiliselt võimatu *satorit* õigesti mõista. Fromm väidab, et zen pole eurooplasele raskem kui Herakleitos, Meister Eckhart või Heidegger; küll nõuab aga tohutuid vaimseid jõupingutusi. Fromm rõhutab zenis järgmisi jooni, mida peab omaseks ka «humanistlikule psühhoanalüüsile»: see on oskus näha oma olemise olemusse, tee orjusest vabadusse, mis vabastab inimese loomuliku energia, päästab ta hullumisest või vaimsest vigasusest; zen sunnib inimest avaldama oma võimet tunda õnne ja armastada. *Satori* saavutanult ollakse reaalsusega täielikus osaduses; see ei ole vaimu ebanormaalne seisund, transs, milles reaalsus kaob, või nartsissoslik seisund, mis esineb mõningate religioossete ilmutuste puhul. Fromm peab täiesti ilmseks, et *satori* ongi tõelise tervuse seisund, «mille puhul inimene on täielikult häälestatud tege-likkusele sees- ja väljaspool teda, seisund, milles ta on sellest täiesti teadlik ning mõistab seda täielikult. Tema on sellest teadlik, s. t. mitte tema aju ega mõni teine organ, vaid tema, terve inimene. Ta on teadlik sellest; mitte kui objektist seal teisel pool, mida ta haarab oma mõtlemisega, vaid sellest: lillest, koerast, inimesest tema täies reaalsuses. [---] Olla valgustatud tähendab «kõikse isiksuse täielikku ärkamist reaalsusele.» (Psychoanalysis and Zen-Buddhism.) Sellist produktiivsuse seisundit peab Fromm ühtlasi kõrgeima objektiivsuse seisundiks, sest selles nähakse objekti hirmu ja ahnuse läbi moonutatamata. *Satori* näib müstiline ainult inimesele, kes ei tea, kui võrd puhtintellektuaalne tema maailmatajumine on, lisab ta.

Ent mingil juhul ei tohi zen-budismi ja psühhoanalüüsi samastada, sest kuigi eesmärk on üks, on meetodid sügavalt erinevad. On täiesti ilmne, et zen-budismi tõeline viljelemine on võimatu, kui puudub vastav «sotsiaalne iseloom».

Ilmekaid produktiivse hoiaku nägemuslikke kirjeldusi võib leida ilukirjanduses. Selline hoiak on iseloomulik näiteks mitmele A. Grini ja K. Hamsuni teoste tegelasele, kui meenutada vaid esimesena pähetulnuid. O. Wilde kirjutab essees «The Soul of Man Under Socialism»: «Inimese tõeline isiksus on midagi imepärast, kui me seda näha oskame. Ta areneb loomulikult, nagu kasvab lill või puu. Ta ei ole vastuoludes. Ta ei targuta ega vaidle kunagi. Ta ei tõesta midagi. Ta teab kõik. Ja ometi ta ei tegele oma teadmise-ga. Ta on tark. Tema väärtust ei mõõdetata materiaalsete asjadega. Tal ei ole midagi. Ja ometi on tal kõik, ja mida talt ka ei võetaks, tal on ikka — nii rikas on ta. Ta ei sekku kunagi teiste asjusse ega taotle, et teised oleksid tema-

taolised. Ta armastab neid, sest nad on teistsugused. Ja kuigi ta ei sekku teiste asjusse, aitab ta kõiki, nii nagu ilus asi aitab meid sellega, mis ta on.»

«UTOOPIA on katse veenda ühiskonna liikmeid probleemide lahendamises, mis tunduvad kas põhimõtteliselt lahendamatuina või ebamäärasesse tulevikku lükkuvaina, katse, mis enamasti kasvab välja rahulolematusest olemasoleva seisukorraga, olemasolevate suhete emotsionaalsest vastumeelsusest, mis ei saa realiseeruda ühiskondliku arengu tegelike tendentside analüüsis,» defineerib E. Batalov (Э. Баталов, *Философия бунта. Критика идеологии левого радикализма*. Moskva, 1973, lk. 158). J. Schaar iseloomustab utopistlikku hoiakut kriisitundest, omapärasest teadmisel ja usul põhinevast julgusest ning lunastuse nägemusest koosneva kompleksina. Utopist on kriitik ja unistaja, ta väljendab sügavalt inimlikku karjet harmoonia, ühtsuse, vendluse ja armastuse järele. Schaar leiab, et Frommil puudub «julgus meeleheitiks». Dobrenkov märgib, et Fromm on väheseid tänapäeva kodanlikke filosoofe, kes üldises peetumuse ja lootusetuse õhkkonnas on säilitanud usu nn. mitterepressiivse ühiskonna rajamise võimalikkusesse.

On ilmne, et Freudi ja Frommi õpetust ei saa mingil juhul ühele pulgale asetada. Üks oli eelkõige arst, teine on ühiskonna kriitik, moralist. Kuigi mõlemad esindavad väikekodanluse meeleolusid, on nende teooriate poliitiline iseloom väga erinev. Freud oli ja jäi alati konservatiiviks. Fromm on radikaal, kes mõistab inimese ja looduse vastuolu nagu eksistentsialist ning inimese ja ühiskonna vastuolu (kui jätta kõrvale «kommunitaarsuse» «konkreetne utopia») nagu anarhist. Vasakradikalismiga ühendab Frommi ka maksimalistlik «siin-ja-nüüd-vaim», ent sisuliselt on ta vastavatest suundadest märgatavalt asotsiaalsem.

Ameerika marksisti P. Barani arvates on Frommi õpetus radikaalne vaid näiliselt, sest kategooriline imperatiiv, et progress kõigis valdkondades peab toimuma üheaegselt või see ei toimu üldse, viib praktiliselt passiivsuse soovitamisele. Ta lisab, et nõuda sotsialismimailt võõrandumise ületamist juba praegu tähendab nõuda võimatut. Baran määratleb Frommi õpetust kui sotsiopsühholoogistlikku. Kui psühholoogism (näiteks Freudi õpetus) dedutseerib inimloomuse muutumise aeglusest selle muutumatuse, siis sotsiopsühholoogism muutuse olemasolust selle kiiruse, millega luuakse illusioon, et inimolendeid saab veenmise või mõningate muudatustega antud ühiskonnakorra raames muuta millekski erinevaks sellest, milleks antud ühiskonnakord on nad teinud.

Fromm satub ammutuntud vastuollu: muutmaks inimest tuleb muuta ühiskonda, muutmaks ühiskonda tuleb muuta inimest. Et tema arvates ei lase sotsiaalne iseloom indiviidil ühiskondlikele muutustele vaatamata otsustavalt muutuda, tulevat eelkõige muuta indiviidi, vabastada alateadvuslik temas. Siit ka Frommi utopism. Pole ju üksikute indiviidide tohutute jõupingutustega saavutatud valgustusel suuremat kaalu ühiskonna ulatuses. Hoiatavaks eeskujuks võiks olla

kas või zen-budismi kurb saatus Läänes. Tunnustamata ei saa jätta Frommi katset tutvustada ida filosoofiat psühholoogia termineis. Idamaine on ka Frommi õpetuse kvintessents: elul on vaid üks mõte — elamine ise.

Fromm ei taha tunnustada Marxi juba varastes teostes tehtud hoiatust, et eriti tuleb vältida «ühiskonna» kui abstraktsiooni vastandamist indiviidile. Ta ei usu A. Camus' väidet, et kui piisaks armastamisest, oleksid asjad väga lihtsad. Tema õpetus on romantiliselt meelestatud väikekodanliku liberaali protest kapitalistliku ühiskonna üha kasvava dehumaniseerumise vastu. Püüdes psühhoanalüüsi uueks religiooniks muuta, põgeneb ta utoopiasse. Seejuures ei lahku ta aga humanismi, demokratismi ja kapitalistliku ühiskonna terava kriitika positsioonidelt.

PROOSAMULJEID 1974

Mida me oma proosale praegu ka ette heitma ei peaks või ette heita ei saaks, koguselist kasinust küll vist enam mitte. Kirjandus- ja kirjastamisaastal 1974 ilmusid raamatu-esmatrükkidena kaks romaani, Ü. Tuuliku dokumentaaljutustus, L. Mere ilukirjanduslik-publitsistlik-filosoofiline-ajalooline reisiraamat «Virmaliste väraval», kümme novelli- ja jutukogu pluss neli jutustust omaette raamatutena. «Iloomingu» aastakäik andis lisaks kolm uhiuut romaani (V. Beekman, V. Gross, M. Traat), kaks ulatuslikku jutustust (J. Kross, E. Tennov) ning kirju antoloogiat lühemat proosat.

Kas on põhjust arvata, et eesti prosaistid on virgemini kirjutama hakanud, produktiivsemaks muutunud? Arvata muidugi võiks, kinnitada küll ei julge. Tõenäolisemalt on asi ikkagi selles, et autoreid on rohkem kui viis või kümme aastat tagasi, et proosa on kirjutajate endi hulgas järjest populaarsem. Möödunud kirjandusaastal kinnitab selle tendentsi jätkumist U. Lahe ja V. Luige esimeste proosaraamatute ilmumine. Tekib isegi kiusatus oletada või vähemalt küsida, kas ei ole see, et eesti kirjanduses on praegu küllap rohkem kui kunagi varem mitmes põhiliiigis rööbiti silmapaistvalt esinevaid autoreid, kirjanduse sisemise edenemise tunnistus, kirjanduskultuuri süvenemise ja küpsemise märk. Olen kaugel selle tendentsi absolutiseerimisest, mis võiks ehk väljenduda arvamuses, et tulevik kuulub nimelt mitmepõllu-meestele. Ometi peaks selge olema, et mida loomulikum tundub luuletajale võimalus kirjutada proosat või näidendeid või prosais- tile esineda luulevormis, seda täielikumalt realiseerivad end kirjandusse jõudnud anded. Ning puhtpõhimõtteliseltki, hoopis üldisematesse seostesse mõelduna on selles spetsialiseerumisvastases tendentsis just meie ajal midagi rõõmustavat. Järjest intensiivistuva teadmistejahi ja teadmiste hulga üldise kasvu üks kõige vältimatuid kaasnähtusi on «suhtelise mitteteadmise kasv», s. o. inimese järjest kitsam spetsialiseerumine. Selle laviinse protsessi lausa ohtlikud tagajärjed tulevad jutuks L. Mere uues raamatus, milles juureldakse eeskätt akuutsete nüüdisprobleemide üle: «Meie teaduslik-tehnilise revolutsiooni päevil on uurija kitsamalt spetsialiseerunud kui tööline keskaegses manufaktuuris, mitte igapäev ei jätku jõudu ennast kultuurini läbi murda ja haritlaseks saada, oma teoreetilisi tulemusi progressi taustale paigutada ja silmitsi seista küsimusega: kuhu? mille nimel?» Üksikinimese vaatevälja ahenemise tunnetus ulatub mõistagi kirjandusse, tuleb ilmsiks ka proosa-aasta 1974 kontekstis; peatume selle juures allpool. Ning kui püüda veel kord üle mõelda, miks on nii paeluv lugeda L. Mere neljandat raamatut ja miks see lugemisel järjest huvitavamaks muutub, siis kas ei ole üks põhjusi nimelt siin pakutava maailmapildi avaruses, nende huvide ja teadmiste mitmekülguses, mille läbi «Virmaliste väraval» too maailmapilt kujuneb ja mõjub probleemide ning elutunnetuse poolest üliaktuaalsena. Kas ei lisa J. Krossi uuele jutustusele märkamatu võlu kirjaniku põhjalik ajalootundmine, julge sisseminek ajalooliselt konkreetse prototüübi karakterisse ja nõnda sündinud kunstilises karakteris avalduv püüd avara, inimest ja ühiskonda liitva maailmatunnetuse poole? Selliselt ei tõuse need teosed esile mitte üksnes iseenda läbi,

vaid opositsioonis teistpidise elutunnetusliku hoiakuga, mille äärmuslikuks väljenduseks iseendasse kui ainsasse autentsesse reaalsusesse klammerdumine.

Siin on üks vastasseis, mis ulatub läbi meie viimaseaegse kirjanduse ja tuleb esile ka mulluses proosas. «Maailm on ühtne ja jagamatu,» kinnitab M. Traat («Sirp ja Vasar» 23. VIII 1974) ning tema enda loominguga taustal kõlab see eriti veenvalt. Nimelt niisuguses maailmas elavad tema uue romaani peategelased Inger ja Arne, kelle kohta autor on ütelnud, et nad vajavad ka teisi inimesi ja tunnevad vastutust teiste eest. Sedasama terviklikkust otsib Ü. Tuulik, kompides neid tunde- ja mäluniite, mis annavad pidevuse ja kestvuse ühiskonna ja rahva elule. Osalt needsamad, läbi rahva ajaloo eri arengujärgkude ulatuvad seosed on inspireerinud U. Lahe novellistidebüüti. Abstraktsem on V. Beekmani uue romaani mõtteline plaan, suhteliselt omaette jääv tegelikkuse kujutamise viis selles. «Oölendurite» põhihoiakus tulevad aga selgesti ilmsiks kestvama tähendusega sotsiaalsed seaduspärasused.

Kriitiku-ülevaate tegija olukord selle üsnagi küllase lugemislaua juures? Tundub, et küsimärk on oma kohal. Järelemõtlemise lähtekohaks võiks olla äratundmine, et kõikehaarava ülevaate jaoks, nagu meil neid enamasti on kirjutatud, hakkab materjali juba liiga palju olema. Veel mitte ei ole asi otse proosa-aasta kvantiteedis, uute raamatute ja teoste arvus ja mahus nagu suuremate rahvaste kirjanduste puhul, vaid eesti nüüdisproosa kasvavas laadilises hargnevuses. Kriitikaprotsessi esimeseks instantsiks on minu kogemust mööda lugeja, kelle osasaamise ja tähelepanekute alusel kriitik esitab oma analüüsi ja arvamuse. Kriitik peaks (?) põhimõtteliselt olema esteetiline kõike-sööja, lugejalt seda nõuda ei saa ja lugeja seda kindlasti ei ole. Kui too kriitikut teenindav lugeja valivaks muutub, kõikide uute ja uudsust taotlevate teostega soovitud kontakti ei leia, ongi arvustaja täbaras olukorras. Sellest ülesaamiseks aitavad vähe need iseenesest põnevad küsimused, mis niisuguses olukorras pähe tulevad. Näiteks: kas on kirjanduse (põhiliigi, žanri) laadilise mitmekesisuse hindamisel mõeldavad ka teistsugused vaatepunktid kui see, millel oleme seni seisnud oma kirjanduse arengut jälgides? On hästi mõistetav, et oleme eesti kirjanduse mitmekesisustumise üle rõõmu tundnud, eriti uuduserohketel 1960-ndatel aastatel. Seda rõõmu tundes ja jagades on meile ehk küllap liiga harva meelde tulnud, et eesti nõukogude kirjandus on alles väga noor kirjandus, on seda ka siis, kui me hoolikalt läbi mõtleme ja meeles peame sidemed ja traditsioonid, mis seda ühendavad nõukogude-eelse perioodi rahvusliku sõnakunstiga. Praeguseks oleme aga selle noore kirjanduse arengus jõudnud sinnamaale, kus on vaja mõelda ka selle üle, et kunstiline mitmekesisus ei näita üksnes ja alati taset, vaid iseloomustab peamiselt arengusituatsiooni ja esteetilist kliimat. Ilmest on olemas mingi väga raskesti, õieti alles tagasisivaates määratav piir (mis pealegi sõltub antud kirjanduse mahust, suurusest), kustmaalt mitmekesisuse suurenemine hakkab tähendama amorfsuse suurenemist, stiilide hargnemine hakkab muutuma stiilituseks. Lähedalt vaadates ei sõanda esitada konkreetseid otsustusi, ometi on need kahtlevad mõttekäigud tekkinud nimelt meie uuema proosa ringis. Kuid mine tea, võib-olla on asi siiski lihtsalt selles, et väljendusliku uudsuse taga ei ole alati küllalt sisulist iseseisvust.

Niisiis ärgu võetagu seda kirjutist «korralise» aastaülevaatenähtena, kus kõik uued teosed läbivaatamisele tulevad. Igast teoste ringist tõusevad pikapeale probleemid, mis seda ringi liidavad, mis on tähtsad või tunduvad niisugustena. Teostest väljakasvanud probleemid hakkavad omakorda valitsema teoste üle, ühtsesid esiplaanile tõstes ja teisi rohkem varju jättes.

Kaasaegse kirjanduse üldprobleemide tõsiti käsitlemist alustatakse juba mõnda aega järjest sagedamini tõdemisest või õigemini meeldetuletamisest, et elame kiiresti ja üha kiiremini muutuvast ning seejuures aina komplitseeruvast maailmas. Kui selle muutumise sisu ka lähemalt ei iseloomustata, võib ometi uskuda, et silmas peetakse peaaegselt ühtesid ja neidsamu nähtusi ning tendentse, mis kuuluvad teaduslik-tehnilise revolutsiooni kõikehõlmavasse mõistesse.

Kirjaniku ja kirjanduse enesetunde kohta selles kiiresti teisenemas maailmas, nende üha hoogustuvate muutuste palge ees on otsesid andmeid napilt. Arutlused selle kohta, nagu ähvardaks kirjandust kõrvale- või koguni väljatõrjumine teaduse ja massikommunikatsioonivahendite poolt, ei ole meil kunagi eriti aktuaalsed olnud. Praegu tundub, et rohkete ennatlike prognooside läbikukkumise järel on huvi selle teema vastu kogu maailmas langenud. Järjest ilmsem on aga kirjanduse varasemast kiirem teisenemine. Kui püüda selle teisenemise tingimusi ja seoseid lähemalt vaadelda, tõusevad esile kaks asjaolu, ühe dialektilise puntra kaks külge. Ühelt poolt on kirjanduse varasemast kiirem muutumine, mille tunnistajateks oleme viimastel aastatel olnud ka eesti kirjanduses, põhjustatud vajadusest ning taotlusest tabada ühiskonnas ja inimestega toimuvate muutuste olu, välja selgitada nende protsesside tingitus ja põhiprobleemid. Laias laastus võttes on kirjandus selle ülesandega alati tegelnud ja kui kirjanduse ja elu vahekorra sellest tahust praegu eriti sageli kõneldakse, siis küllap ennekõike seetõttu, et kirjanduse (ja kirjaniku) olukord ja ülesanded on praegu keerukamad kui varem. Sellel taustal saavad mõistetavaks kirjanike ja kriitikute väited, et teaduslik-tehnilise revolutsiooni ajajärgul peab tugevnema, rohkem esile tõusma ilukirjanduse tunnetuslik funktsioon, et kirjanduselt nõutakse praegu eriti täpset sotsiaalset mõtlemist. Samasse diagnoosiahelasse liitub ka H. Puhveli hiljutine järeldus selle kohta, et praeguses eesti kirjanduses on märgatav tendents kujutada ajastu põhiprobleemidest möödaelavaid inimesi. Viimasest, iseenesest paikapidavast konstateeringust ei tohiks küll teha liiga kaugeleulatuvaid järeldusi selle kohta, kuidas, kui tugevasti või nõrgasti eesti kirjandus praegu nendesamade ajastu põhiprobleemidega seotud on. Selgituseks kõrvalepõige vene nõukogude kriitikasse, kus mitmed arvustajad on üpris veenvalt ja loogiliselt väitnud, et kõige tugevamini peegeldab teaduslik-tehnilise revolutsiooniga seotud probleemistikku vene kirjanduses praegu külaproosa, seda just erilise tähelepanu läbi, millega seal on kujutatud moraalinormide muutumist ja püsivust (F. Abramov ja V. Rasputin, kui nimetada meile tõlgete läbi paremini tuntud autoreid). See vaatekoht annab ühe arvestatava lisaselgituse eesti uuemas proosas küllalt silmapaistvale huvile terviklike, tugevate, loova algega karakterite vastu, mis on silmapaistvalt esindatud ka mulluses proosas. Näiteks lisab see aktualiseerivaid jooni H. Kiige teostele, millest käib läbi «ajutise» ja mitteajutise elamise vastandus.

Samal ajal on praegu ilmne kirjanduse märgatava osa aus nõutus kiiresti muutuva maailma tunnetamisel tekkivate probleemide ees. Kunstiloomingu üheks eelduseks peaks olema tervikutunne, maailma mõistmine millegi ühtsena. Nii viisi on olnud, ning kui see tunnetus kaob, avaldub see kindlasti loomingu endas, kunstniku vaatevälja kitsenemises, ja, miks mitte, ka teadlikus kitsendamises.

«Seestpoolt» nähtuna, kirjaniku enda poolelt vaadatuna käsitleb suhte kirjanik—maailm tänaseid keerukusi V. Vahingu sõnavõtt 1974. a. «Loomingus» («Kodune haridus — häbenenud seda või mitte?»). Esimesel lugemisel mõjuvad

Vahingu tunnistused kirjutaja enda loomingumeetodi selgituse ja põhjendusena, mida nad kahtlemata ka on. Aga küllap on selles tekstis ka täiesti arvestatav lähenemisvõimalus ühele suunale meie «nooremas» proosas ning ühtlasi olulisi viiteid tänase kirjanduse olukorra mõistmiseks: «Kuid üldiselt tunneme-teame halvasti, milline on inimese situatsioon tänapäeva maailmas, mis on inimene ja milleks ta on võimeline, milline on ta hing, millised ta käitumisajendid. [— — —] Üle jääb: olla ajas, kirjutada vahetutest, subjektiivsetest elamustest, teades juba ette, et momendil ei pruugi sel avameelsusel olla küllalt kaalu, et see ei saavuta resonantsi, dokumentaalsuse efekti. Ometi on minu subjektiivsed, vahetud elamused peamine, kui mitte ainuke kindlalt autentne, objektiivne materjal ajast, milles elan ja millest ma võib-olla veel aru ei saa, mille ees olen võimetu, kaitsetu.» Samas vaimus ka sõnavõtu intrigeeriv lõpuküsimus: «Kas [— — —] pole meie kirjanduses lähenemas vahetud kogemust, dokumentaalset, individuaalset eriti väärtustav periood, nagu selle on vajadus inimese kui olendi mõistmise järele aeg-ajalt ikka päevakorraale tõstnud?»

Nende mõttekäikude üsna kategoorilist iseloomu selgitab minu jaoks väide: «Kui kolmekümnene kirjanik kirjutab täna näiteks kolmekümnendate aastate Eestist või sõjast, siis ei erine loodu minu arvates ulmekirjandusest.»

Kirjaniku ja maailma vahekorra selgitamisena, oma loomingu tunnetuslike aluste määratlemisena on see sõnavõtt mullusel kirjandusaastal ainulaadne. Meie tänase proosa maailmatunnetuse selgitamise vaatekohast on nendel lehekülgedel dokumendi tähendus. Küsitavaks jääb muidugi, kas on selles prognoositud eesti kirjanduse lähietapp, mille sisuks süvenev inimeseuuring, teostatav nendes piirides, selle autori enda isikuga piirduva materjali alusel, millest väljapoole minemise võimalust põhimõtteliselt eitatakse. Inimese senisest sügavamast tundmaõppimist kui ühiskondliku arengu alanud etapi väga pakilist ülesannet rõhutab praegu teadus, just ühiskonnateaduse see osa, mis tegeleb sotsialistliku ühiskonna edasise kujunemise üpris keerukate probleemidega. Teaduslik-tehnilise revolutsiooni senisest käigust ja mõjudest tehtud järeldustega motiveeritakse oletust, et bioloogia järglaseks teaduste hegemooni kohal saab psühholoogia. Niisugusel taustal on päris loomulik arvata, et psühholoogilisel huvil on ka kirjanduses tulevikku.

Konkreetsed pidepunkte selle teema jätkamiseks pakub mullusel proosa-aastal kõigepealt M. Undi raamat «Mattias ja Kristiina». Kui mitte teised teosed, siis «Tühirand» näitab selgesti, kui ligikaudselt peegeldavad teoretiseeringud siiski kirjanduse võimalusi. «Tühiranna» laad, ühehingatõmbeline esitusviis, tundub olevat peaaegu et ideaalilähedases vastavuses jutustuse ainega, selle suletud, eralulise maailmaga, kus on nõnda vähe välist tegevust. Oma intensiivsuses ja tihedatuses kasvab see meeleolude ja elamuste lindistus selgesti teatud elu- ja ajastu-tunnetuse väljenduseks — tulemus, mille taotlemistki meie proosas just sageli ette ei tule. T. Vindi debüütraamatu arvustustes on minu arust mõnevõrra üle pingutatud katsetes lähendada autorit kunstnikuna meie nüüdisproosa sellele suunale, mille põhjendusest V. Vahingu esituses just oli jutt. Mulluse uudisproosa konkreetsemat vaatlemist alustame nendest teostest, kus inimest ja tema tänaseid probleeme käsitletakse avaramatelt lähtekohtadelt — ajaloo, rahvuse, püsivate eluväärtuste, maailma tänase muutumise kontekstis. Kas ei tule just siin selgemini ilmsiks ka meie proosa kunstiline uuenemine?

Ü. Tuuliku «Sõja jalus» kohta olen mõnda juba ütelnud («Edasi» 20. X 1974). Et tegemist oli ilukirjanduse üldaktuaalset tendentsi — dokumentaalsusepõhimõtte levimist kommenteeriva kirjatükiga, jäi Ü. Tuuliku raamatu käsitlus seal mitmele ühekülgeks ja lünklikuks. Muidugi ei ole ka ülevaatekirjutis õige koht selle poolikuse ületamiseks.

Küllap on «Sõja jalus» üks kirjandusaasta peateoseid, seda nii tervikmuljes kui ka eri külgedest vaadatuna. Kirjanduses toimuva muutumise, eriti kunstiloote ja elutõe suhete arenemise vaatekohast välja minnes kaalub palju juba dokumentaalsusepõhimõtte rakendamine ise. Seda on tehtud skeemivabalt, oma kunstnikueripära kitsendamata, seejuures keerukat ainet uurides ja endale ranget kriteeriume seades (tõe ja tõenäosuse vahel valimise probleem eriti). See raamat on järeleproovitud võimalus, on kogemus ja ka aineleid ning mitte üksnes autorile endale, vaid kirjandusele. Eesti lugejale on «Sõja jalus» nüüd ja edaspidi tähtis just sellega, et see on raamat, milles autoripõhitud lakoonilises raamis nimelise, kuupäevalise, päevikulise konkreetsusega, emotsionaalse jõuga taas elustatakse üks ränk episood rahva kannatusest sõjas ja rahva armastusest oma maa ning kodukoha vastu. Nii nagu ajamälu ja veremälu liitusid raamatu kirjutamisel, liituvad need ka lugemisel. «Sõja jalus» on kirjutatud unustamise vastu.

«Sõja jalus» on assotsiatsiooniderikas raamat. Olgu nende teiseks pooluseks siis kesk- ja vanemaaliste lugejate sõjamälestused, noorematel sõja-aine määratuse äratundmine, selle ammendamatus tajumine, milleks raamat oma uudse ainekuga rohkesti impulsse annab, või siis vahetult lugemisel sugenevad, elamusmälu teetuvad seosed varem kirjutatu ja -loetuga. Erilise intensiivsusega tulevad meelde mitmed D. Vaarandi värsid — Tehumardist, koonduslaagri-motiiivid, rahva sõjakannatuste meenutamine. «Tuleb rääkida kõige lihtsamate sõnadega,» selgitab autor endale jutustuse tekstis oma ülesande ühte külge. «Sõja jalus» paljude episoodide mõjuv dramatism kinnitab selle taotluse kordaminekut. On tähelepannev, kui loomulikult liituvad nende kaante vahel objektiivne ja subjektiivne dokument, kuidas sõrulaste kannatuslugu kasvab ühte selle kirjapaneku looga. Nimelt siin, kahe nüüdiskirjanduses olulise tendentsi liitumises peaks ilmsiks tulema selle raamatu tähendusriikas osa eesti proosa praeguses uuenemises. Mitte ainult targalt, vaid ka targad arutlejad on dokumentaalsusepõhimõtte levimise üheks tagajärjeks, ja teadagi ohtlikuks tagajärjeks pidanud autori, kunstniku rolli vähenemist. Nende arutluste taustal on mulle alati õpetlikud tundunud need Smuuli teosed, kus ta kõige avameelsemalt ning otsesemalt esineb dokumentalisti ja publitsistina, ilma et see kuidagi kitsendanuks minategelase tegevusvälja. Ü. Tuuliku raamatu kunstiline lahendus on tugevasti isikupärane ja olulisel määral ka uudne. See ei ole aga sündinud tühjal kohal ning küllap siiaigi ulatub seoseid ja mõjustusi meie «noorema» proosa dokumentalismikäsitlusest. Ka selles raamatus on kirjanikumeetodi-esitus, mis, tõsi küll, piirdubki antud teose saamisega, aga mille tähendus eesti nüüdisproosa kontekstis on avaram, omamoodi põhimõttelinegi, nii nagu olid ka V. Vahingu kommentaarid oma loomingu juurde. Põhimõttelise tähendusega üldküsimuseks tõuseb ka arutlus tõe ja tõenäosuse vahekorra kirjanikesteoses ning Ü. Tuuliku enda meneflus selles asjas. Pärast tõe, dokumentaalsuse taotlus lähendab omavahel Tuuliku ja Vahingu meetodeid, nii erinevad kui ka ei oleks nende teised lähtekohad.

Aastapreemiaga esiletõstetud proosaraamatute seas on nüüd juba tähelepannava mitu neid teoseid, mis kuuluvad ühte mitte lihtsalt kui raamatud sõjast ja

sõjaaaja sündmustest, vaid kui rahva (sõja)saatust kujutavad leheküljed. Ü. Tuuliku «Sõja jalus» tuleb selles reas E. Krusteni «Okupatsiooni» ja P. Kuusbergi «Ühe öö» järel ning kinnitab eesti nõukogude proosa tähtsa sisuliini elujõudu ja uuenemist.

Missugust mulluse proosa-aasta uudisteost tahaksin tingimata ja kõigepealt uuesti lugeda ja võimalikult peatselt? Tundub, et vastust ei ole vaja pikemalt kaaluda, see raamat on L. Mere «Virmaliste väraval». Ning tolle soovitava uuestipöördumise põhjuseks ei ole üksnes need leheküljed, kus autor arendab ulatuslikke ajaloohipoteese ja mida sai (paraku) loetud umbkaudu samas tempos kui raamatut tervenisti, see tähendab — kiirustades. «Progressiks piisab, kui suudame ravimeid ja telliskive ülehelikiirusega ühest kohast teise paisata: inimeste jaoks peaks kehtima inimlik kiirus. Kaugust tuleb läbi elada, muidu moonduv inimese vahekorid maailmaga isikupäratuks ja pealiskaudseks.» Nõnda arutleb L. Meri oma laeva- ja lennukijuhtimise elamusi klaarides ning sellessamas väikeses lõigus näen tema proosa mitmeid väärtuslikke omadusi, nagu sõnateravus, mõtteselgus, mõtte aktuaalne sisukus. «Inimliku kiiruse» probleemi tähendus ei peaks meie päevil küll pikemat selgitamist vajama. Oleme siin aina loomulikke piire ületamas, olgu pealegi, et lugemine selle näitena pole kuigi esinduslik.

Kõik kirjanduslikud eelistused on muidugi suhtelised ning subjektiivsed ja eriti suhtelised on sellesuunalised katsed asju kas või iseenda jaoks natuke paika panna meie laadilt üpris hargneva nüüdisproosa taustal. Ka M. Traadi «Kohviubade» argipäevane sündmustik edeneb maailma püsimatu teisenemise tunnetuses, aga osasaamisega lugemiseks vajavad need kaks raamatut ometi hoopis erinevat lähenemist.

«Virmaliste väraval» on originaalse meetodiga kirjutatud raamat. Ü. Tuuliku uuele raamatule ja eelkõige J. Smuuli nimega seostuvale laadile eesti proosas lähendab seda kõigepealt muidugi ülesehituslik printsiip, autori enda nähtavalejäämine, tema asetumine teose tegelaseks. Lisaks veel julge panus publitsistlikkusele ja muudki ühendavat. L. Mere eelmine raamat ilmus kümme aastat tagasi. Mitmesuguseid rööbitusi võib nende kahe teose vahele hulganisti leida. Selgesti on aga näha ka erinevused ja need kõnelevad aina uue raamatu kasuks. Raamatu «Virmaliste väraval» on hästi laabuvus koostöös kirjutanud rännumees, laia profiiliga ajaloolane ja erudeeritud mõtleja, koordineerijaks mitmekülgselt võimekas kirjanik. Ränduril oli originaalne ja, miks mitte, suurejooneline marsruut ning lausa põnev meetodika selle läbimiseks. Veelgi suurejoonelisem on ajaline ruumiline mõõtkava ja lugeja jaoks üsna ebamääraselt kujuteldav allikviiteline taust, milles arutleb ja hüpoteesib ajaloolane. Paradiisi Illu iseenesest tähelepanuväärsed mõtisklused ajalooteaduse ülesannetest ja võimalustest kahvatuvad selle tulevärgi kõrval sootuks. Inimlikult rikkaid ja paeluvaid lehekülgi lisab uurijasatuste tutvustamine, Kirdeväilaga seotud rändurite ja teadlaste karakterite avamine. Tekib ainstikupõhimõttelisi lähenemispunkte J. Krossi proosaga — pean silmas ülluhvitavaid andmeid, mis L. Merel on esitada eestlaste ja Eestiga seotud meeste kohta.

Kui nüüd otsida «Virmaliste väraval» lugemisest saadud tervikmuljest neid momente, mis kõigepealt nõuavad raamatu uuesti kättevõtmist, tõuseb esile mõtestatud maailmapilt, mille haare ja avanevad perspektiivid on ilukirjandusse kuuluva teose jaoks üsna ebaharilikud, vähemasti eesti kirjanduse taustal. Maailm, milles selle raamatu autor liigub, vaatleb, oma hüpoteeside juures aru peab, on tavalisest mahukam ja tervikutunnetuslikum. Seda ei märka kohe, aga lõppkokkuvõttes on just see tõdemine määrava tähendusega. Jääb üsna napiks, kui ütelda,

et tegemist on aegade seoste ja ajaloo tervikulisuse tunnetamisega, olgugi nende taotluste kui mulluse proosa mitmetes teostes esiletulevate rõhutamine omast kohast päris loomulik ja vajalik. Avaral eruditsioonil põhinev süvenemine, millega L. Meri orienteerub minevikus, on aidanud teritada pilku paljude tänapäeva probleemide nägemiseks ning annab nende esitusele usaldusvääruse, algallikalise värskuse. Olgu selle näiteks peatükk «Papid ja šamaanid», kus traditsioonilise ajaloteema käsitus kasvab üle aktuaalseks urbanismiküsimuseks: inimese tundlikkuse sõltuvus asustustihedusest.

«Virmaliste väraval» on neid raamatuid, mis suhteliselt väikeste kadudega jõuab tõlkes teisekeelsete lugejate juurde. Seejuures esitab ta lugejale küllalt kõrgeid nõudmisi. Läbi selle eri kihtide ulatub maailma ajalise, ruumilise ja inimliku ühtsuse tunnetus, mis erinevates aspektides üha uuesti otse teksti ulatub («Kõik rahvad on kõigil aegadel avastanud oma ühist maailma...»; «Siin maailmas on iga kolme tuhandes inimene eestlane — minu jaoks täiesti piisav hulk, et tunda ennast oma maailma osalisena ja kaasvastutajana.»).

Kui jätkata teostega, milles minevik ja olev, ajalugu ja tänapäev mitmel eri viisil, küll ainekuliselt, küll probleemsetl kokku puutuvad, tuleb peatuda J. Krossi uue jutustuse ja V. Beekmani uue romaani juures.

Lähemal vaatlusel paljastub järjepidevamalt loonud autorite loomingus alati midagi olulist ja keskenduvat, mille puhul passib öelda: teema variatsioonidega, teema ja selle arendus. J. Krossi senises proosas on «teema variatsioonidega» olnud eriti selgesti nähtaval. Nõnda on «Kolmandad mäed» ootuspärane teos. Püsivalt on Krossi-prosaist huvitanud marginaalne inimene, oma rahvast ja päritolukeskkonnast lahkusattunu ja kõrgemaletõusnu. Jutustuses «Kolmandad mäed» on nimelt see motiivistik kaalukam kui mõnes eelmises teoses. Köleri rahvuslik tegevus, kaasa arvatud apsiidipildi maalimine ja kinkimine, mille ümber jutustusündmustikuliselt keskendatud, on ennekõike niisuguse inimese aktiivsus, kes tunnetab oma rahvast eraldumist kui s ü ü d. Peategelase vahekorid oma päritolurahvaga, õigemini selle vahekorra tunnetus tema teadvuses ei ole vist üheski Krossi eelmises proosatöös nõnda rõhutatult, sellise psühholoogilise intensiivsusega esiletõusnud kui siin. Jutustuse probleemset tihendust suurendab veelgi apsiidipildi maalimisega seotud loomingsüühholoogilise kollisiooni käsitlemine.

Mitte üksnes kultuuriloolise (pluss ajaloolise) ainekliku ja peategelase sotsiaalse asetuse poolest ei ole «Kolmandad mäed» Krossi senise proosa otsene järg. Pidevus tuleb ilmsiks ka Köleri karakteris, suure kunstniku kuju inimlikus mahutavuses. Väga loomulikult täidab kogu jutustust tema lausa renessanslikult aktiivne loojanatuur — kunstnik ja mõtleja, ühiskondlik ja «isiklik» inimene koos. Kas on asi selles, et kirjanik otsib ja valib prototüüpe teatud ühtelangevate tunnuste järgi? Võib-olla. Järjest ilmsemaks saab aga uute teoste lisandudes seegi oluline seik, et Kross ei ole omaette eesmärgiks seadnud konkreetsete ajalooliste isikute kujutamist võimalikult täpses vastavuses ajaloolisele algkujule. Krossi huvitab muu; teatud isikliku (seejuures sotsiaalselt vägagi kaaluka) probleemistiku avaldamine kujutamiseks valitud inimeste elus ning ilmsesti ka teatud inimtüüp ja karakterilaad, selle psüühika, elu- ja maailmatunnetus. Milleski on see hea nagu süvenemine ja stabiilsus ikka, milleski piirav, kordumisega ähvardav. «Kolmandate mägede» algul on esitatud huviäratavaid viiteid C. R. Jakobsoni iseloomustamiseks. Kui aga oletada, et Kross lähemal ajal kirjutab oma Jakobsoni-romani või jutustuse, tuleb peategelane meile seal väga tõenäoliselt paljuski tuttav ette. Ja mitte üksnes selle järgi, mida me sellest mehest varem teadsime —

kahtlemata leiab Kross nagu alati paeluva kompositsioonilise lahenduse ja värsket ainekku —, vaid autori enda varasemate teoste järgi.

Oma vägagi artistliku proosa vormist ei ole Kross teatud mõttes endale seni nagu hoopiski küsimust teinud. Rahumees on ta lasknud peategelasel (-tegelastel) monologiseerida. Niisuguse lähtekoha võimalused on suured ja Kross on meister neid rakendama, ka uues jutustuses. Põhisündmustiku juurde mahub siin väga palju minevikulist ja omamoodi nauditav on üleminekute psühholoogiline täp-
sus, millega kirjanik vaheldab ja liidab erinevaid ajalisi plaane. Aga küllap on ka Krossi proosa artistlikkusel, sõna ja kompositsiooni virtuooslikul valitsemisel oma osa selles, et Köleri köitvale kujule langeb hetkiti literatuursuse helk.

Omaette tähelepanuväärne on J. Krossi proosa kui kultuurilooline lektüür. Küsimus seda raamatutida toitvatel loomisimpulssidest jääb endiselt paeluvaks. Oletada võib, et tehtu ise, seniste tulemuste mõjukus võib autori endagi jaoks hakata toimima mingi täiendava, sekundaarse inspiratsiooniallikana.

V. Beekmani «Öölendurid» on romaan, mille mõttekontuuri täpsem ja täielikum nägemine nõuaks kogu teose paigutamist mingile avaramale taustale, kui seda on meie kodune kirjandusmaastik. Probleemiseadmise viis ei ole siin üksnes uudne, vaid ka lihtsalt kuidagi «teistsugune». «Öölendurid» erineb märgatavalt autori enda senisest proosast, olgugi et selgeid viiteid tinglikuma käsitlusviisi poole leidub tema viimaseaegses lühiproosas. Võis küll varasemagi põhjal järeldada, et V. Beekmani ei huvita niivõrd üksikinimene ja tema kordumatus kui inimene teatud hõlmavate probleemide kandjana ja suured sotsiaalsed probleemid ise. Kirjaniku niisugust orienteeritust nimetatakse tavaliselt publitsistlikuks. Küllap on ka «Öölendurite» puhul rohkesti alust kõnelda nimelt publitsistlikust romaanist ja proosast. Seejuures on algusest peale selge, et *publitsistlik* tähendab siin märgatavalt midagi muud kui näiteks P. Kuusbergi «Ühe öö» kohta pruugituna või kui Ü. Tuuliku «Sõja jalus» puhul. Publitsistlikkuse oluliseks erinüansiks V. Beekmani romaanis on asjaolu, et *i n i m e n e* jääb siin märgatavalt abstraktseks, kujutletavaks. Ning sellest oleneb küllap väga oluliselt ka lugeja vahekord teosega. Asi ei ole selles, kui palju või vähe me «Öölendurites» kujutatud inimestest teame, vaid kujutamise lähtekohas. Robinsoni maja asukate elust on meil lugemist lõpetades küllalt mitmekülgne ettekujutus. Ilmne on aga, et kirjanikku ei ole huvitanud karakterite väljajoonistamine. Eesmärgiks oli viia lugeja mõistmisele, missuguses vastastikusis isoleerituses ja probleemikartuses elavad inimesed selles kaasaegses Lääne-Euroopa linnas. Kaugemaks, juba vahetult romaani ideega seotud taotluseks seejuures teatud argipäevase varjatud, peidetud seoste kätteleidmine ja hoiakute paljastamine, nende aktualiseerimine erakordsusele rajatud süžee abil. Romaani lõppedes sulgub sotsiaalse või õigemini sotsiaalpsühholoogilise diagnoosi ahel, mis seob omavahel *k ä s u i n i m e s e* kõigi poolt ammu unustatud pommituslennuki roolis ja *a r g i i n i m e s e*, kes ei taha midagi teada *k ä s u i n i m e s e* heidetud pommist, millesse on mõtteliselt kontsentreeritud ühiskonnale väga ohtlik purustusjõud. *K ä s u i n i m e n e* on ohtlik oma nõmedas automatismis ja programmeerituses: kui oodatud purustamiskäsku ikkagi ei tule, kujutletakse see. *A r g i i n i m e n e* ei ole vähem ohtlik püüdes isoleeruda mõistetamatust, vaenuliku tunnetatud ühiskonnast. Siin on see üsna kaalukas midagi, mõttetuum rohke teostega kaasaegse maailma ohuprobleemide juurde, mis annab V. Beekmani uuele romaanile tähenduse.

Kõige viimasel ajal on eesti proosas tähele pandud hüpoteesteoste ilmumist. «Öölendurid» jääb üsna kaugele H.-K. Hellati puhtintellektuaalsetest konstruktsioonidest, kuigi ka siin luuakse omamoodi hüpoteetiline situatsioon, et selle

kaudu näidata reaalse maailma kõige reaalsemaid vastuolusid. V. Beekman kirjutab eelkõige mõistuslikule vastuvõtule orienteeritud lugejale ning konkreetne tulemus õigustab niisugust laadi, teose leidlikust ja vaimukastki üldkonstruktsioonist alates.

*

Traditsioonilises mõttes realistliku kujutusviisiga olevikulise tegevusega teosed viiakse mõnikord kokku *olustikuproosa* ühisnimetaja alla. Mõiste ise on oma mahult ja mõnikord suunitluseltki üpris suvaline ja eesti nõukogude kriitikas õieti täpsemini paika panemata. Kui suur võib olla isiklikku ja eraelu kujutava proosa sotsiaalne mahutavus, sellest pakub viimaseaegses nõukogude kirjanduses huvitava ja kahtlemata õpetliku näite J. Trifonovi nn. Moskva triloogia, mis on nüüd ka eesti keeles kättesaadav. Trifonovi jutustuste hindamisest alanud mõttevahetus vene kriitikas ei ole tänaseni lõppenud. Trifonovi taotlusi mõistval poolel on jõutud järeldusteni, mis selgitavad nõukogude proosa ja kaasaegse tegelikkuse vahekorra olulisi aspekte. Üsna veenvalt on näidatud, et ka eraelulisi suhteid kujutades saab kirjandus luua suure tunnetusliku väärtusega pilte inimese olukorrast tänases maailmas (tingimuseks muidugi mõista nende teoste kunstiväärtuslikkust).

Mullusest uudisproosast koonduvad selle keskme ümber M. Traadi ja V. Grossi uued romaanid, Lembit Kivisaare romaan «Paradiisi Illu» ja E. Tennovi jutustus «Margiti kadumine». Lühemas proosas on olustikulisuse mõnedele põhitunnustele vastavaid teoseid rohkesti. Asja nimetatud pikemate teoste kõrval on aga tahtmine kõigepealt nimetada V. Lattiku jutustust «Mättalt mättale», Jüri Nõmme «Sarveproovi» ja muidugi ka M. Traadi «Kohviube». Kuigi viimane kuulub ilmselt nende ehedate, silmapaistvalt tugeva sisseelamisvõimega loodud elukujutuste hulka, mille puhul mis tahes viisil rubritseerimine vaevalt et teose paremale mõistmisele kaasa aitab. A. Lõhmusel on omast kohast vägagi õigus, kui ta näeb «Kohviubades» käsitletavat kohanematus probleemi. Samal ajal on kriitiku lähenemisviisi teoreetilisuses ja abstraktsuses midagi, mis nimelt selle sügavasti humanistliku ja hellatundelise teose puhul hoopis sobimatuna, teose olemusest möödavaatavana tundub.

M. Traadi eelmiste ulatuslikumate proosateostega kõrvutades on «Ingerile» ja «Kohviubadele» ühiselt omane autori vaatekoha märgatav teiselalihkumine. Kui üheks võimalikuks äärmuseks pidada «Tantsus aurukatla ümber» eriti järjekindlalt — ja kunstiliselt väga tulemuslikult — väljapeetud autori-kõiketeadja positsiooni teoses, siis «Ingeris» langeb rõhk väga selgesti peategelase enda tunnetusele ja elunägemisele. «Hajevil kirjandus mulle ei meeldi. Ma tahan, et töös oleks tunda autori juuresolekut ja osavõttu kujutatavast.» Need M. Traadi enda sõnad ühes mulluses trükiesinemises peavad paika nii tema varasemate kui ka mullu esmailmunud proosateoste kohta, aga üsna erinevalt. «Irdinimeses» oli kirjanik autoritahte ilmutajana kohati lausa vägivaldne. «Tantsus aurukatla ümber» võttis ta endale ajaloolise arenemise seaduspärasuste teadja ja kuulutaja rolli, nii et romaan eesti talurahva elust sai ajaloodraama mõõtmed ja tonaalsuse. «Ingeris» on kirjanik üsna tundlikult kohandunud ainele, milletaolist ta seni poindud käsitlenud. Ta tunneb inimesi, kellest kirjutab, aga ei tea seekord midagi ette. Ingeri probleem on esitatud isiklikuna ja psühholoogilisena, aga see on ütle matagi üldine, mitte üksnes üldinimlik, vaid ka selgesti ühiskondlik ja ajakohane: «Kuidas tunnetada iga hetk elu täiust, et poleks tühje päevi, talveund, tuimust?»

ÜLO TONTIS

Et oleks rakendatud kõik — hing, keha ja intellekt. Et ta elaks praegu, tegelikult, täna — mitte mingis ebamääras umbunud ootuses, kujutelus.»

«Inger» kujutab noore naise katset üksindusummikust välja murda. Jälle «ajutise» ja «mitteajutise» elu probleem, kuigi seekord hoopis teistsugusest vaatevinklist. Katse nurjumisest hoolimata on see väga helge raamat. Inger ja Arne on «tavalised» inimesed, nad vajavad «tavalist» inimlikku õnne. Nad mitte üksnes ei usu ja ei püüdle, vaid ka kogevad maise olemise ilu ja suurust — valusalt küll, aga kirkuses, mis jääb selle kirjandusaasta taustal ainukordseks.

«Ingeri» lugemismuljest sugeneb ka küsimusi romaani kunstilise teostuse kohta. Paiguti ja üldkokkuvõtteski jääb romaanis kujutatud inimestel puudu karakteri konkreetisusest — peamiselt selles tähenduses, nagu oleme täheldanud Traadi eelmistes romaanides, eriti «Tantsus aurukatla ümber» ja nagu tuleb ilmsiks «Kohviubade» peategelase puhul. Selle märkusega ei ole tahetud mingit ühte käsitlusviisi kirjaniku jaoks ainuõigeks või teistest paremaks kuulutada. Uued ained ja probleemistiku muutumine toob aga kaasa kujutusviisi muutumise, mille keerukused ei lahendu kaugeltki ühel hoobil.

Kui alustada üldmuljest, võib ütelda, et V. Grossi «Talvepuhkus» on kirjutatud sellesama kaasaelamisele häälestava ladusega ja asjalikkusega, millega on heas mõttes silma paistnud ka kirjaniku eelmised raamatud. Oma lugemismuljet täpsemalt jälgides selgub märgatav ebaühtlus. Teose algul on hea kaasa minna erksa kompositsioonirütmiga, mis kenasti edasi annab Anu Soldami meeleolutõusu, ootamatu maalesõiduga seotud vabanemis- ja vaheldusrõõmu. Kaugemal muutub esitus ebaühtlaseks. Minevikust kirjutatakse palju, Anu purunenud abielu eellood ja abielu ise peaksid juba üksnes nende elustamiseks kulutatud lehekülgede arvu järgi otsustades tõusma romaanis sisuliselt tähtsaks. Aga seda ei juhtu, minevik ei muutu kunstiliselt elavaks, olevikus toimuvaga võrdväärseks. Saame teada palju üksikasju sellest, mis oli ja kuidas oli, aga kummaline küll, üsna palju sellest osutub lõpuks ikkagi nagu tarbetuks.

Huvitavas saates käsitleti «Talvepuhkust» televisioonis. Kriitiku kõrval said sõna ka lugejad. Eriti jäi meelde mitme sõnavõtnu jutust refräänina läbikäiv tunustav rõhutus, et tegemist on teosega, kus kujutatakse tavalisi inimesi.

Kas tuleb «Talvepuhkuse» tegelastes ja miljões tõepoolest esile midagi niisugust, mis on meie viimaseaegses proosas defitsiitseks muutunud? Või tuleks sellise rõhutamise ajendeid otsida kujutamiski, probleemiasetuse vms. iseärasustest?

«Talvepuhkuse» peategelane on tööline. See tõsiasi omaette võetuna on eesti nõukogude uuemas proosas küllalt tähelepandav. Ainult et selle sisuline tähendus jääb napiks. Anu võiks olla ka mõne «puhtama» töö tegija — kuigi suuri korrektiive see teoses ei nõuaks. Romaani tegevus ei seostu kindlamalt ühegi miljöö ega keskkonnaga, arutlust ei keskendata ühegi klassi ega kivi spetsiifilisemate probleemide käsitlemisele. (Need ei ole etteheited.) Ilmumisjärgses intervjuus on kirjanik ise nimetanud teost abieludraamaks, mille mõttelise ülesehituse peateljeks nõukogude inimese positsioonitunne. Autorikommentaaris on seiku, mis süvendavad arvamust, et kavatsuse ja teostuse vahe on selle teose puhul mõnes tükis päris suur. V. Gross on mitmes eelmises teoses olnud silmapaistvalt tugev sotsiaalse rõhuasetusega probleemide seadjana ja uurijana. Inimese positsioonitunde, tema ühiskondliku enesetunde jälgimine konkreetsetes sotsiaalses ümbruses on paljulubav lähtekoht. Selle realiseerimine on aga lünklik ja poolik. Kas ei ole takerdumine tulnud sellest, et eraeluline, isiklik, psühholoogiline ja eetilise suunitlusega motiivistik ei omanda vajalikku sotsiaalset tähendust? Sellekohase õnnestumise näiteks sobib minu meelest hästi autori enda raamat «Müüa pooli-

olev individuaal-elumaja», kus isikliku ja ühiskondliku dialektika nõnda loomulikult ilmsiks tuli. Niisuguse kõrvutusega ei ole mõistagi tahetud väita, nagu peaks kirjanik kirjutama aina ühesuguseid teoseid, küll aga selgitada ja seletada, milles võiks olla «Talvepuhkuse» puudujääk.

Mis Anu Soldamiga talvepuhkuse ajal juhtub, on huvi ja kaasaelamisega jälgitav, eelkõige tema enda psühholoogiliselt süvendatud ja inimlikult sümpaatse kuju pärast, aga ka värvikuse pärast, millega on loodud vahelduvaid miljöö-kujutusi.

Huvi tänase argielu ja «tavaliste inimeste» vastu, mida «Talvepuhkus» mulluses proosas kõige selgemini esindab, on põhimõtteliselt väga tähtis. Ei ole siinkohal mahti ja võimalust põhjendada, kui oluline on ühiskonna moraalse kliima kunstivahenditega täppisuurimine. Ning kellele peaks niisugune põhjendus adresseeritud olema? Küll mitte lugejatele, kelle huvi nende endi elu peegeldamise vastu on alati suur olnud. Nendes seostes kõigepealt äratav tähelepanu E. Tennovi jutustus «Margiti kadumine», kus tüpilisest lähenedes ja sotsiaalselt konkreetse miljöö jälgitakse inimesi ja sündmusi, mille üldistav tähendus ei vaja nagu eraldi tõestamist. Meie mulluses proosas on selle probleemikeskmega vähe tegeldud, aga see ei ole iseenesest sugugi uus ega juhuslik, nii et 1971. a. proosast ülevaadet tehes võis N. Andresen keskendudagi teatud eluvaate esitusele, milles (kui tegemist oli kaasaega kujutatavate teostega) sotsialism tähendab üksnes labedat elu. Need on tegelikkusest enesest sündinud ja iga päev uuesti sündivad probleemid. Kirjanduse võimalusi nende akuutsete protsesside mõjustamisel ei ole mõtet ülehinnata. Kohustus sekkuda ja teadvustada aga jääb.

Samasse teoste ringi kuulub ka Lembit Kivisaare romaan «Paradiisi Illu», mis mullu ilmus raamatuna. Olen oma arusaamise sellest teosest esitanud arvustusesena («Edasi» 15. XII 1974), mille kokkuvõtva kordamiseks ei ole siin vajadust. «Paradiisi Illu» vastuvõtt arvustuses kinnitab *summa summarum* romaani sotsiaalset sisukust, selged on ka autori kirjanikeeldused, vähemasti selles küllaltki avaras laadis, mida tutvustas debüütraamat.

*

Mullust lühi- ja lühema proosa raamatute küllust on eespool juba nimetatud. Et kirjandusliku vormi küsimused ei ole nagunii nendes märkmetesse mahtunud, ei näi õieti põhjust rõhutatuma piiri tõmbamiseks suurvormis teoste ja väiksemate vahele, ka artikli ülesehituses mitte. Kui aga romaanide ja pikemate jutustuste käsitlemisel jäi sisuliselt kõrvale ainult üks teos (R. Kaugveri «Ja kõik on kuhugi teel», mis oma tasemelt liiga selgesti kõigest muust eraldub), siis tuleb jutt lühemast proosast hoopis lünklikum. Kogupildi kirevus ja hargnevus on ka tõepoolest suur. Siin on A. Valton oma «teispoolsete» novellidega («Pööriöö külaskäik»), mille paikapanek aastapildis või ka autori enda loomingus nõuab selgesti hüpoteetilist lähenemist, nagu seda vajavad ka N. Baturini «Varahilisel ajal» ja V. Luige «Salamaja piir». On E. Maasiku «Öhtud Rihmakülas», millest õhkub kirjutamisväsimust ja soovi sellest üle saada. On L. Hainsalu teine proosaraamat varasemast tuntud ladusas vestelises, heade stiililiste eeldustega ja julgete pealehakkamistega, aga oh kui ebaühtlane, milleski olulises lõpule viimata. Ja on A. Maripuu «Ma küsin», kirja pandud kunstilise distsipliinita ja tasakaaluta, «kirgede müstikas» rabelevate inimestega, kohati nagu lausa demonstratiivselt melodramaatiline. On R. Kaugveri «Tuuleveskid» oma märgatava kallakuga literatuur-susse, juttudega, mille probleemiline lähtekoht n.-ö. puhtal kujul võib olla vägagi aktuaalne, sugugi mitte elu pealispinnalt tabatud («Tunneliefekt»), mille teostus aga piirdub üksnes sündmuste ja inimeste markeerimisega. «Loomingu» numbril

tes ilmunuist on paremini meelde jäänud A. Valtoni «Mustamäe armastus», ironiline, vaimukas, tinglik, aga samal ajal üllatavalt (autori viimaseaegse loomingu taustal) argireaalne. «Juurtega» ja «juurteta» elamisest kirjutab V. Ilus («Kodu-õued»), ja see on teema, mille aktualiseerumine kõneleb kirjanduse ajatunnetusest. Samas numbris on ka K. Kajari «Linnupuu», tubli tunnistus huvitavatest eeldustest, praeguse proosasituatsiooni taustal (mõtlen just kitsalt käsitletud psühholoogiseerimishuvi vastandumist traditsioonilise kujutamiskiisiga) küllaltki suurt iseseisvust osutav. Meeldiva elamuse pakkus A. Põldmäe väike pala «Eelkõlad», lapse-elamuste plastiline pilt. Proosas püsida võib väga mitmesugusel tasemel, proosasse tulla lihtsalt «mingisugusel» tasemel enam ei saa (võib küll ilmuda raamat, aga seda ei võeta vastu). Proosa aastapildis ei tarvitse siin nimetatud «Loomingu»-debüüdid veel midagi tähendada, aga nad lubavad rohkem, kui on pakkunud ja pakuvad mõnedki debüütraamatud.

*

Enne pärisdebütantide silmitsemist U. Laht ja tema «Bordelli likvideerimine». Proosa-alustus seegi ja selle päris esimeste raamatute kõrvale sattumisest ei tohiks teha mingeid järeldusi arvustaja suhtumise kohta. Annaks jumal või kes tahes nüüd ja edaspidi rohkem niisuguse tasemetunnetusega ja tasemel kirjutatud raamatuid, olgu need siis järjekorras autorite esimesed, teised või mitmendad. On üsna lihtne ja käepärane U. Lahe või mõne temataolise puhul ütelda, et nõnda see pidigi minema, proosasse pidi see mees nagunii jõudma vms. Ja ei olegi vist nii lihtne pärast nõnda pikka luuletajapõlve proosasse tulla, olgu siis ka enesekindlust nõnda küllaga, nagu tundub olevat U. Lahel.

Küsimus, kumb U. Lahe raamatu kahest novellist on parem, on muidugi üsna narr küsimus. Aga küllap mitte päris mõttetu, kui tahan selgemaks mõtelda, miks see raamat mulluses proosapildis nii uljalt, nagu teatud enesestmõistetavusega esile tõuseb. Kõrvutamine Valtoni või Kaugveri või kelle tahes teise juttudega annaks selles teadasoovimises hoopis vähem.

Üks üldisemat laadi mõttekäik, mis selgitab mulle Lahe raamatu kandvust. Teoreetiliselt on nii, et ainekuliselt piire kirjandusel nagu ei oleks, et need piirid on individuaalsed, iga ande puhul isesugused, sõltuvad ande paljudest eri külgedest koos ja omaette. Aga kirjanduslikus praktikas loeb selles asjas ometi väga palju traditsioon, kirjutamata ja väljaütlemata arusaamised sellest, mis on aktuaalne ja mis ei ole, mis on «lubatud» ja mis ei ole. U. Laht on mõlemas avanovellis niisugusest mõtlemisest üle olnud. Enamasti tundub mulle, et «Tippkuttides» on see omapead kõndimise tendents tugevam kui «Bordelli likvideerimises». Aga olemas on see mõlemas ning tähendab koos muuga vägagi palju. Novell «Bordelli likvideerimine» on neid mitteigapäevaseid teoseid, mille kaudu me hakkame sügavamalt tunnetama, mõistma, nägema minevikku, ja nimelt niisugust osa minevikust — sõjajärgseid keerulisi aastaid —, mille õigest paikapanemisest on olnud palju selles, kuidas mõistame olevikku. Leitnant Reemeti kuju ja loo inimlik paeluvus ei tohi seejuures novelli avaramat eepilist, mõnes mõttes epohhilistki tagamaad varjama hakata, aga kui lugemisel niiviisi läheb, ei ole see küll autori süü.

«Meie, tippkuttid, üle kogu maakera» on paljus erinev, peategelase vaatepunktist ümberasumine on siin kirjanikule hoopis teistsuguseid nõudeid esitanud ja ümberkehastumispüüdes on sisse tulnud omajagu ülepingutatust, teatud annus niisugust keelelist originaalsust, mis iseendas monologiseerimisel nagu ülearune tundub. Üldiselt ei ole ju intensiivsus, millega Laht oma lood sõnastab, sugugi

tema sisuliste taotlustega vastuolus. Sellegi loo koha meie praeguses proosas määrab kõige olulisemalt ikkagi too enesestmõistetavus, millega siin põimuvad tänase maailmapildi pingeprobleemid (mis «traditsiooniliselt» ei kuulu meie proosa vaa-teväljale) ja kõige isiklikum, mis inimestel saab olla — noorte tärkav tunne.

Pärisdebüütidest äratab suuremat huvi T. Vindi kogu «Kahel pool hekiga palis-tatud teed». T. Vinti köidab eelkõige psühholoogiline ja ei olegi nõnda lihtne otsustada, missugune on selles huvis traditsioonilise ja mittetraditsioonilise aine suhe. Uudsetena tunduvaid lähenemisi on rohkesti. Sageli ei ole Vindi jutt lugu, vaid hingelist, seesmist olukorda või protsessi kujutav etüüd. On osutatud kõr-vutamismõimalustele Vahingu, Saluri ja Undi proosaga. Mõistetav küll, kuid pal-juski küsitav. Vindi lähtumine on enamasti üsna sundimatu, kirjanduslikest ja teaduslikest postulaatidest sõltumatu. Autor on siin kujutatavast alati selgesti distantseeritud.

Vindi raamatust ei leia tema lugude «vormi», nende ühist kirjanduslikku nägu, seda, mida mõnikord tehnikaks nimetatakse (äärmuslik kontrast J. Sarapuuga, kelle raamatus jutu ülesehituslikud lähtekohad on lakkamatu kordumise läbi lii-gagi selged). Seda järjekindlam on «Kahel pool hekiga palistatud teed» aga aines-tikult, probleemide otsimise suuna poolest. Valdavalt kujutab Vint inimese psüü-hilist haprust, inimestevaheliste suhete tasandil aga vahakordade ebakindlust, mõistmatust, hoolimatust. Need ei ole kirjanduse jaoks hoopiski mitte uued asjad, küll on aga rohkesti alust arvata, et meieaegne ühiskondlik areng (urbaniseeru-mine, elutempo järsk kiirenemine jne.) aktualiseerib need näiliselt vanad proble-emid uuesti, täidab uue sisuga. Nõnda tegeleb Vindi proosa tänase inimese ja tema olukorraga. Mingit reaalselt paralleelvõimalust näen sellest küljest vaada-tes praegu tema ja J. Kruusvalli loomingu vahel, vähemasti olulisi sisulisi kokku-puutepunkte. Ka Vindi raamatus on inimene sageli meie päevade läbilõikeinimese halvem variant.

T. Vindi juttude psühholoogilisus ei tähenda abstraktsust. Tavaliselt ei seletata siin tekstis midagi, lisad ja selgitused toimuva juurde puuduvad. Maailm on asja-lik, konkreetne, eri meeltega tajutav. «Hingelise» ja materiaalse niisuguses liitu-mises näib peituvat nende juttude võlu ja mõju üks olulisi põhjusi.

J. Sarapuu «Austuseavalduses» on kõik kuidagi väga selge, ka raamatu tuge-vad ja nõrgad küljed. Liiga kiiresti hakkab siin kõik korduma, nii mis kui ka kuidas. J. Sarapuu meetod on selgesti lühijutu oma ja sellisena küll otstarbekas, aga raamatu mõõtkavas juba liiaks piiratud, mehaanilisena mõjuv. Esile tõuseb väike tsükel jutte — «Elavad meil eite-taati», «Viimane kuhi sooserval», «Kitse-Mari» ja veel mõned —, millel on ühine sisemine teema, milles on kirkastavat lihtsust, ehtsat inimlikku soojust ja nukrust. Need on elutõeseid pildid maini-meste sellest põlvkonnast, kes on praeguseks vanaks saanud, maal oma pisikestes majapidamistes askeldavad ja hariduse ning lahedama äraelamise jahil maailma läinud lapsi koju käima ootavad. Siin on viide tähtsale, küllap eepilist käsitlemist vajavale, ühiskonna muutumist sisaldavale ainealale, mille ulatuslikum vaatle-mine J. Sarapuu senise meetodiga mõeldav ei ole. Mingeid olulisi niite pidi seos-tuvad need jutud M. Traadi «Kohviubadega», aidates nagu omalt poolt selgitada selle keeruka meeleolulise häälestusega loo elutõsist tausta, selgemini näha prot-sessi, mille osaliseks Salme on, ise sellest midagi teadmata.

Autori esimene ilukirjanduslik raamat on ka V. Lattiku «Mättalt mättale». Või oleks selle puhul algusest peale õigem kõnelda üksnes publitsistikast ja pub-litsistlikkusest? Ilukirjandusest lähtudes tuleks kas õlgu kehitada või hakata moraali lugema — nõnda alguseta ja lõputa ja hajevil on need pildid ja pildi-

kesed. Ometi on see enamjaolt suure huviga loetav, põhjuseks orgaaniline kontaktisolek muutustega, mis toimuvad praegu meie külas — nii inimestes kui ka inimestevahelises suhtlemises. Keda selle aine tundmises praegu Lattikuga kõrvutada — olgu mulluses või ülemulluses proosa-aastas? Tugevam on Lattik selgesti seal, kus ta publitsistina probleeme näeb ja küsimusi esitab. Nõnda toob see iseenesest sugugi mitte tugev raamatuke oma ilmumisega meelde ühe meie viimaseaegse proosa suure lünga — niisuguste sotsioloogilise ja publitsistliku rõhuasetusega teoste puudumise, milles oleks vaatluse all elu muutumine meie endi ümber, näiteks elulaadi probleemid. Kirjanik ja kriitik elavad linnas ja võivad seal end raamatuliselt harida ning kui tahes palju arutleda nn. ajaajärgu põhi-probleemide üle, aga imelik on ometi mõelda, et nad järjest vähem kujutlevad ja tunnevad elu muutumist linna ümber ja linnas eneses.

Jüri Nõmme «Sarveproovi» puhul on arvustuses rohkesti sõna võetud ja pais-tab tõesti olevat nii, et mis selle kohta ka kriitilist ei öeldaks, õige on kõik. Tahan omalt poolt tähelepanu juhtida — osalt eelneva jutu jätkuks —, et raamatus, selle ainestikus, kujutatud inimestes paljastub teatud sugugi mitte huvituseeta «sotsio-loogiline aspekt». Kas ei ole siin kogu kunstilisest mittedisainimisest hoolimata ja selle kiuste ometi näidatud midagi üsna tähelepanu väärivat, nimelt sotsiaalset infantiilsust, noorte bioloogilise ja ühiskondliku küpsekssaamise vaheliste kääride ulatust, ühiskondliku küpsekssaamise üpris suurt keerukust oludes, kus elemen-taarsem majanduslik toimetulek enam probleem ei ole.

*

Nendele märkmetele joone allatõmbamine on aina edasi lükkunud. Käes on heleroheline kevad, soojuse ja valguse poolest juba lausa suvi. On vaja kiirustada.

Proosa muutumist märkivatest sõnadest tuleb selles kokkuvõttes kõigepealt alla kriipsutada dokumentaalsust. Faktitõese alge jätkuv tugevnemine osutab üht olulisemat, kui mitte praegu kõige olulisemat tendentsi eesti proosa kunstilises teisenemises. Järjest tugevamini hakkab see avalduma ka meie proosa ainestikus, sealtkaudu aga teisteski sisuaspektides. Dokumentaalsusemõiste põhi-tähendusest on meie proosa praktika juba märgatavalt üle kasvanud. Ei tundu sugugi ennatlik arvata, et koos dokumentaalsusepõhimõtte aktualiseerumisega ja osalt otse selle läbi on aktuaalseks saanud elutõe ja kunstitõe vahekorrad. Ümber-häälestumine nendes on pidev nagu kirjanduse muutuminegi, praegusele etapile on aga iseloomulik nende suhete teadlikum silmaspidamine.

Inimene mulluses proosas? Juba mitu aastat on tähelepanu äratanud tervikini-mese ja valikinimese (ka kriipsinimeseks nimetatud) keerukas kooseksisteerimine ja vastandumine. Oleks kindlasti naiivne arvata, et siit järgnevad antagonismid on äkki oma teravuse kaotanud, kuid mulluses proosas on selgesti ülekaalus orien-teerumine karakterile, plastilise inimkujutuse taotlus. Selle kunstilised tulemused on ebahõltsed, hoiak ise aga kõneleb kirjanduse stabiilsusest. On muidugi küllalt põhjust praegugi veel kõnelda meie uuema kirjandusega seoses igatsusest inimese järele, aga ilmne on seegi, et paari viimasel aastal on see igatsus eesti proosas seestpooltki tugevamaks muutunud ja juba midagi muutnud kirjanduses endas. Elu põhiväärtuste tunnetamine sünnib kirjanduses eeskätt ikkagi inimese kaudu, niisamuti nagu maailma muutumise kujutus. Selle dialektilise ringi käsitlemiseks tundub meie proosal küllaltki jõudu olevat.

Virve Krimm

OMA HING ON OMA KULD

*Oh sa marjameelekene,
oh sa kodukeelekene —
tuul ei leia enam tuld,
oma hing on oma kuld —*

Arvatavasti on väga paljudel inimestel millalgi täiseas tulnud kogeda mõne oma lapsepõlvelaulu sõnade sügavat sisu, mis väikesena mingi imelise kõlaga meelde kumiseema jäid. Ernst Enno lastelaulud ei kumise küll paljalt ilukõla pärast. Nad on nagu kodu ja loodus ise. Aga neil on üks eriline omadus — hakata millalgi paljude aastate pärast uuesti, ja siis juba kuidagi veel helgemini, nukramini ja täiuslikumalt heliseema. Nad ei tuhmu, ei kaota oma võlu, nende kõla saab hoopis sügavama, kumedama varjundi. Mis see on? Ma ei mäleta, kumba kuminat ma enne kuulma hakkasin, kas «lehepõnni» pörinat õues ja mesimummu suminat aias või Enno lillelallera sõnu:

Pörr, pörr, pörr teeb lehepõnn,
küll on väljas olla õnn —

aga tänase päevani tean täpselt, kuidas rohutirts kõnnib, miks ta lennata ei saa — ja mitte ainult rohutirts, olen ma hiljem juurde õppinud... Ning ühte algusesse jooksevad minul kokku ka esimene mäletatav kurgede ülelend ning Enno salm, mis oma heleduse ja sugestiivsusega nõnda kurgede tulekuga kokku kuulub, nagu ei olekski seda keegi kunagi luuletanud:

Körgel, kõrgel siniõhus
hõbepilvekeste teel,
kiirte sätendavas vallas
kõlab imeline keel:
klu, klu!

Ja siis hakkab kõik jälle otsast peale, uut ringi, oma lastega, alates sealt, kus veel lugeda ei osata:

Iitsi-kass ja Kiitsi-kass,
kus on teie väike tass?

või siis

Aha ai, aha pai,
kust me laps need sukad sai?

VIRVE KRIMM

Kui palju selliseid näiteid ja seoseid elu helgema poole pealt võiks nõnda ühendada! Nõnda võiks üles lugeda kõik Enno lastelaulud ja jätkata tema lüürika surematuks nimetatud ning ikka ja jälle korratud näidetega: «Kujuigatsus», «Õhtu kodutalus», «Võiks otsast alata...», «Jutuluse ajal», «Igatsuse laul» jne., mille elu elavust rahva seas vist küll iial määratlema ei hakata, aga mis ometi tunduvad intiimselt lähedasemad ja armastatamad kui ükski määratlus kokku võtta saaks. Mis see on? Taas müstiline sonimine, härdameelne lapsepõlve- ja minevikuihalus, mis elu peateelt ehk kõrvale eksitab?

Eeldame siiski, et see on kunsti — luule — ime, mis maailma ja inimese teadusliku mõistmise kõrvale seni veel otstarbetuks pole osutunud ja millest tulevikuski nagu ka muudest kunstidest tunnetuse teel tuge loodetakse. Umbes senikaua, kuni inimene oma kõiki meeleliigutusi ja hingeigatsusi lausa käega katsuda pole saanud, kuni temas pole kustunud ega lõpliku rahuldatuseni läbi väljastatuks saanud hüüd:

vii mind ühes, vii mind ühes,
kauge, meelitav kuma,

kuni inimese elu ei ole veel sedavõrd valmis, et ta enam «sihita teedest» ja «teeta sihtidest» midagi ei mäleta.

*

Tuglas on ühes oma marginaalis öelnud: «Inimesed erinevad üksteisest rohkem teadmiste kui tundmustega. On õieti vähe või mitte midagi, mis meie tundmustes oleks täiesti uut ja kordumatut. Vahe tundmuste vahel on ainult nende ulatuse ja nõtkuses. Ja sellegi määrab suurelt osalt just kultuuri, teadmiste ning elutarkuse määr.

[— — —]

Kes meist poleks tundnud sedasama, mis on inspireerinud suurimaile loojaile nende meistriteosed. Kui see oleks teisiti, ei võiks me neid teoseid üldse mõista ega maitsta.» («Valik kriitilisi töid», lk. 580.)

Võib-olla ei erinenudki Enno meist nõnda väga, kui me praegu, ta sajandal sünniaastal tema luulet ikka edasi elavana tajume? Olgugi üsna vähesel osaga tema mitte eriti mahukast loomingust. Selle osaga, mis teadjad meie jaoks välja selekteerinud. Mõistame ja maitseme. Vastavalt oma kultuuri, teadmiste ja elutarkuse määrale. Vastavalt oma tundmuste ulatusele ja nõtkusele. Leiame ta värssidest midagi nõnda lähedast, et meile on üksipuha, mis nime uurijad tagapõhjale on andnud. Avastame ehk millalgi kuskil hoopis ootamatult, aimamata endal mingit religioossuse, minevikuihaluse, harduse või sentimentaalsusegi süüd, avastame kuskil maailma melus võib-olla lihtsalt suure väsimuse hetkel:

Nüüd õitsvad kodus valged ristikheinad...

või leiame ükskord, ega saa sinna midagi parata, et see nõnda on:

Kõik linnad mul olivad valged kui päev —
nii läksin ketrama;
mu palged kui koit suve valgel ööl
ja süda kui õnnemaa.

Ja siiski see heie nüüd hall, nõnda hall
kui tehtud takkudest —

ja kes võiks öelda, kelle süda jaksab, kellel ei jaksa, kui palju eluarmastust keegi endas kannab, kui palju aga ainult luules läbi elab seda, mis endast elamata jääb, et soovida, et ohata:

võiks ümber kõik, kõik veel kedrata kord
kuld mõtete lõngadest...

Tuglas ütleb sealsamas veel: «Mitte tundmuse harulduses pole sellepärast küsimus kunstiteost luues, vaid jõus keskenduda ja oma tundmusest võimalikult suurt protsenti väljendada, olgu tundmus ise milline tahes.» Enno tundmused ehk polnudki nõnda haruldased, nagu näiteks eeldas Visnapuu, kes kuulutades oma armastust Enno luule vastu andis ühe väga kummalise valgustuse-momentidel rajaneva käsitluse Ennot ja oletas tema luule värsitehnilist külge vaadeldes isegi, et: «Tugevama valgustuse saanud, oleks ta (Enno — V. K.) need vanad värvi väravaloksud hajutanud kui pilpad.» («Vanad ja vastsed poeedid».) Pigemini võib nüüd juba järeldada, et Enno sümbolid on mõistetavad ja tajutavad just tänu väljendatava üldnimlikkusele, tundmuste sarnasusele, vastukõiale teise inimese südames; ta keskendus jõud ulatub läbi aegade meieni, kõneldes peale kõige muu ka sümboli, sõna, mõiste tabamise ja üksikelementide kooskõla suurest imest. See on sõna ilu ja võlu, muinasjutt ja tõde ühekorraga:

Oh sina väike kullerkupp,
kuningatütre krooninupp!

Kuningas sõjas surma sai,
tütar see otsis, ilm on lai;

— — —
Kust küll nüüd viib veel koju tee,
tilluke kullerkupuke!

Jah, öieti on küll teada, et Tuglas kritiseeris Ennot rangelt. Ometi ei keela see meenutamast, et temagi kirjutas kord: «... tahaksin olla alles väike Illimar.»

Enno isiksuse omapära eritledes on palju kirjutatud tema maailmakäsituse kujunemisest, selle usulis-filosoofilisest alusest, talle on ette heidetud müstikasse kaldumist. Meie ajal ehk võib sõna, sümbol, kodumotiivi kordus lugejale teinekord ka hoopis lihtsamat keelt kõnelda, muidu oleks küll üsna kaheldav, kas need laulud nõnda kaua oleksid elanud. Ja kui Enno pidevalt reel ja rataste liikudes leivatöö kõrval luules enesesse pöördus, enesearendamises ja -kujundamises oma vaimuvajadustele ning hingeigatsustele lahendust ja väljapääsu otsis, siis — tuleneagu see tema dualistlikust filosoofiast, selles plaanis käsitletuna ka iseene mina ja oma igavese kadunud kodu otsimisest või lihtsalt piiratud võimalustest — oma enesessepöördumises on ta jõudnud meilegi mõistetava iseenes arenemise, teisenemise, iseene kujundamise mõtteni, mis meie isiksust

VIRVE KRIMM

jaataval ajastul taas enam sugugi võõrana ei kõla, nagu näiteks luuletuses «Kui kõik vahel vaikseks jääb...»:

et sa iga ringiga,
kuigi sa ei taha,
välja pead kasvama
vanast, jätma maha

nagu tigu karbigi,
et nii jälle uues
jõuda ikka edasi
iseennast luues...

Ja sümbolistliku kodumotiivi kõrval elab ning leiab tal sageli väljendamisteadmus, et *oma hing on oma kuld*, nõnda et seegi on Ennole kuidagi olemuslik nagu kõik ta igatsuslaulud, mis ihkavad kas kaugete sinimetsade ja valgete rannade poole või siis kadunud koju. Luuletuses «Ah, mis sest ütelda» tõdeb autor vägagi tänapäevaselt:

On vaeseid lapsi palju, palju meie ilmal,
kuid vaesem see, kel puudub oma hing,
see iseendas viljastatud ring,
mis süvi leiab säääl, kus madal paistub silmal.

Kes otsis kaugusi, see käima pidi kaua,
kust lahkus, tagasi ehk tihti sai;
on ümbrus ainult sissepoole lai,
ja ainult targale säääl katab pidulaua.

Selle tunnetuse liitumine helge eluarmastuse, samuti sügise- ja kõige kaduvuse motiividega (jah, ka dualismil rajaneva «hingekodu» otsimise sümboolikaga) tõstab Enno ometi võrratult kõrgemale igapäevase viletsuse üle virisemise ja elu halluse üle ahastamise troostitusest. Lugeses luuletusi, milles ta räägib rõhutatult «oma rõõmust ja oma murest, oma imelisest teest», leiame hellatundelises Ennos küll ka midagi hoopis mehisemalt ja eneseteadlikumalt kõlavat, kui tavaliiselt tema puhul harjunud oleme kujutlema. Nõnda ütleb ta luuletuses «Ise, ise!» veendumusega:

Siit ja sääält saad ainult lisaks,
mis ehk sugulane sul,
sügav põhiheli põues
määrab vahet sul ja mul.

See põhiheli, millest Enno ise teadlik oli, nagu sellest luuletusest ja kohati mujaltki nähtub, eraldaski Enno tee teiste oma tee otsijate teedest, eraldas paraku ehk liigagi kaugele, ent järelpõlvedele andis ta luuletaja, kelle eneseksjäämine tagasivaates imetlust pälvib. Sellessamas mainitud luuletuses jõuab ta välja eheda isiksuse võrdpildini:

Mis nii elu pajast tuleb?
Ikka puhastatud kuld!

Tänapäeva lugeja ees ehk tohiks kahe viimase luuletuse tsiteerimine olla õigustatud (olguigi et need kunstiliselt kõige õnnestunud ei ole), kui nii võrdluse mõttes, retooriliselt küsida: kui palju on sinus endas puhastatud kulda? Enno dualismi kõrvale heites jääb ju temast üle see ehe luulekuld, mis ometi ei ole sündinud sügava sisemise hariduseta, kõikuvate maailmavaatelite seisukohtadega, või mis veel hullem — konjunktureismi maailmavaate aseaineks pruukiva isiku sulest.

Kirjanduslikke ja filosoofilisi mõjutusi eritledes on Enno käsitlejad konkretiliseerinud seda, mis Enno üldistatuna luuletustes ära öeldud: ta võttis «siit ja säält» mõjutustena lisaks ainuüksi seda, mis talle loomuomane oli; tema eluvaade oli ta olemusega kooskõlas — see ilmneb nii tema loomingus korduvaist motiividest kui ta luule käsitlustest: «... ühe ja sama motiivi kordumine tuhandes variatsioonis tõendab selgesti Enno toodangu seesmist algupära. Seepärast osutuvad kirjanduslikud mõjud, mis Enno enesesse on vastu võtnud, ainult mõjutuseks sugulashingedelt...» («Vanad ja vastsed poeedid.») Teatavasti olid kaasaegsete arvamused vägagi erinevad. Tänapäeval võiksid need vahest huvi pakkuda just tolles ajas toimunud isiksuste kujunemise protsessi ja arvamuste võitluse aspektist, mis huvitavate isiksuste puhul peale nende loomingu järelepõlvedele ikka kõitev ja õpetlik on olnud. Õieti annab ju meie kirjanduslugu oma kokkusurutud materjaliesitusest hoolimata ka Enno suhtes selleks võimaluse — kuigi Enno ise endast ütles:

Ma tulen hilja, viimne teiste seltsis,
ei jõudnud varem lauluvainule.
Ei looda pärga ega lille ehteks:
jäin ikka hiljaks iga võidule,

on tal «Eesti kirjanduse ajaloos» oma koht ja tema teoste paremik hinnatud ning armastatud. Seda tõendab, et meie raamaturiiulitel on lisaks varasematele («Uued luuletused» 1909, «Hallid laulud» 1910, «Kadunud kodu» 1920 ja «Valge öö» 1920), autori eluajal ilmunud luulekogudele ning 1937. aastal avaldatud «Valitud värssidele» ka tänapäeval trükitud luuletused «Väikese luuleraamatu» sarjas (1964). Ja mitte ainult need.

Armastus Enno imelise lasteluule vastu ja meie endi laste vastu tegi teoks Enno eluajal täitumatu unistuse — koondas ühte raamatusse «Üks rohutirts läks kõndima» (koostaja ja järeilmärguse autor Ellen Niit) valiku tema lasteluulest ja saatis selle 1957. aastal tänuilike lugejate ette, kordustrukk tuli 1971—1972, sest et esimene suurest tarvitamisest ära kulus ja uutel raamatutehnikatel ka lapsed kasvamas, keda eesti lasteluule kaunimast osast ilma jätta ei saa.

Ja lõpuks räägib Eestimaal alles paar aastat tagasi elanud armastusest Enno vastu üks 1973. aastal sündinud väike ime: «Loomingu» Raamatukogu» tõi unustusehõlmast taas ilmainimeste ette ühe bibliograafilise harulduse — Enno mälestusteraamatu «Minu sõbrad» 1910. aastast. See väike ime tundub seda imelisem, et ta pilti Ennost sügavuti oluliselt täiendab, kõnelemata juba puhtast lugemismõnust, mida pakub kohati koloriitne ja kaunis emakeel ning paiguti poeetiliseks tõusev esitus (kaarnakivi-muinasjutt, murdes dialoog, ädalalibleda-kujund jm.), aga ka ligimese muhe mõistmine. Lihtne, maine ja ühtlasi liigutav raamat, mis asotsiaalseks ja abstraktseks rõhutatud Enno mõistmisse, eriti tema kiindumuste päritolusse mõndagi selgust toob — siin on üht-teist, mida võiks ta luule-muinas-

jutu maiseks aluseks nimetada. On huvitav, et Enno eluloo kirjapanijatelegi on see raamatuke üsna tõhusat tuge andnud.

Tänuväärsest ja suure südamesoojusega kirjutab raamatust Paul Rummo oma järelsõnas. Muidugi on raamatutel veelgi kummalisemaid saatusi kui käesolev taassünd kuuekümmne kolme aasta järel. Vahest ongi kõige olulisem just see, et «hakkame paremini mõistma ja ümber hindama kirjanduslikke nähtusi» ajakuristik «teiselt kaldalt», nagu P. Rummo on öelnud.

Kepp kätte ja rända...

«Minu sõprade» lehekülgedel rännates avastame, et Enno on oma küllaltki isiklikes muljetes ometi suutnud edasi anda ka midagi väga iseloomulikku mõisaorjuses vaevleva rahva saatusest. Meenutagem külaluha ädalaliblesid, ühelt poolt mõisalaane kohinat ja teiselt poolt kõrvuliste heinaaega külaluhas, meenutagem meretäit «halle mehi nagu halle päevi, terve rahvas», kes «ootavad oma õigust ja sünnitavad igavese halli muretee oma õiguse poole», lugegem veel korra üle see ainulaadne kujund, millesse võib kokku mõista kogu meie rahva mineviku (eks avaldu selles ühtlasi Enno seisukohavõtt ja omamoodi kajastus 1905. aasta sündmustele rahva kannatuste poolt vaadatuna): «Sääl nad veerevad kui hallid kaljurahnud, tasutsemata templikivid aegamööda, sääl hõõrduvad kõik, et raasukesed, mis nende küljest maha pudenevad, sillutuse looksid väiksele ägedale salgale, julgele tempelhitajate hulgale, veerevad ja pudenevad, et ise kord kalliskividena toreda ehituse aineks olla [- - -] kui hallid päevad lugemata üksteise kõrval, lugemata üksteise järel elusaladusest tulles, surmasaladusesse minnes, otsata nagu oja, mis ainult kevadel üle kallaste tõuseb, kohiseb ja sulendikke suuremaks murrab, pervi lõhub ja luhta niisutab. Muidu aga natukene paisumist, natukene alanemist [- - -] Ja juhtub põua ajal, et muud ei kuule kui põhja pääl sügaval lugades nirin — muud midagi. Ja siis tuleb ehk mõnelgi võimsal tuju minna ja väiksele minejale paisu ette panna, et kõik jäädavalt vaikiks. Ja siis — ?» (Lk. 43.)

Külaluha ädalalibledega ühendatuna on see küll väga nukker, kuid ühtlasi väga poeetiline võrdpilt läbi aastasadade tulnud hallist rahvast. Me teame, et Enno ei olnud võitleja ega võitluslaulik. Sellele pildile järgnevas situatsioonis konstateerib ta vaid kurvalt, et siis oli järgnenud «kõrvuliste heinaaeg», «verine nõudmine» ja «küpse külm», mis mõnegi «heinalolija ära võttis ja mõnelegi vermed selga jättis, sest nad läksid mõisaluhta, ja külaluht pidi tagasi andma, mis mõisaluhast võetud.» (Lk. 49—50.) Hilisema Enno luulest assotsieeruvad sellega sõja läbi kannatada saanud inimestele kaasatundev «Tikk, takk!...» ja väga skeptiline ning kurb «Nad läevad pikas reas», kust aimub, et enesesepõrduanud Ennole suurte ühiskondlike murrangute aegsed probleemid kaugeks jäid. (Mõlemad nimetatud luuletused dateeritud 1918.)

Mis puutub Enno pisut erandlikesse sõpradesse, siis liigutavad nad kõik — väike Jankel, Roesu Jüri, Saare vana ja veli Joonatan — mingil moel südant kui oma aja elu võõraslapsed. Nende sotsiaalne tingitus ja sotsiaal-eetiline kandvus on meie jaoks ilmselt hoopis teistsugune, kui sai olla esmailmumisel, nüüd kõnelevad nad meile peaaegu sama keelt, mida Väljaotsa Jaan, Kupja-Kaarel, samuti Taidi-Laidi jt. Et nad teevad seda hoopis teises tundetoonis, tohiks küll olla meie minevikikirjanduse rikkuse tunnus. Küllap võiks siitki arendada sotsiaal-eetilisi kõrvalepõikeid, mis meie oma kaasaegsetesse suhtumise korri-geerimiseks üsnagi hoiatavad on: Roesu Jüri ja Saare vana meenutavad ajast aega, et mille mõis veel jättis, selle võttis oma vend või vald! Ikka läbi aegade... Ja ikka jäi «sääduis sääduiseks».

Kitsa isikliku mulje piirid ületab ka Joonatani-laul kõrtsiliste «koori» esituses, nagu Enno seda kirjeldab:

«Ja nõnda kaigub laul kui mürin, kui torm, ja kuulajatel ei lähe juuksed pääs-
püsti, ei tee see nende kõrvadele haiget, ei, nad naeravad üksi, ja nii mõnigi uri-
seb sõnu, mis etteütlemisest meelde jääb, nii endamisi järele. Ja ununeb kõik
mure, jääb üksi orjade rõõm, niisugune piirita müra, nii kütkendamata lennul
vabaneses, nagu oleks tal mure koormaks kanda, mure, mis rõõmu sisse ära on
uppunud, mure, millel kodu ei ole, nii kütkendamata lennul minnes ja vabane-
des...

Joonatan, minu veli, makas [- -]

ikka nii kütkendamata lennul vabaneses edasi, edasi läbi kõrtsiliste tuimunud
meelte — naljaks — naljaks — videviku tundidel. — » (Lk. 58.)

*

Möödunud aegadest meieni ulatuvas luulevalguse kiirtevihus on huvitavaid
värvitoone ja varjundeid. Ja huvitav on seegi, kuidas neist aegade jooksul kord
ühed, kord teised toonid eredamalt, siis aga jälle tuhmimalt tunduvad kumavat, See
õieti küll kunagi päriselt kustumata, kui see on ehe luule nagu Enno oma. See
on nagu vokivurin ja esiemade laul tema paljutähenduslikus ballaadis «Võiks
otsast alata...», mis praeguseks, Enno sajandaks sünniaastapäevaks, kätkeb
võrdpilti ka Enno enese luule kohta:

See ujub kui kuldne lõng läbi öö,
mind nõiub kuulama.

Kes võiks öelda, kui paljusid meist see lapsest saadik kuulama on nõidunud,
sealtpeale, kust iseennast mäletame, kes võiks öelda, kui paljusid nõiub veel? Või
on Enno panteistlik loodusetunnetus tänapäeva linnastunud inimesele ehk juba
võõraks jäämas? Ent siiski — Ernst Enno sajandal sünniaastal, rahvaste fašismi
õudustest vabastamise kolmekümnendal aastal, iimaruumi avarustesse tungimise
ajastul õpetame oma lastele ikka edasi, kuidas üks rohutirts läks kõndima, õpe-
tame sellepärast, et kodumaa-armastus algab oma ukse alt, oma õuemurult,
algab hellusest, mida suudame oma laste südameisse istutada lille, linnu ja lib-
lika vastu, lugupidamisest inimese vastu. Ja kuigi progress avaldub vahel üsnagi
kummalistes vormides, kas või vana voki paigutamises televiisori kõrvale, ise-
vokivurinat võib-olla kunagi kuulmata, on ehk mõnevõrra lohutav kuulda televi-
isorist ometi Enno ballaadi «Võiks otsast alata...» esitust. Eks ole see üks veel
kestva lugupidamise ja armastuse märk.

Mark Soosaar

TELEVISIOON ON...

Meie, kaks telemeest, sõidame «Estoniaga» läbi õhtupunaste metsade. Loit tellib üht ja teist ning biifsteegid. Kohe hakkame maailma parandama.

Mul on televiisor juba kuus kuud katki.

Televiisori parandamine tähendaks hea meistri otsimist, takso tellimist enne ja pärast, aga ka võimalust, et nädala pärast jooksevad read jälle sassi.

Akna taga hämardub. Meie laudkond täieneb noorpaariga.

Mu televiisor töötab pidevalt. Tema sisse mahtus kogu suur maailm, või kui olla täpsem, — projektsioon sellest maailmast. Projektsioon, mis lõi täiuslikuma pildi juubelilaulupeost, kui mõnigi kohalviibija kaasa tõi. Või projitseeris meid koos Armstrongiga esimesi kuusamme astuma ja Dallase ning Müncheni püssipaukudest võpatama. Ta pakkus Urbla väljendusliku versiooni noorte kunstnike loomeprotsessist ja Komissarovi hoiatava nimetissõrme meie silme all mürgitatud loodusega.

Loit: «Televisioon on massimüüting. Me ei tohi seda unustada.»

Lauda juurde tulnud näitsik: «Kas ei saaks salaluurefilme nii näidata, et nad teatriülekannetega ühel ajal mõnelt teiselt programmilt ei tuleks?»

Näitsiku austaja: «Televisioon peaks vähemalt enne laulupidu oma kava meelega võimalikult halvendama, et inimesed soojadest tugitoolidest tõuseksid ja rahvamajja lauluharjutusele läheksid!»

Kõik kolm räägivad ühest — kõlbelisest ja esteetilisest vastutusest, mida peab tundma televisioonitegija. Massimeediumi juht, kes istutab rahva kaugnägemisaparaadi ette ning sellega vähendab ühe eluea jooksul loetud raamatute, külastatud teatrietenduste ja näituste arvu. Tuhandete koduõhtute dirigent, kes asendab punased sööd päratu salapärases ahjusuus helesiniste uudistega, ema suust kuulnud ja aastaid soojendava muinasjutu multifilmiga.

Vagun.

Mees, kes hetk tagasi oleks nõus olnud televisiooni kinni panema: «Teistpidi võtta — meie hõbenõudega saunakultuurile on tulnud paras õielõikaja. Värvitelevisioon. Auto asemel on kasulikum värviteleviisor osta. Sõidad kaugemale!»

Hetk. Oleme kolmeaastase Kadiga säravas märtsipäikeses Kihnu Pealtrannas. Merelt kostab erutavalt kaunis kisa. Tumesinisel veel koogutavad pikki kaelu lummalvalt valged linnud. Tahan kinkida lapsele esmanägemise rõõmu, kui ta juba igapäevaselt osutab: «Luiged.» Televisioon on ette jõudnud.

Mis see on, mis aparaadi riknemise korral kodu tühjaks ja kõledaks muudab?

TV — transmissioon kõigest sündivast, aken ilma?

TV — uus ühiskonna ja isiksuse tunnetamise vahend?

TV — kunstilise väljendamise paik või vorm?

TV — ajaviite mängupilditoos nurgas?

TV — juht ja õpetaja?

Kas üritades täita nii suurt hulka missioone ei jää mõni neist küllaldaselt täitmata? Kas loodus, ühiskond ja inimesiksus oma kõigis avaldusvormides on nii kerged, et TV võtab nad sülle?

Vagunikoridor.

Kupeede uste taga norskamine.

Musta akna taga vilksavad mingi küla või asula tuled, millel pole möödasoitja jaoks nime. Mitte kunagi ei saa me teada, mida tehti ja mõeldi nende tuledel valgel sel hetkel.

Võib-olla on need ainult kasvuraskused, paratamatu etapp ETV evolutsioonis, et lakkamatult pahiseb jutukosk, mis ei tunne talvist jäätumist ega suvist kuivamist? Võib-olla on see kellapendli äärmine hetkasend, see meie televisioonis leitud uus isikupärane kangelane, kes on läbi ja lõhki positiivne inimene ilma pisemagi inimliku puudusega. Ta on seltsiv ja sõbralik, võtab sõna kõikidel teemadel, tähtsatel ja mittetähtsatel. Ei kahtle milleski. Elu pole talle probleem...

On tõesti vana tõde, et ajas edenev värk ei saa läbi ilma dramaturgiata. Mida see võiks tähendada televisiooni jaoks? Kas pole päästerrõngaks siingi tegevus, protsess? Mitte viimase markeerimine ega imiteerimine, vaid tõelised teod, üleelamised. Üks on jutt, teine tegu, nende vahel ei pruugi alati veereda põhjuslikkuse ratas. Aga sotsiaalne temaatika? Kas ta ikka saab tõeliselt sotsiaalseks kabinetiteks-tile illustratsiooniks filmitud inertse pildiga?

Juhan Liiv on öelnud: «Ära tule mulle ennast näitama, sa oled samasugune kui mina... Tule mu juurde kunstiga!»

Televisioonil on olemas kõik tehnilised eeldused kunstiliseks kommunikatsiooniks kujundi tasandil: pildi ja heli lahutamine kolmanda väärtuse — audiovisuaalse kujundi saamiseks, salvestus-, ümbervõtte-, eestristusperioodil loodav montaažikujund...

Tule siis mu juurde...!

KRIITIKA

MINEVIKULT TÄNAPÄEVALE

Veera Saar: «Elas kord mees».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1975. 176 lk.

Kattepaberi arhailiselt fotolt vaatab vastu terve hulk väarikaid habemikke, kes teose kaante vahel põldu harivad ja kooli asutavad. Juba enne lugemist häälestab see vanaaegsuse lainele ning rõhutab raamatus tegutsevate isikute ja asetleidvate sündmuste tõsielusust.

Viimastel aastatel on eesti kirjanduses märgatavalt tõusnud huvi ajaloo vastu. Põhjused võivad olla mitmesugused, sest iga kirjanik leiab minevikust midagi just oma maailmanägemisele ja loomingupõhimõtetele vastavat. Ajalooline maailm on mitmes mõttes tinglikum kaasaegsest, on praegusaja inimene jaoks omamoodi minevikuvõõras, sest teada on ainult kõige olulisemad, kõige tunnuslikumad faktid. Ajalugu pole võimalikki tunda kõigi finessideni, sellepärast nõuab möödunud aegadest kirjutamine fantaasiat, julgust faktide seostamisel ja tühikute täitmisel.

Paratamatult on ajalooline maailm lihtne ja suurejooneline (sõnasõnaliselt, aga tihti ka tavapärase tähenduses) ning neis lihtsates suurtes plaanides ongi nähtavasti tema võlu. Ka ajalukku läinud tegelased on enamasti monumentaalsed. Me teame minevikust vähem (momendidetaile), aga ka rohkem (ajalooprotsessile iseloomulikku) kui käesolevast hetkest. Minevikuainelises teoses ei tarvitse kirjanik harutada päevapoliitika konkreetseid keerdsõlmi, mingi ühiskonnakihi momendimeeleolusid vms., mis määrab kaasaegsete teoste näo ja problemaatika. Või kui, siis juba

mingilt teiselt tasandilt, kas allegooriliselt või üldnimiliku nimel.

Nii käsitleb Veera Saar ainult riivamisi neid bürokraatlikke barjääre, millest tuli üle saada Liiguste kooli avamisel. Eelkõige huvitab teda peategelase tegutsemine ja võitlus kooli eest. Tänapäeva kirjandus ei pruugigi tegelda ammu oma sotsiaalse tähenduse minetanud tsaaribürokraatia veelkordse paljastamisega. Kaasaja analoogilise mastaabiga nähtustest ei saaks kirjandus aga vaikides mööda minna.

Üsna lühikese aja vältel on mitu eesti kirjanikku (A. Beekman, M. Traat, J. Kross) valinud oma teoste tegevusaajaks XIX sajandi lõpupoole. See oli ajajärk, mida iseloomustas rahvusliku liikumise tõus ja sellele peagi järgnenud reaktsioon. Tegelikult on möödunud sajandi teise poole külaelu vist küll kõige põhjalikumalt käsitletud aine eesti kirjanduses. Ent tänapäeva kirjanik vaatleb minevikuprobleeme ja -inimesi ikka oma ajale huvi pakkuvast aspektist, lugeja loeb aga klassikakiti oma sotsiaalsest teadvusest ja kogemustest lähtudes. Ka V. Saare inimese- ja probleemikäsitus on tänapäevane, kuigi autor paistab silma pigem oma traditsioonilisuse kui novaatorluse poolest. Kas pole Jakob Lantsu natuke liiga keeruleline inimene sobimaks omaaegse selgelt piiritletud positiivsuse—negatiivsusega opereeriva kirjanduse kangela-seks?

Veera Saar on hea jutustaja. Ta on kujundanud lususaks tervikuks hulga tõsielusulist materjali ja eelkõige loonud Jakob Lantsu, selle omamoodi talumehe

kuju. Aga kas pole teose sissejuhatav osa natuke pikk? Siin on muidugi ilusaid põhjaranniku maastikke, kuhu Jakob peremehepõlves enam ei satu (ent kohati häirib idüllitsemine — Lige-dama muinasjutumaa korduv meelde-tuletamine), on aja- ja kultuuriloos tuntud isikuid ning üht-teist huvipak-kuvat seoses nendega, ent peategelase kujunemise seisukohalt ütlevad need leheküljed üsna vähe. Teose terviklik-kuse nimel ja peategelase missiooni arvestades oleks kasuks tulnud mõnig-ate proportsioonide silmaspidamine.

Autor ei jälgi Jakob Läntsu pidevalt, vaid ainult tema elu põhipunkte, mida mõnikord lahutab pikk ajavahemik. Olulisem informatsioon vahepealsete aastate kohta on antud äärmiselt lakooniliselt. Lapse- ja noorukupõlvest (sealt me peaaegu ei leiagi seda, miks Jako-bist just niisugune mees saab, kes mil-lalgi valguse pimeduse sisse toob) täht-samat osa Läntsu vaimse palge kuju-nemisel mängisid tema vahepealsed aastad pärast mõisast lahkumist ja enne talu ostmist, kui ta käis Tartus suurel peol, vaatas Koidula näitemängu ja ole-vat näinud (?) Jakobsonigi. Nähtavasti määrab käsitluse see, et autor ise tun-neb ennast kindlamana külamiljöö kujutamisel. Ka tema südika tegelase hilisematest kokkupuudetest Eesti elus nimekate inimestega kuuleme ainult napisõnalist ülevaadet n.-ö. külainimese vaatevinklist. Lisaks J. Kunderile oleksid huvi pakkunud ka teised Läntsu kokkupuutumised tolleaegsete kultuuri-tegelastega, keda tekstis on nimetatud (Treffner, Veske, Jõgever), ja kõrgete tsaariametnikega (peale hariduskuraa-tori juures käimist on ta teose andme-tel ka Riias kubernerit jutul olnud). Kül-lap oli vastavate sündmuste kohta käi-vaid teateid, andmeid ja mälestusi üsna vähe, liiga palju jäi tühikuid, mida autor respektaablilt ei sõandanud oma-poolselt täita. Niisugust faktitruust bio-graafiast kõrvalekaldumist ei saa lugeda teose puuduseks, sest üks kirjutatud

teos ja kunagi elatud elu on siiski kaks erisugust tervikut. Kultuuriloo aspek-tist on muidugi kahju, et selle hivi-tava, omakasupüüdmatu ja ärksa vai-muga talumehe jäädvustamisel pole ära kasutatud paljutki, mida Jakob Läntsu elulugu näib pakkuvat.

V. Saare teose peamine (nii kirjan-duslik kui ka kultuurilooline) väärtus on Läntsu kaju loomises. Mitmekülg-sete vaimsete huvidega, tavalistes talu-töödes laisavõitu, boheemlaslikult ise-ennast pillava Läntsu kaudu toob autor mineviku kaasajale otsekuu lähemale ja mitmekesistab tänapäeva lugeja ette-kujutust möödunud sajandi talupojast. Ka kultuuriloo kaardile lisab teos uue kohanimena Liiguste. Tähelepanu vää-rib see, et Jakob Läntsu kujutab Uku-aru Minna looja. See näitab kirjaniku väärtusorientatsioonide paindlikkust ja maailmanägemise mitmekülgust. Liht-sustatult nähtud maailmas, kus kehti-vad ainult ühemõttelised väärtused, võiks muretult talutõesse suhtuv Länts olla tööka Ukuaru Minna otseseks vas-tandiks. Reaalselt olemasolevasse ma-huksid nad mõlemad oma avara ellu-suhtumise ja iseloomu lojaalsuse tõttu õnnelikult koguni kõrvuti elama. Eks olnud Ukuaru Aksel ju ka Jakobi tüüpi mees, kuigi kahvatum väljaanne, ja küllap pidi Leenugi olema vähemalt mõnes suhtes Minna moodi naine. Vaa-tamata eluülesannete ja -eesmärkide erinevusele on Jakobi ja Minna olemus-likus suuruses ometi midagi võrdlähe-dast. Mõlemad täidavad endale võetud missiooni ausalt, omakasupüüdmatult, kompromissitult, isegi ennastohverda-valt. Vaieldamatult kannab Jakob endas niisuguseid väärtusi, mida ei saa min-gil juhul kritiseerida igapäevase prak-titsismi seisukohalt.

Romaan mehest, kes tõi valguse pime-duse sisse, on peaaegu otsene eellugu «Pommeri aiale». Möödunud sajandi eesti küla ärksamate inimeste püüdlu-sed olid suunatud eelkõige haridus- ja kultuurielu edendamisele. Eesti ühis-

kondlikus elus pole vist hiljem olnud nii laia huvi hariduse vastu ja nii suurt tahtmist kultuurist osa saada. Jakob Läätsu ühendab Jaan Pommeriga jäägitu pühendumine oma eesmärgile, kindel veendumus selle õigsuses (mis on tähelepanuväärne just paljude tänapäevaaineliste teoste ummikus vaevlevate tegelastega võrreldes). Loomult ja olemuselt on need kaks meest läbini erinevad, endale võetud kultuuritooja (-kandja) missiooni täidab kumbki omal viisil. Kui ei oleks seda suuremat ja olulisemat, mis neid kahte ühendab, siis peaaegu võiks tõsisele ja alalhoidlikule Pommerile vastu seada Liiguste veidriku Läätsu, kes on ka kõige igapäevasemates toimingutes igas tükki isevärki, olgu see siis põrsa ostmine või heina varju-alla panek. Rääkimata juha suurematest, kogu küla puudutanud ettevõtmistest, mis said teoks ainult tänu Läätsu entusiasmile. Jakobi tegusid ei juhi mõistlik ja mõistetav omakasu, vaid ühele majandusmehest taluperemehele arusaamatud aated ja ideed, mis mehele endale sageli selget kahju toovad.

Jakob Läätsust mäletatakse palju kummalist (külainimesed on ikka varmad naerma uue ja neile veidrana tunduva üle), aga ainult ühe tühise tuuletallaja õhutusel ja eestvõttel ei oleks Liiguste jõukad peremehed siiski haka-

nud kooli ehitama. Üldisest erinev olek, teistmoodi suhtumine maailma asjadesse äratav peale kummastuse sageli ka lugupidamist. Jakob Lääts oli oma maanurgas tõeliselt laia silmaringiga, palju käinud-näinud ja võimaluste piires ka pidevalt maailma eluga kurssis olev inimene. Tagantjärele vaadatud polnud temasugune mees tolleaegsel Virumaal eriti erandlik nähtus (nagu selgub ka N. Andreseni arvustusest — «Sirp ja Vasar» 1975, nr. 13), ent üldise hulga taustal oli iga niisugune entusiast kahtlemata erandinimene. Ka (ja eriti) tänapäevastes väärtushinnangutesse ümberarvestatult on Jakob Lääts inimesena ja inimlikult suur. Arvan, et see kõige üldsõnalisem epiiteet iseloomustab hästi ja tabavalt Liiguste kooli asutaja ning teatrimaja ehitaja isikut ja tegusid. Niisuguseid inimesi on vaja, et elu edasi läheks — siis, nüüd ja edaspidi.

Meie pisiasjadeks killustunud igapäevas juhib Veera Saare minevikku vaatlev teos tähelepanu mitmetele ka tänapäeval aktuaalsetele ideaalväärtustele nii inimeses kui ka väljaspool inimest; loob tervikliku, end jäägitult eesmärgile pühendanud kangelse kujut, kes rikastab mitmes suhtes meeldivalt eesti tänapäeva kirjanduse tegelaskonda.

Mall Jõgi

VALGUSEST JA HELIST SAAR

Väino Vesipapp: «Aastaringist».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1975. 144 lk.

Luulekogu esimene tsükkel «Linnusõnu veel» koosneb 30 haikust ja 3 tankast. «Alles veel linnusõnu» on väide ja autori maailmavaate väljendus ühekorruga. Inimpõlvede möödumine ei tohiks teha meid vaesemaks — see oleks loomuvastane. Ometi on nii mõndagi meist maha jäänud ja meile mõistetamatuks saanud.

Tsükkel algab kevadepoolsest talvest. Aeg on seotud linnuhäältega (tihase viil, varese karused kraaksud, kuldpea-põialpoisi sii-sii). Saabub kevad oma helidega (metsisekuke kaarduva saba krudin, kurvitsa kroo-piits, luikede luiked). Ja siis tuleb senisesse häältega küllastatusse sisse liikumine — kurgede tants. Järgmine haiku viib lugeja pisut minevikku, sest ei kurenaereid ega kuresaapaid saa praegu enam näha: maalapsed ei käi enam

KRIITIKA

jalgsgigi, rääkimata siis varakevadel paljajalu ringilippamisest.

Edasi tuleb olustikku: leebe ja kodune pildike kuldnoka kodukorrastusest, väike üüriparadoks ja tikutaja kunstnikuportree. Poetilises mõttes jäävad need siiski ratsionalistlikumaiks fikseeringuiks kui raamatu ja tsüklilgi paremik. Lk. 20 leiab lugeja esimest korda autori loodusest ja lindude juurest inimlikke jooni otsimas või registreerimas. Tõsidust, kaalukust ja sügavust on haikus: «Tuuletallajat / nähes küsiksid tasa: / sina või mina?». Tuttpüti veepeegli taha tungimine on pisut ebatäpse sõnastusega ega haara seetõttu nii palju kui järgmine haiku (lk. 23), mis on aluseks märksa avaramale ja tõsisemale assotsiatsioonide ning mõtete reale. Küllap tulebki vahet teha just eri luuletuste erineva mahu kaudu, selle tagamaa kaudu, millesse luuletus laseb pilgu heita või mille olemasolust ta aimu annab. «Vee- linnu mõte / nähes tõusuvett võtmas / kooruvaid poegi?» on hoopis suurema, jõulisema ja emotsionaalsema üldistuse kandja kui «Peeglitagune — / tuttpüüt suudab tungida / veepeegli taha».

Tsükli keskprika asetatud «Vikerkaar vees on / surm mis voolab tõusmata / vikerkaarena» on väga tõsine luuletus sellest, mida inimene nii meel- sasti loodusele annab — saastamisest. Halvasti mõjub aga tema kõrval teine võrdlus inimeste maailmaga ja hoopiski mitte selle kõige humaansema osaga («Koskla emalaev»). Tanka «Veest vupsavate» poetilist mõju ka- handab viimane seitsmesilbiline sõna «sukeldumisosavus», mis asetab esimesest neljast reast saadud emotsiooni hoopis kainemale ja ratsionalistliku- male alusele, lõikab ära osa juba tek- kinud kujutelmi ja mõtteviipeid. Pi- sut pretensioonikas on sugulashinge- lik pöördumine kotka poole (lk. 27). Ahtamaks jäävad ka järgmised luule- tused, ehkki neis on ilusaid pilte ja

muhedaid tähelepanekuid: «Paigal- tammuja / lammas västriku ratsuks. / Rutata? Kuhu?». Inimlike, kõigile aru- saadavate võrdluste kasutamisel on kindlasti olemas põhjendus, sest kui- das sa muidu ikka oma tundeid va- hendad teisele, kellele asi võõras. Autor pole alati suutnud hoiduda inimi-liku otsimisest looduses, õnneks ei küüni see siiski antropotsentrismini.

Vahepealse madalama taseme tõstab uuesti üles «Õhtuvaikuses / ööbiku rõ- katav valjus / kohutas lapse». Pärast linnuühiskonda (lk. 34) tõuseb tase veelgi: «Öösorri öödel / üle pimedada sambla / nõmmete valgus». Siin ja mitmel pool mujalgi on tahtmine osu- tada Väino Vesipapi vääristavale osku- sele jaapanlikesse vormidesse mahuta- da ka jaapani luule sisulisele eeskujule viitav avarus ja selgus.

Kaks järgmist haikut (lk. 36—37) ra- janevad nagu mitmed eelmisedki rah- vasuistel ütlemistel. «Eks käosulane / võõraste lauludega / laula end võõ- raks» viitab väga heale lindudetund- misele. Ornitoloogialembesust reedab ju terve raamat, milles rohkem või vähem on juttu pea poolesajast linnu- liigist, kuhu aga muid elusolevusi õige napilt on trehvanud.

Tsükkel lõpeb õrna ja meeoleoluka haikuga «Keset määratud / sajurohelist laant / üks tilluke lind», mis laseb üli- selgesti välja paista luuletaja lausa erakordsel loodusetajul, oskusel täp- selt vaadelda, sügavalt tunda, võimel oma emotsioone analüüsida, otsida üles nende haprad tekkepõhjused ning need siis peaaegu samas vääringus luge- jale edasi anda.

«Naerulind» koosneb 12 luuletusest, neist on 10 seda laadi, mida võib nime- tada puhtfiloloogilisteks. Kandvaimaks võtteks on nende juures kalambuuri oma kõige ehedamal kujul. Homonüü- me ja samakõlalisi tüvesid pruugitakse nii ohtrasti, et nende seletamisele ja mitmemõttelisuste labürintidest välja- jõudmisele kulub lugeja kogu energia.

Seepärast jääb siin emotsionaalne külg hoopis nõrgemaks. Vooruseks on see, et autor pole taotlenudki keelest saadud inspiratsiooni segada kuskilt meelde jäänud ja nüüdseks juba ammu abstraherunud tunnetega, nagu see meie pisut liiga sõnaaltis luules nii tavaline on. Tugevatele ei ole sõnaaltisus mingi pahe, keskpärane ja nõrgem osa püüab sõnamänguga rohkem või vähem varjata seda, et kuskilt mujalt enam muljeid, emotsioone ja — olgu siis — inspiratsiooni ei saada.

Nimiluuletus «Naerulind» on inspireeritud rahvakeelest ja vanarahva tarkusest ning on seesugusena oma kohal. Häid kujundeid on «Aprillis» («Õhust kõik õllelaarid ära haistis, / tuiskas, kus vähekegi kõrtsisilti pais-tis.»; «Õue peale loopisime hundirat-taid riita, / poleks seal ruumi olnud lammastki niita.» jt.), terviku muljet see luuletus siiski ei jäta: on ebaüht-lane ja laseb tunda ülepingutust. Üle-jäänud luuletused pakuvad rohkem keelemõnu ja aitavad kindlasti laiendada lugeja keeletaju ning lõhkuda tema kinniskeelendeid. Olemusliku-maid probleeme puudutab «Luupai-naja», seda püüab teha ka «ELU ON ELU».

Tsükkel «Seltskondlik» langeb koos «Naerulinnuga» raamatu põhitoonist välja, ehkki ka siin on aines saadud aastaringidest ja küllap nõnda sobibi kogu pealkirja mõista. Üldjoontes on siin rohkem juttu end loodusele vastandanud tsivilisatsioonist. Samuti üldjoontes on see tsükkel teistest märksa eklektilisem nii aines kui teostuses. Olnuks ilus, kui «Trammisõitjate» (lk. 63) lõpus olnuksid veel kaks autori poolt sinna kavatsetud rida: «Äkki meenuvad mammutid / kauges igijäas kusagil» (samuti kui luuletuses «Tark tähenärijaks» oleks lk. 50 sõna «päikesepaisteline» asemel õige «päikesepistene»). «Pasanapuhuja» viitab otse-selt «ükskõikseks muutumisele metsa-de, luhtade ja roostike röömude vastu,

vaesestumisele ja vasestumisele» (M. Mäger, «Linnud rahva keeles ja mee-les», lk. 11). Haiku «Võililleõie / õitse-nud ebemepallis / mutukas vangis» on siin nagu äraeksinu, kuigi ta sisemise sümbolika järgi sobib sonetiga «Õhu-pall». Ranget riimi ja stroofi nõudvad euroopalikud luulevormid Väino Vesi-papi hingelaadiga ei passi. Vabavärsis ja haikudeski on ta ütlemine palju ladusam, tunda ei ole vormi diktsiooni.

«Lumepall», «Merihärg» ja mitmed teised selle tsükli luuletused räägivad murettegevast inimese enda elus ja tema suhetes loodusega. Siin on lapse ja täiskasvanu julmust, «Vaigujooksuta-ja» ärevust, «Tuhkatriinu» rahvalaulu-likku valu jm. «Rändaja õhtulaul» näitab autorit samastumas kõigega ja ometi kõigest midagi eripärast kaasa võtta saamas — suur kokkukõla, ku-hu lõpus tuuakse sisse see, mis inimese ohustavaks teeb: tunnetusvõi-me ja mälu. Loodus elab, inimene peab meeles. Looduses on seosed ole-mas, inimene tõstab need esile, abstraherib loodusest ja saab nii teadli-kuks kristalli struktuurist. Teadmine on aga ohtlik sellele, millest teatakse.

Eelmisest on see tsükkel mõneti sü-gavam. Kõigi «Naerulinnu» keeleliste sukeldumiste juures tundub ikka kõva ja järeleandmatu põhi all olevat, siin on aga mõnigi kord all tume ja värve muutev sügavus.

«Kes lille armastab» viib lugeja taas loodusesse ja nii nagu «Linnusõnu veel» algab ka see tsükkel hääletega. See on tunnetuse teravdamine piirini, kus linnusammud kuuldavaks saavad («Kuulamised» V), kus pisemadki loo-duse detailid kõnelema hakkavad, olgu vaid kuuldavõtjaid. Sonett «Veekuula-ja» on kunstlik ja stiililt erinev ka sa-mas vormis «Tedrelauludest». Viimane mõjub hoopis diskreetsemalt ning sü-gavamalt. Nii nagu «Kuulamised» III, nii on luuletaja terve oma olemusega looduses ka ühes viimase aja kaunei-maist armastuslauludest: «Õö oks üle

kuu / õunapuuksa vari / üle su keha». Nimiluuletus (lk. 95) algab täpselt fikseeritud pildiga kiviparketi ruudustiku värisemisest urbaniseerunu väsinud silmades. Ja lill, mille järele siin igatsust tuntakse, puhkeb «Homniku laulus» järgmisel leheküljel. See on meri, merega seotud eluvormid ja tunded, mis see kõik äratav. Nõnda on «Lagledes» ja diskreetselt lembes «Randastrites». «Keskpäev» on mõistmine, rahulik ja tasakaalukas arusaamine oma kohast aja pikal põikpuul. See on soe ja inimlik luuletus ja kui me siit läbi «Valgete ööde» käegakatsutava (eba)reaalsuse, «Luikede», «Peeglimängu», kahe puhta ja vaimustavalt selge tanka ning kuldnohkade «Suure oreli» jõuame ülemlaululiku «Mere» juurde, siis ei tundu sugugi liialdusena selle lõpposa (lk. 109) vaba üldistamine: Looduse «[— — —] olekuid näha ja tulekuid ja üleminekuid ühest teise ja teisenemisi uuesti, tõusudes ja taandumistes, muutumisi ühenäoliseks ja eripalgeliseks, heledaks ja äikeseliseks, tummaks ja sajasuuliseks, ootuspäraselt ja imetabaselt tuultes, päevades, koidikutes, kevadeis üllatades edasi ja tagasi ja aastaringides alalõpmata, teades: nüüd, ikka ja alati». See on luulekogu kulminatsioon, tema kõrgeim keskpäev.

Siis tulevad «Koldelaulud», väike ja kohati päris ilus tsükkel, kuhu sobinuks ka «Tarepalgisse raiutud» «Seltskondlikust». Sobinuks kas või hardaks-tegeva haiku «Rohtunud ussaed / pääsukesepaiasteta / pehkivad palgid» kõrvale. «Kuldsed käed», «Tulevalvaja» ja «Tulge tuhasta» on pühendatud sellele, mille kohta luuletaja ise ütleb: «Ära rebene ära sugupõlvede side!» (Lk. 118.)

Kogu lõpposa «Ööbik vaikinud» seisab suuremalt jaolt jälle haikudest ja tankadest koos. Need viivad lugeja lähenevast sügisest («Otseku muuseas / tuul lehitseb raamatut / endal puuleht suus») talve sügavusse. Mõjusa

sõnamänguga «Vaid riiwab lennus / lõopistrik, ja pääsuke / pääsuta viskleb» annab aimuse tuleva möödapääsmatusest, ei võta aga ometi usku looduse järjepidevusse. Tsükli paremaid, sõna- ja tundetäpsemaid luuletusi on «Meri ja öö vaatavad kuusilmadega». Järgneb rida suurema või vähema mahutavusega talvepilte nii maalt kui linnast, sealhulgas peaaegu graafiline «Teder tõusis puult / mille ladvast nüüd laskub / peen härmatiseloor» jt. Tsükli ja terve luulekogu harvakohatavalt leidlikuks ja harmooniliseks lõppakordiks on haiku «Puusüda lõhkeb. / Jõe vabaveel külmaaur. / Vesipapp, sina?».

«Aastaringist»-raamatu näol on meil tegemist väga erilaadse ja omanäolise debüüdiga ja seda just autori looduse-tunnetuse poolest. Eelmainitud M. Mägra teoses võib lk. 12 leida read: «Meie tänapäeva kirjanduses häälitseb harva mõni lind, seegi enamasti ebamäärane, liigitu. Ei ukerda ega lase kõhvi tedrekukk, ei kriiska tiiruparv, et ketra ega plaksuta öösorr, ei tilksu salapäraselt vesivutid. Kas on siis enemuistsete helide hulka läinud ka linnuhääled?»

Peaaegu terve kõnealune luulekogu on tõestuseks, et alles on mitte ainult linnu-, vaid ka muud hääled, alles on värvid ja lõhnad, ja palju muud. Väheks kipub jääma hoopis kõrvu, mis kuuleksid, silmi, mis näeksid, sõrmeid, mis lõhnu naudiksid. Tuime-maks on jäänud nahk, mis sageli tuule ülelibisemist või roolehtede puudutusi ei taju.

Põlisel linlaselgi võib niisugust luulet lugedes ärgata mõni hell mälestus, mõni ammutuntud tunne, mis tegi piina ja unustati seepärast kähku. Meie kõikide hinged peaksid olema «koja kaotusest marraskil», sest mida rohkem nad seda on, seda õrnem puudutus muutub märgatavaks ja tajutavaks. Suures osas ongi «Aastaringist» õrnade puudutuste raamat. Võib-olla vaid kor-

raks sõrmeotstega mööda hinge piir-
jooni, võib-olla vaid tasane puhumi-
ne kõrge rohu metsikult kasvanud
tihnikule, mida meis lapike alles on.
Sellest aitab, et rohi hakkaks laineta-
ma, tuletades nõnda merd meelde,
muutudes nõnda kevadiseks mereks
kõigi ta teisenemistega.

Soovida võinuks ehk pisut suuremat

ühtlust kogu koostamisel. Sest parim,
mis luuletajal pakkuda on, on siiski
tema antropotsentrismist vaba looduse-
mõistmine. Aga ka nõnda on seda
parimat küllalt selleks, et nii looduse-
kui luulesõber selle pisikese ja tagasi-
hoidliku raamatukese riivilil üsna au-
kohale võiks seada.

Aivo Lõhmus

KUIDAS PORTRETEERIDA ...

«Vikerkaarepüüdjad».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1974. 156 lk.

Vikerkaar võiks olla kunsti süm-
boolne kujund, sest kunstis on samuti
kui vikerkaares raske kogu täiust ta-
bada, ütlevad portreede kogumiku
«Vikerkaarepüüdjad» koostajad E. Prii-
del ja A. Ustal saatesõnas. Raamatu 50
autorit on üritanud tabada 74 «viker-
kaarepüüdjat» — kunstiinimest, kes
elu- ja loomingulugu võimaliku põhja-
likkusega valgustades, kes mõne olu-
lise mõtte kaudu, «hetkvõttena». Vii-
mase viie aasta jooksul ajakirjanduses
ilmunud lühiportreedest tehtud valik
on mitmekesine — tutvustatavate seas
on nii teenekaid ja auväärse juubelini
jõudnuid kui ka noori, kel seljataga
esimesed lootustandvad sammud. Port-
reeteeritavald on 10 kirjanduse, 15 kuju-
tava kunsti, 16 näitekunsti, 33 muusika
ja 10 tantsukunsti vallast, niisiis ena-
masti aladelt, kus puuduvad ees- ja
järelsõnad, võimalus kunstniku isiku
tutvustamiseks, tema põhimõtete-va-
adete sõnaliseks väljendamiseks. Võib ju
kahelda, ons see üldse tarvilik — võib-
olla peaksime rahulduma selle osaga
looja isikust ja tõekspidamistest, mis
avaneb loomingus. Või, nagu arvas
Tuglas: «Ent mis puutub meisse kir-
janiku maine isik! Sest on juba kord
kindel, et see on vähem huvitav kui ta
looming.»

«Vikerkaarepüüdjad» süvendab veen-
dumust vastupidises. Just koondatu
hulga ja eriilmelisuse tõttu avaldub
selgesti mõju, mis on tutvumises
rikaste eludega — kutse süvenema
kunsti võlumaailma, toetus hinnanguile,
rääkimata kõige tähtsamast — võttest
loomingu mõistmiseks. On ju nii, et
rohkem teades mõistame rohkem. Selle
üle, kas kõik, mida igast üksikust port-
reeteeritavast on kirjutatud, on just see
kõige olulisem, tegelikkusele vastavam
ja täpselt edasi antum, on pädevad
oma sõna ütleva alale ja kunstnikule
lähemal seisjad. Huvitav on aga ka
teine aspekt — kuidas saab kirju-
tada lühiportreed.

Kirjutajategi hulgas on nii neid, kelle
nimi juba omalt poolt annab kirjuta-
tule kirjandusliku väärtuse, neid, kelle
leitud uudne vorm ja «sädemega»
lähenemine õigustavad sellelaadsete
kirjapanekute konkursinimetust «kir-
janduslik portree», aga ka neid, kes
sammuvad kindlalt sissetallatud rada,
lootes materjali enda kandvusele-kõit-
vusele. Niisugusest kirevusest sugeneb
hulk vahel vastandlikkegi mõtteid.

Karl Tamberg hoiatab «seltsimehi-
kolleege-karusid»: «...magusroosa bio-
graafia üksikute päevapildisugemetega
tõstab inimese oma keskkonnast nii
välja, et naerma hakatakse mitte
ainult kirjaseadnikku, vaid ka kan-
gelast». On rõõm tõdeda, et meil on

palju kirjamehi ja -naisi, kelle sulg pole mitte heasoovliku karu suur kivi.

Kena, et paarikümnes portrees on ka ilma traditsioonilise biograafiata skitseeritud sügavuti minev pilt (näit. Mati Unt Evald Hermakülast). Aga omal kohal on vahest asjalikkuses kuivavõitugi elu- ja loomingulood, sest nad esitavad teadmishimulisele väärtuslikke fakte. Tõsi küll, mõnes neist ei tule kunstniku isik meile kuigivõrd lähemale ega saa ka mõistetavamaks, nagu näit. Jaak Mamersi Oidi-tutvustuses. Tundub, et neil puhkudel, kui kirjutaja pole endalt vaikselt küsinud (või saanud küsida) umbes samuti, nagu alustab Lea Tormis Helmi Tohvelmanni portreed — «Kuidas vahendada teistele habrast tunnetust kaunist inimesest?», — neil puhkudel jääb ka lugeja ilma elavast tunnetusest. Enamasti aga põimuvad eluloolised andmed õnnestunult ja õigustatult pildi koesse. Nende hulgas on peaaegu möödapääsmatu üks küsimus, mis paistab lugejaid (aga küllap ka meenutajaid endid) alati paeluvat: kuidas kõik algas? Selles, kui vähe neis algustes on olnud juhust ja kui palju on olnud visa tööd, peitub rohkem kui õpetlik iva. Et ütle mata toreda loo saab ainult algusestki, tõestavad Uno Heinapuu Hendrik Krummist ja Evald Lutsius Voldemar Pansost kirjutades. Biograafilisus pole patt ei siis, kui ta pürib tõsiteadusliku loominguloetelu poole, ei ka siis, kui ta esineb väljanopitud naerutavate sündmustena, küll aga siis, kui ta piirdubki loetelu või seostamata-mõtestamata kildudega.

Mis puutub eespool hoiatatud «päevapildisugemeisse» — on neid vahel ette tulnud selliseidki, mis asjaosalisi punastama panna võiksid —, siis sellest on kogumiku autorid üle. Midagi visuaalset kuulub loomulikult portree juurde ja võib tihti kujutlust enamgi täiendada kui saatev foto, ja nii harva kui see «midagi» kogumiku portreedes esineb, on ta alati omal kohal.

Ja traditsioonide juurde tagasi tulles: mis võiks olla kohasem kui tava-pärane ning pealetükkimatu intervjuu vanameistriga (V. Raudsepp Fr. Tuglastest). Kiiduväärt komme tutvustata-vale endale sõna anda toob mitmetesse teistesegi kirjutistesse usalduslikkust ja usaldusväärstust. Lasta temast kõnelda teistel-kolmandatelgi (Heino Elleri portree) annab pildile mitmeta-hulisust. Nüüd tahaks järeldada, et küllap need otsesed sõnavõtud on hea portree põhitingimus, aga kogumik toob ka teistsuguseid ja ikkagi häid portreid. Toob näiteid pea iga võimaliku mõtte jaoks.

On hea, kui kirjutab sama ala inime-ne, liigprofessionaalsus kimbutab lühiportrees harva. Nagu H. Hiibus E. Valterist või K. Merilaas A. Kaalust. On põnev, kui kirjutaja teeb «hüppe naabermaale», nagu R. Rimmel V. Kuslapi või L. Promet S. Raunami portrees. Aga enamasti kirjutati hea sõna-seadja — hea tulemusena.

On huvitav, kui kirjutaja on oma «objektiga» lähemalt tuttav. Sel puhul saab uskuda, et kõik tutvustamiseks valitud detailid on tõepoolest olulised. Ja on ütle mata meeldiv, kui alati nagu pjedestaalilt paistev suurkuju muutub elavaks. Nii nagu Udo Väljaots Tiit Kuusiku meile inimesena lähemale toob. Aga väga huvitav portree võib saada alguse ka tõredast tutvusest — paradoksaalne, kuid tõestatud Sirje Endre kirjutises Einari Koppelist. Heade tuttavate juures on õieti vältimatu mõnesugune erapoolikus. See võib anda kirjutatule kaitsekõne alatoon, enamasti aga avaldub kujutuse emotsionaalsuses. Vaimustumine kunstiinimesest või kunstialast on ehk kõige ilmsem Lehti Metsaaldi äratuntavalt isikupärastes kirjutistes. Kui sellist vaimustust pole, kipub kirjutistesse pisut kohustusliku tähtpäevaartikli püüdlikkust sügenema.

Kahtlemata on hinnatav, kui kirjutajal pole väljakujundatud tüüplähene-

mist, vaid erinevatest inimestest kirjutatud lood on täiesti isepärased, nagu näit. Uno Heinapuul. Ja et tõsisel juubelistiilis (nagu Helga Tõnsoni artikkel Georg Otsast) portreede kõrval on küllalt neidki, kus mõnus huumor kujutatu- tute sädelust annab.

Kirjutajal peab olema palju teadmisi, see on kindel. Huvitavad teoreetilised mõlgutused on kahtlemata omal kohal, nagu Karl Tambergi kuue esseistliku killuna alapealkirjastatud Haivi Raadiku portrees. Kuid vahetevahel, eriti nooremate kirjameeste puhul, kipuvad «kõrvalt» pärit tsitaadid liiga võimust võtma. Nii on Ülo Tuuliku kirjutisest pool tõesti ainult seoses Aadu Hindiga («seoses» ütleb küll pealkirigi). Ilmselt on lugemust vahel raske vaka all hoida. Sellega omakorda «seoses» aga on küsimus, kui võrd on sobiv kirjutaja enda isikut portreesse tuua, nähtud on ju pilt niikuinii tema silmade kaudu. Tundub, et heas portrees ei peaks toonitatud «mina» olema. Enamasti seda polegi, pole ka liialdatud loomingu «kõõgisaladuste» avaldamisega, küll on aga vahel leitud mõni olustikuline, võib-olla isegi loominguilise tööga otseselt seostamata,

kuid tähendusrikkalt kõnelema hakkav detail, nagu näiteks Vallo Rauni «Mõtisklustes vana kella all». Ja mis on õnnestunud portreede kõige suurem väärtus — on leitud õige lähenemine kunstniku loominguilistele tõekspidamistele. Kui lugeja ei saa mitte ainult teada, mida kunstnik on teinud, vaid saab ka võimaluse mõtiskleda sellest, miks ta just nii on loonud ja mida ta öelda on tahtnud, siis on portree täitnud oma esmase ülesande.

Koostajaile pole siin ette heita — valik on hea, ei ole ühegi ala esindajaid teistele silmanähtavalt eelistatud, pole ka portreedest ükski häirivalt alla teiste taset. Pole koostajate süü, kui mõnigi kunstnik, kes väärinuks meelde jäävat tutvustust, pidi leppima tagasihoidlikuga. Üks märkus oleks siiski: kujundlik ja põhjendatud pealkiri «Vikerkaarepüüdjad» on ühtlasi ka ühe tutvustuse pealkirjaks. Loogiliselt peaks seda nimilooks pidama, kuid selles on vikerkaarepüüdjaist juttu hoopis teises tähenduses. Küllap oleks tehtud psühholoogide hulka pidanud kuuluma ka nimetatud loo pealkirja muutmine.

Algatus on järke vääriv.

Ainu Januson

RINGVAADE

KROONIKAT

8. mail avati Kirjanike Liidu ruumes mälestustahvel Suures Isamaasõjas 1941—1945 hukkunud kirjanikele. Avakõne pidas Villem Gross. Järgnes kirjanike-sõjaveteranide austamisaktus.

Kirjanike Liidu liikmetest esitati Eesti NSV Ülemnõukogu saadikukandidaatideks Tallinna Keskvalimisringkonnas nr. 41 Kirjanike Liidu juhatuses esimene sekretär Vladimir Beekman ja Tartu Heidemanni valimisringkonnas nr. 92 kirjanduskriitik, EKP Keskkomitee kultuuriosakonna juhataja O. Utt. Tallinna Tööraha Saadikute Nõukogu saadikukandidaadiks esitati E. Vetemaa.

17. ja 18. mail toimusid ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi ruumes Tartu kirjanduspäevad. Avapäeval rääkis N. Andresen eesti kirjandusest Suure Isamaasõja ajal,

P. Olesk kaasaegse eesti tekstoloogia probleemidest ja H. Runnel luule tõlkimise võimalusest ja võimatusest. Teisel päeval kuulati H.-K. Hellati ettekannet «Mõte Artur Alliksaare luules ja tema luule mõte» ning H. Peebu ettekannet «Mõningaid kirjanduse sotsioloogia probleeme (1920-ndate aastate eesti lüürika põhjal)».

22. mail tähistati RAT «Estonia» saalis Mihhail Solohhovi 70. sünnipäeva. Kirjaniku elust ja loomingust rääkis A. Hint.

26. mail avati Tallinna Kunstihoones Eesti kõigi aegade suurim raamatunäitus «Eesti raamat 1525—1975». Näitus on pühendatud Eesti NSV 35. aastapäevale ning eesti raamatu 450. juubeliaastale. Näitusel oli välja pandud üle 2300 raamatu kõige varasematest aegadest peale.

OTT KANGILASKILE MÕELDES

28. aprillil lahkus elavate kirjast Eesti NSV teeneline kunstnik Ott Kangilaski — mees, keda kirjandusearmastajailgi põhjus meenutada kui mõnusat pajatajat. Ott Kangilaski sündis 14. juunil 1911 Viljandimaal. Et tas terve elu pesitsesid kõrvuti kunsti- ja kirjandushuvi, eks näita seda seegi, et ta õppis üheaegselt Tartu ülikoolis kirjandus- ja kunstiajalugu ning rahvaluulet ja «Pallases» graafikat. Ta on rohkesti illustreerinud raamatuid ning pälvinud ka Nõukogude Eesti preemia. Samuti

on ta kirjutanud monograafia E. Viiraltist ning koos J. Kangilaskiga «Kunsti kukeaabitsa». 1968. aastal nägi «Loomingu» Raamatukogu vahendusel ilmavalgust tervenisti tema enda kirjutatud ja illustreeritud vestevalimik «Jutulõng». Selles raamatukeses oskab ta mõnusasti ära pilada kantseleikeele ja ajalehestiili ustavad sõbrad. Peatugem hetkekski mõtteis nukralt tõdemaks, et tema humoorikatele lugudele pole enam järke tulemas.

VALDIS LUKSS 70-AASTANE

Valdis Lukssi tutvussidemed eesti kirjanikega ulatuvad enam kui nelja aastakümne taha. Kui 1931. aasta detsembris viibisid Riias Peet Vallak, Juhhan Sütiste, Erni Hiir ja Oskar Urgart, siis kohtuti seal oma nimekate põlvkonnakaaslaste A. Čaksi, E. Adamsoni, J. Grotsi ja teiste kõrval ka Valdis Lukssiga.

Imselt selle reisi tulemusena «Loomingu» 1932. aasta veebruarinumbrisse jõudnud luuletaja Jānis Plaudise artiklis «Pilk Läti uusimasse ilukirjandusse» iseloomustati tänast juubilari, radikaalse kirjanikerühmituse «Trauksme» («Häire») liiget nõnda:

«Lukss suunab terve tähelepanu aktsiaalsetele ühiskondlikkudele problee-

midele suurlinnas. Tema väljendusvõtted ja värs on konsekventselt kooskõlastatud teemide ja veenetega.»

Aktuaalsete sotsiaalsete probleemide poeediks on Valdis Lukss jäänud tänini, samuti nagu ta on säilitanud oma sõpruse paljude eesti kolleegidega. On kuidagi iseloomulik, et just tema oli see, kes läti kirjanike esindajana pärast 1940. aasta pöördesündmusi tuli külla oma eesti kolleegidele. Kui 1947. aastal peeti läti nõukogude kirjanike kongressi, siis sai meie vabariiki esindanud Paul Viidingule ja tema kaastelaste omakorda osaks Lukssi eriline külalislahkus.

Töötades aastail 1950—1965 Läti NSV Kirjanike Liidu juhatuse vastutava ning esimese sekretäri ametikohtadel, oli Valdis Lukss mitme meie kahe vabariigi kirjandusliku ühisürituse algatajaks — ulatuslike vastastikuste külaskäikude, loominguiliste probleemide arutelude organiseerijaks.

Kõik see annab võimaluse soojusega kõnelda Valdis Lukssist kui meie kirjanikkonna ammusest ja heast sõbrast, kahe rahva vennalike kultuurisidemete innukast arendajast.

V. Lukss on sündinud 21. juunil 1905. aastal Tukumsi lähedal rätsepa pojana. 1922. aastal astus ta Riia 4. keskkooli, mis oli tollal tuntud oma vabameelsusega. Siin võttis Lukss koos teise tulevase poeedi Andrejs Balodisega agaralt osa kirjandusringi tööst, tehes ühtlasi esimesi luuletamiskatseid. Riia ülikoolis hakkas tulevane kirjanik õppima 1926. aastal, kuid ainelistel põhjustel õnnestus tal lõpetada ajalooteaduskond töö kõrval alles 1937. aastal.

Selleks ajaks oli Valdis Lukss juba eespool mainitud «Trauksme» ajakirja kaudu luuletajana küllaltki tuntud nimi, kuid Ulmanise isikuvõimu kehtestamisest kuni selle vägivallorežiimi kukutamiseni ei avaldanud poeet oma töid trükkis kuigi nimetamisväärselt. Küll aga leidis ta neil aegadel kontakti põrandaaluste kommunistidega.

Alles nõukogude korra ajal 1941. aastal jõudis avalikkuse ette Valdis

Lukssi esimene iseseisev värsikogu «Karmus».

Suure Isamaasõja puhkedes astus luuletaja vabatahtlikult läti laskurdiviisi ja tegi läbi ränga lahingutee Moskva kaitsmisel, Staraja Russa ja oma sünnimaa vabastamisel. Just sõja-aastail omandas Lukssi luule erilise kõlajõu. Tema loomingu lüüriline põhiloomus põimus tihedalt kodumaa-kaitsja mehiste tunnetega, kusjuures Lukssi paljud värsid väljendasid eeskätt lihtsate reavõitlejate elamusi.

1943. aastal ilmus V. Lukssil Moskvas luuletuskogu «Langes lund», millele vabastatud sünnimaal 1945. aastal lisandusid värsikogu «Sõdurikruus» ning poeem «Isa ja poeg». Eepilise luule poole pöördub ta ka hiljem, kajastades sõjajärgset ülesehitustööd poemis «Rita astub ellu» (1948), Oktoobrirevolutsiooni ja Kodusõja sündmusi poeemis «Kuulsus» (1958).

Tänaseks on V. Lukssi sulest ilmunud üle poolteisekümne luuleraamatu. Neis on üha tihedatumalt ja taideküpsemalt põimunud autori lüüriline mina ajastu ühiskondlike avalduste filosoofilise mõtestamisega («Märts», 1962; «Kured», 1964; «Verekäärimine», 1970; «Purikas», 1975).

Lukss on tegutsenud viljakalt ka lastekirjanikuna ning tõlkinud läti keelde vennasrahvaste luulet, neist kesksema teosena A. Tvardovski «Vassili Tjorkini».

1955. aastast on V. Lukss Läti NSV teeneline kultuuritegelane, 1958. aastal määrati talle Läti NSV riiklik preemia.

Oma loomingu emotsionaalsusega, ühiskondlike murranguetappide isikupärase tõlgendajana, rahva elu ja tunnete mitmeimelise vahendajana on V. Lukss võitnud endale arvestatava koha läti nõukogude kirjanduses.

Valdis Lukssi arvukad sõbrad ja kolleegid Nõukogude Eestis läkitavad alati elurõõmsale, energiat tulvavale poeedile auväärse juubeli puhul kõige südamlikumad tervitused koos siira jõudusoovimisega jätkuvaks loominguliseks tööks.

R. Parve

THOMAS MANN 100

Küllap pole vajadust meenutada üldteada seiku Thomas Manni elu- või loominguloost, meie on see suur saksa kirjanik ja humanist küllalt hästi tuntud eesti keelde jõudnud romaani «Buddenbrookid», «Võlumägi» ja «Felix Krull» järgi.

Küll aga tahaks tänava, fašistliku Saksamaa üle saavutatud võidu 30. aastal, puudutada üht tahku Thomas Manni mitmekülgsest tegevusest, nimelt pealesunnitud emigratsioonipäevi Ameerika Ühendriikides, kus tema saatust jagasid paljud tuntud saksa kul-

tuuritegelased ja kirjanikud, nagu Lion Feuchtwanger, Leonhard Frank, Bertolt Brecht, Helene Weigel, Max Reinhardt, Stefan Zweig, Franz Werfel jt.

Tänu kirjanduslikule maailmakuulsusele oli Thomas Mann USA-s mõjukas isik, kes igati kaitses oma kaaspagulaste huve. Juba 1943. aastal püüdis ta Ühendriikides äratada arusaamist Saksamaa suhtes ja saavutada õiglust saksa rahva hindamisel. Ent kaaspagulastega tekkis vahel eriarvamusi, sest Thomas Mann püüdis hoiduda teatavast USA-s tekkinud saksa pagulaspartiotismist, mis tundus talle antud olukorras kohatu.

1. detsembril 1943 pöördus Thomas Manni poole Bertolt Brecht, kes palus teda lähemalt selgitada oma seisukohti Saksamaal eksisteerivate demokraatlike jõudude suunitluse suhtes tulevikus. 10. detsembril läikitas Thomas Mann Brechtile vastuse, millest toome katkendi.

«Pidasin novembri keskel New Yorgi Columbia ülikoolis poliitilise loengu... Mõõnsin seal, et teatud üldvastutusest juhtunu eest ja selle eest, mis veel juhtub, kõrvale põigelda ei saa. Sest mingil viisil on inimene ja tema rahvas vastutav selle eest, kes ta on ja mis teeb. Siis aga esitasin üksikasjalisi vastuväiteid mõistete «saksa» ja «natslik» võrdsustamisele, mida Teiegi oma kirjas teete, ning selgitasin, et arukat käitumist võidetud vaenlasega nõuab eelkõige juba demokraatliku maailma kaassüü fašistlike diktatuuride tekkimise, nende võimu kasvamise ja kogu õnnetuse eest, mis on tabanud Euroopat ja tervet maailma. Kõnelesin demokraatlike kapitalistlike riikide kaas süüst selliste sõnadega, mille kannatlikku ärakuulamist ma ei lootnudki, veel vähem suurte kiiduavaldustega vastuvõtmist, nagu tegelikult juhtus. Püüsin isegi kodanliku maailma rumalat kommunismikartust ja tegin seda mitte ainult New Yorgis kõneldes, vaid juba varemgi, Washingtonis, *Library of Congress*'i ametliku auditooriumi ees. Ütlesin, et meil, saksa pagulastel, ei sobi homsetele võitjatele nõu anda, mida Saksamaaga ette võtta, ent toetusin Ühendriikide liberaalsusele ja väljendasin lootust, et meie ühine tulevik ei saaks võitnud riikide tegevuse tõttu liiga raskesti kannatada. Mitte Saksamaad ega saksa rahvast ei tule hävitada ja steriliseerida, küll aga tuleb purustada süükoormat kandev junkruute, sõjaväelaste ja suurtöösturite ühendatud võim, kellel lasub vastutus kahe maailmasõja eest. Kogu lootus tu-

leb rajada ausale ja puhastavale saksa revolutsioonile, mida võitjad ei tahiks takistada, vaid peaksid soodustama ja edendama.

Umbes seda sisaldas minu ettekanne; loodetavasti näete Teie ja Teie sõbrad neist andmeist, et ma mõju, mis mul Ameerikas ehk ongi, ei kasuta suurendamiseks kahtlusi «Saksamaal eksisteerivate tugevate demokraatlike jõudude olemasolu suhtes» (nagu märkis oma kirjas Brecht — *toim. märkus*). Sel kõigel pole aga midagi ühist sellega, mille kallal nõdalate viisi olen tõsiselt juurelnud: nimelt — kas on nüüd õige aeg luua Ameerikas *Free Germany Committee*? Mina olen jõudnud veendumusele, et sellise organisatsiooni rajamine oleks enneaegne, ja mitte ainult seetõttu, et *State Department* seda enneaegseks peab ning praegu ei soovita, vaid ka isiklike arutluste ja kogemuste najal. On tõsiasi, ja kui ma ei eksi, siis oli sellest meie viimasel kokkusaamisel juttu, et niipea kui kuuldu- sed säärast saksa ühendusest avalikkuseni jõudsid, tekkis Euroopa eri rahvaste esindajate seas rahutus ja umbusk ning kohe sügenes hoiak, et kujunev saksa ring tuleks purustada. Tegelikult pole küsimus üksnes selles ohus, vaid kahtlemata peaksime arvestama, et meie ühinemist mõistetakse ainuüksi kui patriootlikku püüdu kaitsta Saksamaad kordasaadetud kuritegude tagajärgede eest. Saksamaa vabandamise, kaitsmise ning tugeva saksa demokraatia nõudmisega vastandaksime end praegu ohtlikult natside ikke all vaevlevate ja hukkumise äärel seisvate rahvaste tunnetega. Praegu on liiga vara esitada saksa nõudmisi ja apelleerida maailma tunnetele võimu kasuks, kes veel tänagi hoiab Euroopat oma haardes ja kelle kuritegelik jõud veel pole kaugeltki murtud. Veel võib juhtuda ja küllap juhtubki hirmsaid asju, mis kutsuvad kogu maailmas esile järele mõtlemise selle rahva vastu; ja mis mulje siis jääb meist, kui me enneaegu võtame enda peale vastutuse, et võidab parem ja üllam, mis peitub saksa rahvas. Las jõuab kätte Saksamaa sõjaline lüüasaamine, las saabub tund, mis lubab sakslastel teha kuritegelike jõududega lõpparve nii põhjalikult, nii halastamatult, nagu maailm seda meie ebarevolutsioonilisest rahvast vaevalt loota julgeb; siis saabub meilegi siin kaugel hetk tunnistada: Saksamaa on vaba, Saksamaa on end tõepoolest puhastanud, Saksamaa peab elama.»

U. Põks

RINGVAADE

HANNU SALAMA

Käesoleva aasta kolmas teisipäev tõi Soome kirjandussõpradele Oslost rõõmustava sõnumi — Hannu Salamale määrati Põhjamaade 1975. aasta kirjanduspreemia (50 000 Taani krooni). Põhjamaade Nõukogu preemia anti tänavu välja juba 14. korda. Soomlastest on lisaks Salamale selle varem saanud Väinö Linna ja Veijo Meri, vastavalt 1963. ja 1973. aastal. Mullu pälvis preemia taani kirjanik Willy Sörensen. Hannu Salamale tõi tunnustuse tema 1972. aastal ilmunud romaan «Kus tegijaid, seal nägijaid» («Siinä näkijä mis-sä tekijä»).

Hannu Sulo Salama on sündinud Kouvolas 4. oktoobril 1936. aastal. Keskkhariduse omandas ta Tamperes, käies samas ka rahvaülikoolis. Edasi tuli leivateenistus algul põllutöölisena ja siis isa eeskujul elektrikuna. 1961. aastal ilmub Salama esikromaan «Igapäevane lugu» («Se tavallinen tarina»), mis saab üksmeelselt positiivse vastuvõtu osaliseks. Peale esikromaanu ilmumist valib Hannu Salama vakantselise kirjaniku ebakindla ja okkalise tee.

Juba esikteosest paistavad selgesti välja Hannu Salamad kui kirjanikku iseloomustavad jooned, mis teosest teosesse korduvad ja süvenevad: Salama ei kardata tavalisi, soome kirjanduspärandist nii tuttavaid teemasid, ta on traditsiooniliste teemade uuendaja. Hannu Salamad on nimetatud tundeliseks naturalistikks. Tema tundelisus väljendub eelkõige kiindumuses loodusesse. Loodusekujutajana on teda võrreldud F. E. Sillanpääga. Tundelisuse vastandiks on tihti tegelaste järsult naturalistlik kujutamine. Viimaseks annavad põhjust ka Salama inimtüübid, kelle enamik jääb eluvõitluses kaotajaks pooleks või hukkub. Neil puudub võime armastada, nad vaid piinavad üksteist ja tallavad jalge alla. Soome kodanlik kirjanduskriitika on nimetanud Salamad pettunud idealistikks, rõhutades eriti tema naturalistlik-sümbolistlikku poolt ja pidades ta raamatute keskseteks teemadeks armastuse puudumist ja surma. Ometi pole Salama pelk inimliku õeluse ja salakavaluse kujutaja, ta tunneb kaasa oma tegelastele, kes elu poolt on karile paisatud. Seda kaastunnet väljendab hästi 1962. aastal ilmunud novellikogu «Puhkusepäev» («Lomapäivä»), mille tegelasteks on vanakesed, haiged ja joodikud. Kirjanik süüdistab selleski

teoses oma tegelaste kaudu sotsiaalseid olusid.

Suund, mille Hannu Salama oli võtnud, ei olnud aga meelega järele Soome tagurlikele ringkondadele. Õhus oli äikest ja välk ei jäänud sähvatamata. 1964. aastal avaldab Salama romaani «Jaanipidu» («Juhannustanssit»). Romaan kujutab rühma linna- või õigeminini linnastunud noori, 60-ndate aastate «kuldset noorust», kes on tulnud maale jaanipeole. Ent nende linnas veel nõrgalt kinnistunud juured on maaelust juba lahti rebitud. Asjatult otsivad nad jaaniõõs inimlikku ühtsust, püüavad tagasi saada maainimestele omast looduselähedust ja lihtsust. Nende ühisüritus kujuneb üksnes kõledaks linlikuks ersatsdionüüsiaks. Teos kulmineerub metsiku autosõiduga, mis lõpeb kuue tegelase traagilise hukkumisega. Jälgides linna ja maa vastandamist, võib «Jaanipidu» lugeda ummikute ja ebaõnnestumiste raamatuks, kapitalistliku tänapäeva realistikuks analüüsiks. Pärast «Jaanipeo» ilmumist asus tagurlus rännakule. Teos tembeldati naturalistlikuks ja rõvedaks. Romaani ühe peategelase, Hiltuse parodeeriva jutluse põhjal esitati kirjanikule ja «Otava» kirjastusele süüdistus jumalateotamises. Usuvagatsejate rünnakut juhtis Soome peapiiskop isiklikult. Kohtuprotsess algas 1965. aasta jaanuarikuus ja kestis üle kolme aasta. Üldsuse nõrdimusest hoolimata mõisteti Hannu Salama ja «Otava» kirjastus süüdi. Kohtuotsuseks oli: autorile 3 kuud vanglakaristust tingimisi 3-aastase katseajaga ja 1000 marka rahatrahvi, kirjastuse juhatajale 2000 marka rahatrahvi. Peale selle peavad kirjastus ja autor tagasi maksma ligi poolsada tuhat marka «ebaseaduslikku tulu». Teosest ilmus 1966. aastal tsenseeritud väljaanne. Otsus langetati seaduse põhjal, mida polnud praktiliselt juba 30 aastat kasutatud. Häälega kolm kahe vastu jättis Soome ülemkohus otsuse jõusse. Seejärel esitasid Soome Kirjanike Liit, Eino Leino Selts, rootsikeelne Uusliberaalne Üliõpilasiit, Soome Arvustajate Liit ja Soome PEN-klubi vabariigi presidendile armuandmispalve. Protsess lõppes augustis 1968, mil Soome Vabariigi president andis armu nii kirjanikule kui ka kirjastajale. Mõlemad said tagasi ka makstud trahvirahad. Grupp vasakpoolseid kirjanikke tegi ajalehe «Kansan Uutiset» veergu-

del kibestunud järelduse: Soome ei vaja kirjanikke, kes ausalt kujutavad oma maad ja rahvast.

1967. aastal ilmub Salamalt teine novellikogu «Rindemees käib majas» («Kenttäläinen käy talossa»). See on väljakutse autorit ümbritsevale vaimsele survele — kirjanik näitab, et tema suhe maailmaga on säilinud endisena. Samal 1967. aastal ilmub ka Salama suurromaan, 520-leheküljeline «Mina, Olli ja Orvokki» («Minä, Olli ja Orvokki»). See on romaani tööstuslennast Tampereist ja töölisnoorukitest. Teos on autobiograafiline. Peategelaseks on algaja tööliskirjanik, kes tunnetab, et ainult kirjutamine võib ta sotsiaalselt viletsusest välja rebida. Minategelane (olgu muide märgitud, et enamik Salama teoseid on kirjutatud minavormis) satub olelusvõitluse, tajub ümbritsevat maailma süngena ja vaenulikkuna, julma mängu ja karmi võitluse tallermaana. Võitluses raha, armastuse ja edu eest näeb ta, kuidas seltsimehelikkus ja siirad tunded muutuvad kadeduseks, kättemaksuhimuks ja tõusikkuseks.

1968. aastal avaldab Salama lühiromaani «Kuuetsember» («Joulukuun kuudes») ja 1969. aastal kaks teost, novellikogu «Poissmees suveks» («Kesäleski») ja romaani «Asjade käik» («Tapausten kulku»). Neist viimane on läbini autobiograafiline, armutu ja paljastav aruanne Helsingi kirjanduslike ringkondade, sealhulgas ka Salama enda elust, õigemini küll elupõletamisest. Kuigi pealinna kriitika nimetas romaani musta pesu pesemiseks, sest selle lehekülgedel on kergesti ära tuntavad paljud kuulsused, on «Asjade käik» ometi omal kombel võitlev teos. 1960-ndate aastate vasakpoolne intelligents ootas uuendusi ja pettus, kui neid ei tulnud. Võitluse asemel otsiti nagu tavaliselt rohtu ja unustust viinast ja elupõletamisest.

Pessimistlikku laadi esindab ka romaan «Oktoobrikuu päevad» («Lokakuun päivi») 1971.

Tamperele, täpsemalt selle eeslinna Pispalasse viib lugeja Hannu Salama

siiani värsket romaani «Kus tegijaid, seal nägijaid» («Siinä näkijä missä tekijä») 1972. Praegusel hetkel on see kahtlemata Salama peateos. Kirjanik liigub taas tuttavas tööliismiljööös, andes avara pildi Pispala tööliste vastupanuliikumisest Teise maailmasõja ajal. Selles romaanis kujutatakse Soome «teist tegelikkust», millest siiani kuigi palju avalikult ei räägita. Täiel häälel kõnelevad inimesed, kes kodanliku ühiskonna masinavärgis seni vaikima on pidanud. Kriitika arvates tõusis Hannu Salama selles teoses Soome ühiskonna kujutajana Väinö Linna tasemele. Põhjamaade kirjanduspreemia määramine teosele on kirjaniku suur võit. Põhjamaade Nõukogu põhjendas preemia määramist Hannu Salamale sellega, et kirjanik on kirjanduslike kordaminekute kõrval oma romaanis «üles näidanud eetilist ja moraalselt julgust, kujutades vastuolulist ajajärku oma kodumaa ajaloo». Olgu veel lisatud, et Hannu Salama on kõnekeele tähelepänelik jälgija ja talletaja. Oma teoste tegelasi iseloomustab ta eranditult ehe- da kõnekeelse dialoogi abil.

Peale proosa on Hannu Salama viljelnud ka lüürikat ja avaldanud kaks kogu, «Puu ballaadi haul» («Puu balladin haudalla») 1963 ning «Villpehme, taskusoe» («Villanpehme, taskunlämmin») 1971. Just lüürikas väljendub eriti selgesti Salama tundeline külg, tema kiindumus loodusesse. Mõlemas luulekogos domineeribki loodusteema.

Hannu Salama ise on öelnud, et Pispala-teema on, vähemalt esialgu, tüh- jaks kirjutatud. Praegu kirjutab ta uut kaheosalist romaani, mis käsitleb tänapäeva Soome tööliikumist, eriti vaatleb ta neid töölisi, kes ei tea, kummale poolele asuda. Samaaegselt on tal kavas üks väiksem romaan, mis jutustab hädaabitöölisest, kelle viib kuriteoni vaesus. Meeles mõlgub ka raamat Leninist. Lõpetuseks Veijo Mere sõnad: «Salama on sotsiaalne kirjanik, kõik kirjanikud on, aga paljud pole vahetult. Ta näitab, et inimene on ühiskonna produkt ja saab elada vaid ühiskonnas.»

A. Paikre

PRANTSUSE 1974. AASTA AUHINNAD

Üldiselt hindab prantsuse progres- siivne kirjanduskriitika mulluste kir- jandusauhinnade valiku paari eelmise aasta omast õnnestunumaks.

Goncourt'i laureaat Pascal Lainé on 32-aastane prantsuse keele õppejõud

ning kroonitud teos «La dentellière» (otseses tõlkes «Niplispitsikuduja», an- tud juhul tõenäoliselt töötava tütarlap- se tähenduses) on tema kolmas ro- maan. Retsensioonide järgi otsustades pöörab autor pea peale moodsa muinas-

RINGVAADE

jutu vaese neiu ja heast perekonnast noormehe õnnelikust teineteiseleidmisest. Neiu töötab juuksurisalongis käealusena, tutvub ning hakkab elama jõukast keskkonnast üliõpilasega. (Üliõpilase minavormis jutustus vaheldub kirjeldava autoritektstiga.) Neiu jääb üliõpilasele mõistatuseks, tütarlast nagu ei üllataks miski, näiliselt isegi mitte noormehe lahkumine, mis tütarlapse ometi närvihaiglasse viib. Tegelikult pole noormees kogu nende kooselu välitel saanud tungida neiu sisemaailma. Prantslased nimetavad teost *roman anti-rose*, mida võiks mugandlikult tõlkida «pahupidi Courths-Mahler». Auhinna puhul antud intervjuus ütleb autor: «Kokku võttes on minu romaan kahesuguse naiivsuse kokkupõrge», ja selgitab oma püüdu näidata psühholoogilisi klassivastuolusid, püüd, mis on igati kooskõlas tema kodanikuveendumustega: Pascal Lainé on aktiivne kommunistide ja sotsialistide tegevusühitsuse pooldaja.

Renaudot' äravalitu, šveitsi päritolu Georges Borgeaud, läheneb kuuekümnendale eluaastale ja auhinnatud romaan kannab pealkirja «Le voyage à l'étranger» («Välisreis»). Autori kirju biograafia, mis hõlmab kloostrielu ja täikamüüja ametit, kajastuvat ka antud romaanis. Selle peategelane pole küll ei munk ega vanakraamikaupmees, vaid kodukooliõpetaja, kes tunneb ühtaegu eneseimeiluseni minevat naudingut oma suhetest selle maailma vägevatega ja alaväärsuspiinu oma alluvusseisundi pärast. Nii kirjutavad retsensendid, kelles romaan erilist vaimustust ei ärata.

«Fémina» (naistest koosneva žürii) valik langes 40-aastase René-Victor Pilhes'i romaanile «L'imprécauteur» («Needusekuulutaja»), mida autor ise nimetab fantastiliseks, retsensendid põnevusjutu stiilis hoiatusromaaniks. Tegemist paistab olevat satiirilise hüperbooliga USA rahvusvaheliste trustide kahesuunalisest survest: tulevikumaailm kui kohalike filiaalidega rahvusvaheline trust ja selle teenistujad kui süsteemisisesed isendid, vägagi vastandlike maailmaparandamispüüdlustega.

«Prix de Médicis» laureaati, 45-aastane Dominique Fernandez, on kirjutanud doktoritöö Pavesest ja esseeraamatu itaalia romaanist. Auhinnatud teos «Porporino ou les mystères de Naples» («Porporino ehk Napoli saladused») viib lugeja XVIII sajandi Napoli õukonna- ja teatriellu: nimategelane on

laulja-kastraat. «Consuelos» huvitab George Sandi vaid kuulsate kastraatide hülguseiha ja naiselik edevus, nüüdisautor kuulukse probleemi uurivat akommunikatiivsuse ja üksilduse aspektist.

Suuremat huvi pakub teine «Prix de Médicis», mida on nimetatud ka «Välis-Médicis'ks», sest laureaati valitakse vastaval aastal prantsuse keelde tõlgitud kaasaegsete väliskirjanike hulgast. 1974. aasta auhinna saaja on argentiina kirjanik Julio Cortázar (sünd. 1914), kes oma preemiasumma — 4500 franki — kohe Tšiili vastupanuliikumise käsutusse andis. Auhinna saamise puhul antud intervjuus ütleb ta: «Ma elan juba kaua Pariisis. Aga mu süda on nendega, kes võitlevad seal laias Latiina-Ameerikas.» Julio Cortázar töötab nimelt juba pikemat aega Pariisis UNESCO tõlgina. Tema teoseid, eriti novelle, on juba palju prantsuse keelde tõlgitud. (Cortázari novelli järgi on muide tehtud Antonioni film «Blow up».) Premeeritud romaan «Livres de Manuel» («Libro de Manuel», 1973 — «Manueli raamat») on revolutsioonilise suunitlusega *nueva novela* (uus romaan): Manuel on peategelase imikust poeg, kelle jaoks vanemad ja nende sõbrad panevad kokku kollaaživormis «õpetliku raamatu» süngest ja südamlisest, verisest ja võitlusjulgest tege-
likkusest.

«Interallié», auhind, mille ajakirjanike žürii annab ajakirjaniku kirjutatud romaanile, langes tuntuud reporteri René Mauriési esikromaanile «Le cap de la gitane» (arvatavasti «Mustlanna neem», aga võib-olla ka autentne kobanimiti), mis rääkivat reporteri ohtude-rikkast ametist ja ajakirjanduse tasalülitamise probleemidest.

Seega tundub auhindade jagajatel olevat olnud enam-vähem õnnelik käsi. Sotsiaalse suunitlusega Goncourt ja «Fémina» teenivad kiitust, «Interalliéga» ollakse rahul ning lausa protesti pole äratanud ühegi žürii tegevus.

Mainimist väärrib, et nagu sageli varemgi, figureeris mitu äravalitut ka Goncourt'i kandidaatide nimekirjas. «Fémina» laureaati Pilhes sai Goncourt'i eelviimases voorus koguni Lainéga võrdse arvu hääli. Varasemates voorudes võistles kaasa ka «Prix de Médicis» saanud Fernandez. (Teatavasti kuulutatakse Goncourt ja Renaudot välja ühel päeval ja nädal aega hiljem «Fémina» ja «Médicis», samuti ühel päeval.)

Aga, nagu ütleks «Humanité» loövate

päevarepliikide autor André Wurmser, asi ei piirdu ainult 1974. aasta auhindade siseringlusega. Mulluse Goncourt'i laureaadi Pascal Lainé avastas «Prix de Médicis» žürii juba 1971. aastal, kroonides kirjaniku teist romaani «L'irrévolution» («Irrevolutsioon»), milles autor näeb ilma ja inimesi värske kooliõpetaja pilgu läbi, kes 1968. aasta tormiliste maisündmuste mõjul püüab luua uusi suhteid õpetaja ja õpilaste vahel. Keegi ei aseta kahtluse alla «La dentellière'i» väärtusi. Otse vastupidi. Aga jälle kord kerrib küsimus, kus olid Goncourt'i auhindadajad enne, antud juhul «L'irrévolutioni» ilmumise ajal, sest tegemist on tõesti huvitava romaaniga, kus prantsuse noorte haritlaste maailm avaneb nende ekaaslaste pilgu läbi. Vendade Goncourt'ide soovi kohaselt on nende asutatud Prantsusmaa vanim kirjandusauhind määratud avastama noori andeid. Aga juba aastaid jääb avastaja pigem hiljem asutatud, vähem auväärsetele žüriidele. «L'irrévolution» oli 1942. aastal sündinud 31-aastase Pascal Lainé teine romaan. 1974. a. oma kolmanda romaaniga «Fémina» võitjaks tulnud ja Goncourt'i viimases voorus teiseks jäänud René-Victor Pilhes oli 31-aastaselt «Médicis» 1965. aasta laureaati esikromaaniga «La rhubarbe» («Rabarber»). Seega oli kahe kriitikute silmis tunnustatuma laureaadi puhul tegemist «üle kroonimisega» auhindade pingerea uuel, kõrgemal astmel. Kas Prantsusmaal on tõesti nii vähe preemiaväärilisi kirjamehi...?

Põhjendatud üle kroonimine on Kirjanduse Suure Auhinna andmine Marguerite Yourcenarile, kes sai 1968. aastal «Fémina» ajaloolise romaaniga eest «Oeuvre au noir» (alkeemikute termin, mida annaks vahest ainult ladina keelde tõlkida). Iga-aastased riiklikud kultuuriauhinnad antakse nimelt kogu loomingu eest, vastupidiselt eespool mainitud kirjanduspreemiatele, mis kroonivad konkreetset teost. Marguerite Yourcenar (sünd. 1903) alustas kirjanduslikku tegevust erudeeritud esseistina ja tõlkijana, kelle ampuu ulatub Pindarosest Henry Jamesini ja uus-kreeka luulest neegrispirituaalideni. Avaldanud mitu romaani, saavutas ta ülemaailmse tunnustuse ajaloolise romaaniga «Les mémoires d'Hadrien» («Hadrianuse mälestused», 1951). Minavormis kirjutatud raamat paneb elama Hadrianuse-aegse Rooma. Teos on varustatud järelmärkusega, kus autor teadlase täpsusega toob ära allikate

loetelu ja tõmbab piiri ajaloolise tõe ja kirjanikufantaasia vahele. Ajastu hinguse edasiandmine ja filosoofiline sügavus iseloomustab ka «Oeuvre au noir'i». Selle romaanini peategelaseks on väljamõeldud alkeemik-arst, kelles on ühendatud mitmete keskaegsete teadlaste jooni. 1974. aastal lisandus eelmistele veel üks ajalooline romaan «Souvenir's pieux» («Hardad mälestused») — katse taastada oma kaugete esivanemate minevikku.

Kuni 1968. aastani oli riiklikke kultuuriauhindu kaks: Kirjanduse Suur Auhind ja Kunsti Suur Auhind, mis hõlmas nii kujutatavat kunsti kui muusikat. 1969. aastal asutati lisaks Teatri Suur Auhind. Esimene laureaati oli Eugène Ionesco, 1974. aasta kroonitu on Jean-Louis Barrault, seega hõlmab teatri auhind nii näitekirjandust kui näitekunsti. 1974. aastaks on Kunsti Suur Auhind ainult kujutatavale kunstile jäänud — laureaati Alexandre Calder, juurde on tulnud Muusika Suur Auhind — laureaati Betsy Jolas, ja Filmi Suur Auhind — laureaati Abel Gance.

1889. aastal sündinud Abel Gance on kultuuriauhindade eakaim laureaati. Tema vormiotsingud algasid tummfilmi ajal ning ta on tuntud polüekraani ja stereofoonilise heli juurutajana. Vanusest järgmine on 1898. aastal sündinud kujutava kunsti laureaati Alexandre Calder, mobiilse skulptuuri rajaja. Tema premeerimine näitab kujukalt prantslaste kõigi rahvuste kultuurisaavutuste omakste gemise kommet. Calderit loeb ENE õigusega ameeriklaseks, kelle loominguuloos Pariisil on oluline osa. Marguerite Yourcenar, kelle realistlikust ja teaduslikust kirjutamislaadist oli eespool juttu, on ilmala tulnud Brüsselis. 1910 sündinud teatri laureaati, kuulus lavastaja ning näitleja Jean-Louis Barrault, seevastu on pesuehtne prantslane, kuigi juhib praegu rahvusvahelist «Théâtre des Nations'i», mille uuele elule äratamine eksperimentaalteatrina on suuresti tema teene. Revolutsionäär nii kunstis kui poliitikas, võttis Barrault teatavasti aktiivselt osa 1968. aasta maisündmustest, andes «Odéoni» teatri üliõpilaste valdusse, mille eest ta teatrijuhi kohalt kõrvaldati. Noorim laureaati on Muusika Suure Auhinna saaja, 1926. aastal sündinud Betsy Jolas, kelle teatmeteosed tunnustavad XX sajandi kuulsaimaks õrnema soo esindajaks heliloojate hulgas.

L.-M. Kask

INDEX LIBRORUM

Filosoofilise mõtlemise vaimasse aega viib meid taas Valentin Asmuse (1894) «Platon» (*Mõsli* seerias «Mineviku mõtlejaid»), mille esmatrükist tehti tõlge eesti keelde 1971. Edasi pakub suurt huvi valimik Marcus Tullius Cicero filosoofilisi traktate «Vanadusest. Sõprusest. Kohustustest», mis avaldati *Nauka* seerias «Kirjandusmälestisi». I. Andrejevalt on pärit monograafia «Rahu probleem Lääne-Euroopa filosoofias» (*Mõsli*). J. Saprõkin aga heidab pilgu ideelis-poliitilistele võitlustele Inglise revolutsioonis XVII sajandil, vaadeldes teoses «Harringtoni poliitiline õpetus» (Moskva ülikool) inglise sotsioloogi, poliitilise reformija James Harringtoni (1611—1677), utopia «Commonwealth of Oceana» (1656) looja vabariiklikke taotlusi. Uurimuse «Vabamõtlemine ja materialistlik filosoofia Lääne-Euroopas. XVII sajandi teine pool» (*Võsaja Skola*, Minsk) avaldas G. Livšits. Meieni jõudis ka Leipzigi Karl Marxi ülikooli filosoofiadotsendi Martina Thomi biograafiline raamat «Immanuel Kant», mis valmis *Urania-Verlagi* ettepanekul ja kirjastusel filosoofi 250. sünniaastapäevaks. Nimetagu veel «Marksistlik-leninliku filosoofia krestomaatiat» (aastad 1844—1895, koost. S. ja V. Kaltahšjan ning M. Konkin; *Võsaja Skola*) kõrgemate koolide tarvis. L. Superfin arvustab teoses «Jäme-võrdsustava kommunismi kontseptsiooni kriitika K. Marxi ja F. Engelsi poolt» (*Nauka*) mainitud kontseptsiooni majanduslikke aspekte. Moskva ülikool publitseeris V. Zorkini uurimuse «Kodanlik-liberaalse poliitilise mõtte ajaloost Venemaal XIX sajandi teisest poolest kuni XX sajandi alguseni (B. N. Tšitšerin)». Edasi vaadeldagugi XX sajandi filosoofia uuemaid käsitlusi. Mitut neist ühendab märksõna *eksistentsialism*, olgu selle näiteks A. Begiašvili «Neopositivism ja eksistentsialism» (*Metsniereba*, Tbilisi), J. Kozlovski «Eksistentsialismi filosoofia tänapäeva Jaapanis» (*Nauka*) või ka Hans-Martin Gerlachi «Eksistentsifilosoofia ja poliitika. Kriitiline mõttevahetus Karl Jaspersiga» («Existenzphilosophie und Politik. Kritische Auseinandersetzung mit Karl Jaspers»), mille avaldas *VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften Berlin*. Põhjalik, kapitaalne näib olevat R. Radevi «Neotomismi kriitika» (*Progress*), mille üldtoimetajaks ja ka sissejuhatava artikli kirjutajaks on Aquino Thomase uuendatud

filosoofia meiepoolne arvustaja V. Garadža. Mainitud teos, tõlgitud bulgaaria keelest, asetub siis M. Želnovi tunnustatud uurimuse «Kaasaegse neotomismi gnoseoloogia kriitika» (1971) kõrvale.

Usundi ja usundifilosoofia kohta avaldas *Nauka* India ingliskeelse romanisti R. K. Narayani «Jumalad, deemonid ja teised» («Gods, demons and others»), valimiku vanandia legendide töötlust. *Politizdat* andis juba kolmandat korda vene keeles välja Zenon Kosidowski kuulsad «Piibilood», Novosibirskis ilmutas *Nauka* Siberi osakond aga N. Aleksejevi uurimuse «Jakuutide traditsioonilised religioossed uskumused. XIX sajand — XX sajandi algus». Filosoofia seisukohalt on tähelepandavad sellised teosed nagu N. Andrianovi «Religioosse teadvuse evolutsioon» (*Lenizdat*), G. Lunevi «Filosoofilise idealismi ja kristliku religiooni liit» (Voroneži ülikool), L. Sretenski «Religiooni kriitika metodoloogilisi küsimusi» (Ülem-Volga Raamatu-kirjastus), L. Anufrijevi ja V. Kobetski «Religioosus ja ateism. Sotsioloogilised esseed» (*Majak*, Odessa), jt. *Nauka* kirjastab edukalt «Teadusliku ateismi seeriat», mis ei piirdu pelga jumalasalgamisega, vaid annab rohkesti ruumi usundiprobleemidele endilegi nii ajaloolises kui ka teoreetilises plaanis. Viimasel ajal on seerias tulnud V. Nosovitši «Teaduslik ateism religioosest psühholoogiast», B. Konovalovi «Massilisele ateismile», M. Nikolski (1877—1959) «Valitud teosed religiooni ajaloo alalt», edasi P. Putškovi «Religioonide kaasaegne geograafia», M. Kublanovi «Kristluse teke. Epohh. Ideed. Otsingud», M. Šeinmani «Katolitsism muutub maailmas», N. Kovalski «Katolitsism ja maailma sotsiaalne arenemine», jmt. Samal ajal avaldab Moskva *Politizdat* seeriat «Tänapäeva usudid», milles viimase poolteise aasta vältel on välja antud R. Mavljutovi «Islam», M. Belenki «Judaism», M. Mtsedlovi «Katolitsism», V. Titovi «Õigeusk», L. Mitrohhini «Baptism», A. Belovi «Adventism», A. Moskalenko «Viiekümnepäevalased». Usulahkudega seotud probleemistik on kõne all A. Klivanovi raamatus «Religioosse sektantluse maailmast. Kohtumisi. Vestlusi. Vaatlusi» (*Politizdat*), samuti N. Safronova võitlevas teoses «Kaasaegse kristliku sektantluse müstiliste ideede reaktsioonilisus» (Lvovi ülikool).

RINGVAADE

Toimetuse kolleegium:
V. BEEKMAN, V. ILUS, J.
KROSS, P. KUUSBERG (pea-
toimetaja), R. PARVE, J. PEE-
GEL, L. REMMELGAS, P.-E.
RUMMO, E. VETEMAA.

Toimetuse aadress: 200 001,
Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65,
407-80, 407-81.
Kirjastus «Perioodika», Tal-
linn, Pikk t. 73.
Ladumisele antud 5. V 1975.
Trükkimisele antud 9. VI
1975. Trükiary 18 000. Trüki-
poognaid 11,75 + 2 kleebist.
Tingtrükipoognaid 15,28. Ar-
vestuspoognaid 14,42. MB-
06522. Tellimise nr. 1452. EKP
Keskkomitee Kirjastuse trüki-
koda, Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.
«Looming» nr. 6, juuni
1975.

Hind 50 kop.

На эстонском языке
Орган Союза писателей
СССР
«Лoomинг» («Творчество»)
№ 6, июнь 1975.

- 883 A. KAAL
Luuletusi
- 886 P. KUUSBERG
Vihmapiisad
- 956 V. LUIK
Luuletusi
- 959 S. RANNAMAA
Väike Värvitu
- 969 V. VILLANDI
Tunasest tänaseni
- 972 J. KRUUSVALL
Vargus
Valuline õnn
- 977 A. VALTON
Luuletusi
- 981 Z. SKUJINŠ
Karjäär
- 996 T. MERENÄKK
Luuletusi
- 999 O. PESTI
Erich Frommi utopia
- 1016 Ü. TONTS
Proosamuljeid 1974
- 1030 V. KRIMM
Oma hing on oma kuld
- 1037 M. SOOSAAR
Televisioon on...
- 1039 M. JÖGI
Minevikult tänapäevale
- 1041 A. LÖHMUS
Valgusest ja helist saar
- 1045 A. JANUSON
Kuidas portreterida...
- 1048 RINGVAADE
Esikaane siseküljel:
O. SOANS. Rahulik relvastus I
(Segatehnika)
Tagakaane siseküljel:
U. PLOOMIPUU. Pühapäev Peipsil (Ofort)
Kleebistel:
O. KANGILASKI. Igand (Ofort)
O. KANGILASKI. Mardus ja hundid
(Akvatinta)

LOOMING

ESIMENE POOLA ASTA

1975

Toimetuse kolleegium:

V. Beekman, V. Ilus, J. Kross, P. Kuusberg (peatoimetaja), R. Parve, J. Peegel,
L. Remmelgas, P.-E. Rummo, E. Vetemaa.

LUULETUSED, POEMID

ADAMS, V.:	Agulipoja mälestustest	nr. 1	67
	Talve tulek	nr. 1	67
	Kala laul	nr. 1	68
	Kasvatajad	nr. 1	69
	Taie ja teadus	nr. 1	70
	Meditatsioon saatuses	nr. 1	70
	Ela üle!	nr. 1	71
	Hommikuloits V	nr. 1	72
	Kui olen vormis	nr. 1	73
	Lüüra häälestamine	nr. 1	74
ALVER, B.:	Koolimine	nr. 2	179
	A	nr. 2	180
	Õpilased	nr. 2	180
	Kodune kirjandustund	nr. 2	182
	Klausel	nr. 2	183
	Igavene aaria	nr. 2	184
	Novaator	nr. 2	184
	Viimne instants	nr. 2	185
	Juveel	nr. 2	187
	Sügis	nr. 2	188
ANGERVAKS, H.:	Tuli	nr. 2	229
	Pääsukese surm	nr. 2	230
	Õhtu Gagras	nr. 2	231
	Mesilinnu haud	nr. 2	233
	Õige poole valimisest	nr. 5	818
DONNE, J.:	Armastajate lõpmatus	nr. 3	465
	Twicknami aed	nr. 3	466
	Hüvastijätt, mis keelab kurvastamast	nr. 3	467
	Aastapäev	nr. 3	468
	(Tõikinuud P.-E. Rummo)		
HAAVAOKS, P.:	Vihtlemislaul	nr. 3	355
HIIR, E.:	Noorukid	nr. 5	791
	Linn-sõdur	nr. 5	793
KAAL, A.:	* (Pargis tumedas õitsevad pärnad)	nr. 6	883
	Ingel	nr. 6	883
	Täiskuu kaitse all	nr. 6	884
	Keegi	nr. 6	885
KANGUR, K.:	Nõmmetühjus	nr. 4	620
	Buxtehude	nr. 4	620
	Unejõe le laskub mäest	nr. 4	621
	Minu memm ja taat	nr. 4	621
	Laotus paksult pilves lasub	nr. 4	622
KESAMAA, M.:	Laulu-, leeme- ja leivalõhnalises päevas	nr. 5	723
LUIK, V.:	Saladus	nr. 6	956
	Õed	nr. 6	956
	Infarkt	nr. 6	957
	Kaks inimest toas	nr. 6	957
MERENÄKK, T.:	Alatskivi	nr. 6	996
	* (lipsab läbi)	nr. 6	997
	Südatalv	nr. 6	997
	Varblase õhtu	nr. 6	998

NIKITIN, I.:	* (Vilgub täheerevust)	nr. 2	290
	* (On mulle rahu vaja)	nr. 2	291
	* (Muud teed mul nähtavasti pole enam)	nr. 2	292
	* (Rasket risti, vennad, veame)	nr. 2	292
	Peied	nr. 2	293
	* (Mis on me õnn? — üks ulmas sonimine)	nr. 2	294
	* (Jäi vakka ööbik metsa tumesiilus)	nr. 2	294
	(Tõlkinud A. Ehin)		
NURME, M.:	Sõja lapsed	nr. 5	788
	Süda, murelikult löö	nr. 5	788
	Lage kõrb	nr. 5	789
	Kilpkonnade orus	nr. 5	790
PAAVLE, J.:	* (hea on koju tulla)	nr. 1	110
	* (Aga muutumise särav tahe)	nr. 1	110
	* (leib sureb ära)	nr. 1	111
	* (sõbra käsi)	nr. 1	111
	* (Sõna pääseb pihust lahti)	nr. 1	111
RAMMO, A.:	Graafilised lehed. Neli lehte	nr. 1	92
	Söövitused	nr. 5	707
	In memoriam	nr. 5	708
	* (Kanarbikukarva pilvenõmmed)	nr. 5	709
SANG, J.:	Talvepilte	nr. 1	103
SIIG, A.:	Turismiballaad	nr. 4	593
	Värsid, mis on kirjutatud Edvard Munchi muuseumis Oslos	nr. 4	594
	Poeetid	nr. 4	595
	Ühe fotodokumendi lisa	nr. 5	752
	Jedem das Seine	nr. 5	753
SIKEMÄE, I.:	Tuulelaul	nr. 5	785
	Mägiharjal	nr. 5	786
	Äkki — sina	nr. 5	787
SIMONOV, K.:	Sõbra surm	nr. 5	834
	(Tõlkinud V. Villandi)		
SLUTSKI, B.:	Esimene sõjapäev	nr. 5	836
	Tubli kaaslane olla	nr. 5	837
	(Tõlkinud V. Villandi)		
SUUMAN, A.:	Tuli jõgi kallastest välja	nr. 4	580
	Näitsik ja Bach	nr. 4	581
	Lumehang	nr. 4	582
	Tants raiesmikul	nr. 4	582
	Kevade maalimine	nr. 4	583
	Linnud põõsa all	nr. 4	584
	Luule lükkab akna lahti	nr. 4	585
TALVISTE, K.:	* (Omal ajal lööb ükskord õitsele)	nr. 2	247
	* (Selle sügise vihmade kätte)	nr. 2	247
TRAAT, M.:	Karu tänav 1922	nr. 4	531
	Johannes Bobrowski	nr. 4	531
	Märts	nr. 4	532
TSÕBIN, V.:	* (On lausa koldse päevalille kuld)	nr. 5	835
	(Tõlkinud V. Villandi)		
VAARANDI, D.:	* (naised on need)	nr. 1	3
	* (Magan tormis mis mujal)	nr. 1	3
	* (Krestomaatsed luuletused)	nr. 1	3
	* (Sina)	nr. 1	4
	* (Õo linn)	nr. 1	4
	Linnurohi ja öde	nr. 1	5
	Rukkilõikus	nr. 1	6
	Inimene ja öö	nr. 1	7
VALTON, A.:	* (Selleks ainsamaks eluks)	nr. 6	977
	* (soove plingib ja täitmisi)	nr. 6	977
	* (Noorus kaob ja jääb)	nr. 6	978
	* (Ses maailmas olla on kole)	nr. 6	978
	* (Päevades liigud enesest läbi)	nr. 6	978

	* (Mu mõtted on mere sügavuses)	nr. 6	979
	* (läbi piltide ja sõnade käime)	nr. 6	979
	* (elu õilmitseb tuhude karjatustes)	nr. 6	980
VEETAMM, M.:	Ühe suve mosaiik		
	Aprill	nr. 3	423
	Südasuvi	nr. 3	423
	Mägedes	nr. 3	424
	Tamariskisalu	nr. 3	425
VEREV, V.:	Kärestikest	nr. 3	451
VILLANDI, V.:	Tunasest tänaseni		
	Sõda I	nr. 6	969
	Sõda II	nr. 6	969
	Sõda III	nr. 6	970
	Kolmkümmend aastat	nr. 6	970
ÜRT, J.:	Tõiklemisi	nr. 2	258

ROMAANID, NOVELLID, JUTUSTUSED, MINIATUURID

ILUS, V.:	Kiri	nr. 4	533
KALLAS, T.:	Eva ärkamine	nr. 1	76
KAUGVER, R.:	Keerdtrepp	nr. nr. 2—189,	3—361
KRUSTEN, E.:	Endakahjustaja	nr. 4	586
KRUUS, O.:	Filvehaua	nr. 2	236
KRUUSVALL, J.:	Vargus	nr. 6	972
	Valuline õnn	nr. 6	973
KUUSBERG, P.:	Vihmapiisad	nr. 6	886
LIIVES, A.:	Jutt Julius Ütsist, Mariast, vedurivilest ja nullpäevast	nr. 1	8
MATVE, H.:	Intervjuu Edith Piafiga	nr. 1	96
MÄND, H.:	Päikeseline	nr. 1	105
	Täpp	nr. 1	107
O'CONNOR, F.:	Kaitstes ligimest võid päästa iseenda (Tõlkinud R. Saluri)	nr. 1	112
PEGEL, J.:	Mässaja	nr. 5	711
	Komissar	nr. 5	716
PROMET, L.:	Laulasmaa minid	nr. 3	454
RANNAMAA, S.:	Väike Värvitu	nr. 6	959
SKUJINS, Z.:	Karjäär (Tõlkinud K. Aben)	nr. 6	981
SKULSKI, G.:	Kuidas oleksid elanud sina? (Tõlkinud V. Villandi)	nr. nr. 4—597,	5—727
SOLOHHOV, M.:	Nad võitlesid kodumaa eest (Katkendid) (Tõlkinud I. Saks)	nr. 5	820
VAHING, V.:	Eiteakusttulnu	nr. 4	623
	Hommik	nr. 4	625
VINT, T.:	Külaskäik koju	nr. nr. 2—248,	3—427

OLUKIRJELDUSED, REISIKIRJAD, MÄLESTUSED, SÕNAVÕTUD, PUBLITSISTIKA

BEEKMAN, V.:	Aja ja luule puutepunkte	nr. 1	122
GROSS, V.:	Autolinnas	nr. 2	295
HINT, M.:	Teadusest	nr. 3	516
JANSEN, E.:	Killukesi naisküsümuse ajaloost	nr. 3	470
KASK, L.-M.:	Ajakirjandus ja kirjandus	nr. 4	688
MEISTER, V.:	Direktor	nr. 4	627
MAASIK, E.:	Kas inspiratsioon oli või inspiratsiooni ei olnudki?	nr. 2	336
MERI, L.:	Punased purjeained	nr. 2	259

PEEGEL, J.:	Suhtelisus	nr. 4	653
	«Öllepruulija»	nr. 4	654
	Labidas	nr. 4	654
	Kes?	nr. 4	655
	Kartul	nr. 4	656
	Defitsiit	nr. 4	657
	Faraad	nr. 4	658
PUKK, H.:	Mehed ja meeste tahud	nr. 4	660
RUMMO, P.:	Kultuurilembene õhkkond	nr. 5	804
SAAR, A.:	Viimane peatükk	nr. 5	754
SERGO, H.:	Kaks kildu		
	Irma	nr. 5	814
	«Transleerime saadet Flensburgist»	nr. 5	815
SOOSAAR, M.:	Televiisioon on	nr. 6	1037
UUSMAN, P.:	Ümberpiiratud linnas		
	Kakskümmend meetrit	nr. 5	795
	Leib	nr. 5	797
	Haljad kuuseoksad	nr. 5	798
	Antikvaar	nr. 5	800
VAIDLO, R.:	Kas mäletad?	nr. 5	807
VIIDING, I.:	Oli sul raske, ema?	nr. 5	862
VILLANDI, V.:	Kirjaoskus & kirjutamisoskus	nr. 1	157

ARTIKLID

ANDRESEN, N.:	Friedebert Tuglas ja ta teoste tegelased	nr. 3	487
EELSALU, H.:	Koputus tundmatuse tagauksele	nr. 3	481
JANUSON, A.:	Erni Hiire nooruriaastate luulest	nr. 3	494
	Kolmkümmend aastat hiljem	nr. 4	666
KRIMM, V.:	Oma hing on oma kuld	nr. 6	1030
KURG, K.:	Kolmekümnene sõjast	nr. 5	839
LAIMÄE, V.-I.:	Kunsti nägu ja profillid	nr. 1	126
MALLENE, E.:	Mõtestatud elu nimel	nr. 1	148
MIHKELSON, E.:	Kolm kunstnikuhoiakut	nr. 3	509
MÄGER, M.:	Luule 1974. Ülelugemise lugu	nr. 5	847
PESTI, O.:	Erich Frommi utopia	nr. 6	999
PORK, A.:	Ajalugu kui taasloomine	nr. 2	302
PÖLDMÄE, J.:	Diskussioon nõukogude vabavärsi ümber ja vabavärsi tüpoloogias	nr. 2	310
TONTS, Ü.:	Proosamuljeid 1974	nr. 6	1016
VIIDING, I.:	Mis on õnn?	nr. 4	677

KRIITIKA

ILUS, V.:	Suur hulk head lühiproosat («Vene nõukogude novell»)	nr. 5	867
JANUSON, A.:	Kuidas portreeterida... (Koguteos «Vikerkaarepüüdjad»)	nr. 6	1045
JÕGI, M.:	Minevikult tänapäevale (V. Saar: «Elas kord mees»)	nr. 6	1039
KAALEP, A.:	Hämarus ja luuletaja (M. Eminescu: «Pime-dus ja luuletaja»)	nr. 5	871
KOPSO, I.:	Küsimiste raamat (M. Saat: «Roosipuu-pungad»)	nr. 4	690
KRIMM, V.:	Ise ilutegija... (M. Seping: «Urvad üle müüride»)	nr. 4	692
LAURISTIN, M.:	Kahingud malepartiis iseendaga (L. Kivisaar: «Paradiisi Illu»)	nr. 1	159
LÕHMUS, A.:	Valgusest ja helist saar (V. Vesipapp: «Aastaringist»)	nr. 6	1041
MAREMÄE, E.:	Kas mitte debüüdieelne raamat? (J. Nõmm: «Sarveproov»)	nr. 3	518

NIIT, H.:	Rännud ruumis ja ajas (L. Meri: «Virma- liste väraval»)	nr. 5	864
OJA, A.:	Sisu ja skeem (J. Sarapuu: «Austus- avaldu»)	nr. 2	338
PÖLDMÄE, A.:	See vemmäl ei ole (keele)õel (P.-E. Rummo: «Lugemik. Lugemiki»)	nr. 2	342
REINLA, A.:	Läbivalgustatud varjud (L. Seppel: «Varju- ring ümber tule»)	nr. 1	166
RUNNEL, H.:	Jüri Üdi sõnakunst (J. Üdi: «Selges eesti keeles»)	nr. 1	162
SÄÄRITS, A.:	Tulekeeled aastate tagant («Tulekeeled». Eesti luule Nõukogudemaal. 1920.— 1930. aastad)	nr. 2	339
VILLANDI, V.:	On salasõna vee ja liiva joonel (M. Veetamm: «Vee ja liiva joonel»)	nr. 3	520
VILLANDI, VIIRE:	Ent luuletus kui üksikteos? (L. Tungal: «Õitsey kuristik»)	nr. 4	695

RINGVAADE

Alberts Jansons — 60	nr. 3	525
Anna Sakse	nr. 1	172
Auhinnad möödunud aasta parimatele teostele	nr. 4	697
Eduard Ertis 60	nr. 1	170
ETÜ — 30 aastat	nr. 2	345
Georgi Vassiljev 70	nr. 1	171
Hannu Salama	nr. 6	1051
Henrik Sepamaa juubeliks	nr. 2	348
Iko Marani juubel	nr. 3	524
Index librorum	nr. nr. 1—173, 2—350, 4—702, 5—878, 6—1055	
Johannes Silvet 80	nr. 5	877
Kirjanik, näidend, teater, lavastaja	nr. 4	698
Klopstock ja Goethe	nr. 3	526
Kroonikat	nr. nr. 1—168, 2—345, 3—523, 4—697, 5—875, 6—1048	
Lahkus Anna Paas	nr. 3	525
Luulepleenumi märkmikust	nr. 1	168
Läti Kirjanike Liidu vanim poetess	nr. 4	699
Oskar Luts ja Soome	nr. 4	700
Ott Kangilaskile mõeldes	nr. 6	1048
Paul Ariste kirjandusloolasena	nr. 2	346
Prantsuse 1974. aasta auhinnad	nr. 6	1052
Silmapaistev eesti kirjanduse vahendaja	nr. 2	349
Suri Aleksander Aspel	nr. 5	878
Suri Ivo Andrić	nr. 4	702
Sõnumeid Leedumaalt	nr. 4	699
Solohhov ja Eesti	nr. 5	875
Thomas Mann 100	nr. 6	1049
Tootmine, teadus ja kirjandus	nr. 3	523
Valdis Lukss 70-aastane	nr. 6	1048
Valgevenes jagati kirjandus- ja kunstipreemiaid	nr. 4	700

ILLUSTRATSIOONID

AAVIK, P.:	Võitleja portree (Pliiats)	nr. 4	II kleebis
ARRAK, H.:	Maastik linnusulega (Ofort)	nr. 3	esikaane sisekülj
BACH, A.:	Fögenikud (Akvatinta)	nr. 4	tagakaane sisekülj
EELMA, Ö.:	Perekond (Pehmelakk)	nr. 3	I kleebis
	Tallinn tantsib (Söövitus)	nr. 3	II kleebis

50 KOP.

78 174